OSZK
Országos Szabó Könyvtár

.....
248.239
OSZK

VÁMBÉRY
KELETI
ÉLETKÉPEK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KELETI

ÉLETKÉPEK.

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

OSZK

BUDAPEST, 1876.

AZ »ATHENAEUM« R. TÁRS. KIADÁSA.

Ára 2 frt 50 kr.

OSZK

KELETI

ÉLETKÉPEK.

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

KÖNYV TÁRA

BUDAPEST, 1876.

AZ »ATHENAEUM« R.-TÁRSULAT KIADÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

2 R

248239

R 1965

PULSZKY POLYXÉN

ÚRIHÖLGYNEK

TISZTELETTEL ÉS BARÁTSÁGGAL

AJÁNLOM E LAPOKAT.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ELŐSZÓ.

A mohammedán Ázsiáról eddigelé közzé tett munkáim sorrendjét tekintve, e lapoknak az-Iszlám a 19-dik században — »czimű könyvem előtt nem pedig utánna kellett volna megjelenni. Részben már egy évtized előtt, részben pedig még Keleten való tartózkodásom alatt megirvák, ezen egyes életképek egybegyüjtése és kiadásával már csak azért se siettem, mivel az efféle irodalmi foglalkozásra, tekintettel az igen gyenge irói képességemre, valami különös kedvet nem is éreztem.

Hogy azt most még is tevém, arra következő körülmények inditottak. Először egy tekinlélyes külföldi könyvkiadói társulat szivélyes felkérése, melyet nem utasithattam vissza. Másodszor a huzamosabb idő óta főfoglalkozásom levő — »Török — tatár nyelvek gyökszótára« — mintegy szükségessé

tette az elméleti tanulmányok birodalmából való kis kirándulást a gyakorlati élet mezejére. A török — tatár nyelvek boncztani értelmezése egy rendkivül érdekes és vonzó tárgy ugyan, de a változatosság még itt is lélekre és kedélyre egyaránt üditőleg hat. Harmadszor, nem igen nagy eröltetésbe fog kerülni mind annak, aki ifjú és férfi korában több ideig Ázsiában lakván, ott majd csak otthonosan érezte magát, ama erkölcsök és szokások képét rajzolni, melyek eránt ő egykor annyi érdekkel viseltetett, és melyeknek benyomása még egy egész évsoron át sem mosódtak el az emlékezetéből. Minek is tagadnám; ifjúságom egész hevével csüngtem Ázsián és életképeinek egyes vonásai még most is kimondhatlan varázshatalmat gyakorolnak reám.

Íme e jelen lapok rövid története, és ez szerint kérem a t. olvasót az Életképek tartalmát megitélni. Készakarattal elkerülvén mindent, mi könyvemet nehézkessé teheté vala, fő törekvésem oda irányult: az egykori benyomásokat híven minden cziczomázás nélkül visszaadni, és idegen forrásokhoz, mindössze kétszer vagy háromszor oly esetben fordultam, a hol ujabb észlelődések

saját tapasztalataimat kiegészíték. Mind hasonnemü eddigi irataimban ugy ebben is a jelszóm — Utile dulci — vala; a gyakorlati életből meritett tárgy kidolgozásában egy fő kellék az: egyszerű és népies előadási modor által az olvasókört lehetőkép tágassá tenni. Ázsia, ugy látszik, nem sokára azon világrész fog lenni, melyen a tettszomjas Európa nagy horderejű politikai, mívelődési és társadalmi problemákat megfejteni készül, annál szükségesebb tehát, hogy a ködfátyoll mind jobban és jobban emelkedjék, és hogy a keleti világ élete és szokásai annál ismeretesebbé váljanak.

Budapest, Márczius havában 1876.

V. A.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A ház s a háztartás.

»A halifák palotája aranytól, márványtól ragyogott; pompás mozaik födte a falakat s padlózatot; a szökőkutak s vizesések susogó habja kellemesen hüsité a levegőt s frissitő álomra csábitott. Gazdag folyondár növények és árnyas fák lombja egy sereg dalos madárnak szolgált menhelyül. A termek aranyban, szinpompában ragyogtak, gazdag, szines selyembe öltözött rabszolgahad hemzsegett a lakosztályokban, s a belső termekben a világ legszebb hölgyei voltak csoda-bokrétává összegyüjtve.«

Ezen szavakkal festi Kremer, a »Kulturgeschichte des Orients« szellemdús és tudós szerzője az Ommejádok palotáját Damaszkusban. A hires moszlim uralkodók palotáiról ép oly ragyogó, szingazdag képek maradtak fenn, melyek a távol mult mesés pompájáról regélnek, s ez nem túlzás; mert a mórok nagyszerű épitményei Spanyolországban, az abbaszidok monumentális épületei Bagdadban s a Timuridákéi Közép-Ázsiában és Indiában egyedül álltak a világban s minden tekintetben megérdemlik az utókor osztatlan bámulatát. S mégis tévedünk ha az egykori nagyság és hatalom ezen nagyszerű emlékeiből a jólét s gazdagság általánosságára következtetünk, s még nagyobb tévedés, ha a keleti pompa e pazar bizonyitékai

szerint, melyek egy rég mult korhoz tartoztak, itélni akarnánk Kelet mai viszonyai fölött.

A Kelet ma már csak egy történelmi fogalom, s a mily magasan túlragyogják Szuleimanie, Herat, Szamarkand és Agra romjaikban is még nagyszerű épitményei, a körülöttük álló kunyhókat, a »király s koldusról« szóló szomoru mondát illustrálva, ép oly rikitóan feltünő az ellentét a hajdankori és mai Kelet közt, oly mérhetlenül távol áll, a tulajdonképeni keleti világnak szomoru valósága, azon fényes képtől, mit arab mesék által táplált képzeletünk a tündér Oriensről magának alkotott.

Ha Konstantinápoly vékony deszka épületeiről van szó, általánosan azt szokták mondani, hogy a törökök Európában csak tanyáznak. Azt hiszem, még tovább is mehetnénk s e szójárást általánositva azt mondhatnók, hogy az ázsiaiak mindannyian csak tanyáznak, mert akár deszkából készült, akár agyag- s kavicsból emeltetett, a mohammedán világ magánlakháza még a legelőkelőbb városokban sem tekinthető európai fogalom szerint »háznak.« A fenntemlített világ nyugati részében, s legkivált ott, hol a byzanciak épitkezési modora és kényelemhajlama ugyszólván kényszer hatással volt a muszulmán hóditókra, — ott legalább külsejére nézve, a ház leginkább felel meg a szó európai fogalmának. Az emeletek, a számos, nagy, természetesen sürü rostélylyal ellátott ablakok az utczai homlokzaton; a tetőzet, tornáczok, kapuk — minden Nyugatra emlékeztet, de ujból ismétlem, hogy csakis külsőleg, mert alig lépünk az épület belsejébe, Kelet egész, meztelen, lakálytalan sajátsága áll előttünk. Mindenütt ijesztő-

leg üres termek, de minél tágasabb, minél üresebb a hely, annál kellemesebbnek látszik lakójának, ki izlése ebbéli irányának legnyomatékosabban ád kifejezést az ismert közmondásban: »Tág és kényelmes termekben jobban esik az ütleg, mint szűk helyiségben az étel.« Még a leggazdagabbaknál is az egész butorzat egy diványból áll, mely a helyiség három falán végigvonul, s ha imitt-amott a padlót finom szőnyeg nem boritaná, teljesen lakálytalannak tűnnék fel a hely.

»Ti európaiak,« hallám többször mondani, »annyira megtöltitek szobáitokat butorokkal, hogy mozogni is alig birtok bennök.« Azonban ebből még nem következik, hogy a keleti ember szabadabban mozog lakásában mint mi. Összekuczorodva ül divánja valamely szegletében, s csak szeme gyönyörködik a szoba tágasságában. Az ily lakás se nem vonzó, se nem kellemes, se nem csinos; de még az égalji követeléseknek is csak bizonyos viszonyok alatt felel meg. Habár nyáron kényelmet és kellemet nyujt, télen annál elviselhetetlenebb, s még most is összeborzadok, ha az átdidergett téli napokra, s mi roszabb, téli estékre gondolok, melyeket Stambulban, volt miniszterek házaiban töltöttem. A mangal (kőszén-üst) melege, csak a prémes ruhájába burkolt keletinek elegendő, mely azonfelül igen hamar el is illan a vékony deszkafalak hasadékain; s nem egyszer történt meg rajtam, hogy reggel, az ablak mellett kiterített ágyam takarójáról, össze kelle szednem, s el kelle távolitanom az éjen át az ablakon s deszka-hasadékokon keresztül behatolt havat. A nyugati befolyás erősebb hullámzása csak legujabb időben idézett elő némi

változást az előkelő törökök házánál. Kanapékat, székeket, karos székeket és asztalokat szereztek, de inkább a divat mint rendes használat kedvéért, mert a minder (a divány körülbelől négy láb széles matrácza) puha, ruganyos ülése sokkal kényelmesebb pihenőt nyujt a keletinek, mint a szék, hol lábait maga alá nem vetheti, hanem azokat lefüggő helyzetben kénytelen hagyni, mi fárasztó s lankasztó hatással van reá, minek következtében a szék csak »keresztény karónak« neveztetik.

Azon mérvben, a mint Törökországtól el, Ázsia belseje felé haladunk, a ház tetszetősbb külseje egyre jobban elsatnyul, a szándékos rejtőzködés jellegét véve fel, mely egyrészt a háremszokások, másrészt azonban a hatóságok előtti rettegésnek természetes következménye. Ott, hol tulzott s hamisan értelmezett erkölcsiségből a nőnemet féltve elzárják az idegen szem elől, s hol gazdagság és jólét a zsarnoki elnyomatás főokát képezik, ott igen érthető, hogy a lakház külsőleg csak rideg, megviselt, esőverte s rongálta agyag falakat mutat fel, mig belseje gyakorta fényüző pompával és fénynyel van felszerelve. E sajátság legkiválóbban Szyria és Persia némely városában észlelhető, melyek ennélfogva némileg igazolják is a nyugaton általánosan elterjedt hitet Kelet mesés pompájáról s kényelméről. Meglepő már az első látvány is, a mint a sötét, szűk kapuból belépünk a tág udvarra, melynek közepét rendesen egy hosszukás vizmedencze foglalja el. A kis kerti ültetvények e helyen kiválóan kellemes hatást tesznek s ámbár az udvar három oldalán végig vonuló termek itt is tökéletes ürt tüntetnek fel, a falaknak gya-

korta gazdag diszitményei, madarak, virágok, sőt Perzsiában nőalakok pompás festményei, a valódi keleti czifrázat jellegével birnak. A régi divat, a szobák menyezetét gazdag aranyozással, pompás arabékekkel s berakott tükörüveggel elhalmozni, csak Ázsia belsejében tartotta még némileg fenn magát, s valamint hajdan, ugy még ma is csak a Persák birják teljesen ezen ékitményezés müvészetét, Rendkivül feltünő az európaira nézve, a mi divatlapjaink szinezett divatképeinek roppant mennyisége, mely a persa salonfalak diszitésére használtatik. Később értésemre jutott, hogy e képekkel külön kereskedést üznek.

Mi a szyriainak és a turkesztaninak az A i v a n nevezetű nagy csarnok, melynek az udvarra néző oldala egészen nyitva áll: az a perzsának a T a l a r, egy tág, szőnyegekkel boritott terem, melynek előoldalát egy müvészileg s izléssel faragott ablak képezi, mely télen nyáron nyitva áll s kilátást enged a kerti ültetvényekre s vizmedenczékre. Itt fogadtatnak a vendégek, itt végeztetik a napi munka, s itt szokta a keleti ember elfeledni gondjait, midőn órákig elmerengve bámulja a zöld pázsit bársonyát s a fodrozatos viztükör képleteit, a mint az arab versben irva áll:

»Szelaszetun jezilu' min el kalb el huszn,
El Mai dsani el hadhravat ve vedsih ul huszn.«

Csak három dolog üzi el a bút:
A folyó viz, a zöld pázsit és a szép arcz.

Mit nyáron a pázsit s a viz, azt télen a tüzhely nyujtja. »E l n a r f a k i h a t e s s i t a« (a tüzhely a tél gyümölcse), mondja az arab, természetesen a szó ke-

leti értelmében fogva fel a tüzhelyet, mely szigorubb éghajlatunk követelményeinek semmiképen sem felelne meg. Akár a Mangal vagy az Odsak (kandalló) mellett ül, az európai egyik oldalán mindig fázik, mig a másik félig megsül, feltéve, hogy nem követi a keletiek példáját, kik meleg ruhákba s bundákba burkoltan órákig a legcsekélyebb mozdulat nélkül maradnak veszteg egy és ugyanazon helyen, — mi európai embernek bizonyára minden hidegnél nagyobb kín lenne. Még ismeretlenebb reánk nézve a Tandur használata; ez oly szerkezetű szénmedencze, melynek melege, erősen gyapozott takarók által összpontosíttatik; s e takarók alá bujik el olykor az egész társaság, elannyira, hogy csak a fej s a kezek láthatók. A Tandur, kizárólagosan nők által használt melegitő szerkezet, s a keleti kényelem non plus ultrája a hideg évszak tartama alatt. Kézi munkáról vagy egyéb foglalkozásról természetesen szó sem lehet ily alkalommal s a drága idő énekkel, beszélgetéssel s alvással, vagy pedig mesék s szent történetek hallgatásával fecséreltetik el.

Habár kül- s belfelszerelésénél fogva, a keleti ház legtávolabbról sem felel meg a pompa s fényüzés eszméjének, mégis tagadhatatlan, hogy a kényelemre s ezzel kapcsolatban bizonyos egészségtani követelményekre nagyobb suly fektettetik mint nálunk Nyugaton. Már az a körülmény is, hogy az egész mohammedán Ázsiában mindenki saját házában lakik, kiváló előny az európai nagyvárosokban dívó kaszárnya-rendszerhez képest. Ehhez még más előnyök is járulnak; például a tág udvarok, a sok vizmedencze, a hol csak alkalmazható, s mi különös említést

érdemel: a nyaralók általánosabb és gyakoribb használata. Az időnkénti lakásváltoztatás ott ép oly életszükség a városi, mint a szegény pusztai lakóra nézve. Mindenütt, még a persa nyelvű népeknél is használatban van a Jajlak és persa Kislak — nyári és téli lakás — értelmezése, mi legbiztosabban bizonyítja e szokás túrni származását, s elvitázhatatlan tény, hogy a nyaralók választásában és minőségében a törökök még ma is a legmagasb fokon állanak.

A Zerefsan és a Murgab melletti gyönyörü kioszkokról ugyan már csak történelmi emlékek és pompás romok tanuskodnak, azonban a Bosporus-parti Jali-k még ma is utánozhatatlanok a magok nemében, s kellemre s kényelemre nézve felülmulhatlanok. Alig egy órányira a városi háztengertől, hol a tikkasztó melegben még a pókháló sem lebben meg, a »jali«-kban a hűsítő északi szellő élvezhető, mely olykor még melegebb öltönyök felvételére is kényszerít. De mily bűvös-bájosak az esték és mesés nyári éjek! Nem létezhetik magasztosabb élvezet, mint ha valamely juniusi vagy juliusi estén, a nagy kikötő-lépcsőről (iskelleröl) a tengerpart legszéléről, egy bosporusi éj csodaszerű képét bámulhatjuk. A végtelen csillagos boltozat fénye versenyt ragyog a tiszta hullámtükör mélyében tükröződő égitestek csillogásával. Lehetetlen el nem merengeni e tündéries képen, s ez édes merengést legfeljebb ha olykor az éji csendben távolról viszhangzó evezőcsapások zaja szakítja meg, vagy az éjjeli imára hívó muezzin bánatos, szivhezható hangja. »Asz szalatu khair min al naum!« (»az ima hasznosabb az álomnál!«) hangzik le a sugár minaretről. De hiszen jó muezzin, kinek is jutna eszébe,

szemet hunyni itt, hol az ember ébren is a legbűvösebb álomba merül! Ha az ég borult a tenger lakosai némi kárpótlást nyujtanak a hiányzó csillagfényért. Fénybarázda jelzi minden legapróbb halacska utját a gazdag vilany tartalmu hullámokban. Élénk játékaikat s mozdulataikat, mint az aquariumban a czikkázó fény-vonalok szerint lehet szemmel tartani, s ki lenne képes, a delphin vagy kardhal vadászati életét hüségesén leirni? Először nehány czikkázó sugarat látni a vizben; ezek egy menekülő halcsoport előre-nyomuló csucsai; nemsokára az egész had zöme közeleg, miriád csillagból szétsugárzó fényár alakjában s ezek után iramlik nyilsebesen a tömör fényóriás, a kardhal, maga előtt kergetve a rezgő kis csillagok, a kis halacskák végtelen raját, mig végre közéjük törve halál s végveszedelem jelzi minden egyes mozdulatát.

Órákig tudtam elnézni ezen érdekes látványt, s őszintén bevallom, hogy a Bosporus partján való tartózkodásom, (éveken keresztül a nyarat Kalindzsiában, az ázsiai parton töltöttem egy kies villában) kalandokban s vándorlásokban oly gazdag életemnek legédesbb emlékei közé tartozik.

Képünk nyájas fényoldalaitól elpártolva, most annak árnyoldalait kell szemügyre vennünk. Ezzel az egész Keleten, de leginkább a moszlim világban szigoruan fenntartott s keresztül vitt elválasztatásra czélzok, mely a két nem közt létezik, s melynek természetes következménye az, hogy a ház s család két részre oszlik. H á r e m és s z e l a m l i k (t. i. a tiltott, elszigetelt hely és a fogadási terem), mint a törökök nevezik, vagy e n d e r u n és b i r u n, (külső és belső) a hogy a persák mondják, látszólag mit sem mondó sza-

vak, s jelentőségük mégis mélyen, de igen mélyen behat a keleti élet velejébe, mert a házban magában, valamint a kül és belső életben is oly botránykövet képeznek, melybe minduntalan beleütközünk. A választófal szegényeknél egy egyszerü függönyből áll, a gazdagoknál azonban több, m a b e i n nevezetü előcsarnokból, melyeken keresztül lehet csak bejutni a szentélybe, s melyeknek küszöbét ennélfogva idegeneknek nem szabad átlépniök. Csak betegség esetében szabad az orvosnak vagy látogató barátnak e határt átlépnie, de ez esetben is az őt megelőző herélt hangosan kiáltja: a »K i m s z e o l m a s z i n-t« (senki se legyen az utban) E kiáltás az esetleg a folyosón levő nőknek szóló »sauve qui peut.« A mint e szavak felhangzanak, mindenki ijedt sietséggel rohan az ajtók, vagy valamely rejtekhely felé, mintha csak kérlelhetlen ellenség lenne sarkukban, s ha valamelyiknek még sem sikerül az elillanás, arczát félősen kezeibe rejtve, egy szögletben meghuzódva, hátat fordit a betolakodónak.

Belső felszerelésére nézve a nők lakosztálya csak keveset különbözik a szelamliktól, nehány nyugateurópai butordarabot, s más »a la franca« ujjitásokat kivéve, melyeknek meghonositását azonban a rendesen conservativabb szépnem, meggátolni igyekszik. Miután az előkelőbb osztályoknál a hárem külön konyhát visz, külön éléskamrákkal, cselédséggel stb. . . bir, mi a mohamedánoknak nagyon megnehezíti a házasodást, — a ház e része természetesen nagy költséget igényel, s aránylag még sem nyujt kellő előnyöket. Igaz, hogy kellemetlen vendégek, vagy még a zsémbelő házastárs előtt is könnyen meglehet szökni, a

nélkül, hogy azért távozni kellene a házból, vagy az üldöztetés lehető lenne. A mellett, a hárem a vallási képmutatásra nagyon alkalmas, a mennyiben péld. a szigoru ramazán bőjt alatt, titokban igen jól étkezhetni, a nélkül hogy azért az illem ellen vétkeznék, vagy férfi szolgái előtt magát hitetlennek deklarálná az illető. Meglehet, hogy a hárem még más, előttem ismeretlen előnnyel is bir, de mennyire megsemmisülnek mindezek, ha párhuzamba állíttatnak azon mély szakadással, örökös egyenetlenséggel, mit e természetellenes szokás Azsiában létesített, s mely elejétől fogva lehetetlenné tette az európai fogalom szerinti »otthont« a házastársak összetartását és lelki rokonságát s a családi élet megváltó, édes érzetét és lényegét.

A háztartás általános jellegének ziláltsága, benső értéktelensége s a családi kötelékek lazasága legjobban tükröződik a nagy szolgahadban, melyet Kelet gazdagai tartanak, hogy általa tekintélyt, bámulatot és kényelmet szerezzenek maguknak. Oly társadalomban, melynek alaphangja a csúszás-mászás s alázatosság, különben nehéz volna meghatározni, tulajdonképen hol kezdődik a szolga. Török körökben a szolgaság a Kaftan Agánál, vagy Kjajánál kezdődik; az első, a szó valódi értelme szerint, fő-felügyelő, inkább hivatalnoki szinezettel bir, mig az utóbbi, névszerint a házgondnok, a háztartás vezetésével van megbizva. Mindkettő természetesen csak igen kevéssé szolga, — körülbelől, olyan rangon állnak, mint a nyugati majordomo és intendánsok, — ámbár mindkettő alsó foku szolgálaton kezdte, uruk jóvoltából emelkedtek és hiztak, sőt gyakorta gazdagabbak saját uruknál, csak hálából, sze-

rénységből, vagy az álszinüség és illem álarcza alatt viselik még a szolga nevet s csak kivételes esetekben lépnek föl állásuk gyakorlatában, mi legföljebb is egy ital viz, vagy a csibuk átnyujtásából áll. Közvetlenül az emlitettek után Törökországban a pipák, a fehérnémü és kávétüzhely gondozói, s a ruhatár felügyelői következnek, kik ismét egy bizonyos mennyiségü szolga fölött uralkodnak, melyeknek egész zöme, még a legszerényebb viszonyok alatt is nem lényegtelen kart képez.

De még ez nem felel meg a török vagyonosság követelményeinek, mert mellesleg még néhány felszabaditott rabszolgával is kell birni, kik fogadott gyermek gyanánt életfogytig tartó évi járadékot kapnak, bár meglett korukban a háztól megválnak; fiatal korukban azonban urukat, mint az árnyék, kénytelenek lépten-nyomon követni, elannyira, hogy az utóbbi, (husz évvel ezelőtt legalább még divat volt ez), még a legigénytelenebb sétában is 5—8 utána biczegő szolga által kisértetik.

Mindennek daczára, a törökök még szerények s igénytelenek szolga személyzetök számára vonatkozólag, ha azt a persaháztartás követelményeivel párhuzamba állítjuk. Itt az urat, ha sétálni megy, egész sereg szolga előzi meg s egy másik sereg szolga követi; sőt nagy tekintélyü urak valóságos »a v a n t g a r d e-al járnak, mely rongyos, néha nyomorék és fizetetlen szolgákból állva, a m i r z a vagy khán előtt halad. »Szerencsét keresni,« Iránban annyit jelent, mint valamely nagy ur kiséretéhez csatlakozni. Ezt szószerinti értelemben kell venni, mert az illető ur néha hetekig szokott a városban ily szolgasorok közt megjelenni,

a nélkül, hogy annak csak felét is ismerné, vagy pláné még fizetné is. E poroszlófaj ily módon, ugy szólván a börzére viszi kutya természetét; napokig azon mesterkél, hogy az ur tekintetét magára vonja, s ha végre sikerült ezt az uri pillantást egy perczre le foglalnia, azon édes reménynyel táplálkozik, hogy a végleges alkalmaztatás kilátásban áll. Hogy az aratásnak aztán meg kell felelnie a fáradságos vetésnek, az üres gyomorral való sétálgatásnak és hosszas várakozásnak: az magától értetődik. Az alkalmazott olykor kötelessége szerint hűséges urához, azonban mindig kész, ura rovására, törvénytelen uton meggazdagodni. Már a Bosporuson is megütközik rajta a szemlélő, mikép türheti az ur jó képpel, hogy csak százakkal fizetett szolgája ezreket költ s a mellett házakat s jószágokat is szerez. Persia még mélyebben áll e posványban, mert ott a szolga felvételekor egész nyiltan alkudozik a rendelkezésére álló m e d a k h i l (törvénytelen jövedelem) fölött. Egész bona fide, megkérdezi urát, mennyit szabad évenkint lopnia? Az ur ennyit, meg ennyit határoz, azonban az igért szabadalomban gondja van rá, hogy magának fenntartsa a lehetőséget, saját szolgáját megcsalhatni s kijátszhatni.

Ha már most azt kérdezzük, mily hasznot, mily kényelmet talál az ur e nagy mennyiségü fizetett és fizetetlen szolgában, valóban nehéz a kérdésre kellőleg válaszolni. — Általán véve, e henyélő gyülevész csapat fenntartásában a személyes kényelem nem jön tekintetbe annyira, mint a vágy, nagy szolgaszemélyzet által, bizonyos tekintélyü udvartartással ragyoghatni. Aztán a sok éhenhaló szegény fenntartójának, gondviselőjének óhajt tartatni az

illető, a nélkül, hogy helyet adna azon eszmének, mikép az ily emberséges czélok helyén voltak ugyan a moszlim társadalom anyagi fénykorának idejében, azonban annak mai állapotával, az általános elszegényedéssel és nemzeti hanyatlással, többé nem egyeztethető meg.

Társadalom és állam egy és ugyanazon bajban szenvednek; mindkettő a szükségesnél jóval több munkaerőt fogad szolgálatába, mindkettő rosszul tartja és fizeti az alkalmazottakat, s mindkettő ennélfogva egyaránt hozzájárul a saját hanyatlásukkal együtt járó élősködő faj támogatásához.*)

*) A konstantinápolyi magas társaság szolga személyzetét, külön s kimeritőbben irtam le: »a magas porta és annak oszlopai« czimü szakaszban.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A családi élet.

A mult szakaszban festett képhez ezuttal a mindendennapi és családi élet leirását kivánjuk csatolni. A kettő oly viszonyban áll egymáshoz mint test és ruha. A kettő tökéletesen illik egymáshoz; mert ha már a ház és külső háztartás meglepő, de mindig kellemetlen hatást tesz az eurôpai szemlélőre, a családi élet látása, — ha ugyan az együttélés keleten megérdemli, e szép elnevezést — okvetlenül nyomasztólag hatványozza e lehangoló benyomást. Valamint a nagy és üres termek látogatásakor, ugy itt is bizonyos gyanus, hideg érzés lep meg bennünket, oly elidegenitőleg hideg érzés, mit a szerelem, gyöngédség és egyetértés kedélyderitő sugara nem enyhit, mert a nyugati életnek vonzó, nyájas családi képe, itt Keleten, titokzatosan el van fátyolozva, sötét s a borzadályig rideg.

Látogasson meg velem a szives olvasó korán reggel egy török házat.

Néhány tompa kopogás hallatszik a Dolab-on, egy kerek, sajátlagos szerkezetü szekrény, melynek hangja által a zolgáknak s legfőkép a ház azon tagjainak adatik jel, kiknek a hárem küszöb átlépése nincsen megengedve. A kopogás a D o l a b o n mind hevesebben ismétlődik: erre nemsokára egy szolga nehéz léptei hangzanak a folyosón, s egy rabnő azon fontos hirt közli vele, hogy a ház ura elhagyta ágyát, megfürdött, s most a szelamlikot szándékszik

magas jelenlétével boldogitani, hogy ott reggeli csibukját szíhassa. Ezután rövid szünet áll be. Nemsokára elterjed a hir, hogy a pasa, bey, efendi, khán, vagy mirza »ki jött« mi által gyöngéden kifejeztetik a női lakosztályból a férfi lakosztályba való átjövetel. A kiáltás: »kijött az ur!« talpra állítja a szolgahadat. Egy csibuk, nargileh és csilimszolga nehézkesen végig biczeg a folyosón ura szobája felé tartva majd álmos szemeit dörzsölgetve, majd teljes tüdejéből fujva a tüzet, melynek rendeltetése a narkótikus mérget megeleveníteni. Utána következik a kávé- vagy téa-szolga, mert bárha a háziur a háremben már egyszer hódolt ezen élvezeteknek, a szelamlikban azokat mégis ismételnie kell A mi amott történt, az itt nem történtnek tekintetik s ámbár ott már egyszer felébredt itt mégis ujból fel kell ébrednie. A nélkül, hogy köszönne, vagy köszöntetnék — mert a szolga nem üdvözli urát s viszont attól sem vétetik figyelembe, — a keleti étiquette követelményei szerint, most nagyokat kell húznia ugy csibukjából, mint a felszolgált italból. — Alig tett eleget ebből kötelességeinek, már a vekil khards (a majordomo) közeledik, vagy pedig a khazinedar, (kincstárnok) és rőfnyi hosszu irott számlákat rak ura elé, ilyen vagy amolyan háztartási ügyre nézve engedélyt kérve, vagy pedig aláirását, ugyanis pecsétlenyomatát kivánva, hogy a családi bankárnál pénzt vehessen fel. Mert nem szabad elfelednünk, hogy a háziasszony kötelességei Keleten a háziurat illetik. Álmos, kedvetlen arczczal futja át a különböző háziköltségek hosszú számsorozatát, azonban még nagyobb ellenszenvvel nyúl végre a selyem zsacskó után, melyben a különféle pe-

csétnyomók tartatnak, s mit csupasz mellén viselve, még saját gyermekei előtt is rejtve tart s még éjjel sem tesz le, egy perczre sem. — A számadás helybenhagyatik, a pénzutalványok kiadatnak, mi alatt a keleti háziur folyvást nyög és sóhajtozik. Jól tudja, hogy a számlák egyes tételeinek fele, vagy legalább harmada csalás; jól tudja, hogy az az ember, kit tiz-tizenöt év óta tart házánál szemtelenül meglopja és ezután is lopni fog; mindez nem titok előtte. Mert az illető szolga havonkint 200, 250 piaster fizetést huz, mig 500, sőt gyakorta 1000 is szokott költeni. Mellékesen nem foglalkozik semminemü üzlettel; tehát hol vette, ha nem lopott? A török sóhajt e tényálladék felett, azonban nem változtat rajta. Azzal vigasztalja magát, hogy az észrevétlen lopás nem fáj neki, s véleménye szerint jobbnak tartja: »ha a legyet, mely vérével teleszitta magát tovább engedi szini, mintha ennek elüzése, vagy agyonütése által egy másik, éhesebbnek helyet ád!«

Az állami életben épen ilyen állapot uralkodik. 500 piasternyi havi fizetésü hivatalnokok 1000 költenek stb.... A szultán vagy sah látja, hogy ez vagy amaz minden üzleti, minden müiparbeli foglalkozás nélkül, egyedül csak szerény fizetésére utalva mégis hallatlan gazdagságra emelkedik. Itt-ott, de leginkább a távol keleten, olykor megragadják az ily legyeket melyek már jól teleszitták magukat, s egyszerre lecsapolják belölük a csöppenként gyüjtött vért. A Bosporus partján azonban szégyenlik az ilyen barbarismust s egy török közmondás azt mondja: »Padissahhin mali denîz, Jemejen domuz.« A padisah gazdagsága tenger, s ki nem iszik belőle, disznó.

De elég volt erről a fényes nemzetgazdászatról! Lássuk inkább, mi történik később a házban. A fárasztó számadások és adósságcsinálás után pihenőül egy második pipára gyujtatik. A d o l a b hangja is ujra megzendül. Egy éles, fiatal hang egy szolga után kiabál, rendesen a legidősebbet, legbizalmasabbat hivja elő, hogy a fiatal beynak ki most már szinte elhagyni készül a háremet, kezeit nyujtsa' s atyjához vezesse. A szolga a függöny elé áll, mely a hárem ajtaját rejti el, s kezeit a függöny mögé dugva előhuzza onnan a fiut, vagy néha több gyermeket is egyszerre, a kik ezután, friss öltözetükben a papának bemutattatnak s már négy-öt éves korukban csak többszöri felszólitás és engedély után ülnek le; mert keleten a gyermeknek atyja iránti tiszteletből állva kell maradnia annak jelenlétében, — tiszteletből, mely gyakran a szeretet helyét is elfoglalja s mit mégis már zsenge korában a gyermek lelkébe csepegtetnek.

Miután a gyermekek visszavonultak, akkor kezdődik a tulajdonképeni munkaidő, mely tizenegy óráig, vagy is reggeli, vagy tán jobban mondva ebéd idejéig tart. Ez az időszak a legélénkebb a keleti ember házánál, kit a legcsekélyebb munka is hamar kifáraszt, s csak az első reggeli órákban képes teendőit bizonyos elevenséggel s gyorsasággal végezni. Akár Konstantinápolyban, akár Teheránban, vagy másutt keleten, ez időtájban az ur legbiztosabban található hon. Ha tisztviselő, mely czim s állás egyébiránt minden magasabb rendü keletit megillet, akkor alsóbb rendü hivatalnokait fogadja ez órában. A szelamlik előcsarnoka a járókelő látogatók számos szolgáival telik

meg, a szobákban a füstölgő pipák sürü füstje földig áll már, azonban a husz-harmincz jelenlévő vendég alig ád annyi életjelt, alig tartja fenn a társalgást oly mértékben mint az kétháromeurópainál, s főkép déleurópainál történnék. A felindulás határozottan ellenszenves, gyülölt egy lelki állapot a keletieknél, s ép oly gondosan kerüli, mint a hogy minden szükségtelen testi mozgást kerül. Ellentétben a mi fogalmainkkal, a testi s szellemi nyugalmat az egészség legelső s legfontosabb kellékének tartja. Sajátságos bár, de tény, hogy ezen urak, nehézkes, s több órákig tartó mozdulatlan helyzetök daczára, mégis óriási étvággyal ülnek a második reggelihez, melyhez minden jelenlévő, felszólitás nélkül is hivatalosnak érzi magát. Mert a mily illetlen s hallatlan volna az, ha oly szobában maradnánk, melyben étkeznek, a nélkül hogy az étkezésben részt vennénk, ép oly illemellenesnek tartatik, ha hoszabb reggeli látogatás alatt a házat reggeli nélkül hagynók el.

A szolga egyszerü jelentésére: »Az étel kijött!« a társaság az étkezésre elkészül. A reggeli, mely az ételek mennyiségére nézve minden czivilizált országban megérdemelné a főétkezés nevét, aránylag igen rövid idő alatt végeztetik el. Hogy a keletiek, kik a sietésnek oly határozott ellenségei, étkezésükben oly páratlan mohóságot nyilvánitanak, daczára annak, hogy e szokásuk káros voltát ösmerik; hogy ezen emberek, kik oly lassan beszélnek, oly lassan járnak, sőt minden tekintetben oly ismert lassusággal járnak el, épen evés közben gyorsak és mozgékonyak, kétségtelenül mindenkire ép oly meglepő lesz, mint a menynyire engemet meglepett.

Gyakran gondolkodtam e sajátságos tünemény oka fölött, s végre is abban állapodtam meg, hogy csak a férfitársaságnak fárasztó egyhangusága okozta ez általánosan elterjedt, káros s természetellenes szokást. Ha kedves keleti embereink oldalánál, étkezés közben oly hölgy ülne, ki még akkor is beszédre késztetné őket, ha épen semmi kedvük nincs is a társalgásra; ha fáradniok kellene, hogy egy szeretetre méltó és szellemdús hölgynek kedvében járjanak; valószinüleg ők is lassabban ennének, hosszabb szüneteket engednének a különböző étkek felhordásában, s mi fődolog, végre belátnák, hogy az étkezések ideje nemcsak anyagi, de szellemi élvekkel is füszerezve legyen, mi mai napság náluk még teljesen hiányzik. Ha egy negyedóránál kevesebb idő alatt, tiz-tizenöt ételt elköltünk, ez az eljárás a gyomrot okvetlen egy ruganyos és mohón mentömött zsákká változtatja, s keleti embertársaink ebéd után valósággal oly lényeknek látszanak, kik ily zsákot hordanak magukban. Még nehézhesebbekké, még fáradtabbakká válnak s valóban nem kicsinység, a törököt vagy perzsát közvetlenül a nagy villás reggeli után valamely komoly foglalkozásra rábirni. Igaz, hogy a Bosporus partjain, az uri világ csak reggeli után — mely körülbelül 11½ óráig tart — szokott hivatalba menni. Ilyenkor aztán, a szelamlik elhagyatva áll s az egész ház más alakot ölt.

Amott, a háremajtón igen elevenen kezd mozogni a függöny; nehány vig egérke megérezte, hogy a macska nincs a háznál s szabadabban emeli fel fejecskéjét. Rabnők, vagy más fiatal hölgyek az időt alkalmasnak találják arra, hogy tréfával, évődésekkel mulassanak. A dolab kopogása

megszólál, hivogató hangok hallatszanak, hogy ezt vagy amazt a szolgát előcsalják, s ha közeleg, rögtön elillannak megint; szavakkal évődnek együtt, nehányan drasztikus kifejezésekkel, a nélkül, hogy a női alakokból több látható volna, mint legfeljebb egy ruhaszegély, vagy egy-két ujj.

Ezen időpontban szoktak a hölgyek a szelamlikban is mutatkozni, s nem félve aktäoni tekintetektől, a külvilággal is itt s ekkor érintkeznek. Az otthon maradt szolganéppel, ártatlan tréfákat s bolondságokat űznek, melyek azonban távolról sem illem vagy erkölcs sértők, mert a ház becsülete csak igen ritka esetekben sértetik meg oly férfi által, ki ott kenyeret és sót evett. Szolgák, kik egész életüket egy háznál töltötték, a szóbeli társalgás daczára, mégis soha sem pillantották meg a család nőtagjait, s nem képzelhető sajátságosabb látvány, mintha egy férfi, állhatatosan földhöz szegzett tekintettel áll egy nő átellenében társalgásba merülten. Ezen illemszabály megtartása mindig nagy erőltetésembe került, s valahányszor szórakozottságomban felemeltem tekintetemet, mindannyiszor »Edebli ol« (légy illedelmes!) zudittatott arczomba, s megszégyenülve kelle ismét lesütnöm szememet.

A kényszerült s kierőszakolt szemérmetesség, a nőkkel való bánásmód s azoknak megitélése, mely az kurópai felfogástól oly homlokegyenest ellenkezik, teeinthető tehát ama fekete pontnak, melynek veszélyes árnya a társadalom minden rétegébe, sőt a családi élet legtitkosabb viszonyaiba is behat. — Az alig hároméves gyermek megjelenik a férfitársaságban lévő apánál, hogy valamit közöljön vele. Az apa aggályosan le-

hajlik a gyermekhez; a gyermek félve s pirulva körültekint s apja fülébe sug valamit. Az anyától hozott valamely üzenetet, azon anyától, kinek merő megnevezése e helyen is illemsértő már, valamint a férfi átalában leányai vagy családjának egyéb nőtagjai felemlitésénél, vagy oly kifejezést használ, mely csak igen távolról céloz a genus femininumra, vagy pedig egészen kikerüli az ilyféle beszédtárgyat.

Családi ünnepélyekről, családi összejövetelekről, szóval: a családról egyátalán, ily körülmények között, persze, soha szó sem lehet. Vegyük például a »khatem«-et, a Kórán befejezési ünnepét. Egy szobában — én egy középosztályú családról beszélek — összegyült egy férfitársaság. A fiu kitünően mondja el leczkéjét, az apa arczán végig peregnek az örömkönyek, de hiába néz körül s keresi azon lényt, mely leginkább hivatva lenne, lelkifelindulásában osztozni; hiába! az anya a második, harmadik szobában van s csak olykor-olykor vesz annyi bátorságot magának, hogy könyes szemét egy-egy perczig, a függöny hasadékán keresztül, gyermekének fényes diadalán legeltesse. Ép oly szomorú jelleggel birnak az esketések, confirmatiok, valamint az öröm vagy bánat egyéb nyilvánulásai, a mint azok a családi életben előfordulnak. A társadalmi fogalmak ilyen nyomása alatt, melyek a férfit elkülönözött állásban s a másik nemmel semmiféle összeköttetésben sem állónak akarják feltüntetni, a család nyilvános megjelenése olykor nevetséges szinezetet is ölt. Megengedem, hogy az alsó osztályok túlteszik magukat e természetellenes törvényen, azonban az előkelőbb rendek s már a közép osztály is, Törökor-

ságban és Persiában a legkissebb részletekig kénytelen azoknak meghódolni.

N. N. efendi, vagy bey, khán, vagy mirza a bazárban megjelen nejével, leányaival, vagy fiaival, hogy közösen vásároljanak. A család férfi tagjai az apa körül csoportosulnak, az anya azonban s leányok öt vagy tiz lépéssel hátra maradnak. Ha már most a pater familias házastársát valamiről értesiteni akarja, fejét hátrafordítva találomra a tömegbe kell kiáltoznia, s N. N. asszonyságnak tudnia kell, hogy e szavak neki szólnak és senki másnak. Igy megy ez sokféle változatokkal az élet minden körülményeiben, a mint azt keleten való tartózkodásom alatt s a meghitt közlekedés folytán melyben a moszlim társasággal álltam, tapasztalni alkalmam volt. A szomorú s rideg családi kör, mindig a nyugati zárdák magányos csarnokaiban folytatott egyhangú életre emlékeztetett.

Ha mélyebb behatolás után a keleti családról egyetemes képet alkotunk magunknak, leginkább a következő vonásokon fogunk megütközni, melyek európai szememet is leghamarább sértették. Az európai először is az egész keleten nélkülözi amaz egybe olvadó együtt-élést, benső barátságot és szeretetet, melyre a család, mint vágyai fő czéljára törekszik. Elszigeteltség és viszálkodás, jéghideg fonalakként húzódnak keresztül az egész családi életen és mindent megdermesztenek, sőt a család egész épületét alapjában megrenditik. Azáltal, hogy férj és nő a nap legnagyobb részét egymástól távol töltik, nem csak az öröm és bánatbani részvétel s a társadalmi együtthaladás az életen keresztül tétetik lehetetlenné; de magában a házban is, két különböző

pártot képez férj és nő, mely között a vallási és polgári törvény áthághatatlan válaszfalat emelt, oly két pártot, mely a legjobb akarat mellett sem egyesülhet s nem is törekedhet soha egy és ugyanazon czél elérésére.

A nő, ha még oly vagyontalan is, nagy számu rokonságot és szolgálónőt tart maga körül, kik valódi, komoly foglalkozás hiányában a legkárosabb szeszélyekre vetemednek, s ha a ház ura e szeszélyek valamelyikének nem akar eleget tenni, a család valamennyi női tagja, s gyakorta még saját leányai is, azonnal ellenséges állásba helyezik magukat ellenében. E rideg pártállás némelyiknél rögtön, már házasságának első idejében, másoknál csak néhány hónap, sőt nehány év mulva fejlődik, s a házi ur, ha nem engedi magát meglopatni, vagy jó szemmel nem nézi a különböző cselszövényeket s rágalmazásokat, nemsokára annyira megunja a háremet, hogy azt szivesen mellőzi naphosszant, nyugodalmat s békét keresve és találva a szelamlikban. Itt természetesen nem marad egyedül. Az idősbb szolgák s nehány férfirokon összegyül körülötte, s habár a férj pártja kétségtelenül az erősebb a háznál, a családi élet örömei és kellemei mégis száműzve vannak házától.

Azonfelül, nem csak a mohamedánoknál, de mindenütt keleten, meglepő a gyermekek magaviselete szüleik irányában, mely mindig inkább tiszteletről mint szeretetről tanuskodik. Már elmondatott, hogy keleten a gyermek atyja jelenlétében nem ülhet le elébb, mig arra engedelmet nem nyert. A gyermek atyja jelenlétében se hangosan nem beszélhet, sem a csibukot nem használhatja, szóval semmit sem tehet, mi csak távolról is önállóságra mutathatna.

Az európai szemlélőnek rendesen tetszeni szokott a keleti élet e kiváló vonása, mert abban a tisztelet egy magas fokát véli látni, melylyel a gyermek szüleinek tartozik. Azonban ez egészen téves felfogás, a mit a felületes szemlélő lát, az puszta, hideg etiquette, de nem szeretet, mert az emlitett udvariasság egyedül csak az apa iránt tanusittatik, az anya nem részesül benne. Gyakran töprengtem e természetellenes és megmagyarázhatlan magatartás fölött. Mit azelőtt csak sejtettem, az ma tisztán áll szemem előtt. Kétséget sem szenved, hogy a gyermekben, mely a háremben szemtanuja mindazon cselszövényeknek és titkos játékoknak, melyek itt mindenki által rettegett atyja ellen életbe léptettetnek, már zsenge korában elnyomatnak a valódi ragaszkodás és meleg szeretet érzései, melyekkel természetes uton atyján csüggnie kellene. Hozzá járul ehhez még azon körülmény is, hogy a gyermek, akár fiu, akár leány, tizedik évéig, sőt gyakran még tovább is a háremben marad, s a fiu azt, csak egy »lala,« rendesen azonban egy-két herélt, vagy művelt szolga kiséretében hagyhatja el.

Vagy tán azt hiszik, hogy a gyermekek anyjukat jobban szeretik? Határozottan nem felelhetek igenlőleg, mert habár a gyermekek nagy többsége melegebb szeretettel ragaszkodik az anyához, megis elkerülhetetlen, hogy azon körülményre utaljak, mikép anyák, kik azelőtt rabnők voltak, nem osztoznak mindig szabadon született leányaik boldogabb sorsában. Pedig az előkelő mohammedán házaknál sok a rabnő, s ha még annyi szerelemben részesülnek is, mégis gyakorta megtörténik, hogy eszükbe juttatják szegényeknek, mennyibe került vételáruk, mily szegényesen s egysze-

rűen néztek ki s mily műveletlenek és vadak voltak, mikor a házba felvétettek. Még ha mindjárt csak tréfából történik is ez, mégis, mennyire sértheti a gyermek érzését ha anyjával igy bánnak. A gyermeki szeretet rendesen legyőzi ugyan a nagyravágyást, azonban az ellenkező eset is gyakran előfordul, s jól emlékszem egy episodra, mely szomoru bizonyitékul szolgálhat a mondottak mellett.

T. i. két tanitványom volt egykor; az egyik ép oly engedelmes, szorgalmas és békeszerető volt, a mily hanyag, engedetlen és veszekedő volt a másik. Az egyik első intésre szót fogadott anyjának, mig a másik folytonos ellenszegülése által, örök gondot szerzett a magáénak. Egy apa gyermekei valának, azonban különböző anyáktól származtak, s midőn a makranczos fiut kérdőre vonám rosszasága miatt s fivérét követendő példaképen állitám elébe, annak anyja iránti engedelmességére utalva a gyermeket, a rosz fiu daczosan felelt: »Tán azt akarod, hogy én is ugy engedelmeskedjem anyámnak, mint fivérem a magáénak? Hisz az ő anyja 40,000 piásterbe került, az enyém pedig csak 20,000-be! — — -- «

Szivesen akarom elismerni, hogy a természet törvényei mindenütt ugyanazok maradnak, s hogy a felhozott példa csak a ritkább esetek közé tartozik; azonban senki sem fogja kétségbevonni, hogy a mily mértékben elüt a mindinkább felviruló, civilizatori hatalmas szavával s áldásthozó, felvilágosodást terjesztő fáklyájával működő, nyugalmat nem ismerő nyugati világ, az álmos, romba dülő keleti világtól, — ép oly merő ellentétben áll a nyugati családi élet benső lényege a keleti világéval.

Nők.

A mohammedán s egyátalán az ázsiai nőt sokat emlegették, sokat kritizálták és ép annyit dicsérték, lefestették a költészet ragyogó szineivel s megénekelték, s mégis kevéssé ismerik, vagy legalább nem az igazságnak, s valónak megfelelő világitásban. Távolról sincs szándékomban Belgiojoso herczegnővel, a »Harmincz év a háremben,« czimü könyv szerzőjével, vagy pedig az utolsó egyptomi alkirályné hires angol nevelőnőjével, oly hölgyekkel, kik az emlitett tárgyat már oly sokoldalulag megbeszélték, versenyre lépni. Némi jogom ugyan volna, itt egy-egy szerény véleményt koczkáztathatni, minthogy annak idejében bőven volt alkalmam a háreméletet közelről szemlélhetni, sőt elég szerencsés is valék egy császári herczegasszonyt a franczia nyelv első elemeibe beavathatni. Igaz, hogy ez kissé sajátságos tanitási mód volt! M a d a m e l a p r i n c e s s e F..... egy sultán leánya és nagy vezier menye, Bebek és Emirgián közt fekvő, fehérmárvány palotája termében mindig a nehéz szönyeg redő mögött ült, mig én az előcsarnokban a függöny innenső oldalán ülve s a mord heréltek fenyegető tekintetei őrizete alatt, A h n német-franczia nyelvtanával kezemben, »m o n p é r e e s t b o n«-féle előadást tartottam a függönynek, mire az édes hölgyhang »b e n i m b a b a

ejidir« válaszolt. Tanitó és tanitvány hallották ugyan, de soha sem látták egymást. Más, nem épen herczegi hölgyekkel szinte ily viszonyban álltam. Hisz több éven keresztül még lakásom is volt gazdag s hatalmas pártfogóm palotájának első emeletén, csak nehány lépésnyire a hárem függönytől, s miután nemcsak egy, de több családban is szives fogadtatásban részesültem s családtagnak tekintettem, s egyáltalán mint oly férfi voltam ismeretes, ki a szokások szentségét tisztelni tanulta; szemem sokkal szabadabban tekinthetett körül, mint az különben nem- és törzskülönbség tekintetéből lehetséges lett volna.

A Bosporusnál szerzett s közép-ázsiábani és persiai szemléleteimmel megtoldott tapasztalataim révén azon meggyőződésre jutottam, hogy mi Európában, a keleti nővilág általános megitélésében mindazon hibákba s tévedésekbe esünk, melyek azon tulságba vitt titkolódzásnak, melylyel a keletiek belső családi életüket körülveszik, természetes következményei és kifolyásai. Leginkább a nő általános társadalmi állásának felfogásában tévedünk, a mennyiben azt, részint az ominózus hárem szövetség és embertelen vallási törvények következtében, teljesen alárendeltnek, zsarnokilag lenyügözöttnek és semmi tekintetben sem pártfogoltnak képzeljük, elannyira, hogy nyugati értelmünk előtt, a nő Keleten csak egészen akarat nélküli s ura szeszélyeinek átadott, sajnálatra méltó lénynek tünik fel.

Ez határozottan téves hit. A nép legalsóbb rétegeiben, az ázsiai és európai nő állása épen semmiben sem küölnbözik, sőt azt merem állitani, hogy a szabad, müvelt és

hatalmas Albionban, a rendőrségnek sokkal több a dolga azon szeretetreméltó férjekkel, kik dühös, vagy részeg állapotban házastársukkal kegyetlenkednek, mint a moszlim Keleten az igazság osztó kadinak. Hogy a török parasztnő a kül és belháztartásról gondoskodik, mig a férj henyél, vagy mindenét eljátsza, azt nem fogom megvitatni; azonban sok férjnél levő s ezen osztályhoz tartozó európai munkásnő szint oly sorsra van kárhoztatva. Ők is korán vénülnek, mindennemü fáradságnak s gondnak alávetvék s azonfelül még ama jótévő gondozást is nélkülözik, mely a Keleten uralgó szigoru patriarchális életnél, a nő javára válik. A közép és magasabb rendeknél, a nálunk annyira kárhoztatott s rosz hirben álló bilincsek, inkább csak a külső etiquetten alapulnak, mintsem valódi elnyomatáson, mint azt később bebizonyitani szándékozunk. A soknejüség, mindenesetre a moszlim társaságnak egyik szomoru törvénye, semmiképen sem oly általános és elterjedt, mint azt Európában hisszük.

Ama mohammedán birodalmakban, melyeket közelebbről megismertem — nem rettegek vissza állitásom igazsága elől — ezer család között alig találunk egyet, hol a soknejüség törvényes engedelme érvényesitve, foganatba vétetnék. — A török, persa, afghan és tatár népnél a soknejüség hallatlan, sőt képzelhetlen dolog, miután több nő nagyobb háztartást, több vagyont és pazarlást igényel. Ép oly ritkán, csak imitt-amott fordul elő a többnejüség a középosztályban, mert csak igen tulzó emberek hódolnak ezen erkölcsi szörny-törvénynek, s azok is keservesen lakolnak meg érte későbbi éveikben. Emlékszem egy alsórendü hi-

vatalnokra Konstantinápolyban, kiről köztudomásra jutott a hir, hogy a hónap vége felé, midőn a pénzkészlet is mindinkább fogyott, rendesen négy kis papucscsal lőn eldöngetve, mert tudvalévő dolog, hogy a török nők, ha haragjuknak tettleges kifejezést kivánnak adni, a lábacskáikról lekapott papucsokat szokták fegyverül használni. Szegény Kemal Efendi! barátjai gunytárgya volt örökké, különben négy neje nélkül is az lett volna, mert az ostobaság csak ugy kiritt szemeiből.

A magas és legmagasabb körökben persze a soknejüség, e társadalmi seb, rettentő mód burjánzik, — mit nem is lehet kétségbe vonni; — külsőleg azonban inkább azon szabadságoknak következtében létezik, melyekkel a ház ura, a fényüzéséhez és tekintélyéhez szükséges rabnősereg ellenében bir, semmint a belső, törvényes soknejüséget értve. A rabnők csak ritkán lépnek a feleségek rangjába és sorába, s ott, a hol megtörténik. a viszony, melyben a Böjük Hanim-hoz, vagy Bégum-hoz áll — ez az első feleség czime, — csak ritkán jobb azon állásnál, mit nálunk Nyugaton, egy türt szegény rokon, a háziasszonynyal szemben foglal el. A törvény ugyan a későbbi feleségeket is oltalmazza. azonban szokás és illem oly előjogot biztositanak a Böjük Hanimnak, mit alig vitatnak el tőle valaha. Oly példákra emlékszem a török és persa társaságban, hol az első feleség, bár öreg, minden vonzó báj nélküli s mindig kiállhatatlan és zsémbes volt, mégis a külvilágban teljhatalmu férjét minden tekintetben tyrannizálta. F... pasa, egy életvidor ember, kit Európában legalább általán annak ismertek, csak jó távolságra házá-

tól s legmeghittebb szolgájának lakásán merte élvezni egy kis pót-hárem édességeit, s midőn F... asszonyság a dolognak neszét vette, nyakrafőre Alexandriába kelle expediálni az illető szépséget.

A mit már azelőtt emlitettem, a rabnők (khalaik), a feleségeknek fényüzéséhez tartozó czikkek, s minél szebbek és számosabbak annál jobb. A khalaikok nemcsak a nők, de a férfiak belső kiszolgálására is használtatnak, de jaj a pasának, vagy pasafinak, ha engedve a ragyogó lángszemek delejének, megtalál botlani a sikamlós pályán!

Persiában, hol az erkölcsök még lazábbak, s hol a Szigah és Nikiah, — vagyis, ideiglenes és állandó házassági viszony — a legtágabb tért nyitja a kicsapongásnak, valóságban a nők állása a magas körökben, gyakran igen szomoru, sőt kétségbeejtővé is válna olykor, ha a rokonságnak meleg részvéte enyhitőleg közbe nem lépne és a család női tagjait pártfogása alá nem venné. E szomoru viszony, azonban a most uralkodó herczegi családnál. a Kadsaroknál gyakoribban fordul elő, mint a valódi persa körökben, mig Közép-Ázsiában ismét a Khánságokban, a gazdag Tadsikok inkább üznek többnejüséget, mint az Özbégek.

Általánosan azonban a persa nők állásá csak igen csekély mértékben különbözik valamennyi moszlim nőétől, t. i. ők is, nemcsak a belügyekben működnek és rendelkeznek szabadon, de még a külügyekben is, és néha a legérzékenyebb módon éreztetik a férjjel szeszélyeiket és hatalmukat, sőt még arra is van számos példa, hogy lényeges részt vettek az utolsó évtizedek politikai és vallási forra-

dalmaiban, elannyira, hogy beavatkozásuk időnként az államot veszélyeztető cselszövénnyé fajult.

Mi a soknejüségről mondatott, az az elválásra is vonatkozik, mely az iszlam törvény szerint aránylag nagy könnyüséggel történik, annak daczára azonban, alig fordul elő többször Keleten, mint a protestáns Angliában, vagy Amerikában. E meglepő tünemény oka, egyedül a szentség ama sajátos fénykörében rejlik, mely akár valódi, akár hamis, a családi szövetséget mindig környezi, s melynek megsemmisitésétől minden tisztességes férfi vissza borzad. Oly társadalomban, hol az apa, bizonyos szégyenérzettel fogadja leendő vejét, s a házasság első napján alig mer szemébe nézni; ott, hol a férj arcza minden szint játszik, ha nejével idegen társaságban kell megjelennie, s annak akkor nehány lépéssel hátrább kell állnia férje mögött, — ott soha sem fogja a férfi egy könnyen rászánhatni magát, hogy a nőt, kit valaha magáénak nevezett, másnak birtokába engedje általmenni. — Persia legmagasabb köreiben, — a herczegek itt szomoru kivételt tesznek, — valamint az Ulema világban is, ugyan gyakoribbak a válóperek, s a nő sorsa ilyenkor, ha nincs magán vagyona, valóban igen sajnálatra méltó; azonban ujból ismétlem, hogy az ily esetek aránylag ritkán fordulnak elő, s az Európában uralgó sötét szinezetü vélemény e tárgyra vonatkozólag épenséggel sem igazolható.

Mi a keleti nőt leginkább megkülönbözteti nyugati társnőitől, az a szellem és szivműveltség teljes elhanyagolása, még pedig oly mértékben, a mint az a keresztény nyugaton, még a durva középkor idejében sem fordult elő.

Hisz még a különleges női nevelés fogalma sem létezik Keleten, mennyivel kevésbbé tehát még annak szükségének elismerése, vagy csak érzéke is. A tulnyomó többség még irni és olvasni sem tud, s azok, kik ezen elemi tantárgyakban tanitást nyernek, a tudományok jóval alantabb fokán állapodnak meg, annál, melyet a férfi, az elemi iskolák végeztével elért. E szomoru állapot különben nem annyira egy rosszul értelmezett vallási parancsnak kifolyása, mint inkább azon furcsa felfogásnak tulajdonitható, mely szerint a tanulás és tudás csak olyanoknak nélkülözhetetlen, kik a külvilággal érintkezni kénytelenek. Hogy e felfogás nagyban vétkezik az emberi jog ellen, azt tán mondanom sem kell. Mennyi szellemvirág nyomatik el és töretik le még zsenge bimbó korában, e barbár fogalom által; mert az ázsiai nők ritka szellemi tehetsége mellett bizonyára leginkább tanuskodik a körülmény, hogy számos nő, ki minden segitséget és tanitást nélkülözött, szellemi téren mégis kitünt s az önmüvelődés utján oly irónők fejlődtek, kiknek müveit még nyelvük elsőbbrendü irói sem birták tulszárnyalni.

De tulságosan átengedem magamat az általános észrevételeknek, melyek, ha mindjárt még oly találók is, soha sem hatnak oly meggyőzőleg, mint a gyakorlati életből meritett jelenetek. Hogy a moszlim Azsia nővilágának életét és lényegét, nyájas olvasóim előtt teljesen szemlélhetővé tehessem, legyen szabad néhány oly képet előttünk felderiteni, a minőket annak idejében, magamnak is gyakran élvezettel, máskor ellenszenvvel, de mindig érdekkel szemlélni, alkalmam nyilt.

I.

Az első délelőtti órákban vagyunk. A Mabein-ban (a hárem előcsarnoka) rendkivüli elevenség uralkodik. Ez a szokott óra, a melyben a rabszolga kereskedő, egy cserkesz lélekárus kiséretében a hárem ajtaja előtt megjelen, a háziasszonynyal utálatos alkuját megkötendő. A Bosporus partjain, valamint egész Keleten, a nők keresetforrásnak tekintik, ha még fiatal, fejletlen rabszolganőket megvehetnek, hogy felnevelve, később huszszoros, sőt negyvenszeres áron ismét eladhassák. Még a leggazdagabbak és legmagasabban állók is foglalkozni szoktak ilyen üzlettel, mely nyervágyukat ingerli s ebben még a császári hárem sem teszen kivételt. Habár a vásáron megjelenő rabszolgák és rabszolganők egy ötöde közvetitők (Dellal-ok) által adatik el, a hátra lévő négy ötödrész biztos vevők számára tartatik fenn.

Egy vad kinézésü cserkesz barbár, magas prémkucsmával, töltéstokokkal bepánczélozott mellel, nyers, durva jellemével összhangzólag puskaport és golyót mindig magánál hordva, rongyos öltözetében s kaukáziai szattyáncsizmáiban halkan végig sompolyog az elő csarnokon, maga után czipelve két éhség és hidegtől remegő s kinzott gyermeket. Azok egy függöny elé állittatnak, mely mögött a háziasszony tartózkodik, nehány hozzáértő társnője társaságában, kik mindannyian kémlelő, vizsgáló tekinteteket vetnek az uj árúczikkre. Az alkudozás megkezdődik; a

gyermekek dideregnek a hidegtől és kimerültségtől; fog vaczogva pillantanak fel, majd a szivtelen atyára, majd a függöny mögött álló nőkre; szegények nem is tudják ki felé hajoljanak e kritikus perczben. Ahhoz-e, ki áruczikk gyanánt tul tesz rajtuk, avagy ahhoz, ki megakarja őket venni? — Gyakran szemtanuja valék az ilyen jeleneteknek, s mindannyiszor mélyen meghatottak.

Hosszas, halk hangon folytatott értekezlet után, mely alatt vevő és eladó nem is látta egymást, végre megkötetik az alku, s a durva, a nyomorult cserkesz, kit Európában szabadsághőssé emeltek, átveszi csillogó aranyát. Már mögötte van az első emelet, midőn sietve visszaszalad s kiáltozva, lármázva követeli az eladott gyermek ruházatát, mely, állitása szerint, nem értetődött bele az alkuba. Ujabb alkudozások kezdődnek, végre azonban, oda dobják neki a rongyos perkál vagy vászon darabot, mely magzatát burkolá. Alig van annyi értéke mint a leghitványabb kötőféknek, mit Európában szivesen átenged az eladó a ló vevőjének; de az embertelen apa még a nyomorult rongyokat is mohón összecsomózza és elsiet.

Ez egy mintapéldány azon nép kebeléből, mely részére néhány évvel ezelőtt Angliában a »szabadság martyrjai« czime alatt, annyi arany gyüjtetett. Valóban metsző guny! — A vevő természetesen mindig nemesebb az eladónál, s még visszhangzanak a távozó szivtelen szörny-apa, vagy nagybátya léptei, midőn a legmélyebb barbárságból és szegénységből jött idegen gyermek már a fényüzés és kényelem élvezetébe beavattatik s legtöbb esetben szeretetteljes, szelid bánásmódban részesül. Urnő, tanitónő,

mindenki elnézéssel bánik szegényekkel; tanittatnak, helyreigazittatnak, illemre s finomitott életmódra szoktattatnak, s ha a cserkesz, szabad hegyek balzsamos levegőjét nem cserélték volna fel a hárem tikkasztó légkörének folytonos zárkozottságával, valóban az érkezetteknek nem lenne okuk életük változását siratni.

Hogy e rabszolganők mi sorsra neveltetnek, ez ugyan igen kétséges. Valamelyik tán a fiatal háziur kegyét nyerheti meg, s ama távol szerencse-csillag ragyoghat feléje jövőben, hogy egykor az egész ház urnője lesz; a másik, a császári háremmel való összeköttetés által még a palotába is bejuthat, s ha Fortuna istennő kegyencze, még sok millió ember urnőjévé és uralkodójává is emelkedhetik. Egyáltalában, ki birná megjósolni a sorsot, mely e, jogosan Khalaik lényeknek nevezett, nőkre vár? Egy azonban tény; hogy t. i. sokkal kevésbé sajnálatra méltók, mint azt Nyugaton hinni szokták. Csak az adás és vevés átmenete vért lázitó dolog, a többire nézve, különben, a rabszolganők sorsa nemcsak tűrhető, de egyátalán igen enyhe.

Vagy urnőjük diszére szolgálnak, vagy pedig üzleti speculatio tárgyai; mindkét esetben nemcsak jól tartatnak és fényesen öltöztetnek, de aránylag szép nevelésben is részesittetnek, keveset olvasni s irni is tanulnak, tánczban, énekben, hangszerkezelésben és női kézi munkákban oktatást nyernek s hallgatag, szelid természettel megáldva még azon kegyet is kieszközölhetik, hogy családtagnak tekintetnek. Azt mondtam, hogy a rabszolganők diszül szolgálnak s kiegészitőleg még meg kell jegyeznem, hogy előkelő hölgyek mindenkor a kiséretüket képező rabszolganők szá-

mára és minőségére ügyelnek, s minthogy ezek mindannyian szépek éz fiatalok, egyenlő szépen öltöztetvék és igen jó bánásmódot élveznek, a nyugat országbeli szemlélő, mindnyájukban a pasa, khán, vagy bey nejeit véli látni.

Annak idejében Abdul Medsid két, sőt négyezer nejéről is beszéltek. Meglehet, hogy e számot megközelitő nő volt együtt a császári palotákban, de a »feleség« czime semmi esetre sem illette meg őket. Mahmud Szultán nyugdijazott háreme Eszki Szerai-ba vonult vissza; az uralkodó Szultán háreme Besik tas-ban tanyázott, s mindezen osztályokban bizonyos számu feleség, nagynéne, unoka húg, női ex-hivatalnok stb. . . . volt együtt, melyeknek mindegyike, már az illem és szokás révén négy-öt társnőt vagy rabszolganőt tartott, mely utóbbiak ismét két-három cseléddel rendelkeztek. Már most adjuk összse Mahmud Szultán exkadinjai és exhivatalnoknőinek, valamint az uralkodó Szultán leányainak és legközelebbi nőrokonainak számát, sokszorozzuk ezt öttel vagy nyolczczal (az elsők társnőinek száma) s kiderül amaz irtóztató mennyiségű nő, mely miatt a főuri háremek oly rosz hirbe keveredtek. Csak a legcsekélyebb számot, 5-öt vettem számitásba, ámbár tisztán emlékszem, hogy az elhunyt Abdul Medsid Szultán anyjának Khazinedarja (kincstárnoknő) magába több, mint 50 rabszolganőről gondoskodott, ki mind hires volt kiváló szépségéről. Ha e tisztességes nőszámhoz, még a nagy sereg Baltadsi-t (szerail-szolgák) és eunuchot hozzáadjuk, némi fogalmat szerezhetünk magunknak a bosporusi főuri háztartásról.

E kis kirándulás után, a magas hölgykörökben elő-

szeretettel folytatott magánüzlet területére, felvesszük ismét a reggelenként előfordulő női foglalatosság leirása fonalát. Ez időnként fürdőbe készülnek, melyről később még szó lesz, vagy pedig az európai orvos fogadtatik, ki egy eunuch vagy a család valamely férfi tagjának társaságában a hárem betegeit jön látogatni s a nők egészségi állapotáról rendszerinti tudomást veszen. Mélyen elfátyolozva fogadtatik azon ember, ki előtt egészségi szempontból, a legtitkosabb is napvilágra jő. Itt-ott, ha az orvos nem tudta az ország nyelvét, el kelle őt kisérnem látogatásaiban, melyek inkább komikai, mint komoly szinezettel birtak. Valamennyi török nő aggályosan gondozza külső megjelenését és testi szépségét s gyakran, ha az orvos teendője a hölgyeknél be volt fejezve, a hárem kijáratánál a fehér és fekete rabszolganők egész seregét összegyűlve s reá várakozva találtuk. Mindannyian kinyujtott nyelvvel és kézzel álltak ott, hogy az első szemügyre vétessék s a másik kellőleg megtapintassék, mi képzelhetőleg rendkivül furcsa látványt nyujtott.

Ugyanezen időtájban szokták a hárem lakónői a bazárokat is látogatásukkal megtisztelni. Egy házi szolga, vagy a forró Afrika valamely szerencsétlen fiának kiséretében, a török hölgy komornahadával együtt, szántszándékos nonchalenceal ballag végig az utczákon. Költők, a csillagok kiséretével elvonuló holdhoz hasonliták az igy feltünő töröknőt, s miután rendszeres léptek e költői képnek ártalmára válhatnának, a keleti nők nagy gondot forditanak reá, hogy mozdulataik minél hanyagabbak s lassubbak legyenek, mit kiválóan előkelőnek képzelnek. A bazárban incsenk különösen sok dolguk, de a legcsekélyebb vásárlás

is három-négy utat igényel. Ebben az egész világ egyforma marad! A londoni highlife lady, még kellemetlen időjárásban is órákig ül a Bondstreet divatos boltjaiban, a török nő pedig a bazárban biczeg fel s alá. Hogy a kettő közül melyiknek eljárása észszerűbb, azt nehéz lenne meghatározni.

II.

Péntek délután van. A háremben feltünő sürgés-forgás észlelhető; az eunuchok kicziczomázott arczczal és felsarkantyuzva, a nélkülözhetetlen lovaglóostort suhintva, állnak a hárem udvarán s csak a jelt várják, hogy lóra ülhessenek. Hosszas toilette előkészületek után, a fiatalabb Hanim-ok (nők) is egyenkint megjelennek, s csak a Böjük-Hanim-ot (háziasszony) várják még, hogy a szokott pénteki sétára a készen álló kocsikba szálljanak. Végre megjelen az urnő, egy tisztességes sereg nő és leány kiséretében; az utóbbiak közül azonban, csak a legközelebb állók vehetnek részt a sétakocsizásban. Az első, legdiszesebben felszerelt kocsiba száll az urnő, egy-két ifjabb osztály sorsosával s néha egy idősb társalkodónővel, vagy komornával. A második és harmadik kocsit rendesen a fiatalabb Hanim-ok foglalják el, mig a pajzánul tréfálódzó Khalaikok az utólsó kocsikba ülnek. Az előkelő háremek e kocsisorozata, lassan vonul az utczákon keresztül, á háremagaszi (eunuch-főnök) kötelezett felügyelete alatt, ki láthatólag azon mesterkél, hogy a keresztyén seladont kellő tá-

volságban tartsa, mig az igazhivő szépségkedvelők részéről előforduló tréfáknak, jeleknek és integetéseknek jóval szabadabb tért enged. E jelek és tréfák csak ritkán szólnak a fiatal Hanimoknak, de többnyire a vidám Khalaik seregnek, melynek alig van elegendő keze, hogy a kocsikban készen tartott tarka kendőkkel és szalagokkal az ugynevezett, szinnyelvet kellőleg fenntartsa.

A Szejr felé tartanak, melyekben Konstantinápoly környéke oly végtelen gazdag. A divat változékony törvényei szerint, mindennapra más Szejrjéri (sétahely) jön sorra Hétfőn rendesen Modaburun-ba mennek (a divat foka) kedden, Kadiköj-be, szerdára és csütörtökre Kaulidsia van napirenden, s pénteken az előkelő divatvilág, vagy Kiagadkhané-ben, vagy Kandili-ben találkozik. A kitüzött helyen megérkezve, a társaság elhagyja a kocsikat, a Khalaikok szőnyegeket boritanak a zöld pázsitra, mindenki letelepedik s egy pillanat alatt a szemlélő szingazdag, festői csoportozatot lát szemei előtt, mely a legsajátságosabb helyzetekben egybeolvadva, a legvonzóbb képet nyujtja.

Mi európaiak, sétálni járunk, a keletiek, ugyszólván sétálni ülnek, mert a hölgyek ott a szönyegeken órákig képesek csaknem mozdulatlanul maradni, a természet pompájában gyönyörködve, vagy a mint már emlitettük, tarka zsebkendők és az ujjbeszéd segélyével, a körülöttük hemzsegő fiatal világgal fenntartva a közlekedést. Az idősebbek többnyire arczczal a kör belseje felé fordulva ülnek s pipájukat élvezik, mely fekete rabszolganők által szolgáltatik át, kik szükség esetében, kiterjesztett köpenyeikkel, olyan védfal-félét képezhetnek urnőik körül. Bárha a kor

még oly mély redők és barázdák által törölte el az egykori szépség legutolsó nyomát is, a jó anyóka mégis attól fél, hogy vélt bájai által bünös vonzerőt találna gyakorolni. Igen, az öregek mindenáttt még prudebbek a fiataloknál s valóban hálásak lehetnének a vallás szigoru elfátyolozási törvénye iránt, minthogy általa, sok keserü kiábrándulástól óvatnak meg. A fiatalabb nők csoportjában, csaknem soha sem találhatók nyilvánosan pipázók. Többnyire élénk társalgásba merülnek, s a ki a keleti mimika titkaiba nincsen beavatva, alig fogja sejteni, hogy a fátyol elrendezése a szemszegletek körül, két-három vagy négy ujjal, avagy a csucs képzése, mely a könnyü selyemköpeny elöli részét összetartja, mind megannyi jel, melynek meg van a maga mély jelentősége. Ama bey vagy efendi, ki látszólagos közönnyel sétálgat a távolban, igen jól tudja értelmezni e jeleket s megfelelő mimikával válaszol.

Valamint a rózsának a virulást nem lehet megtiltani, ugy hiába tiltanák meg a nőknek az arczjátékot, s a konstantinápolyi, s más török városok környékén fekvő, nagyszerü kilátást engedő sétahelyek a szép évszak délutáni óráiban, szerelemgazdag romántikának szinhelyei, melyre a természet elragadó szépsége hangulatteljes bájával, bátoritólag hangolja a kedélyt.

Mint Törökországban a Szejrjei, ugy szerepel Persiában a lovaglóséta. Itt a szórakozás ájtatossággal egyesül. A várostól nem messze fekvő szentek sirjaihoz megy az ember, melyekben Persia kiválóan bővelkedik, s melyek árnyas kertek közepét képezvén különösen alkalmasak a szerelmes párok légyottjára. Teheran elegáns vi-

lága, Sah Abdul Azim sirjával bir, Iszpahan pedig a nagy, árnyas berkü temetővel. A halottak culturája s a szerelemjátéka igen ellentétes dolgoknak látszanak nekünk, azonban Persiában a halottak nyughelye változatlanul örvendhet az élők szerelmében. Ennélfogva Siráz, Kum, Nisabur és Herat sétahelyei is mind egy rég elhunyt szent személy sirjának közvetlen tőszomszédságába vannak helyezve. Csak Közép-Ázsiában látunk Csihar bag-okat, azaz nyilvános kerteket folyó vizzel, vagy álló viz medenczékkel, melyekből aztán a nők ki vannak zárva.

Látod-e amott ama csoport lovagnőt, tisztelt olvasóm, mely Iran ujkori fővárosból Sah Abdul Azim kapuján keresztül, a hasonnevü szenthez zarándokol? Ha a kengyelvasban a piczi papucsok nem lennének láthatók, s az arczfátyol szük rostélyain keresztül a nagy szemek tüze villámokat nem szórna, valóban, csak esetlen kék vászonzsákoknak néznéd az ékesen felczifrázott lovakon ülő társaságot. S tényleg, csakugyan kék vászonzsákok, azonban e vászon alatt, Irán kaczér, életvidor leányai rejlenek, kik parthiai őseikhez méltó ivadékai lévén, igen ügyesen ülik meg a lovat. Egyszerre sebesvágtatva közelg egy lovas; a villám gyorsaságával illan el az elfátyolozott szépek mellett, azonban a villám gyujtott, mert a találkozás rövid pillanatában szavak cseréltettek. Rövid vártatva ismét porfelleg tünik fel a távolban, ismét közelg egy lovas; ez az előbbeni, s ujból néhány szót váltanak. Ez többször ismétlődik, mig végre az ügyes Seladon szépének kiséretéhez csatlakozik, s valamely nehézkesebb, szélesebb kék zsák mellett egy néni, vagy komorna oldalánál, beszélgetésbe

ered. A megszólított szépség a menet élén folytatja utját, de azért mindent látszik hallani és látni, mert időnként egy-egy megjegyzést kiált hátrafelé, mely gyakorta általános derültséget idéz elő.

Igy udvarolnak Persiában a sétalovaglás alatt s egyidejüleg hódolnak a szentnek és a szerelem istenének. Irán pajzán leányai annak idejében bizonyára távolról sem sejtették, hogy a szerény kisszamáron mögöttük ügető dervis megleste őket, hogy később az európai kereszténvilágnak elárulja titkaikat s eljárásukat. Ismeretlen létemre s észrevétlenül gyakorta szemtanuja voltam az ily jeleneteknek, melyek mindannyiszor teljes érdekemet felgerjesztek; — s létezhetik-e vonzóbb s érdekesebb látvány, mintha az embert, a különböző éghajlatok alatt és országokban, minden tetteiben, örömében és bánatában, ifjukori játékaiban s idősb korának komoly czéljaiban figyelemmel kisérhetjük?

III.

Egészen más jelleggel bir a négy fal közti mulatság s a szórakozás a házban. Itt az illem és fesz legtöbb esetben háttérbe szorul, s a műveletlen, minden itélet elől mentt nők eljárása s modora gyakorta kellemetlen, sőt undoritó képet nyujt. Ha már az moszlim férfikörök társalgásában is hiányzik az éltető fűszer a nők kizáratása következtében s felületessé, fékezetlen frivollá alakul, annyival inkább érezhető az elkülönzés hatása a háremkörökben. A beszédtárgyak megválasztásában éppenséggel nem szór-

szálhasogatók s nem képzelhető ellenszenvesebb valami, mintha öreg matrónák és fiatal leányok oly thémát feszegetnek, mely Európában, nemük legelvetemültebb tagjának is, arczába kergetné a vért. Ha belefáradtak a beszédbe, tánczokat kezdenek, melyek egész Keleten csak látványosságnak tartatnak; az érzéki ösztönök plasztikai értelmezésére számitvák s mint gondolható, valódi jelentőségükben még sokkal megvetendőbbek a trágár nyelvek laza értekezleténél. A perzsa és török előkelő világ háremeiben, a tánczosnők rendesen külön erre nevelt s kiművelt rabszolganők, kik kézcsörgetyűkkel és kis dobokkal maguk kisérik tánczukat s többnyire bámulatra méltó ügyességgel végzik mutatványaikat, melyek ugyan sokkal inkább hasonlitanak valamely voltigeuréihez, mintsem ama rythmikus, hullámos mozdulatokra emlékeztetnének, melyekkel az ujkori Európának choréographikus művészete oly bájos kifejezést tud adni az örömteli felindulásnak és változó hangulatoknak. Csak ebből érthető, hogy a keleti ember a művelt és szabad emberhez méltatlan foglalatosságnak tekinti a tánczot, mi amaz adomából is kitünik, melyet a Bosporus partjain egy persa diplomatáról beszélnek. Ez, t. i. európai kollegái által nagyon ünnepeltetett s tiszteletére még bált is rendeztek, melyen az iráni udvaroncz megjelenvén, egy emelvényen helyet foglalt. A zene megzendült, a vidám párok tánczra kelve forogni kezdtek a nagy persa előtt, mit ez, külön neki szóló, kiváló kitüntetésnek tartott; midőn azonban a háziur, N. N. ő excellentiája egy szép perai nőt a felharsogó keringőre felkért, a nagy persa felugrott székéről, oda rohant az excellentiás urhoz, kiáltva: »Uram!

tulságos megtiszteltetésben részesitesz ; semmiért sem engedhetem, hogy te is tánczolj nekem !«

A nyilvánosság terén, magától értetődik, hogy a tánczok tejképü, nő ruhába öltözött fiuk által ábrázoltatnak, kik Törökországban »Csengi« név alatt ismeretesek, és mi igen sajátságos, egyedül csak a zsidók és czigányok soraiból ujjonczoztatnak. Régente még nagyon divatban voltak a Csengik, ma már Konstantinápolyban és más nagy városokban ritkábban fordulnak elő. Persiában még általánosabban kedvelik a tánczelőadásokat ; legféktelenebbül viszik e dolgot Közép-Ázsiában, hol főkép a tadsik népeknél csaknem minden rongyos falunak meg vannak a maga művésztársaságai, melyek közül sok tánczos a jobb családokhoz tartozik.

De térjünk vissza a háremmulatságokhoz.

A tánczot és társalgást társasjátékok és mesélés váltja fel. Valamint a férfivilágnak, ugy a nőknek is meg vannak a maguk »Meddach«-jai, kiknek emlékezete jó nagy gyüjtemény tarka-barka, képzeletdus históriát rejt, melyeknek érdekfeszitő előadásához kitünően értenek ; változás kedvéért aztán a Kulzum nené-ból (nőkatechizmus) olvasnak fel nehány fejezetet, oly könyv, mely a vallástant, a női észjárásnak megfelelő módon magyarázza, mellesleg azonban talizmánokkal és bájitalokkal is foglalkozik, melyek által a testi szépség és férfiak szerelme nemcsak megnyerhető, de állhatatosabban meg is tartható.

Szini előadások sem hiányzanak Keleten, csakhogy azok a kezdetlegesség legalsóbb fokán állanak, mi annál

feltünőbb, miután a dramatikusnak fejlődését annyira előmozditó passió-játékok Persiában már két század óta nagy buzgalommal ápoltatnak és sokkal magasabb tökélylyel ábrázoltatnak, mint a keresztény passió-játékok Nyugaton Jelen voltam a tyroli passió-játékokon s bátran merem állitani, hogy a »Tazie-k« Iránban, mi az arczjátékot, előadást és szinrehozatalt illeti, még tán a felső-ammergaui leghiresebb ilynemü előadásokat is jóval tulszárnyalják.

Kelet hátra maradásáért a dramatikus téren, első sorban a nő szigoru elszigeteltsége és beburkolódzása okozható. A hol a szindarabok csak férfiak által adatnak elő, ott a finomabb árnyalás, a valóság vonzó bája hiányzik s ezzel nagy mértékben hanyatlik az érdek, mely különben a szini előadásokkal jár. A mi Keleten a mulatság helyére lépett, vagy az ugynevezett Orta Ojunu-ból (középjáték), vagy pedig a Khajal-ból, máskép Kara-gőz-ből áll, a tulajdonképeni khinai árnyjátékból. Az első, leginkább nyilvános helyeken adatik elő, mi alatt az ábrázolók, sürü néptömegtől környezve, valamely bohózatot a legfurcsább módon s trágár rögtönzésekkel fűszerezetten játszanak el. — A második intra muros mulatság. A Khajal-dsi (árnyjátszó) bódéját egy szoba szegletében állitja fel, s miután a gyertyák eloltattak, nehézkes alakjait egy megvilágitott vászon táblán ugrándoztatja, s minden alakocska, különböző hangok utánzása mellett, kétértelmü, cynikus magán beszédeket tart. Cselekvény és beszéd többnyire oly izetlenek és erkölcssértők, hogy az európai elbámul rajta, mikép lehet élvezetet találni ily undoritó ostobaságokban, de még inkább feltünik a körülmény, hogy atyák nem csak

megengedik nejeiknek s leányaiknak ily előadások látogatását, de még fizetnek is értök.

A nyitány rendesen egy dünnyögve elmondott dalból áll, melyben a Kara-gőz minden földi jónak mulandóságáról, az emberi hatalom hiányosságáról, a korszak romlottságáról, szóval, mindenről a világon panaszkodik, csaknem saját ronda s izetlen beszédeiről; megjegyzendő, hogy a cynikus Kara-gőz mindig erkölcstanitóként lép fel s elnézésre s türelemre kéri fel a közönséget. Egyszerre pokoli lárma hallatszik, zsémbelés, veszekedés s betoppan a szinpadra, vagyis tulajdonképen a vászonra, egy rongyos persának árnyképe, hosszu szakállal, magas kucsmával, tövig kiölti a nyelvét, mig egerek, patkányok és más ronda bogárfélék sans-gêne fel s alá futkosnak testén. Az Iráni (a török gunynak egyik kedvencz czéltáblája) most a legtulzottabb phrazisokban kezdi magasztalni nemzetének előnyeit, hazájának szépségeit, s épen legjavában foly dicséneke, midőn egyszerre egy töröknek árnyképe, egy hangos ütés kiséretében megjelen, a perzsát egy csapással földre teriti s darabig halálos hörgésben a földön hagyja fetrengeni. — Erre a taps és lelkesedés általános lesz! Karagőz ismét dünnyögni kezd, ujra panaszkodik a földi javak mulandósága felett, s igy megy ez tovább ad infinitum.

S e mellett apraja, nagyja, örege és fiatala örömkönyeket nevet, mig az európai néző nem képes megérteni, hogy oly társadalom, mely különben szellemet és izlést tanusit, mikép gyönyörködhetik ily gyermekes rondaságokon.

IV.

Még csak egy igen sötét pontot akarunk felemliteni a keleti nők életéből, oly sötét pontot, melynek árnya az egyetemes társadalmi és állami létet elsötétiti s jogosan tekintendő minden társadalmi baj okozójának. Ez a házasság megkötése, mely a mohammedán világ minden népénél egyaránt esztelen, ferde és természetellenes. Kelet minden országában azoknak, kik egész életre szövetkezni akarnak legkevésbé van joguk a döntő szóra. Mindenütt a szülék, tutorok, nénék és nagybátyák lesznek szerelmesek a házasulandó felek kontójára, helyettük látnak, hallanak és határoznak; mert az általános vélemény szerint a személyes közeledés teljesen szükségtelen, s a Fatiha áldó szavai tökéletes elegendőknek tartatnak arra, hogy a házassági frigyben az egyetértést és szerelmet meghonositsák.

A fél-czivilizált osztályoknál olykor megesik, hogy a fiatal ember alkalmat talál egy futó pillantást vethetni jövendőbelijére, sőt van eset rá, hogy ily váratlannak nevezett találkozások eleve elrendeztetnek, — ismétlem, egy futó pillantást vet reá, mert szóbeli közlekedés hallatlan dolog s a mit a kiküldött szerelmi hirnöknő (Szevidsi khatum, szépnek, bájosnak és okosnak talál, azt az illető vőlegénynek jó remény fejében el kell hinnie. Az inkább Keletnek fekvő országokban, már a gyermekkorban köttetnek a házasságok, miből az illetőknek legalább a játékéveken át folytatott ismeretség hasznára válik; a dolog lényegében azon-

ban ez semmit sem változtat; legtöbbnyire a házassági frigy oly lényeket egyesit, kiknél a kölcsönös vonzalom és lélek rokonság mindig igen kétséges marad s a számos szerencsés kimenetelü házasság valóban csodának tekinthető.

E helyzetek legélethivebben tükröződnek egy általam leforditott török »eredeti vigjátékban«, mely az ötvenes évek vége felé a »Dseridei Havadisz« (Uj hirek lajstroma) nevű, török lap tárczájában jelent meg. Szerzője e vigjátéknak, Sinaszi Efendi, a közoktatási tanács tagja, azon mollá-'k egyike, kik annak idejében Resid pasa által Párisba küldettek, hogy mohammedán rajongásukat levetkezve, nyugati műveltségre tegyenek szert. Mint az rendesen történni szokott, Sinaszi is mint istentagadó tért vissza a moszlim szokásoktól, erkölcsöktől és világnézlettől irtózott s minthogy a házasságról körülbelől ugy gondolkozott, mint nyájas olvasóm, annak gúnyolására a vig muzsához folyamodott segélyért. Egy felvonásos darabja, mint dramatikus mű csak gyönge első kisérlet, azonban a házassági szokásokat sokkal hivebben festi a legkörülményesebb leirásnál.

SÁ'IR EVLENMESZI

az az

Egy költő házassága.

Vigjáték egy felvonásban.

SZEMÉLYEK:

Mustak bey: a Kumri Khanim vőlegénye és kedvese.

Hikmet efendi: Mustak bey kebelbarátja.

Kumri Khanim: Mustak bey kedvese és a Szakime Khanim nővére.

Szakine Khanim: Mustak bey menyasszonya és a Kumri Khanim növére.

Ziba Dudu: a vőlegény nyoszolyó asszonya.

Habbe Kadin: Vőfél.

Ebul Laklakat ul Enfi: megköti a Szakine Khanim házassági szerződését.

Batak Esze: a városrész éjjeli őre.

Atak Kösze: utcza-seprő ugyanott.

Szomszédok a mesteremberek osztályából.

Szinhely: A menyasszony háza.

ELSŐ JELENET.

Mustak bey és Hikmet efendi.

Mustak bey. Végre hát mégis megházasodom ma este. Mily szerencse, hogy házassági szerződésem valahára megköttetett. Különben szórakozottságomban és szerelemből, csaknem minden szerződés nélkül is megnősültem volna.

Hikmet efendi. Lehetséges volna-e az?

Mustak bey. Hát mért ne? Hisz ez az, mit szerelmi házasságnak neveznek.

Hikmet. Különös.

Mustak. Persze. Azoknak valóban sok szerencsét kívánok, kik nem vonzalomból és szerelemből nősülnek és mégis megtudnak élni együtt. Én részemről soha sem vettem volna feleségül Kumri Khanimot, ha szerelmemet nem birná. Mit mondasz hozzá, nem volt-e okos tőlem, hogy annyira belé bolondultam?

Hikmet. Meglehet.

Mustak. A mily fiatal, ép oly szép. Valóban, minden tekintetben meg vagyok véle elégedve. Oh jaj, csak oly varju forma testvére ne volna az én fehér galambomnak.

Hikmet. Igazság! Hogy is hijják azt?

Mustak. Ha nem csalódom, Szakine Chanimnak hijják. Szegény, még a neve sem tetszik nekem.

Hikmet. Mért?

Mustak. Nemcsak, hogy utunkban van és szépségre nézve igen szegény; de 45 éves koráig otthon is ült

mindig, minek következtében szelleme végkép tönkre ment; óriás pupján kivül semmivel sem bir, mi által feltünhetne az embereknek. Oh! Szégyellem, hogy ilyen sógornőm van!

Hikmet. Mért szégyelnéd? A ki rozsát akar, ne féljen a tövisektől.

Mustak. No, ugy neked ajándékozom, még pedig szerződésileg; mért ne lehetne kijönni vele? Vagy ő lesz okos, vagy te bolondulsz meg.

Hikmet. Csak vigyázz, hogy téged meg ne csaljanak s ne őt varrják a nyakadba Kumri Khanim helyett; mert hiába! ilyen a világ. Nem is szokás a fiatalabbikat férjhez adni, mig az idősebb a háznál van.

Mustak. Ohó! Nem szeretem az ilyen tréfát; ha tréfa, csak maradjon meg tréfának.

Hikmet. S tréfából mégis nekem ajándékozod?

Mustak. Hogyan? Csak tréfából akarom oda-adni? Dehogy, barátom! Egész komolyan.

Hikmet. Mentséged még vértlázitóbb, mint sértésed

Mustak. De hát, ki mondja, hogy menteni akartam magam?

Hikmet. Ugy?

Mustak. Pszt! Csendet! Amott jön Ziba Dudu, a vőlegény nyoszolyó asszonya. Tán elhozta galambomat. Menj ki az előcsarnokba; viszontlátásra!

MÁSODIK JELENET.

Mustak bey. Ziba Dudu.

Ziba. Örömhirt hozok neked, fiam, örömhirt! A menyasszony jön; már utban van.

Mustak. Oh anyuska! Ha te nem volnál, vágyam teljesitlen maradna! Nem is tudom mikép hálájam meg jóságodat.

Ziba. Oh fiam! Mit is tennék e gonosz világban, ha nem foglalkoznám ily jó cselekedettekkel. Hisz a te jóságodat is ismerem. Mit is tehetnék még egyebet a világon. Nem! nem! nem fogadhatok el semmit. Nem akarok mást semmit, minthogy gyermekeidet még ősz szakállal lássam, mielőtt szemeimet lehunynám

Mustak. Végre teljesitetted leghőbb vágyaimat. Élj, a mig csak lehet. (Örömében ugrál és tánczol.)

Ziba. Légy már kissé komoly kedves fiam; hisz túl vagy már a házasulás évein, s ezt tulajdonkép szégyelned kellene.

Mustak. Hát szégyen, ha megházasodik az ember? Én az ellenkezőt hittem. De most pusztulj innen. Várj te odakinn a menyasszonyra, én addig idebenn a szégyenkezésben fogom magam gyakorolni.

HARMADIK JELENET.

Mustak bey (egyedül.) Végre valahára a kalitkába kerül az én galambom. Oh! csak már szárnyai alatt élhetnék. — De az emberi nemzedéknek bizonyos táplálékra van szüksége, mit »pénznek« neveznek. Hát ha ő azt találja tőlem kérni, mit tegyek akkor? A mi hatalmamban áll, az minden az övé legyen. Leginkább vigaszt adhatok neki. De mi történik a nászajándékokkal? Néhány lakodalmi verssel fogom megajándékozni, be kell érnie vele.

Dal.

Galambom, lelkem eszményképe te,
Szivemben hadd épitsem fészkedet;
Én teljes szivből, lélekből szeretlek
S megérdemled, szivemben hogy épitsem fészkedet.

Ez lesz a szegény költő nászajándoka.

NEGYEDIK JELENET.

Mustak bey. Ziba Dudu. Habbe Kadin. Szakine Khanim.

Ziba. Fiam, elhoztuk néked menyasszonyodat; jer, ved karjánál s ültesd a sarokba.

Mustak (ki örömében nagyokat ugrik, a Habbe Kadin által vezetett Szakine Khanim elébe megy.) Ah!

Ziba. (Habbe Kadinhez.) Oh, barátom; a vőlegény ur még alig pillantotta meg a menyasszonyt, és már elájul örömében.

Mustak. Nem az örömtől, de fájdalomtól megszakad szivem.

Habbe Kadin. (Ziba Duduhoz.) Jaj! mily reszketegség fogja el a menyasszonyt. Tartsd te is, hogy el ne essék. (Szakine Khanim-et egy székre ülteti.)

Mustak. Mi ez?

Ziba. Ime, itt van a halálig elválhatatlan társnője életednek, szeretetreméltó feleséged, Szakine Khanim.

Mustak. Inkább váljék meg lelkem testemtől, mielőtt ez életem társnője lesz.

Ziba (Habbe Kadinhoz.) Hallod! a vőlegény ur magánkivül van; tán örömében elvesztette eszét.

Habbe (Zibához.) Szegény! Vágya teljesedése őrültté teszi!

Mustak (leverten.) Oh! oh! oh!

Ziba. Csak ne sirj; hadd sirjanak ellenségeid helyetted.

Mustak. Oh be nevetnének ellenségeim, ha helyzetemet ismernék.

Ziba. Menj oda fiam, leplezd le a menyasszony ábrázatját, hogy szived kissé gyönyörködjék benne.

Mustak. Minek? Tán, hogy még jobban visszaborzadjak midőn arczába tekintek?

Ziba. Leplezd le, fiam, leplezd le, hogy ne maradj kétségben a fölött, hogy csakugyan ő szived választottja. (Ő és Habbe Kadin arra kényszeritik Mustak beyt, hogy a Szakine Khanim fátyolát fellebbentse.)

Mustak. Nem akarok. (A mint kezeit visszavonja azok esetleg Szakine Khanim fátyolaban és vendég hajában megakadnak, s mindkettő Mustak kezeiben marad, mig Szakine Khanim arcza és őszhaja láthatóvá válik.) Mi az?

Ziba. Oh jaj? Most még a leányka szép aranyhaját is kitépte.

Mustak. Igazán! Ősz haja ugy fénylik, mint a fehér arany, nemde?

Ziba. Beszéded nem neki szól, de nekem és a násznagynak. Majd megtanitlak, hogy kell beszélni. (Habbe Kadinhez) Menj násznagy vezesd el hamar a menyasszonyt s hozd ide azt az urat, ki a házassági szerződést köti meg.

A közeleső kávéházban van; hadd hozza magával az ott lévő szomszédokat is, hogy ezt az embert ismét észre téritsék.

ÖTÖDIK JELENET.

Mustak bey. Ziba Dudu.

Mustak. Hogyan? A szomszédok kényszeritsenek rá, hogy vőlegény legyek?

Ziba. Igen. A nászszobába vagy a börtönbe fognak vezetni.

Mustak. Százszor szivesebben vagyok börtönben, mint e nőszemélylyel egy házban.

Ziba. Csak menj hát a börtönbe; majd megtudod ottan, milyenek annak kinjai.

Mustak. A miattad szerzett hitelezők áldásával és jó kivánságaival, mégis igen boldogan fogok élni.

Ziba. S ha megbetegednél?

Mustak. Hitelezőim valószinüleg orvost küldenének, ki ápolna.

Ziba. Hát mit tehetsz?

Mustak. Csak szerencsétlenségemmel kezdődnek azoknak kellemetlenségei.

Ziba. Hát mi baj érheti őket?

Mustak. Akár megis vakulnék, ha halálom nem válnék kárukra.

HATODIK JELENET.

Mustak bey. Ziba Dudu. Habbe Kadin. Ebul Laklakat. Batak Esze és szomszédok.

Ebul Laklakat (Hálósapkával fején, lép föl.) Mit jelentsen az, hogy álmamból fölzavartak s ide czipeltek? Nézzétek meg öltözetemet — mintha szinpadra akarnék lépni. Mily botrány! Mit jelent e lárma?

Ziba. (felső ruhája szegélyével arczát elrejtve, Ebul Laklakatnak kezet csókol.) Bocsánat uram. Lásd, ez a nyomorult, vőlegény akar lenni, és mégis visszautasitja a forrón szeretett nőt, miután kitépte haját. De ez még nem elég; menyasszonyát, engem és a násznagyot is oly szidalmakkal illet, melyeket ismételni szégyellek.

Ebul (Mustakhoz.) Oh, te szemtelen!

Mustak. Méltóztassék megengedni, uram, hogy ugy mondjam el az igazat, a mint én tudom.

Ebul. Hallgass! Ziba asszony, ki hozzád olyan, mint az anya, e szegény teremtés nem hazudhatott.

Ziba. Igen, uram, a leányt mindenesetre el kell vennie.

Ebul. Természetesen. Ha el nem veszi, jó hirnevét bemocskolja (A szomszédokhoz.) Nincs-e ugy szomszédok?

Szomszédok. Mindenesetre. Ugy van.

Mustak. Nem vehetem el, uram. Itt tévedés forog

fönn; mert nem ezzel, hanem a fiatalabbal lettem eljegyezve, s azt akarom nőül is.

Ebul Laklakat Szó sincs róla. Az idősebbiket jegyezted el.

Mustak. Valóban, nem ezt.

Ebul. Tehát engem is meghazudtolsz? Mily szemtelenség!

Batak Esze. Tudja-e uram, hogy erről még egyebeket is beszélhetek? Várjon csak, mindjárt elmondom. Mint éjji őr, rendesen az egész negyedet összebarangolom. Egyszer, a mint ugy barangolok, az utcza közepén találkozom vele, s azt kérdem tőle: Honnan jösz? S tudja-e mi volt a felelete? A Tarater-ból (szinház-ból) jön. Mi egyebet akart, mint engemet szegényt kigunyolni?

Mustak. Oh mily bölcs ember vagy?

Batak. No bizony, nézzétek azt a lónevü embert! Te marhaőrző te, ha nem hallgatsz s egyre szidalmazol, majd megtanitlak dörmögni.

Ebul. A gyerek szemtelen s hozzá még bolond is.

Batak. Azt hiszem, legjobb lenne őt egyszerre tömlöczbe és a bolondokházába zárni.

Ebul. Ha tanácsomat követitek, előbb följelentjük gorombasága miatt, s aztán tovább meg se türitek a negyedben. Nem kell már nekünk!

Szomszédok. Már nem kell nekünk; nem kell nekünk!

HETEDIK JELENET.

Mustak bey. Ziba Dudu. Habbe Kadin. Ebul Laklakat. Batak Esze. Atak Kösze. Hikmet efendi.

Atak. (kosárral hátán, egyik kezében lapátot, a másikban seprüt tartva.) Nem kell nekünk

Hikmet. (Atak mögött belépve.) Mi nem kell nektek?

Atak. Mit tudom én? A szomszédok azt mondják, nem kell nekünk, hát én is ugyanazt mondom; bizonyosan igazuk van, ha azt mondják.

Hikmet. Jó, de miben van igazságuk a szomszédoknak?

Atak. Hogy igazságuk van, azt igen jól tudom; de bevallom, hogy nem tudom, miben van igazságuk.

Hikmet. Hát akkor minek avatkozol oly dolgokba, miket nem ismersz?

Atak. Hát mért ne? Nem tartozom tán a negyed nemesebbjei közé?

Hikmet. Ki vagy te tulajdonkép?

Atak. Micsoda? Azt se tudod, hogy én ki vagyok?

Hikmet. Valóban nem tudom.

Atak. Hát akkor minek kérdezesz oly dolgot, a mit nem tudsz? Oh! mily tudatlan vagy? No hát, ezennel tudtodra adom, hogy a legutolsó város negyedben bérlő, e városrészben azonban, utczaseprő-főnök vagyok.

Hikmet. Ó te oktondi!

Atak. Ha annyi eszed volna mint nekem, tán te is

oly oktondi lennél, a milyen én vagyok. Hát tulajdonkép mi van abban? Nesze, seperj egyszer te, mutasd meg mit tudsz!

Ebul (Mustakra mutatva.) Hogyan, ilyen bünöst, mint ez, védelmezni mersz? A bün helybenhagyása egyértelmü magával a bünnel. Ennélfogva ép ugy megérdemled a büntetést, mint ez.

Hikmet. Bocsánat uram. Jól ismerem hibámat; azonban eddig még nem tudom, hogy ő mit vétett.

Ebul. A legrosszabbat. Nem akarja elvenni a neki eljegyzett leányt s a fiatalabb nővért követeli. Járja ez?

Hikmet. Ne haragudjál uram, (titokban egy kövér erszényt mutat neki). De a fiatalabbikat kérjük tőled.

Batak. Uram! mi az? Megvesztegettetni engedi magát.

Ebul. (Batakhoz). Micsodát? Én ilyet tennék? No bizony. (Halkal Hikmethez). Tedd oldalzsebembe. (Hikmet az erszényt Ebul oldalzsebébe csusztatja).

Atak. Azt sugja neki: Tedd oldalzsebembe?

Ebul. Dehogy! Én mondtam volna ezt? Azt mondtam, ne álljon oldalam mellett, nehogy bennem is kétkedjetek.

Batak. Nekem ugy tetszik, mintha a pénzt már félre rakta volna.

Ebul. Isten ments! Rothadjon el a kezem, ha csak hozzá is nyult a pénzhez.

Hikmet. Kérem, uram, sziveskedjék az ügyet ugy előadni, a mint valósággal van, s aztán cselekedjék tisztje szerint.

E b u l. Miután kívánságait ily tisztességes módon tetszett előadni, a harag helyébe, sajnálkozás vonult szivembe. (A szomszédokhoz). Valóban, jó szomszédaim, e perczben uj s döntő érv jut az eszembe, melyről eddig megfeledkezém.

S z o m s z é d o k. Mi lehet az?

E b u l. Nemde, én az imént azt mondám, hogy a nagyobbik leányt jegyeztem el.

S z o m s z é d o k, Persze.

E b u l. De én a »nagyobbik« szó alatt nem azt értettem, hogy évekre nagyobb, hanem azt, hogy nagyobbra nőtt, mert hisz az idősebb már meg is haladta a 40-et s ennélfogva nem is a vőlegénynek való. Ennyit biztosan tudok, s arról itt és mindenütt becsületes tanuságot tehetek.

B a t a k. Ezen őszinte nyilatkozatot mi is igaz esküvel támogatjuk.

S z o m s z é d o k. Hogy ne! Minden bizonynyal.

E b u l. (Habbe Kadinhez). Vőfél, menj s hozd el a nagyobbra nőtt, vagyis a fiatalabb leányt, a tulajdonképeni menyasszonyt. Saját kezüleg akarom által adni a vőlegény urnak, hogy ezentul ne történjék tévedés. (Hikmethez). Ha netán még valami tévedés forogna fenn, kérem, beszéljen, mert én dicsőségemnek tartom, ha ily jó szolgálatokat tehetek.

B a t a k. (Mustak beyhez). Uram, mindaz a mit azelőtt mondtam, nem volt egyéb, rosz tréfánál. Szomoru valék s azért nevetni és vigadni óhajtottam.

A t a k. (Hikmethez). Uram, bocsásson meg. Ha ezentul, az utczaszemetet kivéve, még más dolgokba is keveredem, ne legyek többé ember!

NYOLCZADIK JELENET.

Mustak bey. Hikmet efendi. Ziba Dudu. Habbe Kadin. Kumri Khanim. Ebul Lalakat. Batak Esze. Atak Kösze. Szomszédok.

Habbe Kadin. (Kumri Kadimet vezetve, ki majd szemeit törüli, mintha sirna, majd egyik kezével arczát takarja el, és ujjain keresztül Mustak beyre pillant). Ime uram, itt a valódi menyasszony.

Ebul. (Habbe Kadinhez). Miért sir? Vigyázz, visszautasitja a vőlegényt.

Habbe. (Miután halkan suttogott Kumri Khanimmal). Uram, megkérdeztem könyei okát. Nem ugy áll a dolog, a mint ön hiszi.

Ebul. Tehát mi az oka?

Habbe. Oh, hisz szegénynek csak fájdalmát megujitom. Azelőtt fájdalmában sirt, hogy nem lehet a vőlegényé. Most pedig, az imént hiába ontott könyeket siratja.

Ebul. (Halkal Kumrihoz). Könyeid annyira megindítottak, hogy merő sajnálatból késztetve érzem magamat, nálad a vőfél szerepet elvállalni. (Kumri Khanimet Mustak beyhez vezeti). Uram, ime, vedd őt s igyekezzél őt felviditani. Éljetek boldogul! Ezt teljes szivből és lélekből kivánom. (Hikmethez). Parancsol-e még velem?

Hikmet. Oh nem! Csak azt óhajtjuk, hogy a jelenlévőket mind, a mátkapár kivételével, magával vigye.

Ebul. Miért kiván? Parancsoljon uram! (A szomszédokhoz). Szomszédok, mehettek! (Ziba Duduhoz). El veled, nászanya. (Habtehez). Pusztulj vőfél!

KILENCZEDIK JELENET.

Mustak. Hikmet. Kumri.

Mustak. (Kumri Chanimet karon fogva tartja. Mindkettő elragadtatással áll egymás mellett s szerelmesen néznek egymás szemébe. Hikmethez fordulva). Te nem mész el a szomszédokkal? Dolgod van-e még itt?

Hikmet. Oh nem, csak még nehány szót szeretnék hozzád intézni.

Mustak. Oh kedves barátom, gyere el reggel, akkor pár ezret intézhetsz hozzám, s akkor szivesen foglak hallgatni.

Hikmet. Nem, nem; most akarok beszélni veled.

Mustak. No szólj hát, de siess. (Kumri Chanimhoz fordul s keveset figyel Hikmet szavaira).

Hikmet. Oh, szeretett barátom!

Mustak. Még sincs vége?

Hikmet. No csak várj, még el se kezdtem.

Mustak. Jaj be unalmas vagy!

Hikmet. Sajnálod, hogy oly barát tanácsa nélkül nősültél, a mily barát én vagyok?

Mustak. Még te is gyóntatni akarsz? Mi az?

Hikmet. Látod, ugy jár az, ki amolyan közvetitők-

nek hisz, kik közvetitői szerepöket szerelem és házasság dolgában, csak saját hasznukra zsákmányolják ki.

Mustak. Jaj barátom, menj a hová tetszik, különben elkésel; nem kivánom, hogy valamely ügyedet elhanyagold.

Hikmet. Lásd mennyi bajodba került mig megházasodhatál, daczára annak, hogy oly jól ismerted feleségedet.

Mustak. Oh, az összekelés előtt csak álmodni akartam boldogságomról, majd hogy megfeledkeztem róla; de most eszembe jut megint. — Lefekszem s ha álmodom, általad fogom megfejtetni álmomat.

Hikmet. Menj hát s gondolkozzál a felől, hogy járhatnak azok, kik ismeretlen létükre egymással összekelnek.

Mustak. (Szemeit dörzsölve). Jaj! jaj! Tanácsod következtében, unalmamban meglepett az álom, s nem birok megküzdeni vele. Ha megengeded, kissé lefekszem.

Hikmet. Megyek már, tégy a mint tetszik, de ne feledd az adott tanácsot.

Mustak. Hogy is feledhetném? Nem elég gondot és bajt szerzett-e nekem? A házasulás elméletét alaposan megtanultam, s remélem, hogy a gyakorlati téren sem fogok többé hibákat ejteni.

(Vége.)

Ruhák és ékszerek.

Ha váratlanul a nyugati világ belsejéből egyszerre Ázsia kebelébe léphetnénk át, semmi sem lepne meg bennünket jobban, mint az emberi ruházat különböző volta, melynek oka nemcsak az égalji viszonyokban, de egyszersmint a művelődési és erkölcsi állapotban, keresendő. Hogy az ázsiaiak elsőbbséget adnak a viritószinü ruháknak, civilizátiójuk gyermekkorának tulajdonitható, mely évezredek óta létező népéletük daczára, még sehol sem érte el a férfikort. Ha a középkor idejében, Nyugaton tulnyomó volt az elevenszinü ruházat, sőt még ma is, az éretlen gyermekhez hasonlólag a társadalom alsó rétegei a tarka, viritós szineket szeretik, mennyivel inkább menthető a Kurd, Özbék vagy Arab, ha a szerény lila, vagy hamvas szinvegyülékü ruhát kevésbbé kedveli a bibor és skárlát szinünél. Hisz Kelet valamennyi népénél azon hit uralkodik, mikép az öltözet sötét szinezete a lélekre nyomasztólag hat és kedvetlenséget idéz elő, mig a világos, eleven szin szemre és szivre egyaránt jótékony hatást gyakorol. Csak a dervis, a mulandóság e járó-kelő képmása, csak az hordjon földszinü ruhát, ha ő, mi még sokkal dicséretreméltóbb lenne, még sem akar egész meztelenül járni, és erényeinek fénye, szintelen ruhájától ép oly mérvben legyen elütő, mint a

hogy a bülbül (csalogány) édes dala, tollruhája igénytelen hamvas színétől elüt.

Valóban sajátságos, mennyivel élénkebbnek mutatkozik az öltözék szinezete, minél inkább Keletnek tartunk. A Bosporus partjain a janesár tsorbadsik bibor vörös dsubbéi, és az udvari apródok sáfránysárga diszruhái rég eltűntek, bár a janesárok szokásai és szelleme köztük megmaradt; csak a Nakib-ul-Esref, a próféta utódainak főnöke és Mekka serifje birnak első sorban a joggal, hogy zöld turbánokat hordjanak s egyáltalán ruházatukat fittogtassák, szintugy a többi szeïd, ha mindjárt még oly szerény körhöz tartozna is. A próféta szerette a zöldet, s habár a hatalmas ős-apa sirján, már az utolsó cypruságacska is hervadásnak indult, ivadékai a török-hitü világ nyomorult állapota daczára, még is egyesegyedül csak a remény szinében gyönyörködnek. Ártatlan képzelődések!

Valóban igaza van utazóinknak, ha a Kelet festőileg-regényes szinezetének egyre érezhetőbb eltünése felett panaszkodnak. Csak ha nagyobb néptömegek gyülekeznek Konstantinápolyban, ujra feltünik emlékünkben Kelet festői népviselete, melynek egyes részletei ilyenkor fel szoktak még merülni; ugy, mint a világos szinü feredse'k, (nőköpeny) vagy a közép és alsó osztályok által öv gyanánt használt tarka sáwlok, s gyakran még a fanatikus mollá-knál és esznaf-oknál (mesteremberek) divatozó sal várok- (nadrágok) ban. A lakosság ma már nagyobbrészt fekete vagy barna ruhákba öltözik; a városokban csaknem mindenütt ez már az uralgó divat, mert, bármily furcsán hangzik is, mégis tény, hogy Törökországban már

számos osztály létezik, mely a tarka, viritós öltözetben kabaluk-ot (durva szokást) vagy türklük-ot törökizmust, mi az elővel jóformán egyértelmü-) lát. Ugyanezen vélemény uralkodik Persiában is.

Ott, a Szefevidek idejében, kedvencz szin volt a biborvörös; ma, a társadalom minden rétegéből ki van küszöbölve, s habár még mindig egyszinü szöveteknek adatik az elsőbbség, azok mégis már a zöld, kék és sárga szerényebb árnyalatait tüntentik fel. Csak a nomád maradt hü régi szokásaihoz, ő, és megtelepedett törzs és hittársai, csak a vad szinvegyülékü ruházatot kedvelik. Az erzerumi, karputi, diarbekeri és moszuli bazárokban, többnyire nomád Kurdokkal találkozunk, kik még mindig világos vörös köpenyekben, csizmákban és nadrágban járnak s Közép-Ázsia legmagasb hivatalnoki köreiben szinte még nagy kitüntetésnek tekintik, ha a khántól lángvörös csapant vagy tógát kapnak ajándokba s abban nyilvános helyeken diszeleghetnek. A chivai khán évenkint hat, sőt tiz teveszállitmány bibor-szin posztót használ el, melyeket királyi kegye jeléül szokott elajándékozni; Bokharában és Khokandban körülbelül kettős mennyiségü kendő fogy el; valamint Khinában bizonyos szinek, bizonyos hivatalhoz csatolvák, ugy a Khanságok határain belül is, csak oly családoknak szabad a biborszint viselniök, melyeknek fejét az uralkodó megajándékozá.

Szinre nézve tehát, a török hitü kelet- és nyugatközti külömbség, lassankint tünedezni kezd; azonban szabásban és formában, egészen másképáll a dolog. Ezekben, ha nem tévedek első sorban a kényelem, s azon felül még az illem

is irányadó. A kényelem bő, gazdag redőzetü ruházatot igényel, hogy fesztelenül lehessen ülni, a mozgásban mi sem akadályozzon és hőség esetében szabad tere legyen a levegőnek. Az öltözetbeni illendőség a török s egyáltalán az ázsiai illemszabályokhoz simul. Európai fogalmak szerint eleget teszünk, ha bizonyos részei a testnek befödetnek; Keleten sokkal tovább mennek, mert még távolról sejtetni sem engedik az ily testrészek létezését. Testhez simuló ruhák, melyek e testrészek körvonalait elárulják, illem, sőt a szeméremérzetet sértőknek tekintetnek. Mindent tengernyi redőbe kell rejteni, csak sejteni szabad, de látni nem.

Minthogy ez már ősidők óta divatozik Ázsiában, tán jogosan feltételezhető, hogy a ruhának zsákszerü alakja, már az ókor ködbe vesző ideje óta egész a mai napig változatlan maradt Ázsia belsejében. A tág redőzetü ruházat duzzadó lepleiben semmi sem látható az egyénből, csak az arcz; mert kezek és lábak aggályosan elrejtetnek. A ruhakészitőknek, vagyis jobban mondva, Törökország reformátori szellemeinek, a ruházat, ezen a szépészettel épen nem egyező sajátsága lebeghetett szem előtt, midőn az uj aera kezdetével a nemzeti viseletet az európai ruházattal igyekeztek fölcserélni. Ma a török divatfogalmak, főkép a férfiaknál, már nagyon megközelitik az európaiakat, azonban a régibb générátió a franczia ruhát csak török átalakitásban szereti; t. i. oly nadrágot, mely széltibe-hosszába, pazar redőkbe simul s még hordozójának jókora testessége mellett is, kényelmesen be fogadna egy második, sőt harmadik hasonló alakot is. A szetri-nek kabát, vagy helyeseb-

ben, felső kabát, oly bőnek kell lennie, hogy alatta még egy-két rövid entárit (gyapozott zubbonyt) is lehessen hordani, melyek selyemből vagy szőr-szövetből készülnek, a mellényt helyettesitik. E felső ruha, mely magas álló gallérral van ellátva, még 34 Reaumur fok melegnél is szorosan begombolva viseltetik; lebbentyűinek oly hosszuaknak kell lenniök, s oly sürün egymásra kell hullniok, hogy a legbátrabb lépésnél se nyiljanak szélylyel, s leülésnél, — értem az alávetett lábakkal való ülést — a lábak nyomát se engedjék látni. A nyakravaló, vagy bármily nyakkendő féle szükségtelennek tartatik, s minthogy a brusszai selyem ingnek (hariri) nincsen galléra, a nyak minden időjárásnál szabad marad.

Legfurcsábbnak tünik fel az ily európai törököknél a láb és fej ruházata. Az első, télen-nyáron nehéz felső és alsó czipőből áll, mely még a legkisebb lábat is egy szerény elefánt talphoz teszi hasonlóvá, s valóban, sajnálatra méltó látványt nyujt a potrohós efendi, kit a rekkenő nyári melegben, Konstantinápoly nyomorult kövezetén ily kettős lábbeliben lát az ember tova biczegni. Hát még a fejviselet! A régi festői görög sipkának mily mulatságos karrikaturáját képezi a divatositott török fez. A fiatalabb török világ, kevésbbé a homlokba nyomott, kisebb fezzeket hord; de az idősebb urak, s ujabb időben maga a szultán is oly idomtalan nagy fezzeket választanak, hogy a fej ugy néz ki bennök, mint valami lábasban uszkáló tárgy. Homlok, szemek, fülek, nyakcsigája, minden eltünik az ilyféle posztó zsákban, s hogy mily hatást gyakorol a fez az ily légmentesen elzárt koponyára, legjobban megitélhető azon sürü

verejték cseppekből, melyek az igy megkinzott efendi homlokáról, annak keblére és nyakára peregnek alá.

Ez a malgré lui civilizált oszmánlinak gyönge képmása. A mig fiatalok s nőtelenek, a dandyk szivesen öltözködnek á la franca, sőt sokan, franczia szabóknál dolgoztatnak; azonban, ha az évekkel a háj nő és a mozgékonyság fogyatkozásnak indul, a jó törökök bele kivánkoznak ismét régi kényelmes nemzeti viseletökbe, mely valósággal kényelmesebb s tán egészségi tekintetben is, (természetesen a helybeli s égalji viszonyok szerint itélve) alkalmasabb. Költségesebb ugyan, ellenben tartósabb és a keletiek izlésének sokkal inkább megfelelő, mint az Európából átszármazott divat.

A mondottakon kivül a keleti még egyebet is követel ruházata alakjától, t. i. azt, hogy természetes testi megjelenésének nagyobb terjedelmet kölcsönözzön, szóval: hogy őt impozánsnak, tiszteletet parancsolónak tüntesse föl. Az európai ruházattal ezt nem érheti el, mig nemzeti viselete ezen irányban teljesen kielégitő. A salvárok, eme többnyire igen hosszu bugyogók, melyekre tiz-tizenöt rőf széles posztó szükségeltetik, nemcsak a csípők körül emelik az alakot, de a tág övvel kapcsolatlan, — melyet a legvastagabb sáwl tiz-tizenötszöri körülcsavarása a test körül, képez — a vékony s görbe lábak elpalástolását is fényesen elősegitik. Ehhez hozzájárul még a bokáig leérő »dsubbe,« mely alatt az inghez közel, a rövid, gyapozott »entari« s e fölött a második bő zubbony, névleg »szalta« viseltetik; s ha, finis coronat opus, még az óriási turbánt is odaértjük, — mely minden időszakban s minden törökhitü népnél oly terje-

delmes, hogy éjjel bizvást párnául s nappal napernyőül szolgálhatna — akkor a mondat: »törpékből óriásokat teremteni«, nem fog tulzottnak hangzani.

Valóban, a példabeszéd: a ruha teszi az embert, sehol sem találóbb mint Keleten. Minthogy ruházatuk által minden áron minél tekintélyesebbeknek akarnak látszani, az anatoliai s rumeliai törökök még ma nagy mennyiségü fegyvert hordanak övükben. Igaz, hogy az idő rég elmult, midőn az oszmanli vagy mohammedán katonai jelvények által tekintélyt tudott magának szerezni. Egész fegyverkészlete az ujabb európai gyártmányok ellenében, ártatlan játékszerré törpült: s mégis soha, se télen, se nyáron, sem otthon, sem az utczán, sem békés értekezletek alatt, de még a mecsetben sem teszi le fegyvereit. Touristáink gyakran megijednek e vándor fegyvertárak felett, pedig ezek csak ártalmatlan ijesztők. A nyakig felfegyverkezett keleti, távolról sem ébreszthet valóságos ijedelmet; a gyilok, a handzsár, a pisztolyok, a kard és egyéb fegyverei csupán csak luxustárgyak, egy vas korszak, az eltünt ázsiai hatalomnak emlékjelvényei. Ennélfogva nem is szabad csudálkoznunk, ha minden lépten, melylyel Kelet belsejébe hatolunk, e valósággal keleti nézet nyomatékosabb nyilvánitására akadunk. A nyugati mohamedánok hosszu dsubbéja, csaksurja és salvárja, mesze Keletnek lakó testvéreiknek ép oly banálisnak, érdektelennek és silánynak tetszik, mint a törököknek a mi európai öltözetünk. Hajlandó vagyok hinni, hogy a csipőkre feszesen oda simuló, szük dsubbénak határvonala ott található, a hol az osmanli-világ, mely a szó szo-

rosabb értelmében a nyugati-mohammedánismust képviseli, megszünik.

Az arabok, kurdok, persák, afghanok és középázsiaiak, ugyan szinte dsubbé-nek nevezik felső ruhájukat, azonban szabása inkább a régi, kezdetleges hirka, vagy aba jellegével bir, mely formára, szövetre és készités módra nézve, keletiebb, s az ázsiai hanyagságnak s tétlenségnek inkább megfelel. Az aba két-három nem függőlegesen, hanem vizirányosan összevarrt szövetdarabból áll, sok helyütt egy darabban szövetik s nem egyéb, mint egy bő, elől nyitott kabát, mely gallér helyett egy félkörü, ujjak helyett két hosszudad nyilással bir, gombok helyett pedig, két lényegtelen, lelógó zsinórt mutat fel, s hogy minden tekintetben eleget tegyek leirásának, ugy rakható össze, hogy még használatlan szövetvégnek tartható s nem valami elkészült ruhadarabnak. Ugyanezen szabály szerint készültek a középkorban a hires damaszkusi és aleppói entari-k, sőt még a brussai és kóniai nemezkabátok is egy darabban szövettek, tökéletesen mellőzve a jó állás eszméjét, mely nálunk oly nagy szerepet játszik; mert a moszlim-hitü Ázsia népviseleteinek átpillantásánál világosan kitünik, hogy ott sem divat, sem fényüzés nem irányadó, hanem egyedül csak a test kellő fedezése vétetik tekintetbe, mint főczél.

Európai művészek, a keleti ruházat hanyag alakulásában, annak tág redőzetében festőit, sőt regényesen szépet akarnak látni. De e nézetet szépészeti szempontból nem lehet okadatolni, mert ruházatában, valamint egész lényében a keleti ember csak azon fenséges közönynek ad kifejezést, melylyel az egész világot

s minden földi dolgot szemlélni szokott, s pompa és izlés ruha dolgában, a mi fogalmaink szerint soha sem jutottak érvényre Keleten. Ha a keleti gazdagnak vagy tekintélyesnek akar látszani, valamely drága követ, vagy egyéb értékes ékszer darabot aggat magára ; aranynyal, ezüsttel díszeleg, azonban a nélkül, hogy e tárgyakat öltözetével egyesitené. Hányszor történik, hogy oly emberekkel találkozunk, — főkép a régi jó idők emberei közül — kik rongyos ruházatukon értékes gyémántokat hordanak, oly emberekkel, kik kaftánjukat pompás övvel szoritják testükhöz, sőt olyanokkal, kik mezitláb s elrongyolódva járnak s mégis oly ékszerekkel pompáznak, melyeknek legcsekélyebb része is már kiváló jómódúságról tanuskodik.

Nem tagadom, hogy európai szemünk, mely Nyugat czélszerű öltözetéhez szokott, némi meglepetéssel pillantja meg az arábot, ki feltünő hanyagsággal magára veszi abáját, vagy a persát, kinek sugár termete posztó dsubbéja tág redőzetébe vész, vagy az afghánt, ki vászon tógáját a római ókor szokása szerint vállára veti. Azonban előttem, ki e tünetekben az okok okadatát láttam csak, az ugy nevezett regényesnek költői szinezete teljesen elhalványult. A gondolat, tág, duzzadó öltönyök által tekintélyt akarni szerezni, mindig gyermekesnek s barbárnak látszott nekem, de még inkább a ruházat szabása, mely minden foglalkozást meggátol ; mert csak rá kell pillantanunk egy bokáig redőibe burkolt keletire, s öltözékéből azonnal világosan kitünik az eszme : hogy ezen ember restségre és tétlenségre született.

A keletinek e vétkes restségét minden előmozditja, s

ha munkája hevében már csakugyan felköti hosszu ruháját, — s Keleten már példabeszéddé vált, hogy az munkás embernek tartatik, ki öltönye szegélyét övébe gyűri, — mégis, az igy felgyürközött férfi gazdasszony sem képes oly szabadon mozogni, mint a nyugati ember, ki minden mozdulatában valamint öltözetében ernyedetlen szorgalomról, munkás életről tanuskodik.

Költőiség, de nem szántszándékos költőiség egyedül csak a mohammedánok fejviseletében található. A turbán (dülbend-muszlinból, mit a francziák dulbánnak vagy turbánnak neveztek), mindenkor szebb és festőibb vala a nyugatiak fövegeinél. Egy Konstantinápolyban megjelent kőmetszetü képen, mely valamennyi szultánt, Oszmantól kezdve egész Abdul Medsidig ábrázol, körülbelül 32 turbán látható. Sajátságos, hogy mindannyi egymástól különbözik s korszakavallási és politikai nézeteinek jellegével bir. A próféta halálától fogva az abbaszid khalifák bukásáig, a vallásilag hivatalos turbán nem volt egyéb, mint a szokásos sapka rendszeres körül csavarása a szokott vászonnal. Később a bő tekercs kerekdedséggé változott; a turbánt már nem csavarták, de fonták s már Orkhán idejében e fejdisz oly complikált volt, hogy minden tekintélyes török hitü gentlemannek külön turbánfonót kelle tartania. Harczias szultánok kicsi, könnyen tekert turbánokat hordtak, a vallásos fanatikusok pedig nagyokat, golyószerüeket — a legjobb szer a fejet megnehéziteni, hogy az előre hajolva oly kinézést kölcsönözzön tulajdonosának, mintha az folytonosan vallási elmélkedésekbe merülten, soha se merné tekintetét felemelni. Vig uralkodók, phantastikus csomókká kötteték turbánjai-

kat. Cyprus hóditója, a tsirkásznők iránti szerelmének és részeges hajlamának, turbánja változó, ledér fonataiban adott kifejezést. Hóditók. turbánjaikat kócsagtollal, vagy a hatalom egyéb jelvényeivel disziték; elpuhult hárem hősök gyöngysorokkal aggatták tele s valóban igen sajátságos mily sokféle eszmére vetemedtek a keletiek végleges szemfedelük elrendezésében. Mindemellett a turbán szép és festői maradt; sőt még ma is az, midőn már az eltávolitás küszöbén áll. A nyugatiak azt mondják: a haj, a fej ékszere; a keletinél e mondat a turbánt illeti s valóban a becsületes uj-oszmanlik, vörös serpenyű formáju fövegeikkel, óhitű keleti hitsorsosaik meltett igen nyomorultan néznek ki.

A mollá-k kápráztatóan fehér turbánja, bárha ma már csak hanyagul, sajátkezűleg csavartatott, még mindig bizonyos foku előkelő tekintélyt kölcsönöz, ép ugy, mint az anatóliaiak turbánja, mely durva, tarka-barka sáwlból tekerve, különösen magas növésü embereknél soha sem téveszti el hatását.

A turbán nem csak föveg, nappal egyuttal napernyőként, éjjel kényelmes párnául szolgál, sőt gyakorta valóságos készlettartóul használtatik. Redőiben sokan fogvájókat, fogkeféket, szemport, néha még sót és borsot is tartanak, másoknál a papirpénzt és levelezést rejtegetik, s a nagy többség egyik vagy másik végét törölgetésre is használja, főkép a vallásos mosdások után. Annyi kényelem és haszon a föveggel egyesülve, valósággal nem csekély előny! Rosz néven vehetjük-e hát a töröktől, ha annyira nem akarják a turbánt a fezzelfelcserélni? »Minden moszlim-hitü

testvér,« mondja a próféta, s ha a turbán nem is szerepel mint a nemzetiség ismertető jele, mégis mindig nyiltan magán hordja a rang, vallás és politikai nézetek jellegét.

Mig bizonyos országokban a zsidók és keresztények fekete, durva pamut turbánokat kénytelenek viselni, hogy általuk rabságuk szomoru jelvényét fitogtassák; más országokban, p. Közép-Ázsiában és Persiában e fejviselet minden nem török hitűnek végkép tiltva van. Még az óhitűek közt is a zöldszin árnyalatai egyes egyedül a próféta utódainál találhatók; Konstantinápolyban az utóbbiak többnyire zöldségkereskedők s turbánjuk szine egyuttal üzletük komikus jelvényévé válik. Persiában e szentelt család tagjai életfogytig kék szinű turbánt hordanak, a zöld szint pedig siremlékeik kupolájára szánják. Kereskedők, mesteremberek és más rendek tarka-barka turbánokban gyönyörködnek; világfi létükre nem ellenkeznek a földi lét tarka változatosságaival s nem átalják életkedvüknek még turbánjaik által is kifejezést adni. A nemesség, tudományosság, vallásosság és hatalom jelvénye, mindig a fehér turbán volt s mai napig is az maradt.

Még a czivilizátió fokozatai is, melyek az iszlam különböző népcsaládjait jelenleg is jellemzi, e csodálatos fejdiszből ismerhetők fel. Mekka serifje, valamint e szentelt város minden nemes lakója büszke reá, hogy a lepedőt ma is még ugyanazon módón csavarja, mint az Ő Szentsége boldog idejében divat volt. Bagdadban, Damaszkusban és Jeruzsálemben sokan dicsekednek még azzal, hogy turbánjuk a leghivebben megmaradt ama régi formánál, mely a khalifák alatt napirenden volt; mig Brussában, Kóniában

és Bokhariában buzgó hittársak minden áron bebizonyitani igyekeznek, hogy fövegükben ma is még a hires Baktash, Mevlana-Dselaleddin-Rumi és Behaeddin divatát követik. Persiában, a kedvelt Szefevidák, Afghanistánban a Gaznevidák és Indiában a hatalmas Ekber sah és Evrengzib turbánjait akarják utánozni. A turbánban terjedelmes történelmi képet birunk, s habár a népviselet általán az idő és korszellem különböző befolyásainak engedni lesz kénytelen, a turbán mégis mindenkor a letünt századoknak elveszett nagyságának és mélyen gyökerező vallási és dynasztikus érzelmeknek rendithetetlen képviselője marad.

S a fehérnémüben, vagyis jobban mondva, a tisztaság e nélkülözhetetlen kelléke iránt tanusitott közömbösségben, nem-e szinte ki van fejezve Kelet égész élete és szokása, veszedelmes bölcsészetével együtt. Vajjon a rómaiak, görögök, vagy az ókor bármely népei, sőt a nyugatiak is a ködbe vesző régi időkben, különös gondot fordittottak-e a fehérnemüre, azt ugyan tán senki sem lenne képes határozottan felmutatni; mindazáltal hinni merem, hogy az a fentemlitett népeknél mégis jobb állapotban lehetett mint az ujkori keletieknél. Keleten nemcsak a szegény és középosztály oly feltünőleg hanyag a fehérnemü tekintetében, de még a legmagasabb és leggazdagabb körök sem tesznek kivételt e téren.

Habár Törökországban és az arab városokban a fehér, gázeszerü, fél selyemkelmék alsó ruházatra már a közép korban is használatban voltak, a tisztaságot előmozditó ruhaváltásra, soha sem fordittatott gond, s mint hajdan, ugy ma is szokásban van, hogy a felső ruhák nagy

mennyisége mellett, csak két-három, legföljebb hat ing vétetik fel a ruhatárba. Persiában és a távol Keleten, e részben még sokkal szomorubbak a viszonyok. Emberek, kik százanként költik az aranyokat ruhákra és ékszerekre, alig birnak annyi fehérnemüvel, a mennyi egyszeri váltáshoz szükséges; s nemcsak gazdag kereskedők, még a magas aristokrátia khánjai és miniszterek is jóval szegényebbek fehérnemüben, mint nálunk a legszegényebb munkás osztály. Persiában a nép zöme sötétkékre festett nanking ingeket visel, mi által a szenny láthatatlanságát, és a redőkben fészkelő, fehérbőrü apró teremtések észrevehetőségét akarják elérni. Semmi sem undoritóbb az idegenre nézve, mintha valamely nagy urat lát, ki a legpompásabb rubintokkal és gyémántokkal tele aggatta magát, a szolgák egész seregétől környeztetik, s kinek pompás selyem öltönyeiből a szennyes ing egy sarka kandikál ki.

Teheránban való tartózkodásom idejében még Ő Felsége is csak tiz európai inggel birt, melynek minden igazhitü Siita ijedelmére, egy hitetlen franczia nő kezei által mosattak, keményittettek és vasaltattak. Iránban az emlitett ruhadarab, a büdös hennával kent testtel való folytonos érintkezés következtében, még azonfelül igen rosz szagot is terjeszt, s a rikitó ellentét, melyben a benső tisztátalanság a külső fénynyel áll, legjobban bizonyitja, mennyire hódol minden Keleten a külső látszatnak. Közép-Ázsiában, hol a bokáig érő ing házi ruhául, sőt nyáron öltözetül is szolgál, valamivel több gondot forditanak a fehérnémüre. A fehér ing főkép az imádságokhoz nélkülözhetetlen, s még sem birnak, sem a turkesztániak, sem az

afghánok, az ingeknek valami különös fölöslegével. Emlékszem, hogy a hires Doszt Mohammed Khán fiát láttam, a mint az néhány órára meztelenül aludt felső ruhái alatt, hogy szolgája egyetlen ingét kimoshassa. Valóban herczegi fogalmak a tisztaságról!

A távol Keleten a ruházat még hosszabb, még esetlenebb, alkalmatlanabb és a szépészettel még inkább ellenkezik, mint az iszlamvilág nyugati részeiben. Mindenesetre sajátságos marad, hogy oly népek, melyek inkább lóháton, mint gyalog járnak, olyan duzzadó, redőzetes ruházatot használnak, mely a lovas évolutiókra épen nem alkalmasak. A lovas keleti még bizonyos érdeket talál benne, ha ruhapompáját növelheti, miután az öltözet sulya nem általa, hanem lova által hordatik. Nemcsak Bokhara, Khokand és Kasgar özbégjei hasonlitanak öltözetükben a tizennyolczadik század kipárnázott hölgyeihez, de a Kharezmi és harczias Afghán, kiknek lovagias és hősies eljárását angol irók annyira ünnepelték, szinte gyalog, mint lóháton is inkább a Nebukadnezár opera valamely karénekesnőjére emlékeztet, mint a katonára. A testhez álló ruha ugyan kevesebb kecset kölcsönöz mint a bő, azonban kevésbbé is gátolja a mozdulatot, s a közép-ázsiaiaknak tág redőzetü öltönye, mely könnyen megragadható, gyakorta igen végzetessé válik reájuk nézve, a köztük folytonosan duló háboruskodások alkalmával. — — —

Keleti ékszer! Nemde kedves olvasóm, nagyszerüt, hallatlant vársz, s kiváncsi vagy? A Kelet számos leirója, képzeletedet bizonyára felizgatta, azt azonban enged meg nekem, hogy az igazságot fel ne áldozzam amaz érdekfeszitő

regényes leirásoknak, s őszintén elmondjam, hogy Kelet régi, káprázt ató fényével a csillagokat elhomályositó ékszere ma már nem egyébb szegényes csillámnál. Pompa — melyről még szólani fogunk — ugyan létezik még, de ékszer, bámulatot ébresztő ékszer, melytől az európai szem s káprázn ék, csak igen ritkán található. A józan oszmanlik régi előszeretetüket, melylyel a hiu pompán csüggtek, nejeikre vitték át s ezek csakugyan nehéz gyöngysorokkal, nyakékekkel, boglárokkal, karpereczekkel, gyürükkel és fülbevalókkal szokták magukat teleaggatni, mig a férfivilág, már csak rubint, gyémánt vagy zaphir ékitette zsebórákkal, gyürükkel és pecsétnyomókkal óhajt fényleni. A pecsétnyomók a keletiek e steréotyp-aláírása és minden gentleman alter egoja, apró selyem zsacskókban tartatnak, melyeket a keleti ember csupasz testén hordan s még saját gyermekei előtt is aggályosan rejtegetni szokott. Művészileg metszett drága kövekből állanak, melyek aranyba foglalvák s gyakran nagy becsü ritkaságok és régiségek. A régi, angol gyártmányu órák, nem ritkán szinte gyémántokkal vannak kirakva, s gyakorta még a cselédség is 500, 1000 frankos génfi órákat hord.

Az ó-törökök, hagyományos szokás szerint a nyeregszerszámot szokták fényesen kiállitani, az uj-törökök e költséges fényűzést a kocsikon gyakorolják; valóban nevetséges pazarlást visznek véghez e téren s a finom tükörüveggel és ezüsttel diszitett, Párisban készült hintókat, néhány hét alatt Byáncz pokoli kövezetén engedik összezuzatni, mert a Szajna,vagy Duna partjairól még nem került a Bos-

porushoz oly kocsi,mely ott két-három hónapnál tovább tartott volna.

Habár e fényüzési czikknek nagy pénz-összegeket áldoznak is, mégis legfőkép egy tárgy az, melyre a keletiek leginkább összpontositják fény-szenvüket, s ez a: pipa. A nagy borostyánkő csutora a gazdagoknál értékes kövekkel van kirakva, s bizonyos ünnepélyes alkalmakkor csibukok adatnak körül, melyeknek minden egyes darabja, több ezer frankba kerül. Midőn a mai belgai király, akkoriban még brabanti herczeg a Keletet beutazta és Abdul-Medsid vendége volt, efféle csibukokkal szolgáltak neki; azok rendkivül megtettszettek a herczegnek, s a Szultán, kinek e tetszését kinyilatkoztatá, az ily alkalommal szokásos keleti udvariassági formulával válaszolt reá: »Ajándékod legyen!« merő, üres phrázis, mely soha sem értetik komolyan. A herczeg azonban, kinek ereiben még Coburg vér folyt, egész komolyan vette a dolgot, s elutazása napján valamennyi tárgyat, melyeknek értéke pár százezer frankra rugott, egyszerüen málháiba pakoltatott. A belga trónörökös mellé rendelt török szolgaszemélyzet ijedelemmel nézte, mi történik és siettek, a Szultán szavait a szokásos keleti ildomszabályok szerint, megmagyarázni; azonban ő Felsége erről hallani sem akart, s határozottan mondá: »Szultánok nem tréfálnak!« s valósággal, az egész gyűjtemény Brüsselbe vándorolt. Viszonajándokul a brabanti herczeg egy művészileg készült virágtartót küldött, csodaszerü féldombor művel és vésett képekkel, de értékre nézve bizonyára százszorta csekélyebb kedveskedés, mint a magával vitt, akaratlanul átengedett ajándokok.

Persiában még nagyobb mérvben uralkodik a pípafényüzés, valamint egyátalán a keleti pompának ott sokkal inkább hódolnak, mint másutt Keleten, mi legfőkép azonban, a fényes ruházatban s nemes érczek használatában nyilvánul, miket pazarul látni a nyeregszerszámokon, miután a persa, a régi hagyományhoz hiven, még mindig a par excellence lovas népnek mondható. A butorok és evőedények nemes érczekből való készitése, ma ugyan már a ritkább esetek közé tartozik, csak régi családoknál találhatók még imitt-amott, a régi jó időkből fennmaradt ezüst mosdótálak és vizeskorsók, gyertyatartók és tányérok, valamint arany serbetcsészék. Az egyetlen edény, mit a bosporusi törökök még ma is diszesen állitanak ki, a kávéscsészék apró aljai (zarf); a belföldi ipar filigrán munkából készíti s gyakorta drága kövekkel is ki vannak rakva.

Minthogy a nyugati művelődés növekedő befolyásával a régi török szokások mindinkább Ázsia keletiebb vidékei felé szoritattak vissza, a gazdag és ékes fegyverek már csak Arábiában és Kurdisztánban találhatók, ámbár ezüst és arany kardhüvelyek és markolatok, valamint hosszu dömöczkölt, aranynyal, ezüsttel, drágakövekkel kirakott puskacsövek, értékes handzsárok és gyilkok, már a ritkaságok közé tartoznak s többnyire a régiségeket vadászó, európai touristák által vitetnek ki. A mint e tárgyak Ruméliából és Anatóliából érkezve a konstantinápolyi bazáron megjelennek, azonnal oly áramlatba jutnak, mely azokat mindenestül Európába sodorja s ritkán térit meg valamit belőle Keletnek.

Irán több eredetiséget őrzött meg a műipar terén;

habár az ókorban nagyhirü kardok gyártása Iszpahánban és Khorasanban megszünt, mégis kell, hogy minden tekintélyesebb perzsának birtokában legyen nehány pompás fegyver darab. A drága fegyverek iránti szenvedély természetesen a közép-ázsiaiknál még nagyobb, minthogy már a középkor óta nagy gondot forditanak fegyverek diszitésére s egy értékes gyilok, paizs vagy kard ajándoka még ma is egy-értelmü valamely méltósággal való felruházással.

Egyátalán igen jellemző a körülmény, hogy Kelet népeinél drágakövek és nemes érczek nemcsak diszül és piperéül, de egyuttal talismánok és gyógyszerek gyanánt is szerepelnek bizonyos bajok ellen. A sárgaságban szenvedőnek, aranypénzek folytonos viselését ajánlják, azon hit révén, hogy a sárga pénzek a rokon szint magukhoz vonják s ez igy az ember testéről eltünik. A tekintet merev elmerülése a kristálytiszta gyémántba, a kedély borultságát oszlatja el, a szemről elvonja a gondok fátyolát, az embert éleslátóvá teszi és felviditja. A kinek szeme a rubint mély pirjában gyönyörködik, az megnyeri a tehetséget, a tiltott ital élvezete nélkül is, magát ittas mámorba beleképzelhetni. A vörös rubint és vörösbor rokon tárgyaknak tartatnak; mindkettő a kedvesnek bibor ajkai képmásául szolgál, s a költők annyiszor hasonliták a rubintot a borhoz és leányajkakhoz, hogy a szerelemtől lángoló keleti a hideg követ csókolva, az üde leányajk meleg viszoncsókját véli érezni. A törökkő azurkékjében, ugy szól a monda, felhőtlen boldogságu, letünt élvezetü vidám órák emléke tükröződik, s e kőért, főkép, ha a női kebel formájával bir, már százával fizették az aranyokat. A keleti e köveket

egyre forgatja szemei előtt, azon hitben, hogy ily módon bizonyos fényben csillogtathatja s e sugár törések szépsége által előidézett érzelmeinek folytonos sóhajtások és felkiáltásokban ad érzelgős kifejezést.

Igen, minden egyes kőnemnek meg van a maga értéke és jelentősége. A jámbor dervis és szerzetestárs, rongyos öltözete mérséklet-övének csatját bizonyos kőnemmel dísziti, mely egyházfőnökétől ruháztatott át reá, s inkább válik meg minden világi javaktól, mindentől, mihez szive vonzódik, mint e szerény kőtől. Figyelemmel kisértem vallási rajongókat, kik egy bizonyos erezetes kőnemet (holdkövet) alázatos, gyötrelmes kegyelettel bámultak. E kövek leginkább Nedsef környékéről, Ali nyughelyéről kerülnek, s keleti hit szerint, erezetök nem egyéb, mint az általánosan szeretett hős khalifa áldott szakállának egyes szálai. E kövek egész Khináig exportáltatnak, s ámbár helyben, a szabadban találtatnak, Jarkendben, Kasgárban és az egész chinai tatárországban, szivesen cseréltet nek föl drágakövekért.

A csodatévő kövek száma, melyek leginkább ellenszerül használtatnak, szintén nem csekély. Főkép a sivatag fiainál nagy tiszteletben részesülnek, s még ma is megmagyarázhatatlan maradt előttem, s az európai olvasónak hihetetlennek fog látszani, hogy egy turkomán főnök, egy mérges kigyó által megmart egyént azzal gyógyitott meg hogy egy kicsi fekete kővel mindaddig megnyomkodta, mig minden fájdalom megszünt. Nemkülönben a mesebeli bölcsek köve is szorgalmasan kerestetik a keletiek által, s állitólagosan, már sokaktól megis találtatott. Régi romok

körül és más kisértetek s boszorkányságról elhirhedt helyeken, gyakran találkozik az ember egy hórihorgas, sovány, zavart kinézésü dervissel, ki napokig, sőt hónapokig is keresgél, a nélkül, hogy modora és eljárása által csodálkozásra adna alkalmat. A bölcsek követ keresi, mondják egyszerüen, az aranycsinálás főalkatrészét akarja feltalálni, s nemcsak hogy senki sem zavarja őt hasztalan foglalkozásában, de étellel és itallal is elláttatik annak tartama alatt.

Legmagasabb fokára ért s legelterjedtebb volt a drágakövekkel való fényüzés Közép-Ázsiában a középkor iszlamita uralkodóinál. Az óvilág keleti és nyugati része, még Európa is onnan szerezte drágaköves ékszereit és az erre vonatkozó tudósitások, a bagdadi khalifák, iszpaháni széfévidák, lahórai indus uralkodók és transoxàniai timuridák udvaraiból, semmiképen sem sorozhatók a mesevilág túlzott képzelemképei közé.

Az arab tengeröböl, India, Bedakhsan és Khorasan voltak a drágakövek kifogyhatatlan léthelyei; ott merültek fel ama ragyogó egyes csillagok, melyek némely koronázott fő homlokán sugárhintő nappá tömörültek; onnan szedették össze a kincsvágyó uralkodók kincstáraik legértékesebb tárgyait. Az egyik vagy másik dynasztia bukása, az összegyüjtött kincseket ismét forgalomba hozta; eleinte csaknem egyedül nyugotnak tartott ilyenkor az áradat, később azonban délnek és éjszaknak is kijutott a maga része; s minthogy a harczias, örökké vad kényuralomtól aláásott Ázsia, Nyugat hatalmas felébredése óta a tétlenség álmába, sőt halálba merült, az is feltehető, hogy

a középkor vége felé, zsarnokainak nagy kincsei, lassankint tűnedezni megszünt. Sok, az égalj minden része felé szétszóródott, sokat a föld ismét visszafogadott sötét ölébe, s a mi az iszlamita uralkodók udvarainak birtokában maradt, az csak szegényes csillám, értéktelen fény, s már nem a régi, hatalmas ragyogás.

A mit eddig a pompáról mondtunk, egyedül csak a férfivilágra szól. Beszéljünk már most a keleti nőkről, kik költőinket és szépészeinket annyira rózsás elragadtatásba ejték, kiket azonban többnyire rosszul festettek le, s még ma sem ösmernek valójukban.

A nő, az iszlamita keleten nem tartozik a nyilvánosság keretébe s ennélfogva pompára és ragyogásra nézve, messze hátra marad a férfi mögött. Szigoruan véve, mindössze csak két öltözettel rendelkezik, a házi és nyilvános öltözettel. Otthon, vagy pongyolában, a nőnek könnyü, átlátszó szövetü s ledér szabásu ruhát kell hordania. Minden egyes részlet arra irányuljon, hogy testi szépségét ura s férje számára minél élesebb világitásba helyezze s mig a hárem határain belül fékezetlenül kaczéran s a legfrivolabb öltözetben mutatkozik, a háremen kivül, melyen elfátyolozva, lepecsételten, mint valamely titoknak,szabad csak megjelennie.

Itt is, a török nőket kell első sorban felemlitenem, már valósággal igen izlésteli háziöltözetük kedvéért is. A költő azt mondja: »Három hang gyönyörködteti hallásomat és édes mámorba ejti érzékimet: a pecsenye czis! czis!-se: a borosüveg, gluk! gluk!-ja, és a suhogó női ruha csukh! csukh!-ja.« A gazdag redőkben bekáig

alá hulló bő selyem nadrágok járásközben oly serczegést és suhogást hallassanak, mely a törökre a legkéjesbb dallam benyomását teszi. A meztelen lábak az apró papucskákban, azok viszont a gyors léptek mozdálatába vesznek el. A kebelnek mindig leplezetlenül kell maradnia, s a könnyü átlátszó entari, melynek tulságosan hosszu lebbentyüi az öv által felvétetnek, gracziózus, phantasztikusan alá hulló jupont képezzen. Kiválóan kecses a pajzánul oldalt ingó fejék, mely alól a fürtözött hajzat omlik alá. E fejék, mely piczi sapkából, vagy pedig pókhálószerü, vékony kendőkből áll, oly végtelen csinos és ifjitó, oly kiválóan emeli a vidám szépek pajzán arczkifejezését, hogy szinte lehetetlen volna, valamely komoly fejecskét gondolni a fejdisz alá. A török nők kitünően értenek hozzá, mint kell e fejkendőket gyorsan s minden különös gond nélkül felkötni, s mégis a rojtok és végek oly festőileg esnek, a hogy az épen csak Keleten lehetséges és teljesen igazolja a keleti költők rajongó elragadtatását.

A test e könnyü ruházatban szabadon és kecsesen mozog; az alabástrom karok a bő ujjakból egész formaszépségükben emelkednek ki, s akár a himzőrámánál ül a török hölgy, akár keblén keresztbe tett karokkal áll ura előtt, akár tevékenyen ide-oda siet, vagy mélabus lassusággal fel s alá lépdel, — e háziöltöny mindenkor oly tetszetős kecset kölcsönöz neki, mint ez a világ egy hölgydivatjától sem lenne várható. Sajnos, hogy e tünemény csak egyedül áll. Ha a török háremek hanimjai után a persa, afghán és közép-ázsiai nők termében teszünk látogatást a költészetnek nyomával, az izlésnek első jeleivel sem találko-

zunk. Irán leánya, ki az indus bajadéretől vette kölcsön alsószoknyáját, a rövid, csak a mellét takaró felső ingével, a vörösrefestett kacsalábakkal, a felragasztott fejdiszszel, a pettyegetés által eltorzitott nyakkal és karokkal, inkább hasonlit valami izléstelen öltözetü kéjhölgyhöz, mint ama a varázsteli rózsához, vagy szivet rabló széphez, mint őt a nemzeti költők festeni szokták. Nemcsak modora, egész öltözete is az érzékinek, aesthétik ellenesnek jellegét mutatja; ő a valóságos hárem orgia megtestesülése, s azon felől a legpazarabb szokásoknak hodol. A csípőtől aláhulló szövettömegek legfelsőbb része a gazdagoknál drága sáwlokból áll, elannyira, hogy az ilyen felsőruha gyakran 1000 és több aranyba kerül.

Ellenben a persa nőkhöz képest, mily szegényesnek, esetlennek, gyámoltalannak tünik fel az özbeg felesége. A hárem szigora, ázsiai barbarismus, mohammedán álszemérem és szegénység, együttesen hozzájárulnak, hogy ruházata izléstelenné váljék. Kőzép-Ázsia némely részében még a különleges női ruha létezése is kétségbe vonható; én legalább, több helyen tapasztaltam, hogy sok ruhadarab férfi és nő által egyaránt és hasonló módon viselhető. Az alsó nadrág, az ing és zubbony, a nemi sajátságokra nézve semmmiképen sem különböző, gyakran a női öltözék csak a lábikrákat fedő darabka perkál, vagy bútorszövet eleven szine által tünik ki. Az özbegnő, vagy tadsiknő, házban is redőzetes, bő ruhákat visel, s télen-nyáron egyaránt el van bugyelálva; még a hajzat is csak a bimbózó ifju korban ápoltatik, míg idősebb matrónák, a hajat kényelmetlen, utban álló mellékletnek nézik és ennélfogva le is nyirják.

A vékony gáze, finom selyem művészi csipkék, — szóval minden czifra pipere áru, melyben a bosporusi nők bővelkednek, itt az importált, viritós szinü orosz keszkenő által helyettesittetik, mely részint izléstelen, kúpalaku turbánképen a fej körül, vagy vastag hurka formában a csipők körül csavartatik. A nehéz selyem szövetek, milyenek a kimkha, darai és etresz, korántsem hiányzanak Közép-Ázsiában, azonban ezek csak férfiöltönyekre valók, csak a férfivilág diszére szolgálnak. De a barbár szokás, a nőket minden piperétől, minden ékszertől megfosztani, csak Transoxániában és Afghanisztánban terjedt el; a mohammedán Indiában, hol szinte nagy vallási szigor uralkodik, a régi indus törvények sokat elsimitottak; még Bokharában sem lehetett e szokás mindig érvényes, miután történelmileg be van bizonyitva, hogy a Timuridák fénykorában a nővilág nem ritkán nyilvánosan is szerepelt. Ma azonban, a sajnálatra méltó szép-nem, az ottani vidéken, öltözetre, piperére, ékszerre nézve igen szomoru állapotban van.

Ennélfogva az iszlamita kelet nőinek háziöltözéke, oly európai olvasónál, ki mindent »ezer egy éj« tündér fényében, vagy ihlet európai költők ragyogó szinpompájában akar látni, furcsa csalódást fog előidézni, de a házi öltözéknél még nagyobb csalódásra fog okot szolgáltatni amaz öltöny, melyben a nők nyilvános helyeken szoktak megjelenni. De mit is mondok, hogy öltöny! — jobban mondanám, a nagykendő, melyben bebugyeláva járnak-kelnek, vagy a zsarnokos álarcz, mely alatt nem egy csodaszépség kénytelen ifju alakja gömbölyded bájait elrejtve, öregnek és izléstelennek mutatkozni. Nyugat-Ázsia arány-

lag czivilizáltabb részében, e felöltő a köpeny alakjával bir, (feredse) melynek széles felső galléra elől és hátúl leér egész a csipőkön túl és fent meg nem erősittetik, hanem csupán a kezekkel könnyedén a kebel fölött tartatik össze. Mig tehát járás közben a felső rész annyira széjjel nyilik, hogy csaknem a vállakon lecsúszik, addig az alsó rész a redők elrendezése folytán oly szükké alakul, hogy a lépésben akadályoz s a feszes oda simulás által épen azon testrészeket tünteti fel éles körvonalakban, melyeket a mi hölgyeink öltönyeik redőhullámaiba szoktak rejteni. A test felső részét, a török nőknél, többnyire vastag tüll redők, vagy egy sawl boritja, a fejet pedig az Európában is már igen ismeretes alaku, »jasmak« fátyol, mely inkább megérdemli a szépségmutató, mint a szépségrejtő nevet, miután a szemek, orr és száj szabadon hagyatnak s az erősen kendőzött arcz, a sürü festékkel bevont kigyózó szemöldökök, a tapasztalatlan előtt természethűnek tünnek fel.

A török hölgyek e complicált divata az ujkor vivmánya. Mint azt a régi rézmetszetek bizonyitják, sem a tizenhetedik, sem a tizennyolczadik, de még a tizenkilenczedik század elején sem létezett és még most is, az egész török birodalomban csak is a török hivatalnokok nejeinél található. Az arab és persa nők házon kivül nem élvezik, sem a török jásmák, sem a kaczér feredse előnyeit. Kimenetkor sötét lepedőbe burkolódnak, (melynek neve: csadir, azaz sátor, vagy lepel), melynek felső sarkai az övbe dugatnak, mig az alsó sarkok két kézzel fogatnak, mi annyira bebugyelálja a bájos nőket, hogy inkább hasonlitanak vándor zsákhoz, vagy kipárnázott múmiához, semmint

csinos sétáló hölgyecskékhez. Az arczot egy törülközőszerü vászonkendő (rubend) födi be, az arczbilincs, mely sürü, csak igen gyér világot átszivárogni engedő hálót borit a szemekre. A jó módúaknál e rubendek, itt-ott nemes érczczel s drága kövekkel ékitvék, melyek mindig valamely börtönajtóra alkalmazott pompás lakatra emlékeztettek. Minél messzibbre hatunk be Kelet felé, annál complikáltabbá, s zárkozottabbá válik e csadir, és Turkesztánban az álszenteskedés annyira vitte, hogy a nők és férfiak felső öltönye, égészen egyenlően készül, hogy ezáltal a két nem külső megkülönböztetése lehetetlenné váljék s a vétkes kaczérkodásnak eleje vétessék. Itt a szegény Özbegleányok többnyire hosszú pongyolaruhát, még hoszabb ujjakkal kénytelenek magukra venni; a lebbentyük egész bokáig érnek, s mig az öltöny előli része, görcsösen összeszoritott kézzel tartatik össze, a fej sürü lószőr hálóval van bevonva, melyet fellebbenteni senki sem merne, de még a legsürgősbb alkalmakkor sem. Törökországban és Persiában, minden aktäoni impertinenczia nélkül is sikerül olykor az embernek, egy vagy más szépséget megpillantani, a mint viziváskor, vagy pipázás közben fellebbenti fehér fátyolát; Turkestanban, az ily tett halálos bünné válik, s az utczán esetleg megbotlott hölgy csekélyebb szerencsétlenségnek tekinti, ha valamely tagját keményen megsérti, mintha arczát egy perczig fátyolatlanul látni engedé. Mi leginkább meglepő, ott, az iszlamita világ végső határain, azon tény, hogy a nők csaknem valamennyien, többi nem- és hittársnőikhez hasonlólag pipere és fényüzési czikkek készitésével foglalkoznak, himzésekkel és finom szövetek szövésé-

vel, a nélkül, hogy szorgalmuk és ügyességük ezen termékeivel önmagukat díszithetnék és szépithetnék. A transoxániai bazárokon gyakorta a himzés mesterműveivel találkozunk. De mindez csak a férfivilágnak van szánva. Hónapokig, gyakran évekig dolgozik egy-egy szegény lény valamely diszöltönyön, s csak akkor gyönyörködhetik munkájában, ha az urának s néha, zsarnokának testén pompázik.

A moszlim Kelet női ékszer tárgyai közt, túlnyomók a házi öltözethez tartozók. A török nők leginkább fejüket és nyakukat diszitik. Első sorban a kecses kis sipka, vagy a negédesen megkötött kendőcske ékithetik értékes gyöngysorokkal, gyémánt boglárokkal és diadémekkel, mig a drága nyakékek hosszan aláhullanak a hókebelre. Gyürüket csak az öreg asszonyok hordanak, ellenben a karperecz kizárólag a fiatalok disze. A fülönfüggők mindenütt különös gondnak tárgyai; azonban az orrgyürük bűnébe, a török nők sohasem estek. Ezen izléstelen divatnak elejétől fogva, csak is Arábia és a nomád törzsök hölgyei hódoltak s az orrgyürük csak igen ritka kivételes esetekben viseltetnek a persa, vagy török nők által. Közép-Ázsia népeinél, e bizarr tárgy használata általánosabb, s nem egy özbeg hölgy kénytelen orrán keresztül beszélni, mert orrczimpáiról ily teher lóg alá. Az utóbb emlitett országokban, kisebb s nagyobb ezüst vagy rézből készült koronákat is használnak hajdiszül; azonfelül még számtalan bűvereklyével és talizmánnal is teleaggatják magukat.

Ezeknél kevesebbet határoz a rejtélyes mondatok bűvhatalma, mint inkább a drága s nehéz tokok, s valamint az özbeg csak akkor találja lovát elég ékesnek, ha

csengés-bongás közt lépdel, ugy nejében is csak ugy gyönyörködik igazán, ha a róla lelógó ékszertárgyak járás közben hallhatólag zörögnek és csörömpölnek. Nem ismervén e szokást, az utolsó párisi földrajzi kiállitás látogatói a khivai herczegi hárem mindazon sajátságos alaku s kinézésü ékszer tárgyait, melyeket az oroszok diadal jelül az Oxus partjairól a Szajna partjára hoztak, valamely nagyszerü nyeregszerszám kiegészitő részeinek tartották. Ilyesmi jól illik ugyan egy ló szügyére, de nem egy nő kebelére, mondá az egész világ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Étkezés.

Azon szavakkal: »Jemek csikti,« (az étel kijött), a törökház női valamint férfi lakói is asztalhoz hivatnak. Mint már azelőtt említém, előkelő házaknál a hárem és szelámlik különböző konyhát visznek, különböző éttermekkel birnak és szinte különböző órákban étkeznek. Minthogy a férfivilág rendesen az első emeleten étkezik, képzelje el magának a szives olvasó az Aivasz-t, (arméniai szolga), ki az elhangzott »Jemek csikti« kiáltás után egy nagy nehéz és kerek fatállal fején, melyben több rendbeli étel van, a lépcsőn felczammog. A tág előcsarnokba érve, már egy csomó éhes lebzselő (itt szolgáknak nevezik) vár reá, hogy a füszeres illatu és párolgó terhet fejéről leemeljék s a földre helyezzék. Mig aivászok és szolgák összevissza körülállják a kerek fatálat, egymásután megnyilnak a mellék ajtók s belépnek az étkezés különböző résztvevői, hogy az étterem felé siessenek. Az asztal oly egyszerü, a minő csak lehet. Még néhány évtized előtt csak a földtől legfeljebb két arasznyira emelkedő kerek fatáblából állt, mely körül a vendégek, more consueto leguggoltak. Ma a civilisation a la française szokásba hozta a kerek, egylábu asztalt, melyen a régi hagyományes »szini« (kerek réztábla) nehány kanállal

és kenyéradaggal fekszik, mert késsel és villával az ujkori etiquette meg nem barátkoztatta még a keletieket. Az Isten adományát szuró- és vágó szerszámokkal felapritani, vétkes eljárásnak tartatik. A kés és villa használata ugyis hiába való, mert a nem folyékony ételek oly puhára vannak főzve, hogy az ujjak első érintésére szélylyel mállanak.

Ily asztal körül a társasag tetszés szerint foglal helyet; csak a vendégeknek tartanak fen helyet, rangjok szerint a házi ur közelében. Az utóbbinak egy jeladására, (rendesen egyet tapsol) a belszolga egy, gyakorta harmadik kézből neki átszolgált tálat tesz az asztalra, melyből előbb a háziur, s utánna a többiek is ujjaikkal szedik ki az ételt. Egy tálba legföljebb ötször lehet belenyulni, mert a menu rendesen igen számos ételből áll s a tálak váltása nagy gyorsasággal történik. A mikor épen egy vagy más ételt élvezni akarna az ember, már felhangzik a parancsoló »Kaldir« (szedd el) s a nyalánkság azonnal eltünik. Bor vagy más szeszes italok ritkán kerülnek asztalra, csak friss vizet nyujt a hátul álló szolga. A nyugatit kellemetlenül fogja meglepni, hogy az istenadta evőkészlet, édes, vagy savanyu, czukrozott vagy borsozott étkek után, minden lemosás nélkül tovább használtatik, minthogy a keleti asztal-etiquette nem követeli a tisztitást a különböző étkek után. Kárpótlásul a nyelhegyének bizonyos munkásság jutott osztályrészül, mely az európai előtt jó távol esik az aestetika hatáskörétől s fogalmától. S a Kelet még e sajátságában is nemzeti árnyalatokat bir felmutatni. A jobb s óhitü török társaságban csak a mutató-, közép- és gyürüujjat szabad alávetni a kezdetleges tisztogatási eljárásnak;

Persiában minden öt ujra terjed e szabadalom, de csak az első bütyökig, mig az afghánok s tatárok egész kényük, kedvük szerint járnak el. Általánosan, Keleten mindenütt, asztalnál feltünő csend uralkodik, mely csak a járó-kelő szolgák léptei által zavartatik meg; társalgás, az európai asztal e legfőbb fűszere végkép hiányzik, s a számos ételsorozatok daczára, mely négy és tizenhat közt váltakozik előkelő török házaknál, mégis ritkán tart az étkezés félóránál tovább.

Az asztal-szabályok, jóformán az egész török birodalom területén ugyanazok; ó-török és görög szokások vegyülékei, s a persiaiaktól észrevehetőleg különböznek. Iránban, a tévhit szerint czivilizáltabb izléssel biró országban, az asztalok és székek idegenszerü divata még nem gyökerezhetett meg. Itt még a földre terülve élvezik az étkezést s a különböző étkek finom török, vagy turkomán szőnyegekre, vagy pedig jezdei nemez darabokra állittatnak s nem egymásután, hanem valamennyi egyszerre tálaltatik fel a vendégnek. Az étkezők nem ülnek keresztbe alávetett lábakkal, mint a törökök hanem sarkaikon guggolnak, s a szokásos hegyes szögletbe görbedve, bizonyos gonddal hajolnak az étkek felé, nehogy előre nyujtott hosszu szakálluk étel maradványokkal érintkezésbe jusson. A balkezet gondosan ölükbe, vagy ruhájuk alá rejtve, a jobbkéz egyedül működik, még pedig bizonyos kecscsel.

Az ember kedv és hajlam szerint a főtt vagy sült husok, a különböző pilav-félék, zöldségek és czukorételekhez fog, a nélkül, hogy a háziur, vagy többi éttárs izlése

és választása által, befolyásoltatnék. Csak ha már részint jóllaktak, szoktak a hosszú, körülfutó előteritő kendő után nyulni, hogy egy vagy másik étel nyomát eltöröljék, vagy a készenálló serbetedényből egy-egy enyhitő kortyot igyanak. Aránylag a tisztaság jobban ápoltatik a török, mint a persa házban, s az asztalnál is kitünik. Az előkelőbbrendü török, aranyhimzetü h a v l u-ját (asztalkendő) nem gondnélkül használja, mig a persa csak egyetlenegy, hosszú perkál darabot használ, mely valamennyi vendég térdein végig fut, s melybe kezüket, szájukat és szakállukat törülik. Ugyanazon perkál darabba göngyölittetnek a a netán fenmaradó ételmaradványok, hogy másnap ujból feladassanak. A török, ebéd előtt és után gondosan megmossa kezeit és szakállát, még a száj is erős szappanlével öblittetik ki; a persa ellenben beéri egy-két csepp hideg vizzel, csak hogy a vallási szabálynak eleget tegyen.

Távol Ázsiában, a moszlimvilág keleti határain, természetesen még sokkal kezdetlegesebb az állapot, s már az Özbeg, Afghan, Turkomán és Kirgiz nevek is elegendők lesznek arra, hogy az olvasó ezeknek festésében a kecs vagy finomság vonásait ne várja. Az ezredéves iráni kulturába magát beleélt néptörzsök erkölcseinek vagy szokásainak képe valóban semmi vonzót nem nyujt. A középázsiai ugyan minden alkalommal és napközben számtalanszor készen áll D e s z t u r k h a n-jával, (asztalkendő) minden érkező elé teriti s bőven szolgál étkekkel is, de itt még a kanál is ritkaság; az ujjak helyett az egész kéz használtatik, a szervéta helyett a kabát ujja, vagy lebbentyűje s az egész asztal-étiquette a velőcsont csinos feltörésére,

vagy egy zsiradék tömeg kellemes átnyujtására szoritkozik. — »Infandum iubes renovare dolorem! Valódi borzongás fut át, ha ez étkezésekre visszagondolok, melyeket nemez sátorok alatt, vagy agyag kunyhókban élveztem, s melyek vágyaimat felébreszték az egykor nem épen kedvelt török vagy persa ebédek után.

Az asztalszokásokat ezennel leirtuk, s már most nagyjában az élelmi szerekről akarunk szólani. Az Ázsiai szárazföld egész széltében, Khinától az Ádriáig a főhelyet kétségtelenül a rizs foglalja el, s készitése módjának változatai ép oly számosak, mint fogyasztóinak osztályai. A közép-ázsiai as vagy pilau, már magába véve is több egyes ételnek vegyüléke, mert rizsból, sárgarépából, szárított szilvából és husból áll, természetesen nagy adag juhzsir hozzáadásával. Ezen étel a turáni felvidékből származik, onnan az afghánokhoz jutott, minek következtében Özbeg-Pilaunak is hijják, s ezektől végre átment a persákhoz, kik Afghan-pilau-nak nevezik. Ez aztán a rizskészitésnek földrajzi határa. Persia nem keveset tart nemzeti szakácsmesterségére s csakugyan egész lajstromát birja a különböző csilau- és pilau készitési módoknak, bár az első inkább csak alkátrészül szolgál a sokféle hus és tej étkekhez. Ezenkivül a persa még vörös, barna és sárga piláu-okat ismer. Egész provinciák vannak, hol a rizs a kenyeret helyettesiti, a főtt rizs az utazóövben hordatik, sőt még a lucullusi lakoma sem képzelhető nélküle. A persiai határtól nyugotra, ez élelmiszer fontossága feltünően csökken, mert bárha Törökországban sem hiányzik a rizs egy étkezésnél sem, még sem szabad elfeledni hogy

itt a pilau-tál csak befejezi a lakomát, mig a távol Keleten a főszerepet játjsza minden étkezésnél. A pilau, a nép nagy részénél még ma is nagy kedveltségnek örvend; azonban előkelőbbek, kik már jóllaktak egyéb ételekkel, csak néhány kanálnyit vesznek belőle.

A rizs után zöld főzelékek és hüvelyes vetemények következnek első sorban. Ezek többnyire a nálunk is ismeretes fajtájuak, néhány apróbb tök fajokat, a bamiát és patlidsán-t kivéve. Törökországban gyakran 6—8 tál különböző főzelék kerül az asztalra, s ott igen izletesen is készittetnek; Persiában azonban, európainak élvezhetetlen módon sütnek, főznek. A persa sokféle zöldséget nyers állapotban szokott elkölteni, melyek közt uborka, hagyma, tormasaláta s mások első helyen állnak. Közép-Ázsiában és az Afghánoknál keveset használtatnak a főtt zöld termékek, de annál nagyobb mennyiségben költetnek el nyersen. Nem szabad megfeledkeznünk a dolma nevü sokféle töltött főzelékekről sem, melyek közül Törökországban az ugy nevezett Ialandsi-Dolma (a hámis töltelék) kiváló csemegének van elismerve. A szokott marhazsiradék helyett, az olajbogyók finom olajával készittetnek, s minthogy hidegen eszik, vadász parthiekon, s a szabadba való kirándulások alkalmával a főszerepet játszák az ambuláns hideg konyhában.

A husféléket már csak harmadik sorban emlitem; sem minőségre, sem készitésmódra nézve nem képes amaz erősitő hatásra, melyet nálunk Európában gyakorol. Rendesen juhhust esznek, s a legritkább esetekben marhahust, mely csak Persia alsó néposztályai s nehány szegényebb

középázsiai nomádok által használtatik rendes élelem gyanánt. A keleti rajongó dicsérettel szokta kiemelni a karaman- és kivirrsik juhfajok husának előnyeit s valóban nem hiába, mert az csakugyan kitünő, ámbár távolról sem oly tápláló, mint a marhahus s oly puhára főzetik és süttetik, hogy csak ugy szétomlik a szájban. Magától értetődik, hogy az apró marha sem vettetik meg, azonban készités módja, a hiányzó lé-félék folytán, nem épen izletes az európai inyencz szájának. A legismertebb hus-étkek a következők: a jahna, (egyszerüen főtt hus hosszu lével; kebab, vagy siskebab) nyárspecsenye, nyársra füzött apró husszeletek, kijma (vagdalt hus) s több alsóbb rendü husfélék, melyeknek névsorozatával a keleti konyha netaláni barátai, az 1859-ben Londonban megjelent török szakácskönyv utján, megismerkedhetnek.

Csaknem megfeledkeztem volna a törököknél tatliknek s a persáknál sirini-nek nevezett édességekről, melyek nélkül nem gondolható még a legközönségesebb étkezés sem, minél kevésbbé tehát lakoma. A helva (rizslisztből és czukorból készült étkek) végtelen mennyiségü változatban létezik, melyek ugy szinre, mint illatra nézve a legkülönbözőbbek. Nem kevésbbé változatos a börek lajstroma, oly tésztanem, mely a nálunk ismeretes barátfülre hasonlit, s többnyire spinót-tal töltetik meg. Kiváló kedvelésben részesül a baklava, egy zsiradék és czukor áztatta tészta, melynek elköltésében a török gyomor valóságos csodákat mivel. — A persa édességek valamivel élégánsabb alakkal birnak, s egy különös tészta nem, a rahat-lokum (torok-kellem) készitésében, annak ideje-

ben egy Hadsi Bekir volt hires, kinek gyártmányai nagy mennyiségben Európába is szállíttattak. A persiai czukor nemük Törökországban, Arábiában és Egyptomban rendkivül kedveltek. Az érkező vendégnek, a nap ünnepelt hősének, mindenkinek, a kinek gratulálnak, egész czukorsüvegekkel kedveskednek ajándokul s a hosszu fatáblákon (gondsa), melyeken lakodalmak alkalmával a szolgaszemélyzet a nászajándékokat viszi, több tuczat czukorsüveg magasodik ki. Még a szerelmi nyelvben is nagy szerepet játszanak a festett czukornemük, mint a különböző vágyak és szerelmi ömlengések tolmácsai, s valamint a complikált virágnyelvet, ugy a czukornyelvet is jól kell tudnia annak, ki hóditásokat akar tenni a bel-ázsiai világ szépei között.

Legyen megengedve nekem, rajzaimnak ezen részét nehány általános észrevétellel fejezhetni be. — Az étkek és edényekbeni fényüzés, mely természetesen nagyon különbözik attól, a mit mi ezalatt érteni szoktunk, az ujabb korban Keleten, hol minden hanyatlásnak indult nagyon alábbszállt. A középkorban határtalan vendégszeretet uralkodott a nagyoknál és hatalmasoknál s végtelen kiséretük természetesen megfelelő konyhaszemélyzetet és felszerelést, valamint hallatlan mennyiségü élelmi szereket igényelt. A krónika oly herczegekről szól, kiknek napi-osztaléka, több száz darab vágómarhát, több száz mázsa zsiradékot, sőt több száz mázsa füszert igényelt. A nagy Szamanida által legyőzött, utolsó Szafaridáról egy erre vonatkozó, jellemző adomát beszélnek. E herczeg, kit az elv eszett csata napján elfogtak, egy közkatona által sovány es ebédet főzetett ma-

gának egy szüknyaku bögrében. Midőn az étel elkészitve hülés miatt a földre állittatott, egy éhes kutya oda sompolygott s fejét az edénybe dugta, minthogy azonban fejét többé ki nem birta huzni, ijedtében bögréstől elszaladt. E furcsa jelenetet megpillantván, a herczeg hangos kaczajra fakadt. »Az Isten szerelméért, kérdék tőle, mi indithat mostani helyzetedben ily vidám nevetésre.« — »Nézzetek oda,« felelé a herczeg. »Még ma reggel jelentést tett nekem intendánsom, hogy konyhakészleteim továbbszállitására alig lesz elegendő 300 teve; s ime most egyetlen kutya is elegendő reá, hogy edényt és ételt elhordjon. Nem sajátságosak-e a sors szeszélyei! —«

Keleti történetirók, ugyszólván hihetetlent beszélnek némely történelmi nagyság asztali pompájáról. Ünnepélyes lakmározásaik alkalmával, a sült juhok, lovak és tevék százával, s a méz és tejföles hordók egész végtelen sorozata bocsáttatott a vendégek rendelkezésére. Állitólag legmesésb pompát és fényt láttak Timur, a persiai Szuleiman Sah, s nehány török Szultán idejében. Ha e leirások csak némileg közelitik is meg a valóságot, akkor az ujkori hasonló törekvések, mint például az Abdul Medsid által 1857. s annak idejében egész Európa által bámult negyvennapos ünnepély, a hajdani, határt nem ismerő fényüző pompához képest, nyomorult silányságnak tünik fel. Pompaszeretetük hirét már elveszték a törökök s belőle csak az étkezésben való mérséketlenségük maradt fenn. »Az arab eszik, mig jóllakik, — a török, mig megpukkad,« s ha tapasztalataimnak hiszek, e példabeszéd nem indokolatlan, azonban nagy ellentétben áll azon szép

négy-sorossal, melyet Fuad pasa, a kor legszellemdúsabb töröke, gyönyörü kalindschiai villájában, ebédlőjének falára iratott nagy arany betükkel. E négysoros, mely Ali khalifa tollából eredt, igy hangzik:

La takun bil ejsi medsruhuul fuad
Inn er rizk min al Allah kerim,
Kun ghani al kalb v'akna bil kalil
Mut fula tatlub maasan min laim.

Ne kinozd szivedet az élelem miatt,
Hisz az Istentől a kegyelmestől ered,
Bizzál s remélj s kevéssel érjed be mindig.
Halj meg! de eledelt aljas embertől ne kérj!

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Tivornyázás.

Este van, ama csodaszerü, enyhe őszi esték egyike, melyeknek édes bája a Boszporus partjain eltörölhetlen emléket hagy hátra a szemlélő szivében. A leáldozó nap bucsuzó sugarai mágikus világitásban tüntetik fel Rumeli Hiszar festői romjait, s elmosodó rózsás fényt borit Abdul Medsid átellenben fekvő nagyszerü nyárilakára s egy egész sor »jali«-ra, Kanlidsián, Csibuklu, Hünkiar-Iszkeleszin túl egész a lejtősen emelkedő beikozi kastélyig. Andalitó csend terül el a hegyeken, a légkörön s a napon át friss poiráz- (északi szél) által ringatott Boszporus sötétkék hullámain. Kajikdsi-nk (gondolavezetőik), kik sugár sajkánkat a szerail csúcstól egész a kandilli-i folyamrohamatig egyenlően hatalmas evezéssel előrevitték, némi nyugalmat engednek maguknak s a lengő, hófehér patyolat ingujjal forró homlokuk verejtékét törülgetik. A sajkában ülők is, főnököm, két pecsétőr, egy titkár és más kisérők, mélyebben szedik a lélekzeteket s gyönyörködnek az edző, frissitő levegőben, mit Boreas apó a távol Északról küld, amaz éghajlatról, mely máskor ijesztő rémképekkel tele, Stambul mai urainak egész éven át zsiradékot szerez ételeikhez*) és éltető légáramlatot idegzetök számára. — A mint igy elvonulunk ladikunkkal a kecses villák kertjei és nyitott ablakai mellett, számos ismerős pa-

*) Szibir jagi szibiriai zsirnak hiják a Konstantinápolyban leginkább használt zsiradékot, mely Oroszországból imporáltatik.

sát, efendit vagy beyt pillantunk meg, nyári bundájába *) burkoltan, a diván egy zugában guggolva, mig egész figyelme egy előtte álló tálra összpontosul, mely több kis palaczkot, kis poharat és apró tányérkát tartalmaz. Nemsokára megérkeztünk az iszkelle-nel (kiszálló hely) hol fehér s fekete szolgák a sajka érkezését várják, a pasát szeliden hóna alatt fogják, a partra segitik és kimért léptekkel a háziurat a hosszú előcsarnokon keresztül, egész a hárem-függönyig kisérik.

Ezalatt a szolgák a szelamlik egyik termében felállitották egy vagy több tálban mindazon tárgyakat, melyek a csakmakhoz, (dőzsöléshez) szükségesek. Eredeti jelentősége szerint ennek tulajdonképen csak egy kis falatozásnak kellene lennie a mesterséges étvágy gerjesztés czéljából; félig meddig ugy müködve mint a zakuski az oroszoknál s az absynth a francziáknál. Ennélfogva az egész kis arányban van tartva. A viz és rakiüvegek csak félig töltvék, szintugy a kis porczellán tálak, melyeknek tartalma csak minőségére nézve meglepő. Az t. i. apró kenyérszeletekből, endivia salátából, hideg angolnából, heringből, füstölt nyelvből, hideg pecsenyeszeletekből áll, melyek pisztáczziákkal, sült borsóval, mogyoróval s számtalan édes csemegével vannak körülrakva. Ezek az általános meze (nyalánkság) név alatt szerepelnek, s arra számitvák, hogy ivásra ingereljenek s a dőzsölés örömeit emeljék. A be nem avatottnak ezen előétkezés inkább ugy tünik fel mint a lakoma maga s nem mint annak előjátéka

*) A török kürk szónak szószerinti forditák, mely lényegére nézve azonban inkább prémes háló köntösnek mondható.

s sokakra e nyitány csakugyan oly hatást tesz, hogy az előadásra magára képtelenné válnak; azonban ez régi szokás s minél többféle tál szerepel a meze-nél, annál nagyobb élvezetet várnak a tivornyázásból.

Az imént említett salonban (a szelamlikban), ezalatt a férfivilág összesereglett — a házhoz tartozók kék, violaszin, sárga vagy zöld bundákba burkoltan, az idegen vendégek a szokásos szetrikban — s a rangszerinti szabály szerint helyet foglalt. Mély csend uralkodik. A társaság bádgyadt szemekkel, fáradt tagokkal ül ott s a kimerültség félreismerhetlen jeleit tünteti fel, vajjon a magas Porta fárasztó hivatalos munkái következtében-e, vagy pedig a hosszas lustálkodás és folytonos kávé szörpölgetés által előidézett blazirtság folytán, — azt nehéz volna elhatározni. Elég az ahhoz, az urak fáradtak s a kör legelőkelőbbje által adott jel után, mely a »gelszin,« (rákezdhetjük!) kiáltástól kisértetik, a társaság az első poharat ajkaihoz emeli. A jelenlévő szolgák töltik be a pohárnok tisztjét. Az egyiknek egy pohárka rakit nyujtanak egy fél pohár vizzel, a másiknak valamely meze-tállal szolgálnak. Különös mohóságot mutatni ez alkalommal nem illő. Ennélfogva bádgyadtan lehajtott fővel s félve kinyujtott karral nyulnak a felajánlott tárgyak után, komolyan szörpölgetik a szeszes italokat s azután ép oly kényelmesen visszahanyatlanak a ruganyos párnákba. Ezen eljárás két-háromszor ismétlődik egymás után. Ezalatt az italok megtették hatásukat s mintha valami rejtett tüz a villany gyorsaságával ragadta volna meg a jelenlévőket, kéz, láb, fej gyorsabban mozdul, a szem merészebben néz

körül s nyilván uj gyönyörrel szemléli a lélekemelő látványt, mit a nap lemente a Bosporus partjain nyújt. »Szemüvegeden keresztül,« mondá egyszer fülem hallatára egy török egy európaihoz, nem tanulod meg soha méltányolni a mi Bogazicsink (Bosporus) szépségét; uram, tégy helyébe két pálinkaüveget, azok látásodat feleleveníthetik és mindent kétszeres fényben s ragyogásban fognak feltüntetni.«

A borozgatás első negyedórája elmult s a kép némileg megváltozott. Az alárendeltek, kik remegő félénkséggel foglaltak helyet felsőbb valóik körében, lassankint kibontakoztak a tartózkodás lánczaiból, melyek helyeiken lenyügözve tarták. Már nem várják be a szolgákat, hanem sajátkezüleg nyulnak a poharak után s a főnök szemét keresve, s annak nyájas biztató tekintetével találkozva, a szolgák eltávolittatnak, s ők magok vállalják el a ganymédi háládatos szerepét. Nyilvánulhatna-e még jobban az alázatosság, mintha N. N. titkár vagy osztálytanácsos főnökénél elvállalja a szolga szerepét? Az efendikéztől nyujtott poharak hamarabb hajtatnak fel, hogy az udvariast ne soká kelljen váratni, a társaság egyre élénkebb lesz e foglalatosság közben s a vendégkoszorú, mely eleinte a legilledelmesebben s mély csendben egymás mellett ült, egyszerre megbomlik: Apraja nagyja tarkabarkán ül vagy áll — a borozgatás második stádiumába ért.

Már a harmadik negyedóra ütött. A szolgáknak már nyoma sincs többé, csak időnkint felmerül egyikmásik hogy a gyorsan megürült raki-üvegeket az éléskamra

haszirlik-ából (nagy edény) ujból megtöltse, vagy a meze-tálakat megrakottakkal váltsa fel, — külömben azonban a társaság egyedül hagyatik, mert a jókedv hullámai még erősen emelkedőben vannak s a decórum fenntartása kedviért kivánatossá vált a zártkörüség. A ki a borozgatás ezen időszakában az ivók közé lép, rendkivül meg lesz lepetve a hivatalos szinezetü s külömben oly áthághatatlan válfalat képező ridegségnek teljes eltünése által. Az alárendelt, ki rangja s rendje szerint máskor a szobába lépve, leirhatatlan zavarral tekint körül, az ülőhelyek utólsóját szemeli ki s szüzies félénkséggel ereszkedik le annak legvégére; ki soha sem mer hangosan beszélni, ölébe összetett kezeivel mint valami áldozat áll felsőbbvalója előtt, most egész fesztelenül ugyanazon divánra ereszkedik le, az utóbbi mellé. A jelenlévők kabátjai nyakig felgombolvák, a fez vagy turbán félre van tolva, a neki tüzesedett arczban a szem lángokat szór, a beszéd fékezetlen, s nem úgy mozognak többé mint a nyugodt, meggondolt keleti, de inkább mint a feldühödt, szenvedélyes nápolyi. »Raki dafi meraki,« vagyis, Raki, te gondüző, igy énekli meg a rakit az arab, s ezen elnevezés igen találó, mert ki birná leirni a mindennapi élet mennyi gondját és kinját, mennyi félelmét és haragját, mennyi gyülöletet és irigységet, hány aggodalmas perczet a diplomatikai irat vétele előtt, fennhéjázó követségi hivatalnokok s török nagy urak mily kétségbeesett csalódásait temette már el ezen apró raki poharak irgalmas nedve.

Itt-ott e borozgatásokat valamely zenemüvész előadásaival élénkitik meg. A Kanun a mi czimbalmunkhoz ha-

sonló hangszer századok előtt a török és persa elő-kelő-világ salon hangszere volt s mai napig fenntartotta uralmát. Mit mi müvészi előadásnak nevezünk, azt Keleten takszim-nak hiják; nagy szellemi élvezetnek tartják, s bizonyitja ezt a mély csend is, mely az első hangok felhangzását nyomban követi. Ily perczekben soha sem tudtam eléggé csodálni a zene végtelen hatalmát. A müvész a szoba egyik szögletében a földön ülve, előjáték gyanánt mélabús szivraható hangokat csal ki elbájoló hangszeréből. A hallgatóság halálcsöndben élvezi a megindító, édes-büvös dallamot, csak olykor-olykor hangzik fel egy-egy elnyomott sohaj s egy reszkető oh! oh! hal el a szinte hallgatódzni látszó mozdulatlan légben. Némelyek könyekre fakadnak, hangosan zokognak mint a gyermekek s mi legcsodásabb: a hallgatóság mély felindulása a müvészre magára is átmegy s forró könyek közt folytatja dalát és játékát. — O ti boldog, örökké feledhetetlen órái ifjukoromnak, midőn egy ismeretlen világot s idegen embereket bámulva leirhatatlan elragadtatással élveztem e jeleneteket!

Ez a felmutatott képnek egyetlen költői oldala; ezen kivül azonban, a szemlélő egyedül csak sötét árnyakra és visszataszitó alakokra akad, mert a tivornyázás, a falatozás ártatlan megnevezésével szépitve, gyakran órákig folytattatik s a túlságosan élvezett szeszes italok legundoritóbb következményeit vonja maga után.

Az olvasó kegyesen meg fog róla emlékezni, hogy a társaság még vacsora előtt van, s minthogy a szolgaszemélyzet, mindenféle positurákban guggolva vagy ülve,

már nagynehezen várja az estebéd felhordására szóló parancsot, nem csoda, ha időnként valamelyikük a halkal szétvont függönyhasadékon keresztül a terembe pislant, avagy ásitással és sóhajokkal ád kifejezést végtelen unalmának. Azonban ezen esti mulatságok két-három óráig, sőt néha éjfélen túl is tartanak. Félig vagy egészen részeg állapotban, a társaság végre asztalhoz ül, hol étvágy, kedv, sőt néha öntudat nélkül tele tömi a gyomrát. Vacsora után az ágyat keresi fel az ember, de álomra csak a vizes palaczk gyakori használata után tehet végre szert, s habár a törökök állitása szerint a ráki ivás távolról sem oly kártékony mint a borivás, a dőzsölők mégis csaknem kivétel nélkül; mérsékletlenségük szomorú jeleit hordják magukon. A jó efendik már idő előtt vénült, bádgyadt kinézéssel birnak, a raki oka annak, hogy idegzetök oly hamar felmondja nekik a szolgálatot, s szinte a rakinek tulajdonitható a szellemi érintkezés ama halvány szikrájának kialvása is mely régi időkben, a két nem elválasztása daczára, a török társaság összejöveteleit felszokta volt villanyozni.

A mily messzire terjed a török nyelvü nép, s a meddig elhatnak a török szokások s törvények alatt álló társadalmi viszonyok, a pálinka kiváló előszeretetben részesül, ámbár az ottoman császári birodalomban több kitünő borfaj termeltetik. Azt állitják, hogy a bor fejfájást okoz; de ez csak kifogás s a bor mellőzésének egészen más oka van. A bort t. i. »sarab«-nak hiják, s miután a próféta az utóbbinak élvezetét a korán több helyén különösen megtiltja, az akkoriban Nyugat-Ázsiában még ismeretlen rakit azonban nem is említé, a Szunniták külö-

nösen előszeretettel használják fel e nyelvészeti kibuvót s ily módon bün nelkül vélik magukat átadhatni a szeszes italok annyira kedvelt élvezetének

A siita Persia máskép gondolkozik és cselekszik. Itt a venyige tüzes gyermekének előszeretettel hódolnak. A boroskancsó, borosüveg és borospoharak, országszerte használt kifejezések, ámbár másrészt a bor itt is az isteni lelkesültség előidézésére s a mámor vallási rajongásra alkalmasnak tekintetik, a mely által legkönnyebben emelkedhetnek a valódi isteni szeretethez. Hogy mikép hozható egyhangba az istenszeretet az istenkáromlással, nehezen érthető s mégis tény, hogy p. Khejjam, a mohammedán világ e kitünő költője egyik rhapsodiájában erősen neki megy a nagy Allahnak. Egy este, midőn ezen iró házának tornáczán borozgatott, s egy szélroham váratlanúl feldönté s eltöré boroskancsóját, haragjának a következő, istenkáromló versben adott kifejezést.

Ibriki mej mera sikeszti Rebbi!
Ber men deri eîsra bebeszti Rebbi!
Ber khak berikhti meji nabi mera,
Khakem bedihen! meger tu meszti Rebbi!

Boros kancsómat eltöréd oh Isten!
Üdvöm kapúit zártad be oh Isten!
A földre öntéd üdvhozó borom
Bocsáss! becsiptél tán te is oh Isten!

Különböző népeknél voltam jelen persa dőzsöléseken; valamennyi közül a pompás Sirázbeliek, az örökké virúló virágok országában, voltak a legérdekesebbek. A tivornyázás Persiában mihmani (megvendégelés) ártatlan

nevét viseli s nem a mindenkinek nyitott szelamlikban, hanem az enderunban (háremben) tartatik meg, mi már magában véve is vallás elleni bün, miután a ház e részébe tulajdonképen csak vér- és tejrokonaknak, de idegeneknek semmi szin alatt sem engedtetik meg a belépés. Itt is, többnyire hüvös esti órákra hagyatik a borozgatás, azon különbséggel azonban, hogy nem estebéd előtt hanem utána dőzsölnek. Ha annyi fáradságot akarsz magadnak venni, kedves olvasó, s szemtanúja kivánsz lenni egy ily megvendégelésnek, kisérj el kis sétán s jer el velem egy a városon kivül fekvő csinos villába. Miután a kert előli részén végig haladtunk, több udvaron keresztül végre egy a szentélyhez hasonló rejtett terembe érünk, melynek gipsfalai három oldalt csaknem üresek, padlózata azonban a sürü jezdi szőnyegen kivül még vastag vászonnal is be van vonva. Két-három nagy fatálon, igen külömböző ételek állnak, melyek édes illatot és gőzt terjesztenek. A ház valamely meghitt szolgája titokzatos arczczal e szobáig kisért. Az ur egy intésére helyet foglalunk s egy vagy más étel megizlelése után rögtön a boros kancsóhoz kell fognunk. A persa ivó-etiquette lényegesen külömbözik a töröktől. Illemszabályoknak s látszólagos tartózkodásnak nyoma sincs, s mi leginkább szembetünő, az amaz aggályos gond, melylyel ruhát és szakállt az étkekkel való érintkezéstől megóvni igyekeznek, mig erősen előre hajló fővel, poharat üritenek. Minthogy a legkisebb borcsepp, vagy zsirfolt a ruházatot és padlózatot tisztátalanná teszi és az imádság elvégzését megakadályozza, rendkivül vigyáznak, hogy ama nedvnek, mit üvegekként

magokba öntenek, egy árva csöppe se érje a személyt. De mily sajátságos ellentétekbe téved Ázsiában a vallás humbug, s leginkább az álszinüségéről s tettetéséről ismeretes Persiában! Mindazáltal, az illem határai itt sokkal kevesebb szigorral tartatnak fenn s a borozgatások valamint a lakmározások is gyakorta valóságos tivornyává, dőzsöléssé fajulnak. A török társaság már csak a mult század vévéig tartotta meg a köcsek név alatt ismeretes tánczelőadásokat, mig Persiában a valódi keleti érzékiség e visszataszitó szüleménye még teljes pompájában virágzik s tánczosok nélkül a lakoma vagy tivornya nem is gondolható. A táncz alatt vad zür-zavar uralkodik s oly lárma és tombolás mint a legalsóbbrendü európai lebujban. Olykor a bortól felhevült vendég ültéből feláll, hogy a tánczosok közé keveredjék, egy másik Hafiz nagy Khejjam féle verseket deklamál, mig egy harmadik, a közel muezzin komor hangjai által félig kijózanodva, gépiesen hozzá lát imádsága elvégzéséhez s a szentelt ötszögü pecsétet épen oda teszi le hol minden bortól van elárasztva s a legvétkesebb játék a bünök fészkét rakta meg.

S Persia nem csak ma óta bortermelő ország, már évszázadokkal ezelőtt is az volt, midőn Dsulfa örmenyai csapatja Iszpahan mellett, melynek róvására tétetik minden bün, még az Araxes partján tartózkodott. Azoknak a száma, kik a »Lateskiru« (ne legyetek ittasok) parancson túltesznek, sokkal nagyobb itt, mint Törökországban. Nem csak este isznak de a nap minden órájában, s nem csak az értelmiség egy bizonyos osztálya iszik, de még a mollák és a nagy urak nejei is hódolnak a bor élveze

ténck. Nyilvános kertekben sőt temetőkön is rendeztetnek borozgatások, s egy ivótársaság melyben Hafiz sirjánál, sirázi müvészek és irodalmárok közepette részt vettem, örökké emlékezetes lesz előttem. A szép fehér márvány tábla, melyet Perzsia kedvencz uralkodója Kerim Khan Zendi a hires dalnok földi maradványai fölé emeltetett, pohárszékül szolgált, mi egy bizonyos felfogás szerint korántsem tartatik profanátiónak, minthogy a bor legdicsőbb dalnokának alig lehetne találóbban áldozni és hódolni mint éppen borral. A poharazás csak az est ima után veheti kezdetét; itt csupa vallásosságból isznak s kiki ismeri Délpersia csodás csillagzatu éjimenyezetét az nem fog csodálkozni rajta, ha minden ujonnan felmerülő csillagképet mindig megújjuló elragadtatással üdvözölnek s újból fellobbanó élvezettel szörpölik a drága Khullari nedvet. — Egy poharat a Kervankus (karaványölő) tiszteletére; egyet a Binat ul naas-ra! (a halott leánya: kis és nagy gönczölszekér,) mondják egymásnak s az enyhe éj tündéries csendjében, egy nagy temető siri némaságának közepette, Hafiz dalainak mélabús dallamai költői elragadtatásra hangolják a bor nemes tüzétől felhevült lelkeket.

Távolabb, Persiától jobban keletre a bor és költészetének birodalma megszünik. Afghanisztan és Középázsia durvább népeinél, a Kórán szavaihoz való szigorú ragaszkodás nem engedte meg az élvezetnek kedvező értelmezést s ennélfogva a szeszes italok álhatatosan mellőztetnek. Csak Bokhara, Karsi s néhány más város zsidói, készittettek annyi bort a sok kitünő szőlőfajból, a mennyit

vallási szertartásaikhoz szükségeltek, s iszonyu büntetéssel bünhődött Izráel azon szerencsétlen fia, kinek gyártmánya által valamely igazhivő az ivás halálos vétkére csábittatott. Annál borzasztóbban dúlnak s dühöngnek még ma is a pót-ingerlők, a hasis és ópium, melyekről más helyen szándékszunk szólani, s melyeknek pusztitásai természetesen sokkal borzasztóbbak a szeszes italokéinál.

A mondottak után a szives olvasó azon meggyőződésre juthatott, hogy Ázsia azon népei, melyekről jelenleg szó volt, nem isznak, hanem dőzsölnek, s a bort nem gyomorerő sitőül, hanem egyedül mámoritó szerül használják. S pedig e bün a szigórú Korán parancsok daczára, mégis már igen régi, sőt az a régibb századokban midőn az arab próféta tanaihoz még szigorúbban ragaszkodtak, annak mai követőinek bizonyitéka szerint, még sokkal általánosabb volt mint jelenleg. Már I. Jezid Khalifáról is beszélik, hogy nagyon iszákos volt s bora, melyet a mámoritó hatás emelése tekintetéből pézsmával füszerezett, Mekka tószomszédságában t. i. Taif-ban termeltetett. Fiáról, I. Welidről az a hir, hogy csak minden másodnap ivott, a többi Khalifa azonban, s főkép II. Welid a legkicsapongóbban hódoltak a bor istenének. Az Abbaszidák alatt a próféta néhány helytartója saját pohárnokával birt, s a későbbi mohammedán uralkodók s az ország nagyjai közt sokan voltak kik, *delirium tremens*-ben végezték be életüket. Ezen irányban Kelet Nyugattól csak azon egyedüli körülmény által különbözik, hogy ott az iszákosság inkább belsőleg mint külsőleg terjedt el; mert mig Ázsiában csak a társadalom magas rétegei vannak megmételyezve e bün

által, addig a nép — természetesen török hitüekről beszélek — kiváló józanság által tünik ki s e tekintetben jóval felül áll a keresztény-nyugati világ megfelelő néposztályain, melyekben az iszákosság számtalan bajnak a forrása.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Dohány és bóditó szerek.

Azon élvezetek közt, melyek a moszlimhitű Ázsia egész széltében és hosszában elterjedtek, a dohány és a pipa ugy szólván első sorban állnak. Azok ott nem fényüzési czikkek, hanem nélkülözhetetlen élvezeti tárgyak, és ugyanazon jelentőséggel birnak Stambulban a főuri palotában, mint a szegény közép-ázsiainak nemez sátrában, ki bár kenyeret soha se látott és soha sem evett, egy jó harapás füstölt ló hus, vagy pedig egy ital savanyús »kumis« után legfőbb élvezetet talál pipájában. Vajjon Európából, vagy Khinából jött-e át a dohány nyugat Azsiába, ez a kérdés már gyakran vita tárgya volt. A feltevés, hogy a mennyei birodalom hajfonatos fiainak apró rézpipája a khinai befolyással egyetemben már korán megtalálta az utat a mongol sivatagon keresztül egész a Tien-sanhegységig, nem egészen jogosulatlan; azonban mégis téves; mert a tény, hogy a dohány a középkorban még ismeretlen volt Keleten, már azon körülményből is kitünik, hogy Mohammed tanainak magyarázói a bóditó élvezetek tilalmáról szóló értekezleteikben csak ujabb időkben tesznek említést e növényről; másrészt e felfogás azáltal is támogattatik, hogy sem a török, sem a persa és tatár, szóval semmi keleti irodalomban sem birtam felfedezni a dohány nyomát.

A költők, kik szerelmet, bort, virágot, zenét s az élet egyéb gyönyöreit oly különbözőleg s oly szenvedélyesen megénekelték, a dohányról, a keletiek e főélvezetéről bizonyára meg nem feledkeztek volna. Képzeletük csak ismert tárgyakkal játszik s egyedül csak a dohányélvezet ujságának tulajdonitható, ha még eddig nem talált dalnokot.

Hogy az ismert közmondás: »Ugy pipázik mint a török,« igen régi eredetü volna, abban már azért is kételkedem, mert azon törökök, kik Európa délkeleti részén kellemetlen látogatásaikat szokták volt tenni, még nem kötöttek volt ismeretséget a nikotinnal, minthogy csak IV. Ahmed Szultán uralkodása alatt adatik ki a parancs, hogy a dohányfogyasztást meg kell akadályozni. Igaz, hogy ma épen az Ottomán császárság az, melyben ugy szólván cultusszerüleg hódolnak a dohánynak. Rumeliában, még pedig a nagy macedóniainak szülőföldjén terem a dohányok királya, leginkább pedig a Szalonichtól észak-keletnek fekvő kis helységben: Jenidise Vardarban. Ezen apró, sárgásbarna növény hetekig, sőt gyakran hónapokig szárittatik a hazai talajon, azután kis csomagokba (bogcse) göngyöltetik s csak, miután már éveken keresztül feküdt a dohányárus raktáraiban, tiszteltetik meg az A a l a G ö b e k névvel, a stambuli inyenczek által. A selyemszál vékonyságra vágott dohánynak aztán ugyancsak nagy is az értéke a császári palotában s a szultán háremjében, s nem kevésbbé a magas Portánál, hol a titkos minisztertanács sürün felszálló füszeres füstfellegek közt végzi a fontos államügyeket. A pipák, a szár, valamint a szopóka is, melyek e legjobb dohány élvezetét közvetitik, ennélfogva kü-

lönös gonddal választatnak és gondoztatnak. Az agyag pipának a Findiklibeli (Kanstantinápoly egyik negyede) Haszan-féle gyár bélyegével kell birnia, a hosszu jázminszárnak, a selyembársonyszerü kéreggel, Brusza ültetvényeiből kell származnia, a szopókának, átlátszó, tiszta borostyánkőből kell lennie az utólsó divatszerinti alakban faragva, s a zivána (vékony csövecske, melyre rátétetik) az első esztergályos műve. Csak az ily tökéletes dohányzó készletek érdemesitetnek arra, hogy e legjobb dohány számara használatba vétessenek s ott, hol dohány és pipa a legjobb fajtából valók, ott a pipaszolgának (csibukcsinak) is igen jártasnak kell lennie művészetében.

Gyakran komikus csodálkozással szemléltem az ilyen csibukcsit, mig a pipa egyes részleteit gondosan s arányzatosan összeállitá. Az agyagpipa, mely nehány nappal a használat előtt megtöltetett, s köröskörül rojtszerü párkányzattal van ellátva, pléh szelenczébe záratik. Többször hallám azon állitást, hogy a pipa ize, a dohányra tett parázs nagyságától és formájától függ, s ha a csibukcsi meggyujtja a pipát, mindaddig szokott a szénmedenczében kotorázni, mig lapos, kerekalaku parázs darabot talál. A szolgát teendőiben figyelemmel kisérhetni, midőn jobbjában a hosszu pipát, baljában a kerek réz tálczát tartva komoly ábrázattal és kimért léptekkel közeledik urához, midőn attól a pipaszár hosszának megfelelő távolságra egy térdre ereszkedik a tálczát leteszi, s a pipát reá helyezi, hogy aztán, a szárral félkört képezve a szopókát urának félig nyilt ajkai közé csusztassa, mindez a szemlélő Európaira rendkivül komikus hatást gyakorol, mig a török egész ter-

mészetesnek találja az egész eljárást. Mig az ur a pipaszár után nyul, a szolga felemelkedett térdeltéből s alig hátrált egy lépéssel, midőn már az első mély szippantásra előidézett sürü füstgomoly őt s a közel környezetet felhőjébe burkolja. Az első szippantás középszerünek, a második és harmadik legjobbnak, a negyedik már rosznak tartatik s az ötödik az inyenczek által egészen megvettetik.

Az elhunyt Abdul Medsid Szultánról azt hallottam beszélni, hogy soha sem tett egy pipából három huzásnál többet; az egykori külügyminiszter, Aali pasa, sem szítta soha végig pipáit. Az inyenczek által megvetett maradékot a künn várakozó szolgaszemélyzet finom nyalánkság képen élvezi. Mi a finomitott töröknek csipős és nyers, az megfelel a vad anatóliai durva inyének, ki nagyon is szereti, ha nyelve erősen felmaratik.

Minthogy kiki tulajdon pipájából szi, nem feltünő, ha e tárgy minden előkelőbb ember nélkülözhetetlen vademecumjává válik; a pipa ennélfogva mindig és mindenkor kiséri a törököt. A nagyobb ur két-három szolgát tart a pipához; az egyik az ugynevezett petite domestique-ot végzi, a másik lovaglás, vagy séta közben kiséri urát. A hosszu szár, ékesen diszitett posztó tokba dugatik; a pipafejet, dohányt és más hozzávalót a szolga egy oldalán lógó tölténytáskában hordja. A Konstantinápolyban tartózkodó idegen, gyakran nem csekély kiváncsisággal fog szemével követni valamely gyalogoló vagy lóháton járó büszke Oszmanlit, a jól elpakolt hosszu eszközt hordozó szolgától követve, ki oly gőggel lépdel ura mögött, mintha csakugyan egy hősies vasgyuró fegyverhordozója s

épen utbon volna egy komoly légyottra. Bizony az idők változnak! A mi a régi, harczias nemzedéknek egykor a fegyverhordozó volt, az mai nap az elpuhult utódnak a csibukcsi!

Naponta hatvan—nyolczvan pipát színi, nem ritkaság; a pipa minden foglalkozás alatt, s ha az mindjárt a legkomolyobb természetü lenne is, a török elválhatlan, nélkülözhetlen kisérője. A magas Portánál, a miniszter tanácsban, hol a török nagyok három világrészre terjedő hazájuk sorsa fölött tanakodnak, egykor a kérdés merült, nem lenne-e helyes a csibukcsikat legalább a fontos és titkos államügyek fölötti tanácskozásokból kizáratni. A vélemény különbség nagy és viharos volt, iny- és ész soká küzdöttek egymással, mig végre nehány potrohos ülnök inditványa győzött, mely szerint kár volna a régi, jó szokást szégyenbe ejteni s az ártatlan csibukcsinak megtiltani, hogy akármelyik perczben a pipa felfrissitésére a terembe léphessen; pedig jól tudták, hogy e határozat helytelenséggel jár, miután a ravasz szolgák foglalkozásuk közben gyakorta ellesnek egy-egy államtitkot, s mielőtt még a Szultán, vagy a hivatalnokvilág a magas tanácsnak határozatairól csak távolról is értesitve volna, már nem egy fontos titok külföldre szivárgott. Ennélfogva a háremlakos után a csibukcsi a legbiztosabb reporter a követségi tolmácsok és hirlapirók számára. Hányszor volt alkalmam valamely büszke levantait látni, ki kevélykedésében az egész világot megvetve, orrával csaknem a csillagokig ért, mig egy csibukcsi előtt alázatosan hajlongott és csúszott-mászott, csakhogy egy-egy fontos hirt csalhasson ki belőle,

vagy pedig valamely érdekes okmányba belepillanthasson. — Hogy e hirhordozás, az illető famulusra nézve igen jövedelmező üzletet képez, ezt tán mondani sem kell; mi a csibukcsit ura alter-égo-jává emeli, egyedül csak a törökök határtalan dohány-szenvedélyén alapuló tisztjében rejlik.

A dohány és pipa, tehát nemcsak a különböző osztályok, de még az egyes rangfokozatok külső jelvényét is képezi. A musir (marsal) nagyon illetlennek találná, ha két rőfnél rövidebb pipaszárból szína, mig a mesterember vagy alsórendü hivatalnok kérkedőnek tartatnék, ha hoszabb pipát használna, mint a milyen rangjához illik. A nagy ur, az alárendelttel szemben pipáját egész hosszában nyujthatja ki, mig az alsóbbrendü a pipaszárt szerényen oldalra hajtva, csak a tenyerében nyugvó csutorát meri mutatni. A basa oly füstfellegeket fujhat ki a levegőbe, mint valamely gőzhajó kéménye, mig az alárendelt, csak zephirkönnyü füstkarikákat mer ki lebbenteni, s azokat is nem maga elé, de háta mögé fujja. Nagyurak megtiszteltetésnek veszik, ha jelenlétökben a pipa mellőztetik, ugyanezt teszi a fiu is az apával szemben, s csak az a gyermek neveztetik jó nevelésünek, mely atyja többszöri felszólitása után is, folyton tartózkodik a pipától.

Nem kevésbbé szenvedélyes a dohányzásban a nővilág, habár kissé tartózkodóbb a pipa élvezetében. Titokban, már a tizenkétéves leányka is hajszálvékony papirczigarettekkel kezdi meg a dohányzást. 14—15 évében, melyben a törökhölgyvilág már eladóvá válik, szabadon dohányozhat. Az évek számával a czigarette átmérője is nö-

vekszik és senkinek sem lesz feltünő, ha a 24 éves asszonyt egy szerény kis csibukkal találja alacsony divánján ülve. A matrónák, — és 40 éves korában, minden török nő matróna, — szenvedélyes tisztelői a dohánynak. A hárem számára ugyan külön pipák és dohány vannak rendelve, azonban ez nem gátolja, hogy a legerősebb, legmaróbb dohány is forgalomban ne legyen a háremekben elannyira, hogy a szép hölgy szája, mely fiatal korában, a költő vallomása szerint, csak ambrát és pézsmát lehel, 40 éves korában már oly visszatetsző, éles szagot terjeszt, hogy némely hölgyet, a vészedzette matrózhoz hasonlólag, már messziről elárulja a megjelenését bejelentő, épenséggel nem kellemes illat.

Valamint a férfiak, ugy az előkelőbb hanimok nőicsibukcsiszokat visznek magukkal, ha sétálni vagy látogatóba mennek, csak azon különbséggel, hogy a félhosszu szár nem posztó, hanem szép selyemtokban vitetik. Szép kilátást nyujtó pontra érve, férfiaknál mint nőknél is divat egy pihenő pipát szini. Az előbbiek, akármely nyilvános helyet választhatnak e czélra; az utóbbiak azonban csak egy rejtettet, mert ha a török szépség a vékony jasmakot (fátyolt) ajkairól eltávolitja, hogy a pipának hódolhasson, körülötte mindennek háremnek kell lennie. Olykor eunukhokat állitanak fel őrökül s ha netán valami férfi lény közeledik, zárt sisakkal beváratik, mig a kiváncsi elhaladt.

A legfontosabb szerepet a pipa a fürdőben játsza. Hogy a török szépek gyakran s még pedig órákig tartózkodnak forró fürdőkben, általán ismert tény. Rendesen nyolcz órakor reggel gyülekeznek össze a fürdőben, ott ebé-

delnek s délutáni 3—4 óráig a fürdő helyiségekben maradnak. A szünetek alatt, — a legboldogabb órák a török hölgyek életében — általánosan hódolnak a pipának. A legmelegebb terem közepén egy terasse szerű emelvény létezik, melynek neve »göbek tasi,« — ezen nyugszik apraja nagyja, fiatalok és vének: Csirkaszia hófehér leányai és Szudan korom fekete szépei, festői összevisszaságban, részint egész test hosszában nyugodva, részint alávetett lábakkal ülve, azonban mindannyian, fáradatlanul dohányozva, s szüntelen társalgásban mulatva. Olykor az idősebbek egyike egy mesét regél, vagy valamely ifju kis tudós vallásról beszél, vagy Aisia és Fatma erényeit és szépségét dicsőiti. Szóval, a társalgás fonala soh'sem fogy ki. De bármily érdekes látványt nyujt is a »göbek tasi,« a fénykép iró, ki annak felvételét csak megkisérleni merné, erősen bünhödnék a merényletért.

A provinciákkal szemben, Konstantinápoly az ország czivilizált és gazdag részét képviseli; ez már a pipából is kitünik. Az anatóliai és rumeliai, terménye jobb részét eladja s maga beéri harmad- negyedrendü dohánynyal. A feketetenger partjain többnyire a Szamszundohányt szivják, mely aroma és iz tekintetében igen messze hátramarad a rumeliai mögött; a pipa és pipaszár is nagyon elhanyagolt állapotban van itt. A Középtenger keleti partján virul a fekete L a t a k i a. A pipa csak félig töltetik meg ezzel, s e dohány finomabb minősége már arról is megismerhető, hogy az már a második szippantásnál, mint a bepréselt pamut ruganyosan feldudorodik és sustorogva tul akar áradni. Sokan a Latakiát, melyet mi arab dohánynak

nevezünk, magasan a rumeliai fölé helyezik; ez azonban izlés dolga. A finomabb minőségből nem lehet elvitatni egy bizonyos, kellemes zamatot, de ez is igen erős és bódító, s erősen nélkülözi a Jenidse Vardar enyhe kellemét.

Törökök és arabok többnyire még a pipát használják s csak kivételesen akadunk itt-ott a nargilehra *) a mint a vizipipa elkorcsosult német, a keleti tartományban nevezni szokták. Falun, leginkább a kávéházakban, hol az egész világ összegyül, a pipa a nélkülözhetlen közvetitő, minden politikai és vallási társalgásnál, vagy vitánál. Városban, az előkelő török soh'sem jár a nyilvános kávéházba, azonban falun nem ragaszkodnak e szabályhoz. Ha egy mezőváros vagy kis város anyagi vagy szellemi állapotáról biztos képet óhajtanak magunknak alkotni, csak az ily-féle helyiséget kell felkeresnünk. A kávéház birtokos, vagy felügyelő mindenkor komoly arcza s a kutató, átható tekintet, melylyel minden ujonnan érkező utazó vonásait tanulmányozza, még teljes elevenséggel megmaradt emlékezetemben.

A szakállról s öltözetről következtetnek a pipa, pipaszár és csutora minőségére, melylyel a belépett idegennek szolgálniok kellend. Ha társalgása és modora jó benyomást tesznek, a jelenlévők mindannyian azon vannak, hogy a vendég kinek-kinek saját pipájából is szijon egy-kettőt. A visszautasitás illetlenségnek tartatik, sőt gorombaságnak vétetik, ha a nyálka és hab boritotta szopóka letöröltetik. Egy baráttól undorodni, bűn, s valamint a közép-

*) Nargileh a perzsa Nardsil (kókosdió) szóból ered, mert a vizkorsó eleinte e gyümölcsből készült s csak később utánoztatott alakra nézve agyagból és üvegből.

ázsiaiak kölcsönösen lenyalják egymás ujjait, ugy fogadja el a török, minden habozás nélkül szomszédjának átnyujtott pipáját. Sokan még utazás közben, lóháton sem tudnak megválni a szeretett pipától, akár gyorsan kénytelenek lovagolni, akár nem. Ha az ily lovaglót szemléljük, a mint a kerek szopókát ajkai közé szoritva, tüzes paripáján tova száguld, önkénytelen eszébe jut az embernek, hogy bizony az illető nem kevéssé veszélyezteti fogait; a tapasztalatlan nem is menekülne teljes számu fogsorral az ily kisérletből. De törökök és arabok, sokkal inkább megszokták e dohányzási módot, semhogy baj érhetné őket, s valóban bámulatra méltó az ügyesség, melylyel lovaglás közben a pipát megtöltik, meggyujtják s azt kezükben tartják a nélkül, hogy egy szál dohányt elszórnának.

A szegény, örök nomádéletet folytató Kurd is hódol a nikotin növénynek, mely általa egy vékony, lisztszerű minőségben használtatik s nagyobbrészt Szuleimania és Rovandiz környékeinek terméke. A kurd dohány levele hosszabb, de keskenyebb a rumeliainál s porhanyós természete lehet oka, hogy többnyire csak igen ritkán található vágott alakban. Kelet felé exportáltatik messze, Persia legbelsőbb provinciáiba, hol leginkább Iran török lakosságánál van használatban; fanyar izű s igen rosz szagu. Többnyire apró, rövid száru sárgaréz pipákból szivatik, olyan kis eszközökből, mit Persiában mindenki használ, elkezdve a nagy Khántól le az öszvérhajtsárig. Utóbbiak szenvedélyesen látszanak ragaszkodni hozzá, s ha egy tenyeres-talpas öszvérhajtsár, csak rövid ideig dohányzott is egy istálló-

ban, a füst sürübb és erősebb, mint a jó nagy számmal benne állomásozó állatok kigőzölgése.

Az üzlet, mely által a kurd dohány terjesztetik, igen kezdetleges. Utazásaim közben, nem egy távol eső faluban, nem egy kóbor törzsnél, hová bizonyára a házaló nem bátorkodik, mégis találkoztam a dohánykereskedőkkel, kik gyapot, kecskeszőr, kész szőnyegek s több efféléért adják áruikat cserébe. A haszonleső kurd, ki minden élvezetről képes lemondani, még sem bir ellentállni egy-egy font dohány becserélésének s habár semmi más nem képes őt vételre csábitani, — dohánynyal birnia kell. A magányos juhász, ki néha napokig van távol otthonától s nyájával a hegyekben kóborol, aligha őrzi jobban kenyerét, sajtját vagy pénzét, mint rongyba burkolt kis dohány készletét. A törzsfőnökök, kik vendégek jelenlétében az enyhébb török dohányt sziják, egyedül maradva, nemzeti terméküknek adják az elsőbbséget. ¡Meshed volt a legtávolabb hely, a hol e dohányt találtam; általán véve csak ott használtatik, hova a jó perzsa dohány nehezebben juthat el.

Persia, azon ország, mely Ázsia egész területén a finomitott és művelt izlés, kiváló szellemi előnyök s a legősrégibb cívilisatió birtokában véli magát, csakugyan, a pipát és dohányt illetőleg, legmagasabb fokon áll. A persa, Tombaku nevü dohány nagy mértékben külömbözik az eddig emlitett fajtáktól s a dohányzó-készlet is egészen elüt a többitől. Több alkatrészből áll: 1) A viztartó; ez vagy agyagból való — a legszebbeket Iszpahanban készitik — vagy üvegből van, melyek Cseh- és Oroszországból importáltatnak, vagy pedig egy kokosdióból áll. Az utóbbi fajta a leg-

pompásabbnak tartatik, s joggal, mert a válogatott dió arany vagy ezüstbe foglaltatik s gazdag véső munkával és gyakran drágakövekkel diszittetik. 2) A fa illeszték; az belölről üres, gyakran egész 12 hüvelyknyi magas és fekete fából készül, a gazdagabbaknál ezüstből van s apró lánczocskák s más diszitmények lógnak le róla. Ennek végére van alkalmazva. 3) a tulajdonképeni pipa, névleg »a szerkalljá n,« mely agyagból vagy fából készült. Belseje mészszel, külseje azonban a gazdagoknál ezüsttel és aranynyal pántolt s pazarul van ékitve mindennemü drágaságokkal. Az utóbbiakhoz számithatók leginkább a müvészi kivitelü zománczképek s Iszfahán és Siráznak e müvészet leghiresebb mesterei, egy ily pipafej festéséért gyakran 20—30 aranynyal dijaztatnak. 4) A vékony, a vizipipához erősitett cső, melyen át felszáll a lepárolgott füst. Utazás és sétalovaglás közben, e helyett egy hosszú »márpics« nevezetü kigyózó bőrcső használtatik, melynek segitségével, az ura háta mögött lovagló szolga tartja a dohányzó készletet, az ur maga pedig a szopókát.

A persa vizi pipa (kallián) ha izlésteljesen van dolgozva és összeállitva, igen csinos háztartási czikk. Minthogy a dohányzó csak ülve élvezheti, jellege jóval keletiebb a török pipáénál. A persa szenvedélyesen szereti, s ha ülőhelyén kissé előrehajolva, a viz kellemes bugyborékolása közben illatos dohányának könnyü füstfellegeit áraszthatja szélylyel, élvezeteinek Elyziumában érzi magát. A török pipa mindenkor és mindenütt egyenlően kellemes, ellenben a persiai korán reggel, vagy közvetlen naplenyugta előtt nyujt legtöbb élvezetet s miután minden

persa házban az udvar közepén kis vizmedencze létezik, e miniature tavak partjait, a par excellence dohányzó helynek lehetne elnevezni. Persiában azt állitják, hogy a tumbaku dohányzás a legjobb szer a tüdőbetegségek ellen; én azonban az ellenkezőt merem állitani, mert szivás e pipákból sokkal inkább fárasztja a tüdőt, mint bármely más pipafajtánál. A persák véleményе szerint akkor legteljesebb az élvezet, ha az erősen megnedvesitett dohányból (szárazon sohasem szivatik) az izzó szén érintésére könnyü, kékes felhőcskék szállnak fel.

A legjobb tumbaku Sirázban és környékén terem, s leginkább a Zergán nevü faluban, még pedig jó nagy mennyiségben, elannyira, hogy e czikknek export üzlete évenként vagy 100,000 aranyra rug. Nagyobbrészt egész levelekben, zsákokba pakolva küldetik szét, s minthogy igen porhanyós, a fogyasztó kezével szokta szétmorzsolni. A dohányzásra szánt dohánynak soha sem szabad egy óránál tovább nedvesnek maradnia, a viztartó vizét is meg kell ujjitani minden friss pipa számára, minthogy egyátalán, a persa pipának kiszolgálása, sokkal nagyobb gondot igényel a töröknél. A jómódu persa e fényüzési czikk számára több rendbeli szolgát tart; legalább is kettő kell: egy ki a pipát elkésziti, a második, a ki átnyujtja. Utazás alkalmával a szolgának külön lovat állitanak teendője tekintetéből. A nyereg egyik oldalán a viztartó csügg. a másikon a mindig izzó szénmedencze, mig dohány és pipafej, kerek tokokba zárva a nyeregkápához vannak erősitve. A szolgák rendesen igen gyorsan s ügyesen végzik teendőjüket, s valóban érdekes látványt nyujt az ilyen szolga, a

mint a több részből álló pipát összeállitja s gyakran a legerősebb ügetés alatt oda nyujtja urának az élvezetre készen álló szopókát.

Miután a persák, mint az etiquette szigoru követői ismeretesek, nem lesz meglepő, ha azt a felfedezést teszszük, hogy a pipa használata is, számos ceremoniával jár. Vannak téli és nyári pipák, a rang és állás, kor és nem különbséghez mért pipák, s szemben a rendkivül fontoskodó arczokkal, melyekkel a kallián-etiquettenek hódolnak, gyakran nagy erőltetésembe került a nevetést elfojtani. Az összegyült társaságnak a pipák en masse szolgáltatnak át. A szolgaszemélyzet katonás tactus-lépésben jelenik meg, egyidejüleg közeledik minden jelenlévő vendéghez, s csak midőn a szolga-sereg ismét visszavonult, kezdi meg a házi ur egy halk hörgése a bugyborékoló, pezsgő zaj nyitányát. Legszigorubban ragaszkodnak a szokáshoz, mely az első szippantások után a pipák átcserélgetését parancsolja. Az átadás és átvétel, különös, előre megszabott hajlongásokhoz van kötve. A nedves szopóka letörlése itt is nagy illetlenségnek tartatik, nem kevésbbé az is, ha a szopókát félhüvelyknél mélyebbre dugják a szájba. Ezek s még több más dohányzó-szertartás, nem csak a gazdagoknál és müveltekné divatosak, de még a nép legalsóbb rétegeiben is gyakoroltatnak, mert minden persa igyekszik udvarias lenni.

A persa hölgyvilág, mely általánosan több szabadságot élvez a töröknél, nem is kénytelen a dohányzásban magát mérsékelni. Fiatal leányok ép ugy, mint idősebb nők naponta több órán keresztül hódolnak a pipának, miközben a gazdagok, körülbelül minden harmadik szippan-

tás után egy darabka czukrot esznek. Minthogy az egy pipából való közös dohányzás kiváló intimitás jeléül tekintetik, a pipa még a szerelmes têt-à-têt-ben is fontos szerepet játszik. A szójárás: »egy tányérból enni,« Persiában a pipára alkalmaztatik. Egyátaljában Persiában a szép nem sokkal nagyobb szenvedélylyel csügg a pipán, mint Törökországban; s az átható, kellemetlen szag, itt a herczegnő száját ép ugy elékteleniti, mint a parasztnőét.

A pipa leggyakrabban s legjobb minőségben Sirázban található. A keleti országokban való hosszas tartózkodásom daczára, egy dohánynemhez sem szitottam különös előszeretettel; csak Sirázban, ha a Muszallában (nyilvános ima és pihenő hely), Hafiz sirjánál, vagy Szaadi kertjében valamely vig társaságba elegyedheték, ha a gomolygó füstfelleg gyürűzve emelkedék Délpersia feledhetetlen, azurkékségü égboltozata felé, csak ilyenkor nyujtott a pipa oly élvezetet, melyet Persia semmi más helyén, sőt a világon sehol sem tudtam többé feltalálni. Jól emlékszem egy estére melyet víg társaságban tölték az Khullari-bor*) nemes nedve mellett, azon temetőben, hol Hafiz porai nyugszanak. Azon dicső költőnek sirköve, ki a bort minden más költőnél szebben énekelte meg, ez alkalommal pohár székké volt átalakitva; tőszomszédságunkban könnyü tüzet raktunk s hajnal hasadtáig egyre szájról-szájra járt a bilikom. A pipa számtalanszor felfrissittetett s a kellemes íz folytonosan ujabb élvezetre ingerelt. Lóháton is rendkivül

*) Persia ezen kitünő bora, az első két évben nagyon hasonlit a tokajira, s ha nem is áll azzal egészen egyenlő szinvonalon, a tokaji u t á n mindenesetre legjobb.

kellemesnek találtam a persa pipát. Többnyire csak akkor pipázunk, ha hossszadalmas ügetés után Persia sivár pusztáin keresztül, a szegény lónak végre egy kis pihenést akarunk engedni, t. i. ha a gyors lovaglás után szépen lépésben folytatjuk utunkat. A ló nyugodtabb mozdulata lecsendesiti a lovag felhevült vérét, s ha ezen állapotában a kallián kezébe adatik, annak élvezete az élet nem egy kellemével ér fel. Az utazó társasággal pipát cserélünk s a dohányzás édes élvezetében kevésbbé nyomasztóan érezzük az ut egyhanguságát. Kiválóan jótevő hatással bir a dohányzás, ha lovaglás helyett a »kedsevé«-ben (a tehervonó állatról alá lógó kosár) pihenünk. Az összehajlott testtartás utóvégre szenvedhetetlenné válik, mozgás után vágyunk, s valóban igen boldognak érezzük magunkat, ha pipára gyujthatunk s magunknak, valamint utazó társainknak élvezetet szerezhetünk.

— — — — — — — — — — — —

Persia ó-klassikus földjéről vessünk egy pillantást az északnak fekvő Tatárország felé, melyet Turkestánnak, vagy Közép-Ázsiának szoktak nevezni. Az Oxus és Jaxartes partjain lakó nomád, valamint megtelepedett népség is, durva, vad s a moszlim czivilizátió legalacsonyabb fokán áll. Ugyanaz mondható élvezeteikről is; legalább a pipa, az ottani cultura-állapot jellegét viseli s a legegyszerübb, legdisztelenebb a világon, s mégis mindenkire nézve, ott is nélkülözhetetlen, mindenki által példátlan szenvedélylyel élvezett fényüzési czikké vált. Itt, hol az Iszlam fanatismusa legtúlzottabb határáig jutott el, s a dohányzást is vétójával terhelte, e meggyökerezett szokással szembe

mégis hatás nélkül maradt szava; s a középázsiaiak nem maradnak hátra más iszlamhitü barátaik mögött s a Turkománok, Kirgizok, Özbegek és Tadsikok mindannyian szerelmesek a nikotin növénybe. A középázsiai pipa Persiából importáltatott s a persiai pipa egy válfajának nevezhető. A művészi viztartó helyett itt öblös tököt, s hol az nincs, durván fából faragott edényt használnak. A falleszték rendkivül kicsi s szinte durva munkáju, valamint a pipa is. Az egész eszköz jellemző tulajdona az, hogy a viztartó egyik oldalán vékony cső van alkalmazva, s annak megfelelőleg a tulsó oldalon kerek kis nyilás látható, mely dohányzás közben az ujjal befogatik. Ha már most a középázsiai pipáját szomszédjának adja át, mi itt szinte szokás, amaz az előtte pipázó által a vizben hátrahagyott füstöt kifujja. Ezen ujj mozgás által a tatár dohányzó a furulyázóra hasonlit.

A növény maga Közép-Ázsiában otthonos; a legjobb fajták Karsiban és Sehri-Szebz-ben a nagy Timur szülővárosában terem; a khivai Khanságban is híres a rafanek nevü dohány-faj; azonban valamennyi fajta messze hátra marad a persa dohányok mögött ugy illatra, mint enyheségre nézve is. Itt csak száraz állapotban használtatik s éles, maró, kellemetlen füstjét csak a tatár száj és tüdő birja elviselni, vagy pláne még élvezni is. Idegeneknél már az első szippantás is órákig tartó köhögést idéz elő; különben a bennszülötteknek is némi fáradságába kerül, mig e növényt megbirják szokni. Idősebb urak e dohány enyhitőbb élvezeti módját találták fel, mely azonban nem épen tündöklik aesthétikai oldaláról; ők t. i. a

pipa füstjét csak szolgájuk közvetitése által élvezik, ki a pipából megteszi a nagy szivást, a fojtó és maró részt magában tartja s csak az ártatlanabb füstöt fujja aztán teli torokkal a nyitott szájjal előtte álló öreg ur torkába. A nomádok leginkább áhitoznak e bóditó élvezet után. Hányszor csodálkoztam rajta, ha karavánunk a sivatagbani mars közepette valamely vad száguldással közelgő kirgiz vagy turkomán által feltartóztatott, ki távolból észrevéve az utasokat, előállt, egy pipát kérve ki magának. Eleinte mindig azt hivém, hogy e nomádok rablási szándékkal közeledtek; de a Kervanbasi, (a karaván főnök) jól ösmerte embereit. A pipa hamarosan megtöltetett s a szokásos udvariassággal átnyujtatott. A turkomán rendesen mohó vágygyal nyult az áhitott eszköz után; már az első szippantásra szemei ragyogni kezdtek, a másodiknál elbódulva a földre ült s a harmadikra a bóditó méreg már oly hatást tett, hogy a pipa kihullott erőtlen kezei közül s ő maga őrült déliriumba merült. Többen erős köhögési roham után reszketni kezdtek, mások ájulásszerü bódulásban terültek el a földön. Mig a dohányzó, habzó szájjal, mint a tébolyodott a földön hevert, a karaván nyugodtan folytatta utját. A nomád nehezen üdül fel ezen állapot után, mely nekünk sulyos szenvedésnek, neki pedig magas élvezetnek látszik s órákig képes a karavánok nyomán végig száguldozni, csakhogy abban részesülhessen.

De még a nomádoknál is a gazdagabbak sátrában a csilim (a pipa középázsiai neve) nem ritkaság. A khivai Khanságban leggyakrabban található: Bokharában többnyire lopva dohányoznak; Khokandban pedig feltünően

keveset. Miután a középázsiai a pipában inkább bódulást, mint élvezetet keres, oly dohányzók számára, kik a dohánymaró hatását már megszokták, pótszer találtatott fel; e pótszer a mákony, mely a mennyiben saját tapasztalataim után itélhetek, legnagyobb mértékben Tatárországban fogyasztatik. A mákonynyal fűszerezett pipák tanitói és kezelői, többnyire dervisek, ezek a kitanult gazemberek, kik a szentség álarcza alatt a világzajából, khankáikba (zárda) vonulnak vissza, hogy nemcsak maguk kéjeleghessenek ezen elgyöngitő élvezetben, de másokat is annak élvezetére csábitsanak. Közép-Azsiában a khanka viszi a persiai kávé- vagy théa-bódé szerepét. Bizonyos helyiségek különös hirnévnek örvendenek a mákonyméreg kitünő készitése tekintetében; ünnep és vasárnapokon a mohó, vágytelt mákonydohányzók egész raja foglalja el e helyeket. Szerencsétlenségre e bűn azonfölül még a magasabb müveltség jelvényének is tekintetik, és khivai tartózkodásom alatt, a khán, miniszterei és az egész hivatalnokvilág, meghódolt neki. Rendkivül feltünő, hogy a csontvázig lesoványkodott mákonydohányzók többnyire igen hosszu életnek örvendenek, mi e méreg borzasztó hatása mellett valóban megmagyarázhatatlannak tünik fel. Azok, kik már igen sokra vitték a gyakorlati téren, pipájukat hihetetlen nagyságu adagokkal terhelik, s örökké feledhetetlenek lesznek nekem amaz iszonyu perczek, melyeket a legborzasztóbb rángatódzásokba merült mákonydohányzókkal szemben töltöttem.

Bokhara városában és khanságban, a túlvallásos mollá-k a dohányt a »mámoritó italok« sorozatába he-

lyezték, s minthogy utóbbiakat a kórán eltiltja, a nyilvános dohányzás a kormány, valamint papság által is a legszigorubb tilalommal van sujtva. Mindazáltal a bokharai bazárban számtalan dohánybolttal találkozunk. Világos tehát, hogy az üzletet elnézéssel türik, s ha a fogyasztók saját házukban, nagy titokban hódolnak a mámoritó élvezetnek, senki sem törődik vele, mert a titokban elkövetett bűnt nem tekintik bűnnek. Számtalan példabeszédje és erkölcsmondata van a nomádnak, mely valamenyyi a dohány élvezete ellen irányul; például: ha az utas dohányzik a négy napi utra hat nap telik el. Vagy: ha a hős dohányzik, — lovától és feleségétől megvonja szerelmét, stb. . . . Mindennek daczára azonban, egyre jobban terjed a dohányzás szokása s az érkező karaván körültolongó nomádok ép oly mohósággal kapkodnak a pipa és dohány után, mint asszonyaik valamely világos szinü, régi perkálrongy, vagy piros kláris sorok után.

Zsiványkodásaik alatt, abrakos zsákuk egyik oldalán csekély mennyiségü élelmet hordanak lovuk számára, mig annak másik oldalát a nélkülözhetetlen, ronda dohányzó készlet foglalja el. Még a legsoványabb étkezésről is lemondanak, ha helyébe a pipa vad mámort hozó élvezetének hódolhatnak. Igen megfogható, hogy Közép-Azsiában nem igen pazarolják a dohányt. Egyetlen egy pipa néha egy egész társaságot kielégit; az őszhajuak s a társaság előkelői élvezik az első, legteljesebb szippantásokat, az alsóbb rendüeké a többi szippantás, mig a fiatalok és rabszolgák már csak könnyü kis fellegeket csalhatnak ki a fekete, porrá égett maradványokból. A kiszitt pipa ritkán tartal-

maz egyebet fékete szénnél. Az ulémák vagy tudósok, kikhez, kivált Bokharában az előkelők is számittatnak, a pipát tisztátalannak tartják. Itt a dohányt nem pipából élvezik, de burnótolnak, még pedig oly undoritó módon, melyről Európában senkinek sem lehet fogalma. Csaknem valamennyi tudós is még sok más is övükön burnót szelenczéül szolgáló miniatur-tököcskét hordanak. Tiz-tiz perczenként a burnótoló előveszi szelenczéjét, a sötétsárga port, mely kellőleg erős s mégis izetlen, keze fejére önti, kezét a kolossális orrlyukakhoz emeli, s a burnótot egy hatalmas lélekzettel felszijja. A burnótozás e módja másutt is előfordul, azonban különösen utálatos a szokás, mely szerint a tobákot nem az orrba, hanem három ujjal a szájba dugják, még pedig a nyelv és szájpadlás közé, hogy az egész adagot pár percz mulva zajosan ismét kipökjék, Jaj ama szerencsétlennek, ki az ily egyénnel társalogni kénytelen, s kit a barna dohányoshab minduntalan arczon talál.

Bokharában, Afghanisztánban és Észak-Indiában általános a rosz szokás, a bagózás. Jó fogfájás elleni szernek tartják. Ez ugyan lehetséges, azonban határozottan áll s könyen érthető is, hogy ez eljárás iszonyuan elékteleniti a fogakat. Rendkivül visszataszitó látványt nyujtanak a nők, kik a dohányzás bűne elől vissza rettenve, szinte ezen utálatos szokásnak engedik át magukat. A férfiaknál a szakál némileg elrejti a lehulló porrészleteket, a nőknél azonban a sima áll, rendesen ezen élvezet igen látható jeleit viseli, s ennélfogva igen természetesnek találom, ha az igy elektelenitett hölgy, férj uramra nem gyakorol valami kü-

lönösen vonzó hatást. A pipa kisérőjéül Közép-Ázsiában a théa merül fel, még pedig a fekete téglathéa. E zsiradék és sóval füszerezett ital kitünően illik a durva élvezethez s a csapatra, mely több órákig vándorolt a sivatagban, csodálatos hatást gyakorol. A théának forrónak kell lennie s minden korty théára a pipa egy szippantása következik. A tatár véleménye szerint a théa és dohány együvé tartozik s valamint az első az ereket kitágitja s a vért ritkitja, ugy a füst által fej és agyvelő is mindinkább tisztul; szent meggyőződése, hogy a jó pipa a szem erejét megkétszerezi.

Befejezésül még a kirgizek rögtönzött pipájáról is meg kell emlékeznünk. E nomád gyakran a sivatag közepette, minden eszköz nélkül, ha csak egy kis vizre tehet szert dohányozni szokott. Többször hallottam e tényről, s hogy meggyőződjem annak valódiságáról, egyszer meg is mutattatám magamnak a »csodát.« A kirgiz hosszasan keresgélt a földön, mig agyagos helyre akadt. Legelőször is vagy két ököl nagyságu lyukat túrt a földbe, melynek nyilása azonban szükebb volt a belső üregnél. Ez a lyuk vizzel töltetett meg s nedves agyagból alakitott pipával takartatott be. Az üreg mellett, egy rézsutoson bedugott cső a vizzel összeköttetésbe hozatott, de úgy, hogy a cső hegye, vagy két ujjnyira kilátszott a földből. A kirgiz e mozdulatlan eszköz előtt végig feküdt a földön s. oly kényelemmel élvezé pipáját, mintha valamely persa vagy török nagyur házából hozta volna. Tisztaságról ily eljárás mellett természetesen álmodni sem szabad. A nomádok élelmességüket még messzibbre is kiterjesztik, a mennyiben dohány helyett a sivatag egy másik növényét használják.

— E pót-növény alacsony, hosszúdad bokor alakban nő, szárított állapotban fekete, s oly maró tulajdonnal bir, hogy az idegen egyetlen egy szippantás után is órákig küzködik fejfájjással. — Mindebből kitünik, hogy a pipa elkezdve legtökéletesb alakjától, le a legkezdetlegesebbig, mindenütt szerettetik és ápoltatik. A mohamedán népek, Törökországtól egész az »égi tartomány« távol határáig a kenyér után a pipát a legnélkülözhetetlenebb élvezeti szernek tekintik; azonkivül mulatságot is nyujt a dolce far niente-t megszokott keleti világnak, mely a lassan muló órákat oly elégédettséggel látja elenyészni a felszálló füstfellegek képleteiben, s ha Nyugat népei valaha le is találnának mondani a nikotinnövényről, a keleti soha sem lesz hozzá hűtelen, a pipa életmódjával, valamint szokásaival is feloldhatatlanul egybeolvadt.

Valamint a hárem természetellenes szokása, egy még természetellenesebb, undorító bünt eredményezett, ép ugy előmozditotta a vallás által parancsolt bortóli és szeszes italoktóli tartózkodás a kábító szerek használatának hajlamát. A hasis, benk, mákony s a többi kábitószer mind, mely az idegrendszerre s az ember szellemi tehetségeire oly mámoritólag hat, aránylag kevésbbé vannak elterjedve ott, hol a moszlimhitü társaság egy része túlteszi magát a bor s más szeszes italok élvezetét illető tilalmon. Konstatáltatott, hogy a raki-ivás emelkedésével Törökországban a mákonydohányzók száma feltünően alábbszállt, ellenben a jobban Keletnek fekvő birodalmakban, hol a vallási törvényt szigoruan követik, egyre növekszik. Konstantiná-

polyban, már csak emléke él azon helynek, melyet »Afinud-schilar«-nak (mákonydohányzónak) neveztek, hol ama gonosz szenvedély iszonyuan eltorzult áldozatai, magas fák árnyában erőszakosan gyilkolták szellemöket és testöket. Gyakran beszélték nekem, hogy e mulatóhely — s bizonyosan, olyan több is volt, — kora reggeltől késő estig, mindig tömve-tele volt. Mig az opium dohányzó baljával görcsösen fogta pipáját s jobbjában a nagy kávéscsészét lehűtés végett ide-oda lóbázta, hátulról nesztelenül oda sompolygott valami pajkos utczagyerek. s egy hosszu szalmaszár segitségével, a félig öntudatlannak csészéjéből kiszitta a nemes mokkanedvet. Az élő csontváz, azon hitben, hogy ő maga fogyasztotta el a felelevenitő barna nedvet, a mákonymámorosoknak sajátos mosolyával szokta ilyenkor kiáltani: »Kahvedsi, doldur.« (Hej kávés töltsd meg ujból.)

Megfoghatatlan bár, de tény, hogy a törvény ezen öngyilkosokkal szemben szemet hunyt. — Ezen emberek mámorszenvedélyét többnyire oda magyarázták, mikép általa az érzéki érzelmek erőszakos elnyomását akarják elérni, hogy annál buzgóbban engedhessék át magukat a vallásos elmélkedésnek. Sokan, kik e bűn folytonos gyakorlása következtében félig megőrültek, szenteknek tekintettek; magam is ismertem egy ilyen félholtat, ki egész komolyan azt beszélte nekem, mikép a testében lakó tűz időnként oly erős, hogy egyetlen egy érintéssel egy hordó bort eczetté képes változtatni.

A mint már emlitém, Törökországban a rakihordócska egyensúlyozta már e bajt, s ma már többnyire csak

pervisek azok, kik a hasis s mákonyital és dohányzás által álomlátást igyekeznek előidézni, hogy benne a jövendő üdvözülés előérzetét élvezzék. Ők ennélfogva az »Eszrar« (titkok) szóval jellemzik e kábító szereket Törökország Eszrarja többnyire Brusza, Izmid és Moszul híres mákonytelepitvényeiben készül. A növény legfelső levelei gondosan összegyüjtetnek, megszárittatnak, porrá dörzsöltetnek s egy bizonyos édes szörp segitségével apró pastillákká gyúratnak, melyeknek egyes darabkái a pipa torkára tétetnek, s a füsttel beszívatnak. Gyakran még fűszeres, a kábító hatást emelő részletek is mellékeltetnek a pastillákhoz, hogy a paradicsom sajátságos képleteinek körvonalait, a földöntúli üdvözülés, s más élvezetes, mámorító boldogságok előérzete megkettőztetett erélylyel töltsék el az élvezőnek lelkét. Az eszrar apró, vékony pálczikák alakjában is előfordúl s az utóbbiakból magam is elnyeltem vagy egy borsónyi nagyságu darabkát, hogy hatásáról meggyőződjem. Ebbéli tapasztalatom, fájdalom csak igen csekély, miután a mámor kezdete és vége csak mint az ittasodás egy könnyű neme nyilvánult. A társaság azonban, melyben e kisérletet tevém, utólag igen mulatságos dolgokat beszélt nekem rendkivüli vidámságomról, mely természetesen mélységes álommal végződött. Ösmertem európaiakat, kik a hasis befolyása alatt nagy költőknek tartották magukat s ihlett álmaikat papirra tették; azonban kijózanodásuk után meggyőződtek káprázataik nyomorúlt silányságáról. Fájdalom, több európai esett áldozatul ezen visszataszító bűnnek; többek közt az angol tábornok, ... G. úr és S .... báró. Utóbbi rendkivül tehetséges ember és elég

jómódu ember volt, s utóljára annyira ment, hogy csontvázzá lesoványkodva, évekig fésületlen, mosdatlan, s ruházat helyett csak nehány rongygyal fedett testtel bolyongott Konstantinápoly utczáin. Okvetlenül őrültnek tartották volna, ha időnként több európai nyelven vitt, kiválóan szellemdús társalgása, nem tanuskodott volna az ellenkezőről és sohasem fogom elfeledni, midőn ezen egykori, előkelő mágnás, csipős téli hidegben, csak nehány foszlánynyal takarva Stambulban a ház mellett haladt el a melyben laktam, míg dala felhatott hozzám:

»Oh szép Kelet, oh szép Kelet,
»Hol örökké kék a mennyezet!«

Mint könnyen képzelhető, az utszélen fejezte be életét.

Mint már említém, a kábító szerek használata egyre növekszik, minél inkább Kelet belsejébe hatolunk. Persiában a Benk, egy a dervisek által termelt növény, a canabis indica leveleiből készült kábító szer, játszik nagy szerepet, mig a mákony vagy tirjak csaknem minden magasabb rendü ember által élveztetik, még pedig apró lapdacsok alakjában. »A persa 40—50 esztendeig használja a mákonyt,« mondja Dr. Polak, »anélkül hogy a mennyiséget változtatná, mely átlag egy-két szemerre rúg naponként, úgy hogy egy-egy személy egy hónap alatt 60—90 szemert fogyaszt. A Kaspi tenger nedves alvidékein a napontai adag kétszeres szokott lenni, t. i. 3 — 4 szemer. Ily rendszeres használat mellett, még az adag emelkedése folytán sem kártékony a mákony hatása az emberi szerkezetre nézve; a szellemi és testi működésben semmiféle fennakadást nem idéz elő, olykori szorulást s a has elgyöngülését kivéve, s

minden férfi működésre nézve közömbös. A negyvenedik, s a Kaspi tenger mellett már a 35. év után, a mákonydohányzás állitólagosan kevésbbé ártalmas mint korábban, sőt a persák állitása szerint az 50 év után az embernek mákonyt kell szednie ha erejét és frisseségét fenn akarja tartani s magas kort óhajt elérni. Tényleg ösmertem is 60—90 éves aggokat kik már fél század óta naponta rendesen szedték bizonyos mákony adagukat.«

Malcolm egy persa főurról beszéli, hogy Persiában tett első látogatása alkalmával megismerkedvén vele, az különösen feltünt neki a nagy tiriak adagok következtében, melyeket naponta élvezett. Malcolm figyelmezteté a férfit, hogy e hatalmas méreg korán sirba fogja vinni. Tizenkét évvel később Malcolm ujra találkozott ama persával ki most már igen testesen, de nagyon erőteljesen nézett ki, s már távolról kiáltá oda Malcolmnak: »Hé Szahib! megkétszereztem rendes tiriak adagomat, s a mint látod, nem hogy a sirban feküdném, hanem ellenkezőleg igen egészségesen ülök a nyeregben!« A csersz-el természetesen egészen másképp áll a dolog. Ez kizárólag bóditószerül használtatik s a pipa segitségével gőz alakjában szivatik be. Polák állitása szerint a csersz mérsékelt élvezete semmiképen sem hat lehangolólag és erőtlenitőleg, sőt ellenkezőleg, felizgatja a képzeletet, vidámságra és kedélyességre hangol s bizonyos ruganyosságot kölcsönöz a szellemnek. Saját tapasztalataim nyomán támogathatom Polák véleményét, mert magam is ösmertem persa irókat, kik a csersz befolyása alatt hihetetlen módon fokozták képzelő tehetségüket. A csersznek tulajdonitják

a bátorság csodaszerü hatását is, s hogy a jelenkor történelmi adataival támogassam ezen felfogást, csak azon tényre utalok, hogy állitólag e készitményt okozzák amaz árulói tettért, melynek alkalmával. Ekber Khán Macnaughten angol ezredest egy értekezlet alatt lelőtte, s mely Afghanisztánban az angolokra nézve oly iszonyu katastróphát eredményezett. Ennélfogva Iránban nem hiába teszik e méreg gyakori használatának róvására a vallási és állami életben előforduló egy-vagy más lázadást, miután a rajongás állapota a mit ez előidéz némelyeknél a legnagyobb mértékben fokozza a képzeletet, másokat pedig a vezetők akaratnélküli eszközévé alacsonyitja le. Hasonló okokat akarnak találni, az egykor rettegett Aszszaszin*) felekezet tetteiért, valamint a Babik nevü communista felekezeteiért is. Ha a mérséketlenség nem hat kártékonyan idegrendszerére, a mákonydohányzó tényleg kiválik a többi keleti közül; szeme ragyogó tüzzel bir, modora eleven, beszéde, mozdulatai gyorsabbak, s e tulajdonok által emelve, bizonyos életkorig valóban akarattal és tetterővel is rendelkezik. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy még a 40-dik év után is e veszedelmes idegzetingerlő szernek még mérsékelt használata is a ritkaságok közé tartozik, s Közép-Ázsiában mégis tiz mákonydohányzó közül legalább nyolcz e szenvedély nyomorult áldozatává vált. Ott, hol a szeszes italok élvezete halálos véteknek tartatik, igen számosan találhatók a mákony-evők s leginkábbb a Dervis-zárdák közelében, s mindig meg-

*) Az arab Hasasin (hashish-evő) szóból származott.

ható látvány volt reám nézve ha erős s edzett férfiakat, e borzasztó méreg beszivása következtében rövid idő alatt testileg és szellemileg tönkre menve találtam. E bün csak ritkán vonja maga után a halált. Áldozata, a szellemileg elbutult, visszataszitó csontváz többnyire magas kort ér el, sőt kevesebb betegségnek van alávetve, mint más emberek; de mily szomoru tengés e járó-kelő halottaké, s mily mérhetetlen kártékony a mákony hatása a szeszes italokéhoz mérten!

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A fürdő.

A fürdőket és mosdásokat illető parancsolatok, melyeket a próféta hiveinek lelkére kötött, csak igen keveset engednek a bráhma-hit tisztasági törvényeinek. Vajjon a »Tetahheru!« (tisztúljatok) szó alatt csak a testi s nem inkább a szellemi tisztaság értetett-e, vagy pedig az első csak képleti czélzás volt-e az utóbbira, annak eldöntését körmön font kórán-magyarázókra bizzuk; itt csak azt constatáljuk, hogy ez egyetlen szó hatása alatt, Ázsia mohammedánjai mind, a fürdőt nemcsak a legszükségesebb életkelléknek, hanem egyszersmind a szigoru vallási parancs intézményének tartják. Ma már az egész iszlamita keleten a fürdő alatt nemcsak az isteni parancs teljesitése, nemcsak a megtisztulás egy tette értetik, hanem egyszersmint élvezet, melynek mindenki szenvedélylyel engedi át magát. Ha fárasztó utazásból tér haza az ember, ha erőltető munkát végzett, ha valamely ijedtség, vagy tulságos nemi élvezet után pihenni vágyik: fürdőbe megy. Szegény és gazdag, öreg és fiatal egyenlően hódol e szenvedélynek. A mit nálunk borravalónak, Oroszországban pálinkapénznek, a khinaiaknál théapénznek neveznek, annak Keleten fürdőpénz a neve. Ha egy város előnyeit akarják felmutatni, fürdőinek ecsetelésén kezdik; ha az ellenkezőre

akarnak czélozni, az utóbbiak tisztálatan elhanyagoltsága hozatik fel érvül, s ha mecsetek, karaván szerailok és tanépületek emeltetése által nevünket halhatatlanitani kívánjuk, tán biztosabban érjük el ebbéli czélunkat egy tág, vizgazdag fürdő épitése által. Azonban bármire czélzott is a próféta, annyi tény marad, hogy egészségi szempontból népének jóltevője volt, miután Keletnek többnyire meleg éghajlatában, a fürdő gyakori használata által sok betegségnek vétetik eleje.

A moszlim világ nagy területén, kétségtelenül Konstantinápoly azon hely, hol a keleti kényelmi-fogalmak Nyugat műizlése által finomitó átalakuláson mentek keresztül; az ottani fürdők ennélfogva határozottan a leggazdagabbak, legszebbek s legelegánsabban felszereltek. A Közép-tenger márványdús szigeteinek közelléte nagyban hozzá járult, hogy a byzantin-római épitészet e hazájában a fürdő-intézetet a tökély ritka fokára juttassa. Nem kevésbbé váltak hasznossá e czélra elejétől fogva a nagy vizvezetékek, s minekutánna a félhold, melynél a fürdők és mosdások oly dogmaszerü fontossággal birnak, kiszoritotta volt Bizanczból a keresztet, leginkább a fürdőépületek diszitésére pazaroltattak az ottománok által, Európában folytatott zsiványkodási utaikból ide hozott drágaságok. Valóban, a tisztasági fogalmak igen sajátságos vegyüléke tünik fel emlékemben, ha visszagondolok mindazon fürdőkre, melyeket a különböző moszlim tartományokban meglátogattam. Ilyenkor mindenek előtt az oszmanli, még pedig az efendi osztályhoz tartozó merül fel lelki szemem előtt, a mint fontoskodó arczczal és határo-

zott léptekkel halad odább, mig szolgája a terjedelmes fehérnemü csomót viszi utánna. A fürdő-intézet ajtaja alig nyilt meg s már elébe siet a bérlő és a szolga-személyzet. A kupolaszerü előcsarnok legmagasbb karzatán ruganyos diván várja az érkezőt. Minden kéz vetkőztetésével van elfoglalva, lábára vonják a naalint (faczipőt) és meztelenül, egyedül csak a »futá«-val (köténynyel) dereka körül, némely efendi oly büszkén lépdel, mintha rendjeldiszitett mellel a parádén jelenne meg. Mezitelen urát a mezitelen szolga követi tsibukkal és kávéscsészével. Az előcsarnoktól az első meleg szobáig alig van nehány lépésnyi távolság, s mégis már pihenni, pipázni és kávézni kell. Erre a pipahordozó távozik s szemérmetesen földre sütött szemekkel, félősen közelg néhány dellák (fürdőszolga) az előkelő vendéghez. Mint azt a bon ton követeli, ezek Georgia fiai szép alakkal és hüsos tagokkal. Mozdulataik, szemjátékuk, fejbólintásuk, szóval minden a jól trainirozott dellák szabályai szerint idomul. Az efendi int és az ifju csapat (bajuszosak már nem türetnek e foglalkozásnál) lassan tagjaihoz nyul; a gyöngéd simongatástól lágy fogásokba mennek át s ezekből a valóságos dagasztásra. Megjegyzendő, hogy a szemjáték melylyel a lágy tésztához hasonlólag megdolgozott uraság Georgia vagy Cserkeszország fiainak elégedettsége kisebb nagyobb mértékben bátoritó jeleit adja, Európaira nézve utánozhatatlan marad.

A fél meleg szobából, az egészen kimerült fürdő-vendég a tulajdonképeni forró osztályba lép, mely minden részletében feltünő gonddal felszerelve a török hamamok, (fürdők) szentélyét képezi. A napsugarak, melyek a kupo-

lára alkalmazott, többnyire zöldszinü, golyószerü üvegeken át a magas terembe hatolnak, igen sajátságos képet világitanak meg. A leghalkabb mozdulatot is erős viszhang követi, s a vékony csészék csengése, melyekkel a viz a kagylóalaku medenczékből meritve a testen végig öntetik, a szappanhab bogyborékolása, a vendégek nyögése és sikoltása, mely közé olykor egy-egy vig dal vegyül, mindez meglepő hatást teszen. A kupola-épitkezés gyakran tévutra vezeti az embert hangja erejére vonatkozólag s megbocsájtható, ha annak szépsége és terjedelmére nézve rövid illuziónak engedi át magát. Ezért mondja a török példabeszéd a képzelgőről: »Ugy látszik, a hamamban próbálta a hangját.« — E terem közepén: épen a kupola alatt, két láb magasságu terasse alaku emelvény létezik, melynek neve »Göbek-Tasi« (a köldökkő). Ez a fürdő kedvelők légyotthelye, kik, miután egy csöpp izzadtság sem maradt meg többé bennök itt, 40 R.-foknyi hőség mellett, több órákon át vigan társalognak, dohányoznak, kávéznak s hébe-korba még kártyáznak és sakkoznak is. Ha e »Göbek-Tasi-k beszélhetnének, mennyi mindent mondhatnának el e fürdők női látogaitóiról, a fiatal hanimokról (török hölgyek), kaczér cserkesz nőkről és Abyszinia rézszinü leányairól.« Megismerkedtem Törökországban nőkkel, kik négy-hat órát ültek a Göbek-Tasin, hajukra négy darab szappant használtak el s ámbár testök minden látogatás után erősen megfőtt csibehushoz hasonlitott, mégis hetenkint háromszor-négyszer ismételték ezen élvezetet. Ezen nem szabad csodálkoznunk! A fördő, főkép télen, a török hölgyvilág főtalálkozási helye s az operát, a hangversenyt

helyettesiti náluk. A férfiszemtől, tehát a szeretetteljes férj tekinteteitől is megóva, itt minden játéknak és tréfának fesztelenül lehet magát átengedni. A szolgaszemélyzet értékes borravalókkal hallgatásra indittatik. És az hallgat is; azonban mi tagadás — rendkivül érdekes volna, ha megleshetnők a konstantinápolyi Göbek-Tasi élményeit és tapasztalatait.

A ki az ó-keleti ettiquettet szigoruan akarja követni, a nagy csarnok nyilványosságát a kis cella zárkozottságával cseréli fel, melynek nyilása előtt össze vonatik a vörös-kék csikozott függöny, mely mögé a fürdő-személyzet már nem teheti be a lábát s csak a magán szolgának szabad a bemenet. Ott átaljában kerülni kell a vizzel való hangos lubiczkolást, a hallható nyögést vagy felkiáltást; a vallási parancsok szigoruan elrendelték hány kanna vizzel szabad meglocsolni a test egyik-másik részét, melyeket kell előbb, melyeket utóbb leönteni, másrészt azonban a fehérnémü szövetére és alakjára, valamint a jeruzsálemi szappan minőségére nézve a változó divatot követik. Nem kevésbbé czeremóniás a belső termek elhagyása. Minden osztályban más ruhába takartatunk, s mielőtt azon csarnokba térnénk vissza hol ruháinkat levetettük, nem egy furcsa jelmezt kelle magunkra venni. A letöröltetés, a serbét, kávé vagy más frissitőszerek átnyujtása, az egészséget kivánók egész raja, a tükör átnyujtó, szóval minden mi az európai kedélyt végkép kimeritené, a keletiek ritka türelme és kitartása mellett, még nem is feltünő nekik, mert fogalmaik szerint mindez szükségképen hozzá tartozik a fürdőhez.

A távol Ázsiában a fürdő, lucus a non lucendo, in

kább beszennyező mint tisztitó intézmény. Minél jobban tartunk Konstantinápolytól Keletnek, annál kezdetlegesebbé válik a hamam, még Persiában, a régi Iránban is, a fürdő épenséggel sem lehet vonzó az európaira nézve. Az ottomán birodalom ázsiai részében Erzerum, Kharput, Moszul, Kaiszeria, s leginkább Damaszkus hiresek fürdőikről. Az utóbbi hely, mely az »illatos« melléknevet viseli, vizgazdagsága tekintetében felülmulhatlan. Minden háztulajdonosnak jogában áll a fürdőintézet alapitása s habár a főhámámok némelyikének alapitási ideje még az ó-korból való, mégis az épitési mód, valamint a használt anyagok távolról sem közelitik meg a stambuli fürdőkéit.

Iránban, az ó-ázsiai civilizatió e székhelyében, ezen országban, hol a művelődés legmagasabb fokán vélnek állni, s az egész világot még a kezdetlegesség lemélyebb posványában gondolják, — a fürdő valóságos paródiája ezen intézménynek. Oly népnél, mely a máshitüvel való merő érintkezés által is már nagyon tisztátalannak érzi magát s a mocsoktól csak a fürdő használata által bir ismét szabadulni. Midőn Persiában először tudakozódtam az ilyféle intézet után, már a hely külső alakja, a bemenet előtt magasra tornyosuló lótrágyával, (ezen országban a fürdőket azzal fütik) végtelen undort keltett bennem. De ez még egyre növekedett, midőn a kerek előcsarnokon át, — melynek falai a Firduszi-féle hőskölteményből vett csata képekkel valának diszitve, — a pincze mélységü belső részbe léptem. Minden oldalról a fényüzés látszatába burkolt piszok meredt felém. A vetkőződés nem különböző termekben megy itt

végbe, a fürdőruha sincs oly jó állapotban mint Törökországban s egyátalán lehetetlenség egy persa fürdőt meglátogatni, anélkül hogy nehány eleven emléket magával haza ne vinne az ember. Már az első szobában is a felolvasztott henna vagy festő növény, s más egyéb kenőcsök átható, kellemetlen szaga üti meg a belépő orrát; a második szobában, a tulajdonképeni mosdó-osztályban, az még sokkal erősebbé s elviselhetetlenebbé válik. Azok, kik a törvényes, teljes mosdást akarják elvégezni, az itt létező négyszögletü vizmedenczébe lépnek. E medencze belső ürege kicsiny, a benne lévő vizet naponta csak egyszer változtatják s ha nyolcz-tiz persát e mocsárszerü nedvben egymás mellett állni láttam, a mint akarva nem akarva csaknem a bőrt dörzsölték le egymásról a folytonos érintkezés következtében, tökéletesen meg volt előttem magyarázva a törökök ismert undora, melylyel keleti testvéreik iránt viseltetnek.

A török fürdőkben, a forró osztályokban szoktak öltözködni, a persák e czélra egy harmadik szobát használnak. De szükségük is van reá, mert a dellák két óra hosszán tartó műtéte,—mely alatt hajat, szakállt, talpat, tenyeret és körmöket megfest az emlitett növénynyel mindez sötét vörösre festetik, — melegebb atmosphärában nem lenne épen kellemes. A hennávali festés a persák egy érthetetlen szenvedélye, mely róluk az afghánokra is átszármazott. Nem csak felnőttek, idős férfiak és nők, de még ujdonszülött gyermekek is hennával festetnek be. A fehér lovakat arany pejjé változtaják általa, s a királyi lovak farkánál a hennafestés a királyi szolgálatot

jelzi. A henna számtalan czélra használtatik és árnyalatai a sötét feketéből átmennek egész a téglavörösbe. Ha az első szin azért véttetik igénybe, hogy a vénség jeleit elfátyolozza, az érthető; azonban, mily szépészeti fogalomnak akar kifejezést adni a művelődésére oly büszke persa azáltal, hogy fekete szakállát téglavörösre festi, az megmagyarázhatatlan, s még megmagyarázhatatlanabb azon tisztasági fogalom, melynek következtében kezeiket befestik, hogy a rájok tapadt piszok láthatatlanná váljék.

Ha férfiak két órát öltözködnek, nem lehet meglepő, hogy a nők négy-öt órát töltenek a toilette-el; de a nyugati olvasó azért ne képzelje, hogy egy hölgy az ó-kor rózsaországában tán ragyogó tisztán, diszesen kerül elő a fürdőből. Habár a persa nők átlag megfelelnek a női szépségről fogalmainknak, öltözetük s cziczomázásuk által, melynél a festőpor szinte főszerepet játszik, rendkivül elektelenitettnek. Az európai szem nem is fogja az elragadó szépség nyomát találhatni amaz anyajegyekben (Khal) akár természetesek, vagy csak művészileg állittattak elő, — melyeket a kelet költői oly magasra becsülnek s oly végtelenül dicsőitenek, elannyira, hogy Hafiz Közép-Ázsia két legszebb városát odaadná két anyajegyért. A persa nők egy maró kővel, kisebb khal-okat petyegetnek arczukra, nyakukra és keblükre; a félvilág, a khalt kiterjesztve, merész képeket petyegett bőrére, sőt Iszpahanban, Irán valamely emanczipált leánya egész vadászati képet petyegettetett magára.

Daczára a nagy gondnak mit a toilettere forditanak, a persa nők tisztaság tekintetében mégis messze hátra

maradnak a Törökországbeliek mögött. Szappant csak a jómóduak, gazdagabbak használnak, az alsóbb néposztályok pótlékúl egy bizonyos agyagnemet használnak, mely olykor illatossá tétetik, nagyobbára azonban a maga természetes, hamisítlan valóságában fogyasztatik. De legkivált a hajzat az, mely a reng-kenőcs által — egy fekete, festékszerű kenőcs — a tisztítás helyett, sürű pánczélt nyer. Hogy naponta ne kelljen a fésűléssel és hajsimítással bibelődni, sokan valami ragadó szert vegyítenek a reng (festék) közé, s képzelhető, mily bűvös illatú a szépek ilyetén elkészitett fejecskéje, a forró évszak alatt.

Valamint a persa fürdők külső épitkezése, belső elrendezése s gyakorlati használata is nagyban különbözik a törökök fürdőjétől, ép úgy változik a két országban azoknak használati ideje. Törökországban a fürdő csak alárendeltek és szegényebbek által használtatik a reggeli órákban, mi Persiában épen nem áll. Itt a kora reggeli órákban, az idegen egy trombita egyhangú szózata által lepetik meg; ez az igazhitüeknek szóló jel, mely tudtukra adja, hogy a fürdőmedenczék megteltek meleg vízzel. Azon módon, a mint Európában reggelenként a marhát szokták aklából legelőre csalni, úgy figyelmeztetik Persiában a hivőket a próféta intő szózatára: Tetahherú! De bármi régen szólal fel naponta a trombita intő szava, a próféta szózatának valódi értelmét a persa mai napig sem fogta még fel.

A mohammedán művelődés még inkább keletnek terjedő birodalmaiban, az afghánok, turkesztániak, turkománok és kirgizeknél, a mennyiben e népek művelődésre,

vagyis vallásosságra számot tartanak, a fürdő nem csekély fontosságu intézmény. A Szunita-Khiva, Bokhara és Herat fürdőintézetei épités-módra s berendezésre nézve hasonló alanti fokon állanak s a szegénység hatását teszik a szemlélőre. Az özbég fővárosban, valamint a Zerefsán partjain a fürdők többnyire földalatti helyiségek. Egy pinczelépcső közvetitése folytán lejutunk a Dehliz-be, (előszoba) hol a ruházat egymástól elkülönített kis csomagokban hátrahagyatik, anélkül hogy valaha kicserélés, vagy pláne sikkasztás történnék. Innét keskeny folyosó a tulajdonképeni hamam-ba, vagy özbeg megnevezés szerint az »isziglik«-be vezet, a hol az ember edzett tatár markok által derekasan megdolgoztatik. Volt rá eset hogy két ily tenyeres-talpas, készséges szolgát láttam egy fürdővendégen dolgozni, s a »shampooing« a hogy az angolok nevezik, Ázsia egy országában sem használtatik oly erélyesen mint az emlitettekben. A hamam-ból a mosdókészlethez megy az ember; az egy kerek medenczéből áll kupola-szerű födővel, melynek közepét egy nagy vizzel telt üst foglalja el, mely csapszivekkel van ellátva, úgy hogy a fürdővendégek izlés szerint önthetik le magukat meleg vízzel. Minden csappal szemben kis czella van alkalmazva, mert a moszlim törvény szerint a fecscsenő vízcsöp a mellette állót tisztátlanná teszi. A csapszivek Törökországban és Persiában itt-ott ezüstből vagy finom rézmunkából valók, az özbégeknél azonban mindig csak egyszerű fából készülnek. Fürdőintézeteikben egyátalán nyoma sincs a fényüzésnek, aránylag még a fürdők ára is igen csekély, sőt arra is van eset, hogy sok fürdővendéget ingyen is bebo-

csájtanak, — mi Nyugatázsiában sohasem történik, — s főkép télnek idején, hogy az igazhivőket, ha a folyóban nem végezhetik vallásbeli mosdásaikat, ezáltal a nagy bűn elkövetésétől visszatartóztassák.

Turkesztán nomád népsége rendkivül sajátságos módon szokta teljesíteni e vallási kötelességeket, miután bizonyos esetekben a »Guszl« (tetőtől talpig való mosdás) elhanyagolása hittagadás gyanánt értelmeztetik. A Görgen melletti pusztákon, Merv körül, valamint a Jaxartes és Oxus északi részén, mindenütt hol nomádok tanyáznak, korán reggel gyakran látható a sátrak előtt egy-egy nő, ki egy hátrafelé tartott, kiterjesztett lepedő előtt áll, mig a rögtönzött függöny mögött a férj áll, ki nehány veder hideg vízzel önti le meztelen feleségét. — Volt rá eset, hogy karavánunk a sivatagban, hol rendesen nagy vizhiány uralkodik, oly sátor mellett haladt el, hol a leguggolt igazhitü momád, valamely szolgája által homokkal öntette le testét. Valóban, nem igen kellemes toilette-mód! Azonban ez pótfürdő, valamint bizonyos pót mosdások (Tejemmun) is léteznek, melyeket magam is használni kénytelen valék, ha a sivatagban még inni való víz sem volt, minél kevésbbé tehát a vallásbeli mosdásokra szükséges mennyiség. Ha valamely folyó mentében üttettek fel a sátrak s egy molláh közelléte és fegyelme a törvény szigorú követését igényli, a fiatal nők sohasem mulasztják el, már korán reggel a vallás parancsolatai szerint víz alá bukni a folyóban. Az idegenek és ismerősök tekintete ezalatt igen keveset bántja őket. A moszlim szemérem tanai, de egy-

úttal a velök járó bűnök is még egészen ismeretlenek a nomádoknál.

A fürdők után a vallásos mosdások kiváló helyet foglalnak el a moszlim világban. Mindenesetre sajátságos látványt nyújt, ha egy egész népet látunk magunk előtt, mely toilettejének egyes részletei által Istennek tetsző tettet vél elkövetni s csaknem hihetetlen a tény, hogy vaskos kötetnyi könyvek léteznek, melyek keleti ravaszsággal és hajszálhasogatással e parancsolatok apró részleteit magyarázgatják, s az európai sohasem fogja csodálkozás nélkül szemlélhetni, ha az igazhitü az, öntöző kannával kezében, ájtatos töredelmességgel s éghez emelt tekintettel arczát, kezét s lábát mossa. »Tisztán közeledjetek Isten trónjához,« szól a törvény; de a tisztaság nem a lélekre hanem a testre alkalmaztatik, minélfogva minden imádság előtt őt igen körülményes s legapróbb részletében törvényileg nagy szigorral meghatározott mosdás van megparancsolva, melynek neve abdeszt vagy taharet. Az egész eljárás alatt nem szabad sem beszélni sem egyébre gondolni, csak Istenre és szentségére.

Az így megtisztított moszlim végre egészen audienczia-képes Allah-nál s ha Mekka irányában felterítette imádsági szőnyegét s eszméit összeszedte, megkezdődhetik a »namaz.« Ekkor aztán a kezek oly módon emeltetnek a fej fölé, hogy a hüvelykújjak a fülek mögé kerülnek. E szamár-fül jel által igyekszik a moszlim gondolatait a külső dolgokról elvonni, vagyis, imádságra készül. E mozdulat azonban csak a férfiak előjoga; a nők, kiknél az egyházi törvény az érzékek tökéletes fejlettségében kétel-

kedni kegyeskedik, kezeiket nem a halántékig, hanem csak a vállig emelik. Miután az imádkozó bevégezte a fentemlített kézmozdulatot, előre hajtja a nyakát, kezeit elől, teste fölött egymás fölé rakja s testével egy derékszögletet képezve mélyen meghajtja magát, ismét felemelkedik, hogy azonnal földre bukjék megint de úgy, hogy homlok, orr és térd a földdel érintkezésbe jusson, mit »S z e d s d é«-nek nek neveznek. E mozdulat ismételtetik s ezzel valóságos R i k a a-t (térdre esést) végeztek. Az utolsó Rikaa után — azoknak száma a napontai öt imádságnál változik — a mohammedán térden állva, fejét töredelmesen s valódi alázattal mélyen keblére hajtva, nehány perczig mozdulatlan szokott maradni. Ezen helyzet főkép a szabad természetben, nap feljötte és lementekor a valódi Istentisztelet és imádat igen megható képét nyújtja s nincs nép, mely több alázattal s imádattal közelítene Istenéhez. Az imádság ideje az, a melyben a moszlim legjobb vágyaival járul teremtője színe elé, magát véle közvetlen közlekedésben véli, s ebből magyaráztam ki magamnak azon, eleinte meglepő tényt, hogy barátaim és utazótársaim mindig látható örömmel és ragyogó szemmel emelkedtek fel imádságukból s ilyenkor oly vidámak s kedvteltek valának, mintha szivük nagy tehertől szabadult volna meg.

A mosdásokra nézve még meg kell jegyeznünk, hogy a Keleten mindenütt oly nagy szerepet játszó tisztasági törvények a moszlim társaságra sokkal üdvösebb hatást gyakorolnak, mint azt felületes utazók gondolni szokták. A szennyes és szegényes ruházat daczára az ázsiai-moszlim világ egynémely tartományainak legalsóbb néposztá-

lya, sokkal tisztább mint a véle együtt lakó, hasonló osztályu keresztény nép, sőt miután a fürdők és mosdások ezeknél a müvelődéshez tartoznak, még tisztábbak a megfelelő európai néprétegeknél is. A tisztasági törvényekkel összhangzólag a mosdókészletekre és mosdóedényekre mindenkor nagy gond fordíttatott. A humanizmus érzete nemcsak mecsetek, iskolák, kórházak, hídak és karavánserailok alapítása, hanem vízmedenczék és mosdókútak felállítása által is kifejezést nyert. Mindenkor nagy súlyt fektettek a vizes kancsók és vizestálak gyakorlati s egyszersmind csinos alakjára is; azelőtt gyakorta aranyból és ezüstből készültek, fényüzési czikk gyanánt ragyogtak, sőt okúl szolgáltak udvari czímek és állások elnyerésére. Az Ibriktar, (kancsóvivő) ki nyilvános szertartások alkalmával ezen edényt a Szultán mögött hordani szokta, Törökországban tekintélyes hivatalnok volt s Közép-Ázsiában, Aftabedsi czímmel még királyi herczegek is felruháztattak e ranggal.

Iskolák.

Ha valamely keleti városon, bármily kicsi legyen is végig menve, egy házból fiatal hangok zűrzavara hallatszik ki, melybe időnként egy idősebb férfihang is vegyül, tudd meg kedves olvasóm, hogy egy alsórendü mohammedán iskola előtt állsz, mely minden körülmények közt megérdemli hogy szemügyre vedd. Beléptedkor aligha fog elcsöndesülni a hangzavar, ámbár a festői összevisszaságban a földön guggoló fiatalság nagy, eszes szemei, feléd fordulnak; csak a khodsa kinek turbánja a nagy erőltetés alatt kissé felcsúszott, fog szünetelni a túlságos hosszú nád tactusszerü mozgatásában. A nádnak azért kell ily hosszúnak lenni, hogy még a legutolsó sorban ülő ifjak is tettleges megfeddésben részesülhessenek általa a netalán elkövetett bűnökért. Épen az Elif-Be (A, B, C) sorozata mémorizáltatik s a szegény gyerekek nagy zavarban vannak nem tudva, a nagy arányban felrajzolt betűkre, vagy a khodsa ajkainak mozdulatára figyeljenek-é. Tényleg mindkettő szerencsésen sikerül. Az arab nyelv rendkivül komplikált abc-jét, melyben egy hiányzó különböztető jegy életet halállá, szerelmet gyülöletté változtat, aránylag rövid idő alatt tanúlják meg, s ha nehány hónap multával újból meglátogatod ugyanezt az iskolát, a tanitványokat

már ama kórán mondatainak memorizálásánál fogod találni, melyeknek a napontai ötszöri imádságba kötelességszerüleg benn kell foglaltatniok. Ezek turani vagy irani származásu gyermekek, kiknek rendkivül nehezére esik a durva semi torokhangok megtanulása. Bármint torzitják el szájukat és álkapczáikat, akarva nem akarva meg kell tanulniok a nehéz leczkét. Mohammed nem vett számba semmiféle nemzetiséget, ennélfogva véle szemben a hangszerv különbsége nem is létezhetik s a görög, albániai, kurd, lazisztani, persa, afghán és török összhangzatos egyformaság ban kénytelen szólószervezetét az arab sivatag lakosé után idomitani. De nem csak a kórán mondatok gépies felmondásával, de tudományosan is foglalkozniok kell a tanitványoknak s már a zsenge fiatalságot is megismertetik Törökországban p. a Birgevivel, Persiában pedig az Ilmi-hal-al. Mindkettő olyan katéchizmus-féle, melynek tartalma ép oly kevéssé érthető az ifju tehetségére nézve, mint nálunk pl. valami rejtélyes theologiai dogmák, minek következtében ott ép úgy mint itt, a kivánt czél nem is éretik el. Ha a gyermeket a vallási mosdásokra s jelentőségükre vagy egyébb egyházi parancsra tanitják, az ellen senkinek sem lehet kifogása; ha azonban a zsenge fiúnak a birgeviből megmagyarázzák, miként kell magát egyházi parancs szerint előforduló bizonyos nemi esetlegességekkel szemben viselnie, akkor még nagyobb mértékben vétenek a morál ellen, mint pl. az ó-testamentombeli Thamar-monda, vagy egyéb az ó-testamentomban található s a szentség leplébe burkolt esztelenség elbeszélése által. De a Birgevi és Ilmi-hal, mint a moszlim tudomány kezde-

ményezése szentesitvék, s valószinüleg még soká fenntartandják tekintélyüket.

Az olvasó, vagy jobban mondva a kiáltozó-leczke után, felvétetik a Dsuz (irka); sárga vagy vörös lakkos papirosból áll, s használat után nedves spongyával letöröltetvén újra használható. Mig európai gyermekek tuczatonként telemázolják az irkákat, az ázsiai négy lapon megtanulhatja az irás nehéz mesterségét. Téntája, természetesen szinte különbözik a miénktől; kevésbbé folyékony s könnyen letörölhető, valamint a toll és a nádtoll is, melynek legjobb fajtája Mazendran-ból származik, szélesen metszetik s a többi irószerszámhoz illik. Az irókészletet illetőleg Abdul Haszan Alitól egy versbe foglalt rendszabály létezik, melynek czíme: »a portás fia,« és mely az ifjút a toll-metszésre, ténta-készitésre s a papiros megválasztására tanitja. »Kezetek és ujjaitok,« mondja a költő, csak hasznos dolgok irásával foglalkozzanak, melyeket akkor, midőn a csalódások e hazáját elhagyandjátok, utánotok fennmaradjanak.«

A szépirás a mohammedánoknál sokkal fontosabb mint nálunk, sőt arra nézve, ki műveltségre igényt tart, úgyszólván nélkülözhetlen, s habár az arab példabeszéd: »Kulli khatatum dsahilun (a szépiró mind bolond) nem messze esik a »doctores male pingunt«-tól, mégis a moszlim Keleten száz irástudó közül alig lesz egynek is rosz irása; kificzamodott betűk, milyenek nálunk divatosak, ott sohasem fordulnak elő. Nyolcz különböző irásnem létezik, melyek közül minden ország kiválogatta magának a magáét. Meglepő azonban, hogy az elemi iskolákban

csak a könyvbeli irást tanítják, az írásbetűket csak a későbbi években kell elsajátítani.

Valamint az olvasás tanitásánál, úgy az írásnál sem igen vétetik tekintetbe a nemzeti nyelv. Egyedül csak az arabot tanitják, melynek helyesírása a nyelvtanból derül ki; a nemzeti nyelv helyesírásával senkisem törődik, s innen magyarázható hogy a leghiresebb írástudó törökök saját nyelvöket, t. i. a törököt nem írják hibátlanúl. Az igazhivő véleménye szerint az irás leginkább a szent könyv sokszorositása s magyarázata terjesztése eszközeül szolgál; hasznossága a világbeli forgalomban, mellékesnek tartatik. Az irás művészete ennélfogva vallási szinezettel bir s nemcsak az irás, de még az irószerek is oly tiszteletben álltak azelőtt, hogy Abdul-Kader Gilani seikhtől, dicséretre méltó kegyeletteljes tett gyanánt beszélték, hogy csak akkor ment keresztül azon bazáron melyben papirost árulnak, ha szentelt mosdások következtében teljesen megtisztúltnak tekintheté magát. A papiros, mint oly anyag, melyre isteni szózatok irvák, még most is szentnek tekintetik az egész moszlim világban. Voltak Szultánok és más mohammedán fejedelmek, kik sajátkezüleg irták meg házi kóránjukat, de sőt még IV. Murad egy híres eunuchja is nem kevéssé volt büszke reá, hogy roppant vagyona daczára, mégis csak abból tartotta fenn magát, mit a kórán másolatok folytán szerzett.

Valamint az első út az iskolába bizonyos ünnepélyességekkel van egybekötve, a mennyiben a jövendőbeli iskolatársak eljönnek a gyermekért, az ABC-s könyvet selyem tokban hordva, s díszes öltözetben, övszalagokkal

tele aggatva egy sereg újjongó, hymnusokat éneklő gyerek által az iskolaépületbe vezettetik, úgyszinte a Khatem is, t. i. a kórán első befejezése után következő ünnepély nagyfontosságú, vallási szertartásokkal megy végbe s családi-eseménynyé alakúl. Még a legszegényebb sem mellőzi a Khatem-et s a gazdagoknál gyakran nagyszerü tivornyázásra ad alkalmat. A tanító tanitványával a már egybegyült társaságban megjelen; egy új, két szárnynyal ellátott, Rakhle nevezetü olvasótámlány a szobaközepére tétetik, tanító és tanítvány leguggolnak előtte s a ki szemtanúja az apa és rokonság örömének, mely a dünnyögő előadás hallatára elragadtatásba megy át, a ki a társaságot könyekre látja fakadni a durva arab gégehangok erőltető kimondásának hallatára, azzal nehéz volna elhitetni, hogy az ifju szigorász oly textust olvas, mit sem ő, sem hallgatói nem értenek, sőt ellenkezőleg, a tapasztalatlan azt fogja képzelni, hogy a gyermek szellemi tehetségeinek az imént legfényesb bizonyitékait adta, midőn a kórán titkaiba behatott. — Ha a mohammedán ifjú már kissé előrehaladt a tudományban, ha t. i. az arab nyelvtan elemi szabályain már keresztül ment, akkor, természetesen csigalépéssel közeledik a nyelv értelmezéséhez, s ama forrón óhajtott kútfőhöz, melyből egyes egyedül meritheto a tudomány; t. i. a kórán és a Fikih (vallási törvények) megértése. Semmi sem lehet czélellenesebb mint a modor, melylyel az emlitett nyelvet elsajátitani igyekszik. T. i. a nyelvtant arabúl tanúlja, még pedig az elméleti formatan legapróbb részletéig. A nyelvtan, mely századok óta javitó szabályozás nélkül, a maga eredeti való-

ságában megmaradt, a moszlin világ minden tartományában egy és ugyanaz. A tanitvány az első füzeten az, Emszelén kezdi, erre a Bina következik, (előkészitő szyntaxis) azután az Ilal, Makszud, Mantik, stb. stb. mig végre zárkövül a verstant alkalmazza befejezett nyelvtani épületére.

A világi tudományokból legföljebb a számtan elemi szabályai, vagy a kórán hagyományokra vonatkozó teremtéstan és földképződés tanittatik. Minek is kinoznák az ifjút az európai tudományok unalmas vivmányaival?! Itt, hol a tanitó csak a hét föld és hét meny csodaszerü, költői képletét kénytelen feltüntetni, elegendőnek tartják, ha a tanitvány e világok átmérőjének nagyságát ösmeri. Megtanitják rá, hogy 500 évnyi távolsági ut választja el e földgömböket egymástól, hogy ugyanazon távolsági mérték a menyek egymástóli távolságára is alkalmazandó, s e menyek elseje smaragdkőből, a második vakitó fehérségü ezüstből, a harmadik nagy fehér gyöngyökből, a negyedik rubintból, az ötödik vörösded aranyból, a hatodik sárga jáczintkőből s a hetedik végre sugárzó világosságból való. E sajátságos világtan a föld tengerövéről is regél, mely fölött a Kuhi-Kaf (Kafhegység) létezik, melynek csucsáról a véghetetlen semmiségbe merül az emberi tekintet. Továbbá, hogy az egész föld átvándorlása 500 esztendeig tart, melyből 200 vizen, 200 puszta sivatagokon, 80 az óriások országában s csak 20 esztendő tölthető ismert országokban. A menny kéksége, nehány mohammedán világtanárok állitása szerint a Kafhegység zöld aranykövéből ered, mely hegységnek hátát épenséggel nem környezi a határozott ür, mint azt hinni akar-

ják, sőt ellenkezőleg, angyalok tartózkodási helyéül szolgálnak a különböző régiók, melyeknek egyike aranyból, más hetven ezüstből és 7 pézsmából való. Mohammedán hit szerint a mi földünkön kivül, mérhetetlen mélységben még hat más létezik; Ezek közül a 2. számu földön a szelek laknak, a 3. és 4. sz. alatt csak kövek és pokolkén létezik, az 5. számon csupán kigyók tartózkodnak, a 6. szám alatt öszvér nagyságu skorpiók, lándzsa hosszuságu farkokkal, s a 7. sz. végre a rettegett Sitan (sátán) s gonosz társainak rezidenciája.

Nagy zavarba ejti e phantaszta világtanárokat, a világ támpontja, mely ujra tért nyit a képzelet szabad játékárak. Állitásuk szerint Isten a hét föld teremtése után észre vevé, hogy alapjuk nem egészen biztos, minek következtében egy külön angyalt vala kénytelen életre hozni, melynek háta a földeknek a kellő támaszt nyujthatá. De imhol egy ujabb zavar: min nyugodjanak már most az angyal lábai? Ennélfogva egy 7000-nyi nyilással biró rubint szikla teremtetett, s minden nyilásból egy-egy tenger özönlék elő. Ezzel azonban a támpont kérdése még mindig nem volt megoldva. A szikla hordozására tehát óriási bika hozatott létre, 4000 szemmel, ugyananyi füllel, orral, szájjal, nyelvvel és lábbal s minden láb a másiktól oly távolságban áll, hogy ez utat csak 500 év alatt lehetne megtenni E bika naponta kétszer szed lélekzetet, innen az apály és dagály csodája, s minthogy utoljára e gyöngéd kis állatkának is valamin nyugodnia kelle, a jó isten még egy halról is gondoskodott, melynek orlyukai oly tágak, hogy ben-

nök a mindenség minden tengere csak egy-egy csöpnek látszik stb. stb.

Azonban ezáltal távolról sem akarom állitani, hogy a jó persák, törökök és arabok nem ismernek egyéb földrajzot. A Nyugaton e tudomány területén történt előmenetelek épenséggel nem ismeretlenek a keletiek előtt s Hadsi Khalfától a mai napig amaz országokban nem hiányzottak e tudomány terén tett komoly tanulmányok bizonyitékai, melyeknek Ó-Ázsia ösmeretét köszönjük. Az ujkori török irodalom, pl. igen jó böngészeti munkákat bir az ujkor legjobb földrajzi munkáiból, habár általánosan még ritkán tanitanak belőlük. Még a távol Siráz egy magán házában is, a földrajz európai minta szerinti előadását hallotttam, mely alkalommal persze a nevezéktan nem kevéssé mulattatott. A tanitó t. i. »Oszter-Lasiá«-ról mint világrészről, Gujene, Nifhaland, Niwiperetin nevezetü országokról beszélt, s midőn e sajátságos elnevezések gyökerét kutattam, kisült, hogy a persa földrajziró e neveket félig a kiejtés, félig az átirat nyomán adta volt elő; »Oszter-Lashia«-Ausztrál-ázsia, Gujene: Guinéát, Nifhaland: New-Holland-ot, Niwiperetin: — New-Britaint jelentett.

Hasonló szellemü azon tanitás, melynek nyomán az ifjak Klió szentélyébe vezettettnek be. Valamint a középkorban nálunk a vértanuk történetére s a szentek életirására fektették a legfőbb sulyt, épugy legmagasb czélul tüzte ki magának a moszlim történelmi oktatás a Kiszszasz-ul-enbia, t. i. a próféták történetét, és a Teszkrei-evliát, a szentek életirását. Minek is foglalkozzék a fiatal török nemzete eredetével, egy Szelim, Szuleiman, IV. Mu-

rat tetteivel, — mit használhat a régi persa kultura, egy nagy Szamanid avagy Szefida virágkorának ösmerete a fiatal persának ? !—Elég ha aszunita egy Abdul Kadir Gilani-egy Imam, Hanife, Abbasz és mások csodaszerü életpályáját ösmeri; elég ha tudja, hogy ezen emberek a földöntuli tanulmányok által átszellemülve, testi táplálék gyanánt több hét folytán csak egyetlen egy olajbogyót fogyasztottak.

»Az istenfélelem minden bölcseség kezdete«, mondák századok előtt, s ez mai napig is áll. Feledhetetlen marad előttem egy persa tudós, kivel Iszfahánban, Mederi-sah hajdan nagyszerü collegiumában találkozám, s ki oktatásunk és tanügyeink felsőbbségét dicsőitő beszédemre nehány észrevételt koczkáztatott. Egy márványszegélyü vizmedencze szélén ültünk, melynek vizében ringatództak a közel álló platánok az ősz folytán elsárgult levelei, mig a lenge szellő, a fejünk fölötti rózsaberkekről hervadt rózsaleveleket szedett s tele hintett velök. Hadsi Kirmansahi molláh, — ez volt a persa neve, — következőleg szólt hozzám: »Igaz, ti a tüzszekeret (gőzmozdony) feltatáltátok, melylyel gyorsabban juthatni el a föld egyik végétől a másikig, mint a szellő szárnyán; drótszálak kifeszitése által — h a s a s z u m m a h a s a — (isten bocsássa meg vétkemet) a villám gyorsaságával versenyeztek; nem kétkedem benne, hogy még oly gépeket is felfogtok találni melylyel a hetedik menybe fel s a hetetedik földre le lehet lesz jutni, — de ugyan mondd meg, ott Nyugaton, ki képes csak távolról is oly szert feltalálni, mely által e platánleveleket ágaikon s e rózsákat száraikon meglehetne erősiteni? A teremtés és megsemmisités titka még is csak

egyetlen egy lény tulajdona; s balgaságnak nevezhető-e ennélfogva, ha minden hasztalan fáradozástól elfordulunk s csak a legdicsőbb lényben keressük a tudomány és buvárkodás központját?« — S ezen eszmék nemcsak a moszlimokat, buddhistákat és brahmanistákat jellemzi, de még a keleti kereszszténveket is, és fájdalom! még jó soká in statu quo fognak maradni.

Eddig a városi és falusi elemi iskolákról szóltam s még a kivételes magánoktatásról is megakarok emlékezni, melyben csak az előkelőbbek fiai részesülnek, s melybe, a mint mondják: kisebb nagyobb mértékben, az európai tudományok is becsempésztetnek. Tapasztalásból beszélek, miután magam is éveken keresztül működtem mint magántanitó, s a persák és törökök közt folytatott tanászati pályám még igen elevenen megmaradt emlékemben. Bármily őszinte jóakarattal igyekeztem is a természettan, földrajz és történelem első alapfogalmaival magasrangu tanitványaimat megismertetni, minden fáradságom kárba veszett oly tanulókkal szemben, kik már 4—5 év óta egy fanatikus, ostoba Khodsa vezetése alatt álltak, s kiknek képzelő tehetsége folytonosan a háremvilág regényes mondái által hevittetett fel. A mindennapi természeti tünemények magyarázatát egy kis franczia füzetkéből tanitám; melynek czime: »Les pourqois et les parceques«; alig hallották a gyerekek a menydörgés, villám és szivárány magyarázatát, midőn őrültek gyanánt felugráltak helyeikről, hogy nyomban a hárembe szaladjanak, hogy ott az anyának Lalá-nak és Ajá-nak a »frank«-tanitó furcsa ötleteit elmondhassák, s melyek természetesen borzadályt keltettek a höl-

gyeknél, minek rendes végeredménye az lőn, hogy a »frankhodsa« (idegen-tanitó) fekete tudatlanságban született szamárnak deklaráltatott, s Isten bocsánata kéretett le a menyből a pater familias részére, ki e tanitó alkalmazása bünébe esett.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

A moszlim keletnek észrevehető, sőt feltünő hanyatlása, leginkább ama fény végleges megszünése által nyilvánul, mely letünt századokban a Medreszéket, az egyetemeket, vagyis főiskolákat sugarával környezé. A mult és jelen közti metsző ellentét sohasem hatott meg szembetünőbben, mint Szamarkandhan, a Medreszei Hanim romvárában. A széditő magasságu, impozans-kapu művészi munkáju fülkékkel, függő csepegvényszerü művakolászattal, csodaszép mozaikkal kirakva, melyből a mesterileg berakott betüirás, szépirászati tökélylyel emelkedik elő, a szemlélőben inkább azon hitet ébreszthetí, hogy valamely hatalmas uralkodó hajdankori pompás székhhelye, s nem a tudományoknak szentelt menhely előtt áll. S pedig tisztán láthatók még az egykori egyetemi épület egyes cellának, fürdő és éttermeinek körvonalai. Timur hüséges élettársa, ki örömet és bánatot megosztott férjével, pazar fénynyel épitteté ezen épületet s tanitóknak valamint tanulóknak is, valóban fejedelmi nagylelküséggel nyitotta meg annak kapuit. S mit látunk ma e helyen? A Medreszei Hanim előudvara, — legalább az én ottlétemkor ugy volt — a khokandi szamárhajtsárok és talyigabérlők légyottja! Itt, a kapu mozaikján egy nagyfülü Bileámszamár dörzsölődik, egy másik fülha-

sitó orditásait halla'ja ott, hol egykor a hálás tanulók Kaszidéjei (dicsének) hangzának fel. A cellaromok mind a legundoritóbb szeméttel telvék, s ott hol az arab szónokok előadásukat tarták, ma már csak szitkozódást, káromkodást és trágár beszédet hallani. Az ellentét a hajdankor e diszépülete s a legalsóbb rendü lebuj között leghivebb képe Ázsia egykori és mai egyetemi életetének.

Mindenütt, a Boszporus partjaitól kezdve Timur hajdani székhelyéig, kiváló figyelmet forditottam a különböző medreszekre, s egykori, elméleti nézetek befolyása alatt lévén, csak nagy ellenszenvvel, vagy jobban mondva, csak nagy szomorusággal birtam hozzá szokni a nyomorult valósághoz. Terisz-ben, Iszpahanban és Nisaburban, nem kevésbbé Stambulban, Bagdadban és Damaszkuszban, a tanitók mindannyian panaszt emelnek a tudomány iránti közöny ellen, Rakhle-ik előtt már nem tolong a tudvágyó fiatalság, javadalmaik napról napra fogynak s a mohammedán tudomány s egykor ragyogó fényoszlopai, már csak szerény, kis mécsecskék gyanánt fénylenek a sötétben. Ismétlem, hogy csak Közép-Ázsiaj kiveendő némileg ezen állapot általánosságából, mert itt csakugyan találtam Medreszéket, melyeknek hire a távol Arábiából, Indiából, Kashmirból, Khinából, sőt a Volga partjairól is képes volt tanitványokat vonzani.

S máskép lehetne-e ez? Mily jognál fogva érdemelnének nagyobb figyelmet a moszlim egyetemek, miután még ma is letünt századok megdermedt tanaiba merülten, a jelenkor politikai és társadalmi követelményeinek távolról sem felelnek meg. — Hogy a Medreszében divatos élet-

s mozgalomról kellő képet alkothassunk magunknak, nem kell külön egyik vagy másikra utalnunk. Akár a konstantinápolyi Nur Oszmanie vagy Szulejmanieről, akár a kairói Azhánrije vagy a bokharai Mir Arab és Kökel-Tasról van szó, valamennyit egy és ugyanazon szellem lengi át s az egyes árnyalatok csak a tanitványok különböző öltözetében s nyelvében tükröződnek, kik némely helyüt. »Talebe« néven, másutt meg »Szofta«, vagy inkább Szukte néven, t. i. a tudomány által »emésztetteknek«, neveztetnek. Ha te, kedves olvasóm ezen egyetemek valamelyik tantermébe lépsz s egy csomó ily tudomány emésztette ifjut figyelemmel kisérsz, amint tanitójuk körül guggolva az ajkairól omló szavakat s lábainak porát nyeldesik, a turbános fők között rendesen egy-kettő különösen fel fog tünni, mert még közelebb huzódtak a tanitóhoz s tüzes pillantásukat állhatatosan arczára szegzik s az ő részéről is kiváló figyelemnek örvendenek. Ezek a Musztaidok, vagyis tehetségesek, kik a Mudervisz (tanár) távozása után a hallott előadást hangosan ismétlik s e hivatal gyakorlása által a segédtanitói állásból a főtanitóira léptetnek elő, ha t. i. egy vagy másik vallási mű hibanélküli mémorizálása következtében, a mi jus docendinkhoz hasonló Idsaze-engedélyt sikerült nekik megnyerni. Iskolatársai által már korán bámultatva kiválóbb szellemi tehetségei miatt, a Musztaid nem sokára jós gyanánt tiszteltetik, őt is csakhamar körülveszi a Talebe-k vagy Szukhte-k serege, kik a legmélyebb alázattal lesik az ajkairól hulló szót.

Igy jönnek létre még ma is a moszlin Keleten az

egyetemi tanárok, s ugy volt az ezelőtt is. A tanitványok nagyobbrészt az alsóbbrendü, sőt egészen szegény néposztályból ujonczoztatnak, mert az idők hol a Medreszéből magas államhivatalokba lehete jutni, tekintélyt, hatalmat és gazdagságot szerezni, rég elmultak, minthogy tudvalevőleg ma francziául kell beszélnie és irnia, európai módon cziczomázódnia, idomulnia annak, ki sokra akarja vinni. A szegény falusi lakó gyermekében kiváló hajlamot vél észrevenni a vallásos életmódra és egyházi tudományra, az elemi iskolák befejezése után valamely Medreszére küldetik, hogy ott protectió utján egy megüresült Hudsré ra (cellára) tegyen szert. Régi időkben, s Közép-Azsiában még ma is, az ily négy csupasz falból álló helyiséghez nem megvetendő javadalom tartozott, mely élelmi-szerekből, pénzből és ruházatból, szóval mindenből állt, mi a tanulónak gondnélküli életet biztositott; ma, az efféle stipendiumok már sokkal ritkábban fordulnak elő. A Medreszek alaptőkéjével való becsületellenes kezelés, alig hágy meg elegendő vagyont, a szükséges Fodhla (egy naponta friss sütésü fekete kenyér fajta), s a sovány, reggel és estenként kiosztott leves beszerzésére. Csak ha valamely pasa vagy más nagyúr házánál nagyon is vigan vannak s az ételmaradékok tulságosan felszaporodnak, csak akkor emlékeznek meg a szegény egyetemi hallgatókról. Hasonlókép szoktak a nagyok háremjeiből időnként fehérnémüt és ruhafélét ajándékba kapni. Én magam is, egykor nagy veszedelemből menekülvén, hálából öt font gyertyát valék kénytelen e czélra áldozni. Mily végtelennek tünik fel az egykori és mai Medreszék közötti ellentét, ha a jelen e nyo-

moruságával a Timuridák és Szefidák bőkezüségéről szóló mesés adatokat hasonlitjuk össze. S a milyen a bánásmód a kortársak részéről, olyan a tanulók lelkesültsége s a tanulmányok eredménye is. A nagy többség csak annyi tudomány elsajátitására törekszik, a mennyi nélkülözhetetlenül szükséges egy Khatib (pap) Molláh, vagy legrosszabb esetben egy Kadi állás elnyerésére, s csak ritkán találkozunk oly kivételekkel, kik a tudományt saját értéke kedvéért ápolják. A mohammedán tudományosság virágkora, a midőn egy-egy Khodsa hire messze szárnyalt határokon s tartományokon tul, s előadásai ezerszeres másolatokban mindenfelé elterjedtek, rég s tán mindenkorra letünt. Emlékezem egy konstantinápolyi egyetemi tanárra, ki hetekig volt kénytelen a nagyok előcsarnokaiban lebzselni, hogy végre nyomtatásban kiadhasson egy juridikus kis füzetkét.

Most még egyet-mást a Medreszékben folytatott tanulmányokról. Azok két részre oszolnak, melyeknek egyikébe a syntaxis s a nyelvbeli mélyebb behatolás foglaltatik, mig a másik a tulajdonképeni theologiát s a vele szorosan egybekapcsolt jogtudományt zárja magába. A mohammedán jog, tudvalevőleg a kóránon alapul, valamint a hagyományosan fenmaradt hires alkalmi itéleteken, s valóban épenséggel nem csekélység e 7275. hagyományos esetet, melyek Al-Bokhari művében tartalmazvák, könyvnélkül megtanulni. Hogy ezen alkalmi itéletek, valamint az egyes Ajet-ek (kórán mondatok) is, egész sereg magyarázót teremtettek, a keletiek ismeretes szőrszálhasogatása és fejtegetés szenvedélye mellett nem lesz meglepő. A ki már

most e kórán mondatokba elmélyedni, s azokból uj kincseket meriteni képes, vagy magyarán mondva, a kinek emlékező tehetsége nagyobb tehert bir elviselni, az nagy eredménynyel fejezte be tanulmányait s lumen mundi képében lép elő.

A tisztán theologiai tudományok mellett, némely helyen a szónoklat, mértan és csillagászat is ápoltatik; a gyógytan azonban, mely hajdan az araboknál oly nagy becsületben állt, végkép elhanyagoltatik. Beérik vele, ha egy Ali ben Szina, (Avicenna) elismertetik s ha itt-ott találkoznak is olyanok, kik orvosi tanulmányaik befejeztével orvosképen lépnek fel, azokat mégis csak a legalsóbb néposztály veszi igénybe, a valamivel előkelőbb azonban, már egy Hekimi-Hrengi-re (európai orvosra) fog vadászni.

Az iskolaügy nyomorult állapotát Keleten senki sem sajnálhatja jobban mint az, ki a keletiek kitünő szellemi tehetségeit közelről ismeri s ki meggyőződést szerezhetett róla, mennyivel tulszárnyalják Kelet gyermekei a nyugatbelieket, a gyors felfogás, emlékező tehetség és lélekjelenlét tekintetében. Azelőtt a természeti törvényekből magyaráztam ki magamnak e tüneményt, az éles észt s a véralkat tüzét, a gyorsabb érettséget előidéző nap forróbb sugarának akarván tulajdonitani; — az összehasonlitás a lassan, ugyszólván fáradalmasan növekvő, bütykös tölgy, s a ruganyos gyorsasággal kihajtó, szin pompájában ragyogó, belül azonban üres tropikus növények közt merült fel előttem, — ma azonban, e hasonlat már nem látszik nekem helyesnek,

s mégis meg nem állhatom, hogy kifejezést ne adjak feltétlen bámulatomnak, melylyel a keletiek szellemi tehetsége iránt viseltetem.

Kelet általam ismert népei között a persa a legtehetségesebb, utána következik az arab és aztán az afghán és kurd; legalsóbb fokon áll a török, azonban még azzal szemben is előbbeni állításomhoz ragaszkodom s minden nyugati, ki Keleten a néppel szorosabb összekötetésben él, támogatni fogja véleményemet. Ki ne lett volna azok közül meglepetve, ha valamely töröknek, arabnak vagy persának politikai vagy társadalmi állapotainkra vonatkozólag a legbonyolódottabb kérdéseket terjeszté elő, s azok nemcsak hogy alaposan megértették, de sőt oly ellenkérdéseket nyertek feleletül, melyek még a legelkészültebbeket is zavarba ejtheték? Csak egy példát hozok fel bizonyitékul: a mohammedán Kelet diplomatikus összeköttetését a keresztény Nyugattal. Diplomatáink évekig készittetnek elő pályájukra s rendesen az aristokráczia soraiból választatnak; Keleten ellenben oly emberek tétetnek meg miniszterekül és diplomatákul, kik még rövid idővel ezelőtt az egyházi, irnoki vagy pláne a kézmives osztályhoz tartozának. Müveltségük és tudományok csekély, vagy legalább is nagyon különbözik a mi műveltségünk s tudományosságunktól, s mégis ritkán fog elő fordulni, hogy a persa vagy török diplomata zavartnak érezze magát az angol, franczia, orosz, vagy német diplomatával szemben, még ha mindjárt hibát követne is el. Igy például egy társalgás alatt, melynél szerencsés valék tolmácsként szerepelni, az egykori miniszter M. pasa egész naivul kérdé S. lord angol követtől: meg-

fogja-e Dánország engedni a Suezi földszoros keresztülvágását? Többnyire azonban, igen ügyesen tudják rejteni a positiv tudományosság hiányait. A legrövidebb tartózkodás Európában vagy pedig a gyakori érintkezés európaiakkal a török vagy persa diplomatát ugyanazon szellemi szinvonalra emeli európai társával, s ha az utóbbi az elsővel a napi kérdések és high-life események megvitatásába ereszkedik, az állitólagosan ulyszesi szellemi tulajdonokkal ellátott európai diplomata aligha fogja észrevenni, hogy a vele szembesitett keleti kollega minden elemi műveltséget nélkülöz s a mi felfogásunk szerinti, tulajdonképeni tudományokban, a nyugati serdülő gyerek mögött messze hátramarad.

Leginkább a gyermekek azok, melyek jelentékeny szellemi tehetségeik által tünnek ki. Az öt éves fiu már annyi felfogással és itélő tehetséggel bir, mint nálunk tizenkét éves korában. Nemcsak, hogy ugy viseli magát mint a felnőtt ember, de gyakran ugy cselekszik mint a férfi s Persiában gyakran találkoztam özvegyekkel, kik leányaikkal, nénjeikkel s más női rokonokkal nyolcz éves fiuk vezetése alatt távol zarándokolásra keltek. Fiam uram ily esetben hosszabb és bővebb ruhákat ölt mint korához illenék s mindig azon mesterkél, hogy arczának gondolkozó és komoly kifejezést adjon s annak gyermekded kerekdedségét elrejtse; lakásról gondoskodik, vásárlásokat végez s a háremről s női emberiségről ugy beszél, mintha valósággal az egyetlen kakas volna a nagy csibecsapatban; de mi több, a nők, sőt saját anyja fölött is hatalmas felsőbbséget gya-

korol, azonban a nyilvánosan felmutatott szigoru modorból otthon a leggyöngédebb, leggyermekdedebb enyelgésekbe megyen át. Iszfahánból egész Sirászig egy tiz éves persa társaságában utaztam, ki harmincz s nehány öszvér birtokában lévén, szállitmányi üzletet vitt Persia egyik részéről a másikig. Vagy tizenöt szolga állt felügyelete alatt, kiket ugyan jól látott el, de még jobban vezényelt, s ha én álomtól s bádgyadtságtól elnyomva, őt az éjféli órákban, lánczos ostorát zörgetve s gyermekded hangjával az állatokat unszolva biztos lépésekkel láttam karaván ja mögött lépdelni, vagy ha alkalmilag társalgásba bocsájtkozott velem, gyakran óhajtám, bár lenne mellettem nehány európai tanu, hogy vélök egyetemben bámulhassam a gyermek önérzetes önállóságát és nyugodt erélyét. A fiuk rendkivüli emlékező tehetsége szinte bámulatba ejtett. Ifjukorom első éveiben hazámban is nyelvoktatással foglalkoztam s később nem kevéssé valék meglepetve midőn tapasztalám, hogy a Boszporus melléki tanitványaim tizszer annyit tanultak könyvnélkül mint az európaiak. Mig nálunk a gyermek csak több heti tanulmány után képes a különböző országok földrajzi alakjait valamely földabrosz szerint emlékében tartani, a keleti fiu alig szükségel erre nehány napot. A töröknél, persáknál, araboknál és tatároknál az egész nyelvtudomány egy iszonyu mennyiségü idegen szó és mondat mémorizálásából áll, melyek azonban a társalgási nyelvben sohsem fordulnak élő s a keleti irodalom mesterművei hemzsegnek a szóvirágok, észleletek s hasonnevektől, melyeknek feltalálásában kiki magáért kitenni igyekszik. De nemcsak a magasabb osztályokban

a társadalom minden rétegében észlelhető a szellemi felsőbbség Nyugattal szemben. Folytassuk összehasonlító kutatásainkat az alsó néposztályokra vonatkozólag s itt és bizonyos szembetünő különbséget fogunk találni a kelet- és nyugat európai paraszt közt. A Magyarországi földmivelő elevenségre és szellemi mozgékonyságra nézve mindenesetre magasabban áll a németnél, daczára annak, hogy utóbbinak iskolai müveltsége jóval felülmulja az előbbeniét, s ha ismét egy yorkshire-i parasztot állitunk egy magyar alföldi csárdalakos mellé, ugyanozon különbséget fogjuk észlelni, mely az egyszerü ruméliai s az ügyes iszfaháni közt létezik.

S mégis, mért áll a nyugat minden tekintetben annyival magasabban a keletnél? Miért indult Európában minden virágzásnak, mig Ázsia végromlásnak megy elébe? Ezt fogják kérdeni! A felelet igen egyszerü. Ugyanazon uton, a melyen Ázsia belsejéből Európa határáig a szellemi ruganyosság, eleven vérmérséklet és gyors felfogás fokozatos fogyatkozását észleljük, ugyanazon uton Nyugat-Európa szélétől kezdve Ázsia felé haladva, a vasakarat, lankadatlan kitartás, lassu bár, de öntudatos czél felé való, fáradatlan haladás hanyatlását fogjuk tapasztalni. Ha a magyar kitartást és szivósságot akar jellemezni, a németet hozza fel például, s ugy a mint utóbbi a magyarnak tünik fel, ily világitásban látja a török a »frank«-ot, az-az egyátalán az európait. Az elv: »Minél elevenebbek a szellemi tehetségek annál csekélyebb a sikerhez nélkülözhetetlen kitartás,« itt is megvalósul, s a keleti éleslátás s elmésség ha mindjárt még annyira elvakitana is bennünket,

az európai morális erélylyel szemben mégsem fog soha fontos eredményekre vezetni. Ehhez még anyagi nehézségek is járulnak hozzá. Az ázsiai már gyermekéveiben érett s huszonötödik évében ereje tetőpontjára ér; nem sokan vannak, kik negyvenes éveiken tul is még kitünnek szellemi tevékenység által, s ennélfogva a keletinek munkássága aránylag korlátoltnak mondható.

A mi nagy szellemi felsőbbsége daczára, Kelet fiát mégis az európainak alárendeli, az abban rejlik, hogy a dolgok lényegét mellőzve csak a külső formának hódol, s a formaszerüség iránti e tulnyomó előszeretete a keletinek minden tette s eljárása fölött uralkodik. Ebben az az ugynevezett szellemdus gyerekekre hasonlitanak, s mint azok, szint oly hibákban s fogyatkozásokban is szenvednek. A keletiek szellemi műveltsége csak nyelvükben érvényesül, arra fektetnek legfőbb sulyt, az magába foglal mindent, s abból ered minden. Régi, ó-keleti műveltségi elvek szerint, egy mű csak akkor vonzó és értékes, ha dagályos és mysztikus szavakkal annyira tul van terhelve, hogy csak a legnagyobb fáradsággal lehet felfogni értelmét, s a ki ügyes búvár gyanánt nem képes az értelem gyöngyeit a titokzatos, zavart mélységből felszinre hozni, annak minden világbölcsesége keveset használ. Ha tehát a nyelv értelme szándékosan annyira megnehezittetik, elképzelhető, mily rendkivül nehéz annak megtanulása. A török alig képes huszadik évében, a persa tizenöt éves korában s a közép-ázsiai pláne csak huszonöt éves korában képes az irodalom magasabb

termékeit megérteni. Mikép juthat tehát a nép zöme a tudományokhoz, ott hol a művelt a műveletlentől annyira különbözik, hogy az első saját édes anya nyelvében, érthetetlen titkot mondhat el utóbinak; — ott, hol az eszköz megszerzésére az erő hiányzik, a czél el nem érhető.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Müveltség.

Irán tartatik leginkább a mohammedán müveltség hazájának, s a művelt ázsiai vázolásához leghelyesebben szolgálhat hátterül. Látogassuk meg a Szefidák ősrégi székhelyét hogy kizárólagosan persa férfiak körében kezdhessük meg elmélkedésünket, miután törökség és finomitott szokás összeférhetetlennek tekintetik. — A férfi, ki étiquetteszerü derékszöget képező helyzetben, félig oda támaszkodva, félig heverve, a szobában a szőnyeg középhelyét foglalja el, minden tekintetben finom műveltségü keleti. Első látásra az európai élégáns nyomoréknak fogja tartani, mert a lábak, keleti felfogás szerint az emberi test illetlen részei, a ruházat által gondosan elfödetnek. Megmutatni, hogy lábakkal bír az ember, példátlan szemtelenségnek tartatik s innen ered a régi példabeszéd is: »Óvakodjál ott lábadat kinyújtani, hol kezedet kell kinyújtanod!«

De folytassuk hősünk leirását. A dsubbe, egy finom teveszőrszövet, arányzatos redőkben lóg alá a felső testről; elől annyira nyitva áll, hogy az Entari (alsókabát) látható legyen. A turbán kiváló gonddal csavartatott, s oly módon tétetett fel, hogy e kétségtelenül érde-

kes arcz egyetlen, ráerőszakolt vonását se takarja el. S ez arcz, a persa typus nevelési, gondolkozási és foglalkozási módjának leghivebb tükre. A szakáll színe és alkata kifogástalan, a száj körül a szerénység és kérkedés sajátságos vegyüléke tünik fel, mely észrevehető életkedvvel és világgyülölettel elvegyülve, a legellentétesebb gondolkozási mód nyilvánulásai, melyeknek kifejezéseit azonban csak hosszasabb érintkezés után észleljük. A szem szűziesen földre szegződik s a zengzetes, érczes hang hajlékonysága a híres szépészek szabályai szerinti szigorú kezelést árul el.

Ki ezen ember s mi a foglalatossága?

Magánzó, ki a nélkül hogy valami különös czélra törekednék, az ó-divatu műveltség szabályai szerint nevekedett s ezeknek nyomán osztja be életét. Darab ideig theologiával foglalkozott, de csak-hamar, bizonyos lelkiösztön a világi pályára terelte vissza, mert észrevevé, hogy ő egy »Szahibi-tab« egy »ösztön« birtokosa; azaz észrevevé, hogy költői érrel bir, melynek kimivelésére mind nagyobb gondot fordított. Vajjon kortársainak, vagy az utókornak hasznára válik-é e férfiú, e kérdés függőben marad, azonban hallatlan olvasottságát már az első találkozásra is el kell ismernünk. A Medreszében töltött mohammedán tanévek alatt rendkivül kimüvelt emlékezőtehetség, arra képesíti ezen embereket, hogy egy még oly hosszú költeményt, háromszori elolvasás után könyvnélkül tudnak elmondani. Meglehet, hogy a velök született szellemi erő is támogatja őket, azonban tény, hogy míg mi európaiak remekiróinkat olvassuk, a persa p. költőit mémorizálja. Vala-

mint az ifjú nem nélkülözheti Szaadi »Rózsaberkét,« Hafiz »Szerelmi dalait,« Dsami »gyümölcsös kertjét« és másokat, ép ugy gyönyörködik a meglett korú Firduszi mesteri hőskölteményében, a Mesznevi, Khakani, és mások titokzatos költészetében, kiknek műveiből, hacsak megpendíti az ember a húrt, ők mindjárt egész fejezeteket szavalnak el. Az előadásra kiváló gond fordíttatik, s míg Hafiz ghazéljait friss vidámsággal kell elmondani, a Mesznevi p. a tartalomnak megfelelőleg komor szomorúsággal szavaltatik.

Így p. a versszak:

»Bisnov ez nej csun hikajet mikuned,
V'ez dsudaiha cshun sikajet mikuned.«

(A furulyát hallgasd ha majd rejél,
S a szenvedett gyötrelmekről beszél.)

csakugyan olyképen adatik elő, hogy a hallgató a furulya panaszosan siró hangját véli hallani. A finom műveltségűnek legkevésbbé sem szabad vétenie a vers öszhangzata ellen s valóban ritka eset, hogy művelt emberek egyuttal ne lennének a költői előadás mesterei is.

A történelem tanulása már gyöngébb lábon áll. A valóságos keleti műveltség, általunk föntebb felállított mintaképe, inkább bizonyos gyüjtemény-munkákban járatos, mintsem a részletes történelemben. A Szaszanidák virágkora csak mondákból ismeretes előtte, de annál kimeritőbben foglalkozott a moszlim korszakkal, s nemcsak Ali örökösödési kérdése fölött, de az Alidák harczai és szenvedései legcsekélyebb részlete fölött oly hévvel vitatkozik, mintha ezek máról s tegnapról szóló tettek s nem

oly események volnának, melyek jóformán 1200 évvel ezelőtt történtek volna. A Szefidák korszaka sem hanyagoltatik el; leginkább jellemző adomák gyüjtése által igyekesznek kitűnni, mig a haza múltjának bírálati méltánylásáról már azért sem lehet szó, mert a történetirás Persiában s egyátalán egész Keleten a krónika formájában maradt meg.

Egy másik tárgy melyben a világfi ragyogni kénytelen, s melynek tudása Persiában minden finom műveltségü emberre nézve csaknem ép oly kötelességszerű mint nálunk a zongoraverés még oly hölgyeknél is, kik épenséggel sem birnak zenetehetséggel, a nemzeti zene. A miénktől teljesen elütő persa zene már számtalan szakember fejtegetési tárgyát képezte, én csak annyit akarok róla mondani, hogy európai fülnek, még sok évi megszokás és hallás után sem hangzik kellemesen. Bizonyos, kulcs gyanánt szolgáló betűk helyettesitik Persiában az irott hangjegyeket s a hangok változatai ott egyetemesen dallamoknak kereszteltetnek. A legismeretesebbek Huszeini, Makami, Sirazi, Iszfaháni, Buszelik stb., — s a mint értesültem, ezen elnevezések többnyire azon helyekre utalnak, hol e dallamok már régi idők előtt is kedveltettek.

Ha az ó-keleti kultura e mintaképét a finom műveltségü efendivel szembesitjük, azonnal felismerjük benne, két teljesen ellentétes világnézlet korcsalakját, mely aligha tehet előnyös benyomást. Az iszfaháni salonból tehát egy stambuli salon felé fordulunk, s szemügyre veszünk egy fiatal efendit, ki minőségére nézve az Amédida, vagy pedig a külügyérség titkárságának tagja

R . . . bey, jó család ivadéka, s már arczvonásai is elárulják a számos fajvegyülék nyomát. A népbuvár, a görögörmény typus erős vonását fogja bennök felösmerni, ittott kevés sémi, ritkábban turáni, legkevésbbé azonban a tisztán ázsiai typus ismertető jeleit fogja találni. A stambuli efendit az ázsiaiak lajstromába sorolni, kissé koczkáztatott dolog volna. A magas tetejü kalap és frakk őseredeti európaivá bélyegzik, s Párisban a Montmartre boulevard embertömegében alig lesz megkülönböztethető a délfrancziától vagy spanyoltól. De nézzük meg hát figyelmesebben az ál-keletit. Nem ugyan alá, de mégis keresztbevetett lábakkal találjuk dívánján ülve — mindenesetre igen kellemetlen és erőszakolt helyzet, mert a nadrág lábszárain egész az elpattanásig megfeszül s folytonos izgás-mozgása, ültének kényelmetlenségéről tanuskodik. Nem kevésbbé czélirányatlan az elől begombolt, állógallérral ellátott kabát, (szetri) mely egyrészt a fej lehajtását megakadályozza, másrészt szűken testhez álló szabása által a török ülésnél elmaradhatatlan testbehajlását nagyon megnehezíti. Ezen öltözetet a fez koronázza, a kaczéron oldalracsapott sapka, hogy a frizura kellőleg láthatóvá váljék, mert ezen uraknál az üstök leborotválása ismeretlen dolog s a persák »kakul«-jai (fürtök) egyátalán itt sohasem voltak divatban. Toldjuk meg még e képet az elmaradhatatlan glacékeztyűvel és lakczipővel, s a jelenkor ázsiai kultúra képviselője teljes valójában előttünk áll.

Belseje külsejére hasonlit. A magán vagy nyilvános iskolából az arab nyelvtan és persa nyelv csak épen annyi

tudományát hozta el magával a mennyi concipista-pályájára elkerülhetetlenül szükséges. Az eszmény, melynek elérésére törekszik az, hogy jó Kiatib, azaz irnok vagy stylista váljék belőle; t. i. értsük meg jól a dolgot: annyira akarja vinni, hogy egy gondolatot hibátlanúl papirrá tudjon tenni, mert csak ez úton — in hoc signo vinces — juthat nagy hivatalos állásra, tekintélyre és gazdagságra.

Igaz, hogy a török irály nem könnyű dolog, de az európaira mindenesetre furcsa hatást tehet, ha látja, hogy egy államhivatalnok törekvései oly tudományok elsajátításában pontosulnak össze, melyeket nálunk, már a harmad osztálybeli elemi tanuló régen magáévá tett. Megengedve, hogy Egyptom és Törökország mai intelligenciája már az annyira óhajtott Kitabet teljes birtokában van, tulajdonképeni nemzeti müveltsége mégis ijesztő minimumra olvad össze. A török irodalom gazdag kincstára a többség előtt csaknem teljesen ismeretlen s csak igen ritkán történik, hogy egyik-másik felemlíti Baki, Vehbi, Szami vagy Kemal pasazadet vagy Szaad-ed-din-t, mi pedig 30 évvel ezelőtt még megtörtént. A történelmi ismeretek, a mint arról már az iskolaügyekről szóló fejezetben említést tettem, még rosszabb lábon állnak s mind ezen hiányok silány kárpótlásaúl, a franczia nyelv igen felületes ismeretét fittogtatják, bár ott is alig jutnak egy könnyű olvasókönyv megértésénél, vagy a felületes társalgásnál tovább. E nyelvet a nyugati tudományok elsajátítására eszközül felhasználni, eddig csak keveseknek jutott eszébe, s úgy akarta a szerencsétlenség, hogy azoknál is csak oly korban, midőn a tanulás az ázsiaiaknál már nagy

erőmegfeszitéssel jár. Az izlés-irány szinte igen kétséges a modern kultura ezen ujoncainál. Az uralgó divat által betanitva, európai szinházakat és estélyeket látogatnak, mellesleg azonban, az ázsiai bohóczkodás s a Karagőz undorító alakjaiban is gyönyörködnek, tetszést színlelnek úgy ételeinkre, öltözetünkre, lakásmódunkra nézve stb. bensőleg azonban mégis a régi nemzeti szokások hívei maradnak.

A nyugati moszlim kultura e korcsalakjai kétségtelenül ellenszenvesebb hatást tesznek az európaira, a hamisitatlan moszlim-világ legkificzamodottabb képviselőinél.

Az afghánok, özbégek és tadsik-ok, körülbelül oly fogalommal birnak a műveltségről, mely Európában az ököljog idejében s Nyugat-Ázsiában rendkivül viharos korszakokban uralgott. Ezeknél az értelmi osztály két szigorúan egymástól elkülönített kategóriára oszlik: a katonai- és hivatalnokira s a mollá-k vagy világi-egyháziakéra. Valamint utóbbiak a harczot és viszálkodást hivatásukkal összeférhetetlennek tartják s utazáson és zarándok-útakon csak azért kötnek kardot, mert a Kórán szerint a fegyvertelenül elesett egyenesen a pokolba jut; — igy a szipahi,— az első osztály elnevezése — a tudományos miveltséget tisztjére nézve igen nélkülözhetőnek, ha nem is egészen fölöslegesnek tekinti. Jól lovagolni, czélba lőni, lándzsát derekasan kezelni, legfőkép pedig, magatartás és modor által jelvényezni a fejedelem kegyéből nyert kitüntetést vagy társadalmi állást, ezekből áll ezen osztály főtörekvése és életük feladata. Minden aristokratának megvan a maga irnoka, ki alkalmi verselő, számtanár, csillag- és álom-magyarázó s olykor még lelkipásztorképen

is működik, s ha az említett nagy úr az alsóbbfokú vallási kérdésekben egy-egy szerény megjegyzéssel hozzá tud szólni, vagy az olvasott költői termékekből némi értelmet tud kimagyarázni, az afghán vagy özbeg high life-hez szükséges tulajdonok netovábbját érte el. Irni és olvasni nem tudni, egész Közép-Ázsiában kevésbbé szégyen, mint első látásra fel nem ismerni egy ló korát, egy fegyver értékét hajszálig ki nem találni a nélkül hogy a kéz érintette volna azt, vagy egy rabszolga munkaképességét meg nem tudni határozni, anélkül hegy lábait meg ne tapogatnák. Tényleg, nem titkolhatom el, hogy Közép-Ázsiában a legtökéletesebb gentleman szellemi kultúrára nézve a magához hasonló állású iráni vagy törökországbelihez képest nyomorult torzképet mutat, melynek rovására Teherán és Konstantinápoly udvaronczai mindannyiszor jóizűen mulatnak, valahányszor Hilmendről, vagy az Oxus és Jaxartes partjairól diplomatikai követség érkezik.

A magasabb özbeg-osztály míveltségének, gyenge, igen gyenge nyomai találhatók, a sivataglakó Kirgizek szultánjainál és vénjeinél. Orosz utazók gyakran megvalának lepetve a patriarchális modor, márvány nyugalmu arczvonások, s alkalmilag felmutatott moszlim bölcsészet példányai által, melyekkel az ily törzsfőnökök sátrában találkozának. Képzelem, mennyire meglepő az ily tünemény észak fiaira nézve; azonban e látszólagos tehetség s ez ildomosság nem egyéb, a moszlim műveltség utolsó s legmesszebbre terjedő ágazatánál, mely az Iszikköl partjain s az Ala-tau hegységben a megfelelő buddhista kultúra romjain gyökeret vert. A kirgiz Szultán†a. az özbég

sipahihoz, az özbég sipahi†a, az afghan kánhoz, az afghán kán†a, a persa mirzához. Az utóbbi utolsó s leghívebb képe az ó-mohammedán kulturának, ellenben az arab- és török gentleman, a vele született makacsság s századéves ellenszegülés daczára mégis már sok idegenszerűt, európait vett fel modorába és beszédmódjába s ennélfogva ma már ép oly kevéssé tekinthető európainak mint valódi keletinek.

Egész Keleten a műveltség főkövetelményét képezi, sőt azt mondhatnám, a szellemi műveltségnél magánál többre is becsültetik az ildomosság; a keleti életkép egy kiváló vonása, mely szóban és tettben magába foglalja a társadalmi és politikai különbség mindazon változatait, melyek által a két világ leginkább választatik el egymástól. Felhevült képzelődés, szóvirágos nyelvezet, feltünő vonzódás külsőségekhez és czeremóniákhoz s végre a zsarnoki kényuralom előtti folytonos rettegés, szükségképen nagy különbséget fognak előidézni a szó és gondolat között; azon hitben ringatja magát az ember, hogy a tömjénezés füstfellege mögött biztonságban van s így lett az ildomosság tulajdonképeni képmutatássá. Csak az, a ki látta mint találkozik pl. két persa paraszt egymással, ki nem tudva, melyikének dukál az első megszólítás megtiszteltetése, nehány perczig szemlesütve áll egymással szemben — csak az képzelheti mi a keleti ildomosság. Ha végre utat tört magának a társalgás s eldöntetett, ki szóljon előbb, az egyik paraszt nyugodt, sőt halk hangon mondott szavakban egész kérdés-sorozatban tudakozódik szomszédja hogyléte felől; P. »Zsiros-é a gégéd?« »Nedves-é

a szájpadlásod?« »Insallah, nincs-é betegség házadban?« »Jól érzed-é magad?« stb. stb. Olykor tiz-tizenöt ily kérdés tétetik egy huzamban s a jelenet kómikuma abban rejlik, hogy a köszöntő, mondatainak elhadarása után nyugodtan állva marad, s az üdvözölt részéről ugyanazon kérdéseket, ugyanazon sorozatban meghallgatni kénytelen. E czeremóniák nemcsak az aránylag művelt iráninál, de még a turáni felső vidék legkezdetlegesb sivataglakóinál is kötelességszerü s rendkivül megdöbbentőleg hat, ha durva arczvonásu, rongyos öltözetü embereket, a szóvirágos nyelvezet finomitott kifejezéseire látunk törekedni.

Előkelő körökben széditő magasságra jutottak az ildomosság fogalmai; irásban és beszédben, nyelvezetben és tettben, sőt az élet minden cselekedeteiben oly mértékben nyilvánúlnak, melyről Nyugaton, még azon időben is, midőn társadalmunk e téren hihetetlent hozott létre, fogalmunk sem volt. »Én-nel beszélni, ördögnek szokása,« mond a példabeszéd, ennélfogva előkelőkkel szemben, a társalgási nyelvben a kitagadott »én« helyett csak ily körülirások használtatnak: »Szolgád, rabszolgád, rabod, — s irásban: »A felszabadító levelet visszautasító rabszolgád, stb.« A második személyt igy irják körül: »Magas személyiséged.« »Fönséges személyed.« A mondattal: »Lábaid pora« azon mély tiszteletnek akarnak kifejezést adni, melynek következtében nem a személyhez magához, de annak lábaporához mernek csak közeliteni: »Lábaid porát a színházban láttam; lábaid porával a városba óhajtok kocsizni; ki nyirta meg lábaid porának a

haját; lábaid porának édes anyja megérkezett; stb. stb. Mindezek oly szójárások, melyek szépészeti szempontból nem hangzanak épen igen vonzólag: »Házam«,— »a te cseléd szobád,«— »gyermekem,« — »a te rabod,« — »feleségem,«—»a te rabnőd« kifejezések leple alatt használtatnak s mindezek után alig kell már mondanunk, mily hallatlan dagályosságra és túlzásokra vetemednek. Az üdvözlet mimikája külön említést érdemel. Az oszman társaság előszeretettel használja a »Temennâ-t,« oly üdvözlési modor, melynél a magát meghajtó, jobb kezét szivéről ajkaihoz, ajkairól homlokához emeli, mi által körülbelül az fejeztetik ki: a mit érzek, azt beszélem, s a mit beszélek, azt gondolom; vagy más szavakkal: érzés, szó és gondolat neked hódol. Ez tulajdonképen igen csinos mód volna, ha csak az illetőnek oly túlságosan nem kellene meghajolnia. A »Temenna khak beraber« (a földtől kezdődő üdvözlet) nagyon is lealázó czeremonia, másrészt azonban óriási haladás a birmánok, sziamesek és más keleti népek üdvözlési szokásaikhoz képest.

Persiában, az üdvözlési szertartások ferdeségei még szembetünőbbek, mert ott oldalt történik a hajlongás, a fej a jobb vállra hajtatik, hogy a nyak szabadonhagyása által a felsőbbvalónak értésére adassék: »nyakammal éltemet bocsájtom rendelkezésed alá,« oly ildomosság, mely a folyvást használatban lévő »Beli kurbanet sevem (áltozatoddá váljak) által, még inkább megerősittetik. Még szembetünőbb kifejezést nyer e szokás Közép-Ázsiában, hol a meghódoló, vagy bünbánó érzelmekkel közelgő udvaroncz kötelet s azon lelógó meztelen kardot

köt a nyakába, vagyis: magával hozza a kivégeztetésre szükséges eszközöket s ennek következtében életét felsőbb valója kezébe adja, annak egy intésétől várva sorsát. A többire nézve a közép-ázsiai még mindig az egyszerű »Muszáfehä« vallási formájához csatlakozik, azaz kölcsönösen mindkét kezét nyújtja egymásnak a találkozó, s meghittebb viszony esetében összeölelkeznek. Nagyok és fejedelmekkel szemben, egyszerűen keresztbetett karokkal mélyen meghajolnak.

Valamint szó és tettbeli túlságos ildomosság a moszlim világban tulajdonképen tiltva volt, s csak a khalifák világi hatalma növekedésével jött szokásba, szintúgy áll ez a mai napság oly dagályos és túlterhelt irályra nézve is. Ebben az ildomosság úgyszólván ellenszenvet keltő túlzásba csap át s ebben legtöbbre vitték a törökök és persák.

Ezeknek két-három nyelv szókincse állt rendelkezésére, s nemcsak hogy a legpazarabbúl használták fel azokat az irodalmilag remekelni akarók, de ildomossági ferdeségekre is lelkiismeretlenül kizsákmányolták. Hogy a nyugati olvasó fogalmat szerezhessen magának a keleti irály ildomosságáról és dagályáról, ide csatolok néhány példát egy kéziratban lévő levelezőből, mely 1809-ben oszmán nyelven jelent meg:

»Nemes, mélyen tisztelt, fenséges fiam! A küszöb magas fejedelme! (egy czím, mely a franczia huissiernek felel meg.)

Nagyméltóságod!

»Kívánságom átnyujtása mellett, mely szerint: Szerencse sajkád mindig a vidámság és szerencse partjainak

díszére váljék s kívánságaid vitorlái mindenkor az üdv és gyönyör révébe juttassanak — az elmetengerbeli buvár, t. i. a daltudó toll, a beszéd következő hullámait verte föl. — Ma este, midőn a 14 napos hold ezüst sajkája, szerelmet és gyöngédséget árasztva, a zöld menny tengerpartjára ér, mi Rumeli Hiszarban (a Bosporus európai oldalán fekvő falu), a bájtól duzzadó helyen, Hazreti Mollán, meg fogunk állapodni, hogy egész éjen át hajnalhasadtáig a »száraz víz és nedves tűz« élvezetének (pálinka-tivornya) engedhessük át magunkat.

A habozásnak hajszálszélességü tért sem szabad engedni; ennélfogva arra kéretik, hogy a vitorlák és evezők egész erejét használtassa; hogy minélelébb legyen barátai felvidulásának okozója.«

Ez a meghivó egy egyszerü raki-lakomára. Ime, itt adunk egy rövid meghivót vacsorára, mely ekkép hangzik:

»Boldogságos uram! Méltóságos uram!

»Ma este, ha Isten úgy akarja, és a csillaghad nagy királya, t. i. a világ napja, a sötétség birodalmában teendő útjára készülvén, lábát a sietség kengyelvasába helyezendi: arra kérlek, tisztelj meg a nappal versengző arczod szépségsugaraival, hogy az elhagyatottság és magány sötét éjjele, a tavaszi reg szellőjéhez hasonlólag felderüljön és szétoszoljon.«

Megjegyzendő, hogy e szertartás csak barátokkal és ismerősökkel szemben használható; e példákból könnyü lesz arra következtetni, mikép jártak el ezelőtt írásban a felsőbbvalók arányában, s mit parancsol az etiquette még mai napság is.

Ünnepek.

Tekintettel a keresztény világ s kiváltképen a keleti kereszténység számos ünnepére, csaknem ugy látszik mintha a moszlimoknál nem is léteznének ünnepek. A próféta tanainak követői ünnepeket ugyan ismernek, de azok nem a nyugalom napjai. Évenkénti, legfeljebb három nap kivételével, minden egyházi ünnepélyességnek eleget tett, ha pénteken részt vesz a Dsuma Namaziban (pénteki-ima) ott meghallgatja a próféta, négy társa és az uralkodó fejedelem dicsőitését, s a meghatározott mennyiségü Rikaat (térdhajtás) után ájtatosan, a többiekkel összhangzatosan kimondja az ámen. Ha ez megtörtént, napi foglalkozásai után nézhet. A moszlim vallás minden országában sokan igy tesznek, sőt még vallási buzgalmukról hires vidékeken is, s ha imitt-amott egyik-másik iparos vagy nagykereskedő boltja zárva van ünnepnapon, abból csak az következtető, hogy a tulbuzgó tulajdonos azon kötelességeknek hódol, — pl. bizonyos kaszidék elmondásával vagy szentkönyvek olvasásával foglalkozik, — melyek az egyházi törvényben, mint Nafilé-k (többlet) szerepelnek.

Bár számuk csekély s kiváló külsőségük sem igen említésre méltók, a moszlim vallás ünnepei leginkább az imádságok melegebb bensősége és a szertartások nagyobb

hatásu, ünnepélyesebb hangulata által különböznek a kereszténység ünnepeitől, mi első sorban a szívósabb s mélyebb gyökerezésnek tulajdonitható, mely a keleti hitvallást az egész keleti világban jellemzi. Az előkészületeket, melyek a Ramazan hónap beálltával tétetnek, — tudvalevőleg az Idi fitr-Bairam-al befejeződő böjthónap — éveken keresztül figyelemmel kisértem, s még tisztán megmaradtak emlékemben. A moszlim világ egész széltében a Boszporus partjain találtam ezen előkészületeket legfényesebbeknek. Ha az időjárás csak legkevésbbé kedvező, a ház nemcsak belülről, de kivülről is kitataroztatik és tisztára meszeltetik. A szőnyegek, butorok rendbehozatnak, kávéskannák, és csészék, evő- és ivókészletek ujonnan beszereztetnek, élelmiszerek rendkivüli mennyiségben és minőségben hordatnak össze, s mindez, egy harmincz napos böjtölés, a test harmincz napos gyötörtetésének tiszteletére történik. Bármily sajátságosoknak látszanak e rendelkezések, mégis teljesen megfelelnek a kitüzött czélnak, mert az egy hónapos bőjt, egyszersmint egy hónapos dözsölést is magába zár. A jó Isten, a szellemi állapot tiszta elismerése tekintetéből a test gyötrését rendelte el, minthogy azonban, a huszonnégyórányi napforduló idejét nem jelölte ki határozottan, tehát egyszerüen megcsalják a jó istent: t. i. nappal böjtölnek hogy éjjel annál nagyobb tobzódásnak engedhessék át magukat. A nap ennélfogva éjjelé változtatik s minden felforgattatik; oly zürzavar, oly összevisszaság uralkodik az életrendben, mely egyedül csak a jó keletieknek eshetik jól, kikről tudvalévő dolog, hogy az időt nem tartják épen a legbecsesebb kincsnek s a munkát sem

a legkedvesebb szokásnak. Még ma is szédülök, ha egy nyári Ramazan délelőtti óráira gondolok — (a holdév következtében az egyes ünnepek 33 esztendőn át egymásután minden évszakra esnek), melyek egy átdőzsölt éjre következtek. Hetekig tartott, mig a megszokás megedzé a testet. e rendkivüli élet-mód elviselésére Az egész hónapon át, a mohammedán világ folytonos mámorban, kábultságban él s az állam igen helyesen cselekszi, hogy ezen idő alatt minden munkásságot beszüntet.

Két-három órával naplemente előtt, Stambulban valamint Teheránban, Bokharában, Fezben és Marokkóban, sőt még Khina belsejében is egyenlő bádgyadtsággal, lehangolt közönynyel járnak-kelnek az igazhitüek tántorgó árnyai. Egy nyári-Ramazan forró napját egy csöp viz nélkül átszenvedni, — akkor e folyadéknak még neve is tiltva van, — vagy, mi még többet mond: átélni, a nélkül hogy a szeretett pipából egyetlen egyet szippanthatnának, valóban a leggyötrelmesebb kin, mit keleti emberre szabni lehet. Hiába barangolták be az érzékek szórakoztatása tekintetéből, a bazárok termeit, különböző mecseteket, hiába voltak jelen mindenféle szemfényvesztési, komédia és szinházi előadásokon—a gyomor korog, a gége szomjazik az érzékek elzsibbadnak s csak a fül folytatja még éberséggel teendőjét, a mennyiben amaz ágyudörgést lesi, mely a naplementét fogja jelezni. Végre eldördül a várva várt lövés s ezer meg ezer lelket, vagyis jobban mondva gyomrot örömteli felindulásba ejt. Mindenek előtt neki dülnek a pipának, azután viz után kapkodnak s végre a gazdagon ellátott asztalhoz sietnek. Hogy ottan mennyi fogyasztatik el,

azt európaiak el nem képzelhetik. Az étkek nem költetnek el nyugodtan, de hevesen, sietősen a gyomorba hányatnak s ugyancsak bölcs volt a próféta azon intézménye, mely az igazhitüeknek az ilyen lakoma után a Teravi imát parancsolta meg. Ezen ima t. i. 20 Rikaat-ból áll, melyeknek mindegyike a test 8 különböző helyzetével van egybekötve. Nyolczor 20, annyi mint 160, s a legmérsékletlenebb igazhitü mohammedán, sem tarthat gyomor elrontástól, minek után testét e 160 mozdulatnak alávetette. Nincs rózsa tövis nélkül, nincs öröm, üröm nélkül, nincs Ramazan-ebéd Teravi nélkül.

Igy ünnepelik a Ramazan-t Konstantinápolyban. Itt az esti ünnepélyességek, még a sugár minaretek kivilágitása s a kettőstornyokról alálógó transparens kórán mondatok disze által is emeltetnek, valamint egyáltalán a moszlim főváros, a Boszporus partján sokkal több bájt tud kölcsönözni a böjti hónapnak, mint azt más helyütt tapasztalám. E hónapokra esik »a végzet éjjele is« (Kadr gedseszi), melyben a szultán pompásan kivilágitott sajkákon a Szeráilcsúcsig járul s onnan a mecsetbe megy, mely ájtatos tettért a nemzeti pénztár egy szép rabszolganővel szokta megajándékozni. E végzet éjjele rendkivüli jelentőséggel bir a mohammedánok előtt, mert általános hit szerint ezen éjben szokta a jó Isten egyesnek bünlajstromát befejezni, s a jövő évre megkezdeni az uj könyvet. Tudós kórán-magyarázók ezen égi főkönyvnek állitólag szinét és alakját is ismerik, ennélfogva nem is csoda, ha az igazhivő ez éjben, legbensőbb töredelmességgel emeli lelkét az isteni könyvvivőhez.

Végre letelt a bünhődés hónapja. A Bairam nagy ünnepélyességgel s valóságos ájtatossággal kezdődik, mely csak is az Iszlam sajátja. Mindenki az előkészitett uj öltönyöket veszi fel s komoly méltósággal fittogtatja az utczákon, bazárokban és nyilvános helyeken. Ha az évszak engedi, virágfüzérekkel is diszitik a fejet, de rendkivül furcsa módon, a mennyiben a virágszárakat homlok és turbán közé szurják mig a virágok fejei a szemekre hajlanak alá. A kölcsönös látogatások és szerencsekivánatok szertartása, rendkivüli szigorral tartatik meg. Maga a szultán is ünnep első napján az ország nagyjait és hivatalnokait nyilvánosan fogadni kénytelen. Az ünnepélyesség, melylyel ilyen udvari ünnep jár sok, mindenféle látványosságot nyujt. A szultán a régi szerail egyik udvarán egy terasse-szerü emelvényen foglal helyet, az udvar első hivatalnokaitól környezve, mire a magas főurak uralkodójuk előtt, rangjuk szerint elvonulnak s mélyen meghajolnak. Azelőtt, a főurak tág, dudoros, eleven szinü, aranynyal és drága kövekkel elhintett öltözékei, az ily ünnepélynek a valódi keleti fény és pompa jellegét kölcsönzék, ma azonban, a mult bő, szingazdag ruházata, helyet volt kénytelen adni az európai szabásu, szük s józan kabátnak — mely a jelenkor, vagyis az ottomán császárság hanyatlásának hü jelképe.

Jogszerint a Ramazan-Bairamnak csak egy napig szabadna tartania, mindazáltal három napig ünnepeltetik, valamint a 70 nappal később következő Kurban-Bairam, (áldozat-ünnep) a szokásos négy nap helyett, némely vidéken 6—8 napig tart. Az utóbbi ünnep Abraham patriárka áldozatkészségének emlékezetére tartatik meg s különös,

hogy Törökországban nem bir azon magas jelentőséggel, melyet a keleti moszlim világban annak tulajdonitanak.

Konstantinápolyban s a birodalom egyéb városaiban csak a rendkivül nagy mennyiségü juh által nyilvánul, mely ez alkalommal faluról a városokba hajtatik. A ki csak szerit teheti juhot vesz magának és a vallási szertartások szigoru betartása mellett sajátkezüleg szurja le. Legvigabban megy a dolog ezen ünnep alkalmával a szegény medresze-hallgatók czelláiban, mert nekik, valamint a városnegyed szegényeinek, kik is, csak ritkán jutnak husétkek élvezetéhez, küldetik el a husfélék fölöslege. E két ünnepen kivül még egy harmadik is létezik az oszmán birodalomban, t. i. a Mevlud, azaz Mohammed születésének ünnepe, mely 1588-ban III. Murad által alapittatott ugyan, azonban a keleti moszlim országokban ha nem is egészen ismeretlen, még sem ünnepeltetik. A szultán egy nyilvános mecset-utjából áll, melyben valamennyi országnagy részt veszen, s a mult századokben ugyan még nagy pompával vitetett véghez, ma azonban már kevés látványossággal jár.

Egészen más jeleggel birnak az ünnepek a moszlim világ belső területein, mert itt kiváltképen gyásznapokból s csak egy ősrégi ünnepből állanak. Az elsőkhez tartoznak mindenekelőtt a siita felekezeti buzgalom által nagyon is okadatolt gyász és boszúhónapok, melyeket Persiában ünnepelnek s melyek a hosszasabban Keleten tartózkodó idegen előtt igen sajátságosoknak tünhetnek fel. Ezeknél minden Ali örökösödési harcza körül forog, mit a három első Khalifa ellen folytatott s minden törekvés oda irányul

hogy Irán mélyen sértett nemzeti hőse minél jobban dicsőitessék s ellenfelei minél alávalóbb, nyomorultabb gúnynyal és gyalázattal tetőztessenek. Ide tartozik első sorban Mehdi születésnapja Saban 15-én, a szunniták ellenére, kik ezen Imamot csak a feltámadás után akarják e világra hozni, mig schiiták állitása szerint már régen a feltámadás előtt született s titokban elrejtőzve még mindig él. Továbbá a Gadir-i-Khom ünnep, Dsemazi-ul-akir 17-én azon nap emlékéül, melyen Mohammed Mekkából Medinába utaztában a Khom völgyben vejét, Alit, helytartójának nevezte ki, oly tény, mely a leghatározottabban bizonyitson a három khalifa usurpátiója ellen. Ali halálnapja szintoly mély nemzeti gyászünneppé vált, mig másrészt a 27. Ramazan, Ibni Muldsem, Ali gyilkosának halálnapja örömünneppé emeltetett. Ezen sorozatba tartozik az Omar-Szuzani is, t. i. Omar megégetési ünnepe, mely az Iszlam e legkiválóbb, minden schiita által mélyen gyülölt, harczosának halálnapján tartatik meg. Egy fabábut készitenek, melyet Omarnek keresztelnek s belülről lőporral töltenek meg; este e gyülölt khalifát in effigie a városon végig hordozzák s azután, a közönség nagy gyönyörüségére, egy hátul alkalmazott röppentyü segedelmével a levegőbe röpitik.

Legcziffrában, természetesen a Moharrem alatt mennek a dolgok. Az első tiz napon át ugyan az egész iszlamvilágban tartózkodni szoktak a nyilvános mulatságtól, de a siita hit tartományában már négy héttel azelőtt végtelen panasz és gyász szertásokat visznek végbe, paszió játékokat adnak elő; élégiákat énekelnek s örökös sirás és

zokogás közt élnek. Mi azelőtt Alinak szólt, az most szerencsétlen gyermekeinek. Haszan és Huszein, s leginkább utóbbi vértanuságának rovására megy, ki Kerbela viznélküli sivatagában nyomorultan tönkre ment övéivel együtt. A nap sugárfényével árasztja el a közel eső Tigrist, a tábor csak nehány lépésnyire van a folyamtól s mégis senki sem meri az üditő nedvnek egy csöpjét előhozni Huszein elaléló családja számára; mert a kis csapat, Jezid hadától körülfogva, a legkisebb moczczanásnál egy biztos halálnak menne elébe. Huszein tizenkétéves kedvencz fia, Ali Ekber nem nézheti tovább, mint küzdenek anyja, növérei és nénjei a szomjhalál kinjaival, mint görnyedeznek elégett nyelvvel, a sivatag forró homokjában s harcziméjére kap, hogy az ellenség sorain át utat törjön magának. A leskelődő ellenség számtalan kardcsapásai alatt összerogy, a vér — a szinpadon, vörös répanedv által ábrázolva, miután itt egy passzió előadásról szólok — szélylyel locscsan egész a néző közönség közé és elvegyül annak sürün omló könnyeivel. Utána az apa, t. i. maga Huszein lép a harczmezőre, küzd mint az oroszlán, de ő is, sebekkel boritva rogy össze s a panaszkiáltások vad zaja, tulharsogja az ábrázolók dünnyögő hangon előadott elégiáit. E jelenetek egy egész hónapon át szakadatlanul adatnak elő, a városokban fényesen, pompásan, falun egyszerüen; még elkülönzött sátorcsoportoknál sem hiányzanak ezen előadások egyes töredékei, s a ki a négyhónapig tartó sirást és nyögést halotta, a fej folytonos behintését látta festett fürészporral hamu helyett, az nem fog csodálkozni ha a siitákat a Ruzi Asurán (tizedik nap), a

a nemzeti gyász tetőpontján, nyilvános menetekben mint az őrülteket fogja látni a városon végig haladni, ugy viselve magukat, mintha mindegyikükbe belébujt volna az ördög. A ruhát leszaggatják testükről (miután gondjuk volt rá, hogy a legócskábbat vegyék magukra), hajukat, szakállukat tépik, neki szaladnak egymásnak fejeikkel, vagy a falba ütik, de mi több, minden városnak megvannak a maga spécziális vértanui, kik kedves Huszseinuk fölötti fájdalmukban fegyveres kézzel sebeket ütnek magukon, — természetesen, nem a test veszedelmes helyein, — s a véres tagokkal valódi hősiességgel hadonáznak. Az ilyen önmegbénitás különben épen nem háladatlan üzlet. Egy egykori utazótársam, mély karsebeit értékes tőke gyanánt ápolta s egy városból a másikba hordta mutogatni, pénzt gyüjtve velök. A szellemdus Iránban kiválóan értenek hozzá, mint kell egymást a jó isten contójára orránál fogva vezetni. Igy gyakran találkozni ott oly emberekkel, kik homlokukon nyolczsarku vaksebet hordanak. Azonban, nagyon csalódik a ki azt hiszi, hogy ez egy octogén kőhajitás nyoma. A siiták t. i. az imaszőnyeg helyett, a Kerbela földről származó, nyolczsarku vályogtéglát használják, melyre leborulás alkalmával kénytelenek homlokukat nyomni, s ezen emberek aztán, el akarják hitetni a világgal, hogy homlokuk a tulságos imádkozás következtében sebesült meg, mig tényleg a seb csak pettyegetés által állittatott elő.

Bármily izlésteleneknek mutatkoznak is az iszlam vallási ünnepei, az ujévi ünnep Noruz, mégis költőileg szép; a tavaszi éjnap-egyenre esik s azon perczben, melyben

a nap a kos jelébe jut, veszi kezdetét, s a parszi-kultus egyetlen maradványaképen, nemcsak a siita Iránban, de a keleti moszlimvilág minden tartományában nagy fénynyel ünnepeltetik. Konstantinápolyban a Noruzünnep csak az előkelők házaiban, édességek s a házigyógyszerész által ajándékképen átnyujtandó főzetek élvezete által dicsőittetik. Azonban az ottomán császárság keleti határától kezdve egész Khináig, a Noruz ugyszólván fontosabb szerepet játszik, mint a vallási ünnepek. Iránban már hónapokkal azelőtt szoktak készülni reá. Czukor, szörpök, sárgaczukor, czukorba főtt gyümölcsök stb. hihetetlen mennyiségben hozatnak a városokba, tizenhárom napig tartó ünnepélyre számitva, azoknak fogyasztására. Mindenki uj öltözetet vagy legalább uj ruhadarabot igyekszik készittetni; a királytól le a koldusig, mindenki ajándékokat kap és osztogat, s mondhatom igen érdekes látványt nyujt az örvendetes felindulás, melylyel a tavasz beköszöntése üdvözöltetik. Az ünnepélyek a csillagászok által meghatározott pillanattal veszik kezdetét; leghatályosabban fejlődnek a király udvaránál, ki az ujév beköszöntét országnagyjai körében szokta bevárni, hogy azonnal átvehesse azoknak üdvözleteit s egyuttal ajándékokat osztogathasson. Hogy ez alkalommal nem hiányzanak a dagályos költemények sem, melyek a Sah felséges lényét a tavasz fenséget egyaránt dicsőitik — király-illat és rózsaillat merészen egybeolvasztatnak — magától értetik. Hivatalos beszédekben sincs hiány. A Sah az ország állapota, üzlete és ipara felől kérdezősködik, értesitést követel a hit és vallás terjesztéséről, mire a miniszterelnök ő excellenciája az ujévet óriási hazugságokkal

kezdi meg, a mennyiben vidékeket, melyek tényleg romnak indultak s nyomoruságban tengenek, virágzó kövéreknek ir le; szintoly mértékben és szellemben hazudnak a főpapok is, kik a moszlim hit győzedelmes terjedéséről mesélnek, holott pedig az Oxustól kezdve a hitetlenség fekete árnyait mind messzibbre terjeszti ki Irán földeire. Kérdező és kérdezett biztosan tudja, hogy csaló és megcsalatik de az perczig sem tartóztatja a Sehin Sáh-t, hogy mindenütt ajándékokat, tele kézzel uj verésü arany- és ezüstpénzeket ne szórna, mert az ujévet arany ajándékkal kezdeni, legjobb jóslatnak tekintetik. Bármily ősrégi is a Noruzünnep, mégis ugy látszik már fontos átalakulásokon ment keresztül még a nehány évszázadnyi, aránylag rövid idő alatt is, mert Chardin és Thevenot franczia utazóktól kezdve, egész Polák-ig, Persia legujabb s legalaposabb ismertetőjéig, ezen ünnepély leirása Irán minden látogatójánál különbözőleg hangzik.

A mint a tudós Richardson beszéli, az évszak változtában szép alaku ifju, jelképileg az uj évet ábrázolván, állittott a királyi hálószoba ajtaja elé s azon perczben, midőn a nap a kos jelébe jutottnak mondatott bejelentetlenül belépett a királyhoz. A király kérdéseire: »Ki vagy? Hová mégy? Hogy hinak? Mit hozasz?« — az ifju azt felelte: »Én áldott és üdvhozó vagyok, Istentől küldettem hozzád, mert az Új évet hozom.« Erre egy másik szép ifju nagy tálat hozott elő, melyben buza, lencse, bab, zezamfü, rizs, továbbá nagy adag czukor és két ujveretü pénzdarab volt, mig a miniszterek és országnagyok friss sütésü kenyeret nyujtottak át. Miután a Sah mindent megizlelt volna, a

maradékokat elosztá a jelenlévők közt, mondva: »Ez az uj idő ujévének uj napja, hol minden létező megujul.«

A mi ez alkalommal a királyi palotában történik, némi változatokkal az országnagyjai palotájában ismétlődik, mig magánkörökben, az ünnepi ruhába öltözött család gazdagon megrakott asztalnál foglal helyet. Annak közepén — (megjegyzendő, hogy itt csak a földön felteritett szőnyegről s nem tulajdonképeni asztalról van szó), vizzel telt tál áll, melyre minden szem irányul. Azon perczben t. i. midőn a nap a kos jelébe jut, a föld egy halk megrendülése következtében a viz állitólagosan megbodrosul, s e pillanat adja a jelt kölcsönös üdvözletekre. »Idi suma mubarek bad!« (Ünnepetek boldog legyen!) E köszöntés hangzik fel az nap mindenütt, házon kivül és házon belül, a város minden utczáin, a merre emberek csak találkoznak egymással. A Noruz-zal t. i. az állami, üzleti, ipari, és mezőgazdasági életben uj fejezet kezdődik. A fagy, eső és borus ég évszaka helyet ád a tavasznak, az azurkék mennyboltnak, a balzsamos légnek s virágok édes illatának. Nem csoda tehát, ha az ünnepélyek szakadatlanul folytattatnak 13 napon keresztül, s még a pénztárát oly aggályosan őrző fejedelem sem képes magát kivonni belőle hogy a nyilvános mulatságokhoz bizonyos összeggel hozzá ne járuljon. S még ott is, hol az irán kultura az ó parz eszmék befolyása alatt már egy évezreddel ezelőtt fanatikus arábok és turáni hordák által erőszakosan kiküszöböltetett, még ott is, t. i. Közép-Ázsiában is a Noruz még mindig antik formájában és bájában tovább virágzik.

Sajátságos, hogy az ős Kharezm, a parszi-kulturának

ezer év előtt még hires székhelye, hivebb maradt e szokáshoz, mint Turkesztán egyéb részei. Khiva özbeg népségénél a tavasz beköszöntése nem kevésbbé fontos szerepet játszik mint Persiában. Állitólag e napon hangzanak fel először a szilfák sürű lombozatu ágairól, a csalogány busongó, édes dalai. Az Oxus drága nedve, ezen ünnepély érdekében a legtávolabb csatornákba is bebocsájtatik; a város nyilvános térein kosviadalok és lóversenyek rendeztetnek, s a kinek csak módjában áll, ezen időtájt elhagyja lakását hogy nehány napot sátorokban, valamely kövér mező szélén töltsön el. A szigoruan moszlim Bokharában, ugyan szinte ünnepeltetik a Noruz, azonban nem oly pompával, mint az iszlam legszélsőbb keleti határszélén, t. i. Keleti-Turkesztánban. A természet szép ünnepének e kiváló dicsőitése nem lehet meglepő, mert az iszlam ünnepei egyáltalán számra igen kevesek s azonfelül a gyász és elkeseredés érzelmeivel tartatnak meg; jelentőségük elvileg, az Istenségbe való, őszinte elmélyedésen s a próféta rajongó dicsőitésén alapul, s ennélfogva magától értetődik, hogy a lélek örömteli hangulatát kizárják.

Zarándokok és zarándokolások.

»Esz safr kitatun min esz szakr« (az utazgatás egy darab pokol) állítja egy arab s egész Keleten elterjedt régi közmondás, mely sokak előtt a keleti kényelem-érzék kifejezésének fog tetszeni, voltaképen azonban semmi egyéb parodiánál, vagy ártatlan szójátéknál.*) Az utazás tudvalevőleg egész Keleten kellemetes időtöltésnek, az egészségre nézve jóhatásunak tekintetik, sőt bizonyos népeknél valóságos szenvedélylyé vált, mely különféleképen érvényesül s legvilágosabban nyilvánúl a zarándokolások utáni mohó, fékevesztett vágyban. Ha a persának vagy közép-ázsiainak kiválóan jól megy dolga, ha magának vagy élettársának rendkivüli élvezetet kiván nyujtani, akkor a moszlim-Ázsiában zarándokolást határoznak el, olyformán, mint a hogy nálunk Olaszországba vagy Svájczba tervezünk kéjutazást. E czélra jó eleve, megtakarított kis összegek tétetnek félre, ruhát és utazó-készleteket készítenek s már előre gyönyörködnek az élvezetben, melyet az idegen országokon és városokon keresztül teendő út, s a tartózkodás annyi nagyfontosságú, a pró-

*) E szavak írásmódja oly annyira hasonló, hogy utazás és pokol közt a különbség egyetlenegy pontból áll.

féta által szentesített helyeken, nyujtani fog, be sem számítva az előnyt, hogy e szent helyek látogatása az örök üdvösséget biztosítja az utazó számára.

A zarándokolások közt a Mekka és Medinába való utazás, az iszlam e legszenteltebb helyeinek látogatása, természetesen legkiválóbb szerepet játszik. E »Hadszarándokolás« néven nevezett búcsújárás után következik a próféta egyes családtagjai sírjainak látogatása, p. a siiták részéről, Kerbela és Nedschef sírjai Meshedben, Kumban s más helyeken, továbbá az Eszhabóknak, — a próféta társai, a vallás-épület megalapitásában, — s más szentek és irástudók nyughelyei, s ámbár mathematikai pontossággal ki van mutatva, hogy 7 búcsújárás ezen, s más 21 másik Veli-Ullah sírjához, hasonértékű egy mekkai zarándokolással, mégis a sivár, köves, homokos Arábiába való vándorlás, a moszlim keletinél a vallás örve alatt nyilvánuló utazási vágyának legfőbb ideálját képezi. Mindenekelőtt tehát a »Hads«-ról, a par excellence zarándoklásról fogunk szólani.

Habár a kórán azt mondatja a prófétával: »Zarándokoljanak házamhoz,« azért a későbbi magyarázók, a túlságos búcsújárás, azaz, útazási kedvet korlátozni óhajtván, a zarándokolást mégis csak a következő föltételek mellett engedélyezték: 1) Elegendő pénzösszeggel kell ellátva lenni, 2) testileg egészségesnek és 3) nőtlennek kell lenni. 4) Nem szabad adósságokat hátra hagyni otthon, 5) csak béke idején szabad útra kelni, 6) inkább szárazföldön, mint tengeren kell útazni (minthogy az első kevésbbé veszélyes) s végre 7) teljes korúnak, azaz legalább

15 évesnek kell lenni. E szabályok szigorú betartása, gazdasági szempontból igen előnyös volna a moszlim társaságra nézve, de a szeretett vallás sok kibúvóval bír, s egyetlenegy látomány vagy álom elegendő arra, hogy az egész rendszert irgalom nélkül feldöntse. Mindenesetre érdekes marad a tény, hogy minél távolabb esik egy ország a moszlim világ e vallási központjától, annál nagyobb hévvel vágynak annak lakói a »Hadsi« tiszteletczím elnyerésére. Az ok valószinüleg, az Iszlam legszélső keleti és nyugati határain t. i. egyrészt Fez és Marokkóban, másrészt Kelet-Turkesztánban s a három Khanságban uralgó bensőbb és szívósabb hiterélyben rejlik, minthogy e vidékeken a rajongás sokkal jobban elharapódzott, mint magában Arábiában; valamint a fénytorony lábánál sötétség uralg, mig tetejének szétáradó fénysugarai a messze távolt megvilágitják. Elvitázhatatlan, hogy a Hadsi eszmében jó adag romantika rejlik, sőt azt mondhatnám, költői lelkesültség, mely a vallási rajongások daczára, melyeken alapul, mégis már századok óta gyakorlati eredményekre is vezetett.

Ha emlékemben felmerülnek számtalan ismerőseim a moszlim világ különböző országaiból, s magam elé varázsolom azon személyiségeket, kikkel a Hadsra való készülődés alkalmával ismerkedtem meg, még ma sem vagyok képes bizonyos csodálkozást leküzdeni. Ilyen emberek hetekkel, sőt hónapokkal azelőtt, az elhatározott terv következtében teljesen megváltoznak, s a mily mértékben közeleg az elindulás ideje, ép oly mértékben növekszik náluk a lázas, hevült állapot. Szegényebb s kevésbbé ismert

egyéniségek, feltünés nélkül, észrevétlenül szoktak eltávozni ismerőik köréből; rendesen mások költségen utaznak, kik aztán a rájok költött pénzért t a n t i é m e-et remélnek nyerni az isteni elégedettségből; sőt volt egy társam, ki életében nyolczszor tette meg mások c o n t ó j á r a a tavafot (a Kaaba körüljárása) és ép annyiszor Hadsi lett, anélkül hogy bizományozói e czímmel ékeskedhettek volna. Utóbbiak ezért csak a másvilágon várhatnak jutalmat, itt alant azonban, egyedüli joguk abból áll, hogy azon I h r a m-ban (ingszerü zarándokruha) melyet a Hadsi megbizott búcsújárása alatt hordott, temettethetik el magukat.

A zarándokútra készülők elindulása gazdagoknál bizonyos ünnepélyességgel jár. Az illető tetőtől talpig újba öltözik, szintúgy szolgái és kisérői is, a legjobb lovakat, legjobb nyeregszerszámokat viszi el magával s elutazása előtt végrendeletet csinál, oly elővigyázat, mely, a mint később látni fogjuk, korántsem felesleges. A családbarátok és rokonoktóli búcsú, komoly, megindító színezetet ölt, a mennyiben sok száz, sőt ezer mértföldnyi útnak néznek elébe, éghajlati nehézségekkel, emberi gonoszsággal és elemi bajokkal kellend megküzdeniök, mielőtt a Kaaba eléretnék.

Képzelj magadnak kedves olvasó, egy vagy több zarándokot, kik Khokandban vagy Kelet-Turkesztanban a hosszú s fárasztó útra kelnek Arábia felé s a legkedvezőbb viszonyok közt utazásuk czélját 9, de gyakran csak 12 hónap alatt érhetik el. Ezen emberek előtt a Hads, minden tapasztalatok, végtelen nélkülözések, szenvedések

és mindennemű veszélyek öszlete. Ily körülmények alatt természetes, hogy az egyes utasok lassanként összecsoportosulnak s a barátság, sőt rokonság erős kötelékével fűződnek egymáshoz. A távol észak-keleti mohammedán országokból jövők, többnyire Bokharában, Herát és Orenburgban egyesülnek, míg a délkeletiek Bombay- vagy Karsiban képeznek nagyszámú utazó-társaságot. Ott, hol az út nagy részét vizen kell megtenni, az utazási fáradalmak aránylag csekélyek, ámbár szűk helyre összeszorítva, a Hadsi-k itt sem élveznek valami különös comfortot. Azonban rendkivüli és valódi fáradalmakkal jár az Istennek inkább tetsző szárazföldi utazás, akár—itt az Iszlamvilág végéről beszélek — Persiát kerülve Dél-Oroszországnak, vagy egyenesen délnyugatnak tartva haladnak a szent városok felé.

A szunnita Turkesztánra nézve, a siita Irán oly ország, hol a zarándokok mindennemű veszélyeknek vannak kitéve, hol folyvást kínoztatnak, gyakran ki is raboltatnak s ily viszonyok között természetes, hogy Bagdad elérésével már a czélhoz közel érzik magukat. Bagdadtól, másrészt még Konstantinápolytól, valamint Áfrika igazhitűire nézve Kairó és Alexandriától kezdve, a karaván nagy mérvet öltenek, azon zarándokkaravánok, melyeknek ős typusa mégis csak a régi Ázsia földjein tünnek fel a vallási költészet valódi fényében. Itt egyes csoportokkal találkozunk, kik vörös vagy zöld zászlót lobogtató csatlós által vezettetnek. Minden csoportnak megvan saját papja ki egyúttal biróként is szerepel, ha felmerülő viszályokat kell kiegyenlíteni; továbbá saját külön muezzinjával bír,

ki szabad ég alatt, vagy a karaván-szerailban imádságra hí. Egy csoportban sem hiányzik a hajnyiró és a bohócz, ki a hosszu ut alatt, ha a »Telkin« éneklése már kifárasztotta a torkokat, vastag tréfáival igyekszik az ájtatos vándorokat megnevettetni. Ily csoportok gyakran egymás mellett utazgatnak, anélkül hogy azért elegyednének egymással. Hisz ez nem is lenne lehetséges. Amazok eretnek siiták, kiket egészen különböző gondolkozás és törekvés vezet a szent helyekre; emezek ellenben, ronda kinézésü tatárok rézsent álló szemekkel, idegen szokásokkal, idegen nyelvvel, végkép elütők a büszke arabtól, ki honfitársa s prófétája sírjához vándorol s amazokkal távolról és semmiben sem kiván érintkezni. »Az igazhitüek mind testvérek!« A mire Mohammed törekszik ez csak elméletileg szép — de Keleten mint Nyugaton, az elmélet csak elmélet marad.

A Tigris melletti nagy Khalifaváros után Damaszkus tekintetik a második nagy állomásnak, Damaszkus, hol tényleg össze is folynak az Északról Keletről, s Nyugatról jövő zarándokok seregei. A Bagdadtól odáig vezető út sohasem volt igen biztos, s a számos mellék-állomások daczára nem is volt valami igen kellemes, elannyira hogy igen érthető, ha a vizgazdag fakert, melynek közepén díszlik az Omejjádok székvárosa, a távol messzeségről jött utazót bámulatra ragadja. Persákat, Indusokat, Khinaiakat és Közép-Ázsiaiakat hallottam Damaszkusról beszélni s mindannyian földi paradicsomnak irták le. — A termékeny szyriai völgytől kezdve, a zarándokkaraván hivatalos jelleget ölt, a mennyiben Damaszkusban, a »Szure Emini«

(a konstantinápolyi zarándokkaraván felügyelője) hozzá csatlakozik. Az út már most délnyugoti irányban, többnyire sivár vidékeken keresztül, az ugynevezett szyriai zarándokúton Hedsaz, t. i. a köves Arábia felé vezet. A több mint ezerévnyi frequenczia s híres moszlim fejedelmek és fejedelemnők részéről rá pazarolt gondoskodás daczára, ezen út még mindig tele van kellemetlenségekkel, melyek a sivár könyörületlen tenyészet következményei. Az út igen gyéren népesített völgyeken, majd köves lapályokon, kopár hegygerinczeken, és forró homoksivatagokon visz keresztül; az állomáshelyek többnyire csak nyomorúlt agyagviskókból, vagy hajdankori kastélyok romjaitból állanak. De mit törődik a Kaabá-ért és próféta sírérrajongó moszlim a múltnak imitt-amott felmerülő szép emlékeivel, Rabati Ammón-nal az ó-római Philadelphia, Gerazá-val, (a mai Dserras), pompás oszlop maradványaival, kapuival, vízvezetékeivel és fürdőivel? Gondolatjai víztartók s iható víz körül járnak, melyek mind gyérebben kerülnek elő; ő pázsitos legelőhelyekre vágyik, melyeket azonban hiába keres; leginkább pedig védelmet óhajtana a nomádok támadásai ellen, mit azonban sem a Szultán, sem szent szándékainak kegyeletteljes méltatása nem biztosíthatnak neki. Akár a Beni-Harb, akár az Eneze, vagy más arab törzsök legyenek — mindannyian mohó szemmel lesik honfitársuk rajongó tisztelőit s a Hadsi-kat kirabolják s a hol csak szerit tehetik halomra verik agyon.

A rabló beduinok előli folytonos rettegéshez még az ijjedelem is hozzá járúl, melyet a vallási mondák és mythószok idéznek elő. Majd kisértetekről van szó, melyek

ezen út több helyén leszögeztettek; majd Themad puszta sziklaüregeiről, melyekben egy egész nép rögtöni tönkremenéssel bünhödött Mohammedbeni megátalkodott kételyeiért s melyeknek porladozó kőhalmazaiból lelket rázó jajkiáltások hangzanak ki, — természetesen csak a Hadsi-k fülei hallják; — majd meg az istentelen Ad óriás nép emlékére reszketnek, melynek fejedelme a hirhedett Seddad, Istennek jelenté magát, egész városokat épittetett aranyból, ezüstből s e vétkes képzelgésért természetesen iszonyúan megbünhödött. Csak Maannál, hol Palásztina felé ágazódik el az út, kezd a sivár természet egyhangusága gyéren felmerülő kertek és szántóföldek által felvidúlni s valóban rendkivüli vallás-rajongás szükségeltetik hozzá, hogy elragadtatást érezzen az ember, ha 30 napos kin- és fáradalomtejes vándorlás után, végre maga előtt látja a vulkánnemü katlant, melynek közepén a próféta sir városa fekszik, s melynek keleti végén a Ohod nevü fekete bazalt hegy kisértetiesen emelkedik ki. E hegy látásakor a keletieket valóságos fogfájás rohanja meg, mert ennek közelében vivatott ama híres hasonnevü csata, melyben a próféta ának két első fogát kiütötték; ama fogak, melyek legbecsesb ereklyeképen Konstantinápolyban a szerail csúcson drágakövekkel kirakott tokban őriztetnek s mély kegyelettel tiszteltetnek.

A Medina Jattrib keleti részén egy egyszerü, igénytelen épület, ép oly igénytelen zöld kupolával emelkedik; ez a próféta sirja fölötti épület, melynek láttára, a messzetávolból ide utazott sok százezer zarándok szive lelkesülten feldobog.

Egyszerűnek nevezem az épületet, mert más, p. a Meshedben és Nedsefben látható mohammedán díszépületekkel összehasonlítva, Medina világcsodája alig méltó említésre, s úgyszólván a próféta szerénységét s egyszerűségét jellemzi az utókor előtt. Az épület szabálytalan négyszögből áll, melynek külső falaihoz számtalan magánház támaszkodik, s csak homlokzatán láttatott el utóbbi időben, nagy bemeneti csarnokkal. A belső tért oszlopos folyosó futja körül, mely részint márvány és porfírból, részint azonban csak művakolattal bevont közönséges kövekből emeltettek. A délkeleti sarkot foglalja el a próféta madárkalitkaszerü mauzoléuma, még pedig csak nehány lépésnyire azon helytől hol Mahommed maga az első mecsetet alapította s szeretett neje Aisa karjaiban lehelte ki nemes lelkét. Ha e legszentebb szentély belsejébe lépünk, egy ágyszerü hely előtt állunk, melyet világos zöld, arany feliratokkal és kis nézőkével ellátott rács vesz körül. E rács rendkivül sürü s a tulajdonképeni sírtól csak keskeny sötét kis folyosó által választatik el, melyben a templomszolgák, a próféta úgynevezett utódai tartózkodnak s a fenntemlitett kandi ablakocskán át a dicső ősük számára átnyujtott ajándékokat a zarándokok kezéből átveszik, s magától értetődik, hogy azok javukra szolgálnak. A belépés e sötét titokzatos szentélybe, a templomszolgák által szigorúan elleneztetik, s annak kieszközlése csak nagyszerü adakozások következtében sikerül olykor a leggazdagabb Hadsi-knak.

A rács körül, de leginkább a sír fejoldala táján, a zarándokok égfelé emelt kezekkel a következő imát mond-

ják el: »Béke legyen veled ó próféta, Allah és Allah kegyelme és minden áldása. Béke legyen veled ó barátja Allahnak. Béke legyen veled, o legjobbja Allah minden teremtése közt. Bizonyságot teszek, hogy nincs Isten Allahon kivül, s azt vallom, hogy Te vagy prófétája és utódja; Tanuságot teszek, Allah prófétája, hogy hivatásodat híven betöltéd, hitedet bevallád s Istenedet imádtad, míg meggyőződést nyertél a halál órájában. És mi barátaid, o Allah prófétája, megjelenünk előtted, messze országok, távol éghajlatokról jövő vándorok, veszedelmek és nehézségek közepette, a sötétség idejében és a nap óráiban, azon vágytól vezéreltetve, hogy megadjuk neked a kellő tiszteletet s megnyerjük közbenjárásod áldását; mert bűneink megtörték hátunkat s Te képviselsz Annál, ki bennünket meggyógyít. Ó Allah prófétája, közbenjárásodat, közbenjárásodat kérjük.«

Ezen ima folytonos sírás, kiabálás, s nyöszörgés közt mondatik el, elannyira hogy saját hangját sem hallja az ember. Az írás nem-tudók, kik egy felolvasó szavait hallgatják ugyan, de azokat követni képtelenek, beérik vele, hogy a beszélő ajk- és szájmozdulatait követik. E mellett mindnyájan megbénitó kegyelettel vannak eltelve, alig merik ajkaikkal a rácsot érinteni, annál kevésbbé a tulajdonképeni sírbolt selyem függönyeit, melynek látásában csak igen kevesen részesülnek. Egy felvilágosodott mohammedán állitá előttem, hogy az egyszerüen egy nagy, hosszúdad, közönséges kövekből összerakott emelvényből áll, mely a multbeli kegyeletes keresztény utazók képzeletének távolról sem felel meg, miután az Mohammed aczél

koporsóját a padlóhoz s tetőzethez erősített mágnesek következtében a levegőben akarja lebegtetni.

Ugyanazon helyiségekben vannak Abu Bekir és Omar sírjai is, mindegyik külön nézőkével az emlitett rácsozatban, mely előtt az igazhivők megfelelő imádságokkal könnyítenek szenvedő lelkükön. Miután Omár a siitáknál, a bitorlóknak tekintett Khalifák közt leginkább gyűlöltetik, sírjának kandiablakából nagy figyelemmel kisérik a persákat, s a ki az iszlam e nagy hőse ellen valamely kihágást enged magának, az iszonyúan bünhödik gaz tettéért. Mindazáltal megszokott történni irániak részéről, hogy a szokásos »Ja Omár!« (ó Omár) helyett gyors kiejtéssel Ja Khimar!-t (ó szamár) kiáltanak s otthon erősen dicsekesznek a hőstettel. Hisz láttam irániakat, kik az Omár nevet czipőik talpára irták, azon kedves gondolatnak engedve át magukat, hogy egész napon át e főgazembert lábbal tapodhatják. — Habár a prófétasír látogatása inkább érdem mintsem kötelezettett, mégis ritkán találkozunk oly Hadsi-val ki e szent kötelességet elmulasztaná. A rajongó moszlimok legmagasztosabb vágya oda irányúl, hogy Medinában fejezhessék be életüket, és sok jómódú s rendkívüli ájtatosságú ember, élete hanyatló őszkorában oda vonúl vissza. Azokat Mudsavirnak, a próféta szomszédainak nevezik s már eleve is boldogoknak érzik magukat, hogy haláluk után a föld ama részében porladozhatnak, hol legközelebb esnek a próféta földi maradványaihoz s ennek következtében a feltámadás napján, a próféta közvetlen vezetése alatt legkönnyebben juthatnak Allah trónja elé.

Körülbelül öt vagy tiznapi tartózkodás után Medinában, mely rendesen Munevvire-nek (a kivilágított) neveztetik, a zarándok végre Mekka-felé vonúl, mely város a Mukerrime, (a dicsőített) elnevezést viseli. Négy különböző úton lehet eljutni oda, melyek közül leggyakrabban használtatik a Szultán-út, (Szultán-Joli). A vidék itt is fővonásaiban kopár és puszta, itt sincs gondoskodva legkevesbbé sem az utazók kényelméről, s nem egy ájtatos moszlim, — főkép a szegényebb osztályokból — nyomorúltan elveszni kénytelen, amaz iszonyú zűrzavarban és tolongásban, mit a végtelen mennyiségű lovas, öszvér, szamár, teve, hordkosarakban és gyaloghintón utazók előidéznek, ha rabló beduinok elől menekülve, vad összevissza-ságban tolonganak át a számtalan hegyszoroson, maguk alá gázolva azt a szegényt, ki mielőtt még megpillanthatta volna az Istenházát — a mint a Kaabá-t nevezik — szerény sorsának esik áldozatául. Az utolsó előtti állomáson csinálják rendesen a hadsi-toilettet. Megnyiratják, megborotváltatják magukat, minden ruhát levetnek, s felveszik az »Ihram«-ot, egy hosszú vászondarabból álló, könnyedén a testre vetett, s a jóhangzás kedvéért köpenyneknek nevezett zsákot, mely két nyilással bír a fej s jobb kar számára. Ezen Istennek tetsző öltözet nem igen gyakorlati, de annál kártékonyabb, mert az Ihram által, az északbeliek melegebb ruházathoz szokott egészsége nagy kárt szenved. Napszúrások napirenden vannak, a hűvös esték vérhast idéznek elő s ezek s más körülmények magyarázzák meg a tényt, hogy száz zarándok közül, ki a Volga, Oxus, Jaxartes partjairól s a Tian-San alvidékei-

ről Mekkába vándorolnak, harmincz, sőt több is a szerencsés hazaérkezés helyett, Alláhtól az örök álom boldogító sorsával jutalmaztatik meg. — Az említett állomástól, még egy napi s egy éjjeli út van hátra, mely részint fekete sziklafalakon, részint sárga homokon vezet keresztül, melyből oázisszerűen emelkedik ki nehány zöld pázsit lapály, míg végre másnap reggel egy hegyszoros végére érve, egy összevissza hányt szürke háztenger merül fel, s annak közepében a Kaaba nagy mecset-udvara a hét minarettel, oly látvány, mely a zarándokokat a legnagyobb lelkesedésbe, sőt üdvözült elragadtatásba ejti. Ezer meg ezer torokból száll égfelé az örömreszkető kiáltás »Lebeik, Lebeik, ja Allah!« (a mint néked tetszik, o Isten!). Mindenki leszáll, idegenek ki sohasem látták egymást, sohasem szóltak egymáshoz, összeölelkeznek; mindenki csókolódzik, sír, kiáltoz, ujjong, mintha váratlanúl földöntúli boldogság kapúi nyiltak volna meg előttük. S ez a tüz, e hallatlan felindulás és lelkesedés, mindössze egy a pogány időkből fennmaradt k ő n e k szól, melynek eredete sem a próféta tisztelői, sem máshitűek által, nincs ismerve, s mely mégis évről évre több mint tizenkét század óta, számtalan millió ember lelkében a legmagasb lelkesedést előidézni képes.

A százféle kellemetlenségről, csalásról s megrövidítésről, melynek a zarándokok az idegen néptől hemzsegő városban ki vannak téve, hallgatva, egy pillantást akarunk vetni a Kaaba legszentebb szentélyébe, mely egy nyilt csarnokokkal körülvett egyenszögű udvar közepén emelkedik. A tompa, alig negyven láb magas torony, a zarán-

dokolás idejében mindig hosszú selyem függönyökkel van elfödve. A bemenet északnak fekszik s oly magas, hogy a templomszolgák segitsége nélkül nem lehet bejutni. Egy egyszerű lépcső ugyan legkönnyebben segítene e bajon, azonban meghagyják úgy a mint van, mert a zarándokoknak nyújtott segitség az Isten szolgáinak igen sokat jövedelmez, s tudvalévő dolog, mily jól fel tudnak azok mindent használni. Ha végre belebotorkázott az ember e sötét, félemletes helyiségbe, az oszlopzatokról alácsüngő lámpák fényénél, jobbra a Makami Ibrahim-ot (Ábrahám lábnyoma) látja, melynek nagysága szerint itélve a jó patriárka oly lábacskával birhatott, mint tiz egymás mellé helyezett elefánttalp. Balra van a szent Zemzem-forrás, egy, valószinüleg földalatt folyó csermely, kútszerű nyilással, melynek vize a moszlimek által a legbecsesb nedvképen iratik le, messze el, a legtávolabb régiókba hordatik szét s csodatévő varázsital gyanánt tekintetik. Azt mondják: ha e viznek egy csöppje érinti a haldokló ajkát az meg van mentve a pokoltól s minden kínjától; egyetlen egy csöppe a női szépséget hervadatlanná teszi s gyermek-áldást biztosít meddő asszonyoknak. A forrásnál magánál, csak keveset élvezik e vizet s ez igen természetes, mert langyos, keserűsavas s az ájtatós zarándokoknak gonosz dysenteriát okoz. Igen, az a jó, drága zemzem! Utazótársaim Közép-Ázsiában hónapokig hordták öveikben, hitetlen csehek által készitett kerekre köszörült üvegekben, s ha valami veszedelem környékezte őke, jobban féltették Zemzen üvegeiket mint becses éltüket.

A legszentebb a Kaabában természetesen, a titok-

teljes fekete kő, (Hadsari Aszvad) a keleti sarokban, nem messze az ajtótól négy lábnyi magasságra befalazva. E kő, mely ma már csak töredék s aranyozott ezüst karikával van átfogva, nemcsak e kis épületnek tulajdonképeni fénypontja, de sőt az egész Iszlam-világnak; s csak félve és remegve közeledik hozzá a zarándok. Már távolról kinyujták utána ujjaikat, s a szent kő légkörét egyre ájtatosan csókolják. Százaktól körülvéve, mégis csak keveseknek sikerül, hogy azonnal hozzáférhessenek, tehát többször ismétlik a Taváfot s végtelen boldogoknak tekintik magukat, ha órákig tartó várakozás után, végre jobb kezük három első ujjaival érinthetik a világ legbecsesb kincsét s szomjas ajkaikkal megcsókolhatják. Ez, a mint már mondám, az egész zarándokút tetőpontja. — A Kaabá-n kivül, a mecset előudvarában fekszik a négy Makama, t. i. az orthodox felekezetek, névleg, a Hanefiták, Saféiták Hambaliták és Malekiták alapitóinak nyughelyei. E helyek naphosszant tarka néptömegtől, csupasz vállak és borotvált fejek sürü gombolyagától, valóságos emberchaosztól környeztetnek, valamennyien egy és ugyanazon eszmétől eltelve s csak különböző nyelvük által árulva el, hogy csaknem minden égalj legtávolabb eső tartományaiból zarándokoltak ide. A többire nézve, az élet a nemes Mekkában is csak olyan mint minden vallási jelentőséggel biró városban, t. i. végtelen romlott és feslett. A legájtatosabb imák, mindennemü vétkes kihágásokkal váltakoznak s az Isten házának legközelében oly orgiák ünnepeltetnek, melyek minden leirást felülmúlnak. Ez egyébaránt nemcsak Mekkában van úgy; nehány persa búcsújáró helyen alkal-

mam volt személyesen meggyőződhetni ezen istentelen állapotokról. Erre vonatkozólag is ellehetne mondani: les extremes se touchent, mert az erkölcstelenség és bűn szégyenteljesebb fészkei mint a persa Meshed és Kum aligha találhatók valahol a világon.

Eddig a nagy zarándok út két főpontjáról beszéltünk; még csak a harmadik, úgyszólván, az egész zárkövének leirása hiányzik, t. i. az Arafa, vagy — a mint a töökök mondják, — Arafat hegységre való búcsújárás. Itt t. i. a Zil-Hidse hónap 9-én hitszónoklat tartatik, mely a végtelen nagyszámu hallgatóság következtében, valószinüleg csak a legkevesebbek által hallatik, melyen jelen lenni, azonban minden zarándok köteles. Már két nappal azelőtt, ezer meg ezer ihramjába tekert zarándok siet ki Mekka északi kapuján, fel, az alig nehány száz lábnyi magas dombnak tartva. Az emlitett hónap 7—8-án már rendkivüli a tolongás a Zil-Hidse körül, a kopár szikla egész lejtője sürün van elhintve emberekkel, s hogy a 9-dik napot vidáman bevárhassák, kávéházakat, borbélyműhelyeket és mindenféle mulatságokat rögtönöznek. E napon már napkeltekor midenki a legtarkább összevisszaságban tódul fel a dombra, hogy a tetején álló szónokhoz minél közelébb jusson. Valóban nem csekély feladat! főkép Arábia izzó napsugarai alatt s csak a nyomorúlt ihramba burkolva; e mulatság nem csak egynek kerül életébe is, ki jutalmúl aztán az igazhitüek szemében, vértanunak tekintetik, kinek lelke egyenesen a paradicsom felé emelkedik. Egyébaránt kétséget sem szenved, hogy ezen emberekkel borított domb, az nap igen megható látványt nyúj-

hat. Ezer meg ezer szem tapad a szónokra, s valahányszor ez imádsága hevében karjait ég felé emeli, mindannyiszor megmozdúl a lejtőket elfoglaló egész embertömeg, óriás, ringó tengeri hullámhoz hasonlólag, s messze dörgő Lebeik! Lebeik!-ot küld fel a fellegetlen éghez. Ez egyszer helyén is van a Lebeik (= tessék), mert Ábrahám híres szavának ismétlése az, midőn a patriárka, engedve Isten akaratának, fiát az áldozatkőhöz vezeté.

A mint vége van a prédikációnak, mindenki, mint az őrült rohan le a hegyről. E sietség szabályszerinti s valóban irtózatos jelenetté fejlődik, ha a sok ezer ember részint lóháton, részint gyalog tüskön-bokron, sátorköteleken és sátorpóznákon át az éj sötétében, vagy egyes fáklyák gyér világításánál vad rohanással száguld le az Arafat lejtőin. E pokoli futásgyakorlat első állomásán imádság végeztetik; összeölelkeznek s egymást üdvözlik a Hadsi új tekintélyében, melyet e perctől fogva elértnek tekintenek. A mint ez állomást odahagyni készül, minden Hads hét követ kénytelen maga mögé dobni, melyek sátánnak szólnak, ki Ábrahámot kisértetbe akarta vinni. E kövek igen gyakran a sátán koponyája helyett, valamely ártatlan zarándok fejéhez röpűlnek, miből aztán természetesen heves verekedések támadnak, melyek a szent szertartás zárjelenetét képezik. Végre Mina völgyében, Ábrahám áldozata emlékeül, egy-egy állatot áldoz minden zarándok. — A szegényebbek beérik egy báránynyal vagy juhval, gazdagabbak azonban tevéket áldoznak s a leölt állatok száma gyakran több ezerre rúg. A hús felhasználását az áldozók nem engedik meg s minthogy annak legnagyobb

része ad majorem Dei gloriam, szabad ég alatt, Arábia forró napjának kitéve hagyatik hátra, e büzhödt légben leghamarább fejlődik a koléra első csirája, mely ezerenként osztogatja a zarándokok közt az öröklétre szóló útlevelet, s általok, a koléra-bizottság által szervezett szigorú intézkedések daczára, Európába is átvitetik. — A bucsújárás e harmadik jelenetének befejeztével, a zarándokok sietősen összeszedik Zemzem vizüket s egyébb emlékeiket, hogy könnyű szívvel s még könnyebb erszénynyel hátat fordítsanak Isten városának, míg Mekkában körülbelül, mint az idény lefolytával Karlsbadban, igen vígan vannak ezután. Ájtatos egyházszolgák, kútőrök, szállásadók, hôtelier-k, kereskedők, kávéházbirtokosok, komédiások és hetárák összeadják az idény jövedelmét. A jó Istenre, a fekete kőre, Arafatra és Zemzemvizre legkevesebbet gondolnak, annál többet ellenben a jövő idényre, és Mekka serifje, a próféta e vérrokonságban lévő ivadéka időnként még imádságokat is rendez, Istentől minél számosabb zarándoklátogatást esdve.

Hát a zarándokok? Még elég vidám hangulatban kelnek a hosszú, fáradalmas útra. Visszamenet Mohammed állítólagos lakházától egy kis porond vitetik el selyemzsacskóban. E »Khaki mubarek« (áldott vég) legbiztosabb gyógyszer legyen szembajok ellen. Annak idejében én is tartottam ily selyem zsacskót övemben, azonban sohasem birtam rávenni magam, hogy egy szenvedőnek oly mértékben hintsek port a szemébe, mint azt társaim tevék. A hazatérés egyátalán sokkal gyorsabban történik. A szeretettek viszontlátásának reménye felvillanyozza az

ellankadt tagokat s türelemmel türeti az utazás fáradalmait. A jutalom, mely a hazaérkezőket várja, fel is ér aztán a kiállott szenvedésekkel és veszedelmekkel. Rokonok és barátok több napi távolságra eléjök utaznak s szülővárosukba, vagy otthonjukba való bevonulásuk mindenféle ünnepélyességgel jár. Egy újjongó embertömeg diadalmasan hordja őket az utczákon keresztül, mindenki közelükbe tolakodik, hogy láthassa, ruháikat érinthessék, azon reményben, hogy a városok legszentebbikének egy láthatatlan porszeme rájok talál ragadni, s ha jól emlékszem, a hazatérő Hadsi ölelése és testvéri csókja, az egész Istennek tetsző tett huszadik részletét képviseli. A Hadsi czím, mely a pecsétnyomó gyürün valamint később a sírkövön is díszlik, az illető egyéniséget a tisztelet és becsület egész sugárkörével övedzi körül. Minden Hadsi patriciussá válik, a felekezetben vezető szerepet játszik s ezáltal minden másnál jobban van megvédve a hatóságok zsarnoksága ellen. S ezen előnyzés nem indokolatlan, mert a ki évekig tartó utazásra kel, sok idegen országgal és néppel ismerkedik meg s a legkülönbözőbb tapasztalatokon megy keresztül, nem méltatlan a polgártársai közötti kiválóbb állásra. De még a Kelet népei szellemi és erkölcsi életének ismeretére nézve is nagy értékkel bírnak e zarándok útak; fennállásuk óta közvetíteni szokták, az afrikai lakosokkal való közlekedést, s évenként úgyszólván internationális gyülést hoztak létre az Iszlam követőiből.

— — — — — — — — — — — —

Mekka és Medina igen távol esnek, az utiköltség odáig, akár vizen, akár száraz földön igen jelentékeny s a

koldus tarisznyára s botra támaszkodó zarándokok száma aránylag csekélynek bizonyúl; minthogy azonban az egész világ utazni, azaz zarándokolni akar, az ájtatos szellem azon mesterkélt, hogy az Arábiától távol eső tartományokban is vonzó búcsújáróhelyeket puhatoljon ki. A szent sírok feltalálása soha, semmi időben és egy vallásban sem volt különös nehézségekkel egybekötve. Az igazhivő moszlim az éj sötétében tűzoszlopot, a keresztény egy Madonnaképet lát felragyogni, itt Lourdes dicsőíti magát, amott meg Imamzade N. N. s minthogy a papok akár Keleten akár Nyugaton gondoskodni tudnak róla, hogy e csodahelyek kellőleg látogattassanak és méltányoltassanak, könnyen érthető, hogy mindenkor s az Iszlamvilág minden hitfelekezetében nem hiányzottak a szent sírok. Nem feladatunk hogy e sírokról kimerítőleg szóljunk, ámbár a számos »Teszkeret-ul-Evlia«-ban (szentek története) igen bőséges források állanának rendelkezésünkre; azonban, itt csak arra akarunk utalni, hogy Mekkán és Medinán kivül még számos búcsújáróhely létezik, mely nagy hírnek örvend. Ezekhez tartoznak a keleti Szunnita tartományokban a Szent Apak sírja Kasgav-ban, Ahmed Jeszevi-é Turkesztánban és Bahaeddiné Bokharában. A Siita világnak megvan Meshedje, Kum- és Kerbelá-ja. Az utóbbi három inkább nemzet-gazdászati mint vallási tekintetből emeltetett vértanúvá. Irán nehány okos fejedelme, t. i. gátat akart emelni, a sok pénznek Arábiába való évenkénti kivándorlása ellen s ájtatos alattvalóik nagyobb kényelmére három nemzeti Szentet teremtett, melyeknek imádása és tisztelete valósággal ép oly sikeresnek bizonyult

a nemszetgazdászatra mint nemzetvallásra nézve. E három siita búcsújáróhely gazdagsága és pompája már gyakran iratott le; én is körülményesen foglalkoztam velök »Vándorlásaim Persiában« czimü munkámban, s miután én nem csak látogatóképen, hanem inkább mint zarándok tartózkodtam több hasonló helyen, tanuságot tehetek róla, hogy a Meshed és Kumbeli zarándokok, látszólagos ájtatosságban, lelkesedésben, sőt töredelmességben csak igen keveset engednek a Medina zarándokoknak. A siita Szentek nyughelyei káprázató fényükben, aranynyal, ezüsttel és drágakövekkel túlterhelve, a jámbor megtekintőt bámuló csodálkozásra ragadják. Az ékszertárgyak többnyire kegyeletes adakozások, melyek által, mint az a földi nagyoknál szokás, jóindulatra igyekszenek hangolni az istenieket. Hisz még a példabeszéd is mondja: »O deris, o Szent, pénz nélkül még a menyországban is szegény ördög vagy!« E sirok már mint épületek is nagyszerűek. A meshedi Imam Riza kupolája több centiméter vastagságú aranylemezzel van bevonva, mely a felkelő s lenyugvó nap sugaraiban csodálatosan felragyog; sőt egy sugár torony egész külfala is vastag arany lemezzel van borítva s a síremlék rácsozata, Meshedben valamint Kumban is, tömör ezüstpálczákból áll, nehéz arany ékítménynyel. Hatalmas vastag ezüst táblákkal fedett kapukon át lép be az ember e síremlékek belsejébe, melyben mesés fény és pompa uralg; száz meg száz fülke környezi a nyughelyet, a falak arany alapon azurkék zománcz dísszel ékítvék, s könynyen megfogható, hogy a szegény moszlim zarándok, ha e csarnokba lép, a szent egyéni-

séget környező hallatlan, káprázató gazdagságtól elvakítva, annak isteni tulajdonai által elragadtatva érzi magát. Az egy vagy másik sír ezüst rácsait körül tolongó zarándok nép képe, zokogásuk, sírásuk és kiáltozásuk a kiaggatott táblákról leolvasott imádságok alatt, az aggályos mohóság, melylyel az olvasni nem tudók a mollák ajkairól hangzó szavakat lesik, mindez örökre feledhetetlen lesz előttem. Könyzáport láttam végig omlani gyermek arczokon, holló fekete és hófehér szakállakon; szemtanúja valék, midőn még nők is oly hatalmasan ütve mellüket, hogy a bolthajtásos falak viszhangzottak tőle, bűnbánólag mondák el a pater peccavi-t. Kétségtelen, hogy a mély töredelmességnek alapja valódi ájtatosság volt. Azonban, mért titkolnám? Mindazáltal sok tettetést, hazugságot és csalást is találtam e búcsújáró helyeken. Meshedben történt, hogy egy olvasni nem tudó zarándok, egy valóságos fösvény, ki a hivatalos sírboltőröknek a felolvasásért járó tiszteletdíjt sokallta, tőlem kérte ki magának e szíves szolgálattételt. Mellém állt s én lelkiismeretesen leolvastam neki az illető kórán-szúrákat és arab imádságokat. Eleinte utánam dadogott egyet-mást, de nemsokára a következő párbeszédet hallám hátam mögött. A. »Öt aranynál ugyancsak nem ér többet ez a ló.« B. »A Szent Abbaszra! magam tizenkét aranyat adtam érte,« stb. . . . . Elképedve hátra néztem s jövendőbeli Meshedimet egy ismerősével lóvásárlásba találtam elmerülve; mindenesetre sajátságos foglalkozás a Szent Imam Riza sírjánál.

Hasonlót állíthatok Kumról, mely par excellence a nők búcsújáró helye. E városban t. i. aranyozott ku-

pola alatt nyugszik Imam Riza, az Ali-vértanú nővére, Fatima, kit rendesen Meeszum-ei Fátimá-nak (a szeplőtlen Fatimá-nak) neveznek. Ravatalának érintése, a hagyomány szerint elegendő arra, hogy meddő nőket—Persiában a meddőség iszonyú szerencsétlenségnek tartatik, gyermekkel áldjon meg, elveszett szerelmet visszaszerezzen, testi bájakat hervadatlanokká varázsoljon s mi több, az elkövetett hűtlenségért a más világon büntelenséget biztosítson. E szent mohammedánnő nyughelye körül fél mértföldnyire óriás sírkert terül el. E temetőben Irán legtávolabb vidékeiről idehozott nők nyugszanak, valószinüleg vétkes lelkek, kik a házasság-törés súlyos vétkének tudatában, a Feltámadás napján a szeplőtlen Szűz közvetlen vezetése alatt akarnak megjelenni Isten trónja előtt. S tán Meeszumei Fatima oka annak, hogy Kum bájos leányai mai napság oly könynyen eltántoríthatók a női hűségtől, mert nem ösmerek persa várost, melyben annyi kéjhölgy léteznék, mint épen Kumban, a nők e búcsújáró helyén. E szomorú állapotok híre a távolba is elhatott, s mégis évről-évre ezer meg ezer nő zarándokol e szentelt hölgy sírhantjához, sőt a jelenlegi dynasztia fejedelemnői is ezen aranyozott kupola alatt emeltették sírboltjukat. Még két Kadsár is nyugszik ottan; életükben igen kedvelték a hölgyeket, s az egyik, Feth-Ali sah, 800 megesketett feleséggel bírt — nem csoda tehát, ha halála után is női társaságban óhajtott nyugodni.

Meshed és Kum után a siita irániak tekintete legszívesebben Kerbela és Nedsef felé irányúl, a hol a nagy Ali és vértanú fia Huszein vannak eltemetve. Az út e szent városok felé ellenséges Szunnita terűleten vezet

keresztül s azonfelül rabló beduinok által is fenyegettetik. Az odajutás ennélfogva rendkívül veszedelmes és fáradságos; de mire nem vállalkozik a siita, hithőseinek kedvéért, kik elárúlva s megkínoztatva, gyilkos török alatt s a szomjhalál gyötrelmei közepette, a sivatag izzó homoktengerében életükkel áldoztak a Sia-hitnek! Ennélfogva az utazás a Bagdadtól fekvő sivatagba kiválóan érdemteljesnek tekintetik, s a ki oda zarándokolt, a »Kerbelai« prädicatumnak örvend, míg Meshed látagatói, Meshediknek, neveztetnek. 50 búcsújárni vágyó persa közül legfeljebb öt megy el Mekkába, a többi mind az utóbb említett helyeken teljesíti zarándoklási kötelességeit, s a kinek nem sikerül életében oda jutni, az holtan szállíttatja el magát oda. Mindenki zarándokolni, utazni kíván s nem csalódunk, ha a persának e fékevesztett zarándokolási és utazási szenvedélyének tulajdonítjuk szellemi tevékenységét s kiváló felsőbbségét, mely őtet többi hitsorsosai fölé emeli.

Dervisek.

Az előszeretettel tulzás felé hajló keleti természetnek, mindjárt eleinte sokkal jobban eshetett a mély rejtélyekkel és sajátságos formaságokkal egybekapcsolt istenitan, mint a száraz, ha mindjárt még oly meggyőző szó. A szerzet-világhoz s annak képviselőihez a nép már korán seretettel s bámulattal közeledett, mig a papok s theologusok csak tiszteletében részesültek; s innen ered a századok óta heves elkeseredettséggel folytatott harcz az ulemák és dervisek közt, oly pap-harcz, melyről a kereszténység története is sokkal többet tudna beszélni, ha az ájtatos és számitó szent-atyák a barátokat oltalmuk és hatalmuk alá nem keritik, egyuttal engedékeny eszközökül használva fel őket. Hogy a moszlim világ valásszelleme ily irányt vett, aligha lesz meglepő; a dervist épen ismerni kell, ruházatában, melynek miden egyes részlete, sőt minden gombja egy-egy eszmét jelképez; látni kell őt istentiszteletében, az ugrálásnál, tánczolásnál, gyors forgásnál, mely isteni szeretete által felhevült képzeletének megtestesülését ábrázolja, s csak akkor foghatjuk fel, mikép épen az ily ember s ez az eljárás képes a keletinek rajongó észjárásának megfelelni. Az ájtatos pap Nyugaton beéri egy alkotójához intézett buzgó imádsággal, Isten iránti szeretettel és tisztelettel

akar eltelve lenni, s ezen érzelmeket gondosan ápolva, azon van, hogy minél mélyebb gyökeret verjenek szivében. A keletinek ezen eljárás hidegnek tetszik, ő az isteni tiszteletet ihlett rajongásokban, fékevesztett kitörésekben akarja nyilvánitani, esztelenné akar válni, s a testtől ideiglenesen elválasztott szellemben, a teremtmény számára a legjobb utat látja, melyen alkotójához közeledhessék, s a legbiztosabbat, hogy az istenséggel összeköttetésbe léphessen. Ez, és csak ez látszott nekem a Dervis-lét alapja lenni, alapja e sajátlagos vonásnak, mely a keleti erkölcsök képét jellemzi, s melynek magyarázatát és leirását, már oly kitünő tollak kisérlették meg, s miután darab ideig magam is tagja voltam egyik szerzetnek, az elméleti magyarázatoktól eltekintve mert a dervisek élethü leirását fogok igyekezni olvasóimmal megistetni.

Észreveszed-e kedves olvasóm ama férfit ott, egy társaság körében, kinek ruházata társaiétól elüt, kinek merev tekintete s ideges modora félemletes benyomást tesz, kinek taglejtései ülés, járás vagy állás közben az elmebetegéire emlékeztetnek? — ez egy dervis, élethü személyesitése mindazon furcsa különczségeknek, melyeket csak a vallásrajongó ázsiainak felhevült képzelete képes előidézni. Lengyel vagyis kerekformáju kalapja vagy nemezbül, valamely áldozó-teve vagy áldozó-juh szőrébél készült, vagy posztóból való s ez esetben három foszlányból összevarrt. E posztósapkán, mely rendesen vörös szinü, fekete himzésben az illető szerzet nehány kedvelt verse olvasható, vagy nehány rejtélyes jelentőségü betü és szó; a széle rojtszegélylyel van ellátva, nem annyira a napsu-

rak elleni védelem tekintetéből, mint inkább azért, hogy a felpillantást megakadályozza, mert a földi szülött tekintete mindig a földre legyen irányulva. Ha a dervis rangra nézve előrehaladt, mi a különböző időközökben történik, egyházi főnöke, (Pir) által megengedtetik neki a kalapszélét kendővel körülcsavarni. E tekervények száma 7. és 9. közt váltakozik s nevök »Terk« a szószerinti értelemben »elhagyott« s jelképileg mind oly tettet jelentenek, mely által bizonyos földi szenvedélyek, leigéztetnek, vagy jobban mondva, leköttetnek. Az első csavarásnál, pl. azt mondja a dervis: »Ezzel lekötöm az önzést; a másodiknál: »Ezzel lekötöm a kapzsiságot;« a harmadiknál »Ezzel lekötöm a haragot;« stb., s a ki a turbán kilencz csavarásában a kilencz főszenvedélyt lebilincselte, bizton hiszi, hogy minden bün ellen vértezve van. A dervisfelfogások a turbánt illetőleg, a molláh-k valamivel költőibb értelmezésétől nagyon elütő. Az utóbbiak a turbánban a halotti lepelt látják, melyet az Istenfélő egyházfiak memento mori képen magukkal hordani kénytelenek. A közönséges moszlim 2—3 halotti lepel hosszuságu vásznat hord, a kegyeletteljes azonban 7. hosszuságut, s minthogy én annak idejében utóbbiak egyikének tartattam, nem különös gyönyörüséggel emlékszem vissza az eleinte szokatlan fejdiszre.

A Dervis-toilettéhez a Kulah-on (kalap) kivül még a Khirka (köpeny) is hozzá tartozik. Ezen öltönynek egy darabból is szabad állnia, azonban tetszetősebb Istennek, ha több tarka-barka ringy-rongyból van összetákolva. A foszlányok tarka szabálytalanságban rakatnak egymásra

s folt hátán folt, vastag spárgával vagy czérnával, nagy öltésekkel varródik össze, s hogy e ¦Khirkai-Dervisan, a koldusruházat leghivebb képét nyujtsa, alsó végének nem szabad sem beszegetnie, sem egyenesen vágódnia, hanem zig-zegesen hosszu foszlányokban kell lelógnia. »El fakru fakhri« (a szegénység büszkeségem) mondá a próféta, ama próféta, kiről a rosz hir azt regéli, hogy hallatlan kincseknek volt birtokában, s valamint ő, szintugy cselekesznek és beszélnek tanitványai is. Közép-Ázsiában egykor egy szerzetfőnök vendége valék, aki bár több ház és jószágnak volt birtokosa, mégis a ¦Khirkaj-Dervisant, mindenféle foszlányokkal és ringy-rongyal ellátva hordá, de csak kivülről, mert belül az öltöny finom atlaszból készült s a szükséghez képest, tetszés szerint forditgatta ruházatát. Néhány szerzet felső ruha gyanánt ujjanélküli kabátot hord, melynek neve, hajdari. Hajdár tudvalevőleg Ali egyik mellékneve, mely állitólag szinte ily ruhát viselt. E hajdari olykor különböző szinü csikokkal bir, néha 12-vel, melyekkel a 12 Imámera utalnak. Egy Indiában létező szerzet felsőruhaképen tigris vagy leopárd bőrt használ, ezt azonban nem szabad más ruha fölé felvenni, de csak a meztelen testen viselhető, s vallási szabály szerint csakugyan, e kedves szerzetesek egyedüli öltözékét képezi.

Nem csekély szerepet játszik a Kemer (öv); vagy taibendnek hiják, ha valami szőrszövetből áll, vagy kamberie-nek, ha többszinü csombékos kötelekből készült. E csombékok egyikével, Dil-Bagi (nyelv-csombék) a rosz beszéd, az ugynevezett Bel-Bagival (ágyék-csombék) az érzéki vágyak kötetnek le. Az utóbbi parancsolatra nézve az öv

nagy fontossággal bir, miután ágyék és virilitás azonos; innen a szó: »ágyékomból ugrott, ki,« a bibliai irásmód szerint, vagy a mint a törökök mondják: ágyékhűsitő. Ezen öv gyakran csattal erősittetik meg, melybe a jellemző Kanaat-tasi (elégedettségikő) néven nevezett kő van foglalva emlékezésül azon kövekre, melyeket szegény dervisek éhségük csillapitására maguknál szoktak hordani. A fentemlitett koldusköpeny humbug pendantjául láttam derviseket, kik lucullusi lakomákon laktak jól s mégis az övben tartogatott kavicsokat semmiért a világon sem adták volna ide. Különben az övben tartott kavicsokkal, még egész másképáll a dolog. Ha t. i. szabály szerint Isten nevét 1001-szer kell elmondani, ez többnyire hat vagy tiz dervis társaságában történik, kinek mindegyike 25 kavicsot hord övében, melyeket maga elé rak, s hogy az olvasásban meg ne csalódjék, minden felmondás után egy-egy kavicsot tesz félre. Ha tehát tiz dervis társaságában mindegyik négyszer hadarta le 25 kavicsát, a 1000 szám el van érve. Még meg kell emliteni, hogy e kövek a Begtasi szerzetnél a »Peleng« (léopard) nevet viselik és hétszögletüek, czélzásula 7 földre, 7 mennyre, 7 tengerre és 7 bolygó csillagra. Bizonyos alkalmakkal e szerzet főnöke az ily övet hétszer szokta felkötni s hétszer leoldani, mialatt következőket kell elmondania:

1. Lekötöm a fukarságot s feloldom a bőkezüséget,
2. Lekötöm a haragot és feloldom a szelidséget,
3. Lekötöm a fösvénységet és feloldom az ájtatosságot,

4. Lekötöm a tudatlanságot és feloldom az Istenfélést,

5. Lekötöm a szenvedélyt és feloldom az isteni szeretetet,

6. Lekötöm az éhséget és feloldom a szellemi elégültséget,

7. Lekötöm az ördöngösséget és feloldom az Istenit.

Hogy a dervisruházatról lehető legtökéletesebb képet adjak, még a »Tads«-ról (korona) is meg kell emlékeznünk, a hogy a főnök sapkáját nevezik. Valamint a sáh-t és kedáh-t (fejedelem és koldus), mint a társaság két szélsőségét gyakran szokták egymással szembesiteni, ugy a dervis korona és fejedelmi korona szinte igen kedvelt parabolául szolgál. Az elsőben a világ megvetésének non plus ultrája tükröződik, utóbbiban ellenben a földi nagyság netovábbja, s minthogy minden földi fénynek mulandósága, s a sors változékonysága tekintetéből a koldusnak époly kevéssé kell szégyenelnie sapkáját, mint a mily büszkének szabad lennie a fejedelemnek koronájára, a kettő között bizonyos neme az egyenlőségnek létezzék, s az tényleg is létezik, mert a dervisnek jogában áll, egyenesen a fejedelemnek tartani s annak meghivása nélkül is oldalán helyet foglalni.

A dervis bizonyos tárgyakat, vagy ha ugy fejezhetem ki magamat, bizonyos jelvényeket mindig magával hordani kénytelen, melyek részint nélkülözhetetlen Vademecum gyanánt, részint szymbolizált eszközekül szolgálnak neki. Ezek, 1. a Teber, a fejsze, valóságos bárd, rövid nyéllel, mely mindenféle mysztikus feliratok-

kal van ellátva s a szenvedélyek legyőzésére szolgáljon, melyek az isteni rajongónak néha megtestesült alakban is megjelennek, ugy hogy álomlátó, rajongó állapotában a bárddal hadonázva, felkiált: »Most ezt vagy amazt a bünt, ez vagy ama szenvedélyt vágtam agyon!« 2. Teszbih, az olvasó, mely 99 szemből állva, mindenkor az övben hordatik. E 99 szem moszlim felfogás szerint Istennek idecsatolt 99 tulajdonát képviseli.

1. Isten.
2. Kegyteljes.
3. Könyörületes.
4. Szent.
5. Birtokos.
6. Megváltó.
7. Hitadó.
8. Pártfogó.
9. Magasztos.
10. Hatalmas.
11. Tekintélyt-kölcsönző.
12. Teremtő.
13. Élesztő.
14. Alakitó.
15. Megbocsájtó.
16. Gazdag.
17. Adakozó.
18. Tápláló.
19. Megnyitó.
20. Mindentudó.
21. Felmagasztaló.
22. Megörvendeztető.
23. Megszeliditő.
24. Felemelő.
25. Megtisztelő.
26. A mindent eltemető.
27. A mindent halló.
28. A mindent látó.
29. A biró.
30. Az igazságos.
31. A bájos.
32. Az értesült.
33. A szende.
34. A nagy.
35. A sajnálkozó.
36. A hálás.
37. A magas.
38. A legnagyobb.
39. A védő.
40. A gondoskodó.
41. A felelősséget vivő.
42. A diadalmas.

43. A kegyes.
44. A figyelő.
45. Az imádságot elfogadó.
46. A kiterjedő.
47. Az itélethozó.
48. A szerető.
49. A legmagasztosabb.
50. Minden lételnek oka.
51. A bevalló.
52. Az igaz.
53. A szerző.
54. Az erős.
55. A tartós.
56. A barát.
57. A méltányos.
58. A számitó.
59. A kezdő.
60. Az ébresztő.
61. Az éltető.
62. Az ölő.
63. Az örökké való.
64. Az örökké tartó.
65. A feltaláló.
66. A fényteli.
67. Az egyetlen.
68. A mulhatatlan.
69. A hatalomteli.
70. A hatalmat adományozó.
71. A megelőző.
72. A következő.
73. Az első.
74. Az utolsó.
75. A látható.
76. A rejtett.
77. Az uralkodó.
78. A leghatalmasabb.
79. A jóindulatu.
80. A bünbánatot ébresztő.
81. A boszuálló.
82. A bünbocsátó.
83. A jóságos.
84. Birtok ura.
85. Czimek és méltóságok ura.
86. A rendbehozó.
87. Az alkotó.
88. A leggazdagabb.
89. A gazdagitó.
90. A megakadályozó.
91. A megkárositó.
92. A hasznothozó.
93. A világosság.
94. A vezető.
95. A kezdeményező,
96. A befejező.
97. Az örökös.
98. Az inditó.
99. A türelmes.

A harmadik tárgy a fésü (Sáne vagy Tarak), melylyel némely szerzetnél a hosszan aláhullámzó hajzatot szabály szerint kell fésülni; hosszura növesztett haj, a világról való lemondás jeléül tekintetik. A fésü, melyet a szerzetfőnök bizonyos időben ünnepélyesen átnyujtott, talizmánszerü, a szellemi közvetitő egy neme; gyakran bámultam, ha e bükkfából készült s többnyire igenronda toiletteczikk kegyeletesen az ajkakhoz emeltetett és megcsókoltatott. 4) A s z a vagy T e k i e, egy rövid, felül félholddal ellátott bot, mely bizonyos állásoknál a karnak támaszul szolgál leginkább pedig a bóditószerek élvezete alatt; de még akkor is, az Isten embere csak rövid ideig használhatja, mert a halálos méreg által legyőzetve, csakhamar Tekie-jével együtt a földre rogy. 5. K e s k u l, a koldustál, egy félkókoszdió, vagy fél tök alaku csésze, mely lánczra erősitve, utazáskor a hátra vettetik, rendesen azonban kézben hordatik. Ebben tartják az összekoldult eledelt, édeset és savanyut, meleget és hideget, higat és szárazat, egy épenséggel nem étvágy gerjesztő tutti-frutti. Végre 6. az övről alálogó vakaró, K a s a k, egy lapos, kanál alaku eszköz, melynek tulsó oldala haránt egymásbafutó bevágásokkal van ellátva s arra szolgál, hogy segitségével bizonyos kellemetlen, apró élősdi állatoktól menekülhessen, minthogy a vándor dervis azoknak kiváló ragaszkodásának tárgya.

— — — — — — — — — — — — — — — —

»Isten utai sokfélék és bármily különbözők legyenek is, mind javunkra szolgálnak és előnyösek, feltéve, hogy hozzá vezetnek.« Ezen elven alapulnak a különböző szerze-

tek, T a r i k a, szószerinti értelemben, »Utak«, ezért mindannyi egymáshoz hasonló értékünek és érdemünek tartatik, s valóban ritka eset, hogy valamely szerzetet a többi fölé vagy alá helyeznének. Általánosságban 36 főszerzetet számitanak, melyek közül a közép-ázsiai Nakisbendi-k, a Nimet-Ullahi-ek és Hajderi-k Indiában és Persiában, a Kaderi, Rufai, Dselveti Khalveti, Szadie, s legfőkép a Mevlevi-k az ottomán birodalomban, kiváló hirnek örvendenek.

A testvérület, a szerzet testületébe való felvételi szertartások a különböző szerzetek jellege szerint változnak. Igy pl. a Bektasiknál az avatoncz csaknem teljesen levetköztetik s egy arra szánt csarnokban a főnök elé vezettetik. Vastag kötéllel nyakán két egyház-tolmács kiséretében jelenik meg egy tizenkét ülnökből álló — (a 12 Imámra szóló czélzás), melyek mindegyike égő gyertyát állitott maga elébe, — rendi káptalan előtt. A »Mejdantasi« elé vezetik, egy tizenkétszögü, a csarnok közepén álló kőhez, melyen keresztbe vetett karokkal, ugy hogy a kezek a vállakon nyugszanak, helyet foglal. E mellett fejét erősen jobbik vállára kell hajtania, szóval, oly helyzetbe kell helyeznie magát, mely legvilágosabban fejezi ki teljes alázatosságát, mielőtt a fölvétel következnék. Más szerzeteknél, pl. a Mevlevi-knál, az avatoncz miután a Mursid-ot (szellemi utmutató) megválasztotta volna, 1001 napon át a legalsóbbrendü házi szolgálatokat kénytelen végezni. Ismét más avatonczok nyolcz, sőt tiz hónapig a legsoványab élelmezés mellett a szokásos istentiszteletet látják el. Oly emberekről beszéltek nekem, kik annyira viszik lemondásukat, hogy

napontai élelmüket két olajbogyóra szoritják, s a test borzasztó gyötrése alatt órákig tartó imádságokat szavalnak. E fáradalmas avatoncz-ság nem ér véget mindaddig mig a csontvázig lesoványkodott személy álomlátásokról és jelenésekről nem tud számot adni, melyekben rég elköltözött egyéniségek, vagy a próféta maga jelent meg nekik. A mennyire én tudom, e látványok már az első hétben következnek be; de a mohammedán szerzetszabály nem akar potrohós papokat, s miután e látományok valódisága csak hosszasan szenvedett kinok után ismertetik el, az avatoncz eleinte felemliteni sem meri az álmodottakat.

Anyagi helyzetökre nézve a moszlim szerzeteseknek koránt sincsen oly jó dolga mint társaiknak a keresztény Nyugaton. Ámbátor a régebbi időben voltak oly ájtatos emberek, kik a Tekkiek (zárdák) és Kalenter khane-k (tanya, vándor dervisek számára) alapitásáról gondoskodtak, s ezek akkoriban olykor kegyes hagyományokban is részesültek, e dotátiók mindazáltal távolról sem oly gazdagok, hogy a zárdák lakóinak gondtalan életet biztositsanak. Azonfelül a koldulás csak nem általánosan elvileg tiltva van, s még a legvégsőbb nyomorban is a dervis csak viszontajándék átnyujtása után fogadhat el ajándékot, s innen ered, hogy Keleten gyakran találkozik az ember kolduló-dervisekkel, kik tálczájukon fogvájókat kinálnak, a rendszabályt kijátszva, körülbelül oly módon, mint a hogy londoni koldusok látszólag gyufa-üzletet visznek, hogy a rendőrség szigoru rendeleteinek eleget tegyenek. Mindenesetre feltünő marad, hogy a moszlim világ közép és keleti részében e rend, mindazáltal oly nagy szá-

mu követőt számit; e meglepő tünemény egyedül csak a keleti mértékletességből s a tétlenség iránti legyőzhetetlen hajlamból magyarázható ki. Hajat, szakált megnövesztenek, rongyos ruhát vesznek fel, a Keskult nyakukba aggatják, s bántatlanul, még egyetlen fillér nélkül is, nyugodtan vándorolhatnak a birodalom egyik végétől a másikra — mindenesetre nem megvetendő előny a megjavithatatlan csavargók előtt!

Azonban ez csak a vándor dervisekre vonatkozik; a megtelepedett dervis, kötelességei teljesitése által a keletiek szellemi életében jelentékeny hézagot pótolni van hivatva. De hát miből áll a dervis kötelessége? Minthogy létezésének alap-oszlopai s élethivatásának főfeladata Isten folytonos imádásában és dicsőitésében összpontosul, minden szerzetnek, s annak minden egyes tagjának kötelessége, a nap egy bizonyos részét, Isten rejtélyes neveinek, (Telkin) vagy jobban mondva, Isten hét jelvényének elmondásával, eltölteni. E jelvények a következők:

1. La illaha il Allah! (Nincsen Isten Alláh-n kivül.)
2. Ja Allah! (O Isten.)
3) Ja Hu! (Egyedül ő az és nem más.)
4. Ja Hakk! (Ó igazságos.)
5. Ja Haj! (Ó élő!)
6. Ja Kajjum! (Ó állandó.)
7. Ja Kahhar! (Ó bószuálló.

Ezen czélra az illető rend főnöke által bizonyos órákban, többnyire délután vagy este, zártkörü társaságok rendeztetnek, melyek a Khalka (gyürü) nevet viselik, Isten végtelenségére, a testvérület egységére s

a kör egyes tagjait élesztő lelkesültség szakadatlan árjára való czélzás. A Khalkák rendesen egy külön arra szánt, Sema-Khane (fáklyaház) vagy Tevhid-Khane nevü helyiségben tartatnak meg, néha azonban kertekben is, vagy mezőkön, a mint a körülmények engedik. A Pir, vagy főnök, ugyszólván az egész dervis kör pecsétjét, vagy ékét képezi, tekintélylyel azon szellemi viszonyra, melyben tanitványaihoz áll, s egyszersmint jelképeül a belőle kisugárzó, a szerzet-avatottait, (Murid-okat) átható s ismét hozzá visszatérő rajongási áramlatnak. Miután a Pir, — többnyire tiszteletet parancsoló külsővel biró egyéniség — helyet foglalt, nehány percz a szellemi magába szállásnak szenteltetik, t. i. a kezeket ölükbe ejtik, fejüket mélyen lehorgasztják keblükre, s azon mesterkélnek, hogy gondolataikat a földtől s minden földitől elvonva, magasabb szellemi sphäraba emelkedjenek. A legünnepélyesebb csendnek érdekes pillanatai ezek. Mindenki lehunyja szemét s szinte látni némelyeknél, mint emelkedik a kebel a mély felfohászkodásban, mig másoknál tompa nyöszörgészben nyilvánul a belsejökben végbemenő harcz. Végre a Pir halk, egyre emelkedő hangon kezdi meg egy vagy másik Kaszide (dicsének) elmondását. Ezek többnyire költői, fennkölt irályban tartott költemények és parabolák, miknek hatása valóban megható. Eleinte a dervisek a legfeszültebb figyelemmel hallgatnak, fejeik mozdulatlanul mélyen lehajtva nyugszanak a keblen, a szemek hunyva maradnak, s csak ha a főnök által előadott költemény egyik-másik részlete a hallgatóságot erős felindulásba ejti, tör ki lelkesedésük egy erélyes felkiáltásban:

Allah! Allah! Ezt az előadás folyamatában a Ja Hu! Ja Hakk! Ia Kahhar! felkiáltások követik, s a szellemi meghatottság ezen nyilvánulásaiban, a tetszés tetőpontjára ér. Rövid időközökben mind gyakrabban és erélyesebben hangzanak fel, elannyira, hogy a felolvasó főnök hangja a dervisek zürzavaros karában végre egészen elenyészik.

Minthogy általánosan azon hit, sőt szent meggyőződés uralkodik, hogy a szent szavak szakadatlan, lelkesült elszavalása a vérbe, testbe is átmegy, ugy hogy az igazhitünek egy órai gyakorlat után általa elragadtatva, rajongásba kell esnie: megfogható, ha a mi nézetünk szerint oly szinpadias jelenségek az ily Khalkák alkalmával, a moszlimok előtt egész természeteseknek tünnek fel. Én gyakran voltam jelen az ilyen körökben, sőt párszor a szellemi lánczgyürüje gyanánt is működtem közre, s ennélfogva meg akarom kisérleni, nem tudnék-e saját érzelmeim nyomán nehány jelenetet leirni.

Első jelenet.

A mint a »Ja Hu!« »Ja Hakk!« felkiáltás gyakrabban és erélyesebben hangzik fel, a dervisek lassacskán felegyenesednek hajlott helyzetükből. Sarkaikon ülve a test mindkét oldal felé, eleinte csak könnyedén, később azonban mind gyorsabban és gyorsabban lobáztatik, s miután a rezgetyühez hasonlólag, a test folytonos rezgetésbe hozatott, a kezek szemfényvesztő sebességgel majd a szemre, térdre és mellre tétetnek. Ez a rajongási állapot első foko-

zata. Sokaknak arczába szökik a vér, a szemgolyók vadul forognak, az eddiggelé alázatosan lehajtott fej csaknem büszke tartásra emelkedik, s oly vakitó gyorsasággal mozog, hogy a gyönge idegzetü néző valósággal bele szédül. Ezen mozdulatok alatt az egymást gyorsan követő felkiáltások, a zúgó szélvész morajához hasonló jelleget öltöttek s észrevehető, hogy a kitörés közeleg, mely csakugyan be is következik, s ez a

Második jelenet.

Egyszerre, mintha villanyos ár érte volna őket, a dervisek helyeikről felugornak s nehány rend szabálya szerint, egymást kézen fogva, vagy pedig elkülönitve a »Devr«-t, a forgást kezdik, vagyis a szellemi tánczot. Egy nagy gyürüvé alakúlva a tánczolók, mintha forgószél ragadná el őket, körben szállonganak körül, örült dühvel folytatva a Telkint. »A Mevlevik, mondja egy török iró, testvérek gyanánt egyesülnek az Isteni szeretetben, hogy a szeretet házában, a fuvola dallamos hangjai mellett — teremtményei összehangzásának jelképe — meghódoljanak neki.« A forgó égi testeket utánozva, a körtáncz által örömet és elragadtatást fejeznek ki, egyuttal szerelmi sóhajokban és panaszokban nyilvánitva az Örökléttü után valo fórró vágyat és emésztő sóvargást. A tánczoló gyürü azonban gyakran kisebb gyürükre oszlik, söt egyes tánczolókká is olvad s ekkor fejlődik a

Harmadik jelenet.

Ez a legmagasbb fokára ért lélekhevülésnek, vagyis ha jobban tetszik, személyesitett őrületnek képe. A tánczolókat valósággal ádáz düh fogta el. Halaványan, veritékbe fürösztve, a kezeket messzire előretartva, félig húnyt szemekkel, fövegüket vagy ruházatukat magukról lehányva, csaknem öntudatlanúl forognak már minden irányban, s ha egyik másik, kimerülve az iszonyu erőmegfeszités alatt, összeroskad, az erősebb társak által újra lábára állittatik s a főnök maga, ki ezalatt helyét oda hagyta s dühöngő tanitványai közé vegyült, folytatásra nógatja. A legféktelenebb zürzavarnak képe ez, valódi boszorka táncz, oly dühöngés, tombolás, orditozás, sirás, sóhajtozás és eltorzitás vitetik itt végbe, mely minden leirást meghalad. S e jelenetet H a l e t-nek nevezik szószerint, állapot, vallási jelentőségben az üdvösség azon pillanatai, melyekben a földi lény, az istenségtől áthatva, emberfölötti tettekre képes. E H a l e t alatt, n é m e l y szerzet dervisei készen tartott éles késeket, tőröket és kardokat kapnak föl s azokkal oly mély sebeket ejtenek magukon, hogy a vér patakokban folyik. Más rendeknél, legkivált a Rufaji-knál, a szent dühben lévőnek izzó vasakat nyujtanak oda. A főnök imásdságot motyog az izzó ércz fölött, rálehel, azonban elég bölcsen jól vigyáz, nehogy ajkaival érintse valahogy, mig a dervisek megragadják azokat, lenyalják, belélharapnak, fogaik közt tartják, s végre szájukban lehütik. Én magam is szemtanúja valék, midőn egy ily »elragadott« egy nagy izzó parazsat

a medenczéből elővett, szájába tett, darabig ide-oda forgatá s a megfeketedett, kihült szenet végre kiköpé.

Az európai olvasónak e sajátságos jelenetek hihetetleneknek fognak látszani, a művelt ázsiai is már csak vétkes szemfényvesztést lát bennök, azonban »mundus vult esse decipi, ergo decipiatur,« az iszlamita szerzettársaknak is vezető elve. Mindenütt ugyanaz a humbug s ámbár a főnök az égetési vagy szúrt sebet megnyálazza, rálehel és imádságokat mond fölötte, elakarván hitetni a néppel, hogy az 24 óra alatt teljesen meggyógyul, nekem úntig elég alkalmam volt az ellenkezőről meggyőződni. A tulajdonképeni csoda csak azon példatlan készségben rejlik, melylyel a dervisek az ily kinzásokat türik's némely, szerzetnél, legkivált a moszlim Indiában, vannak tanitványok, kik alig lábadnak fel a sajátkezüleg ejtette sebekből s máris a leghihetetlenebb vidámsággal új megsebzéseknek teszik ki magukat. Szinte a Halet-ben történik, hogy dervisek, p. a Szaadi-k, mérges kigyókat kezelnek, azokat darabokra harapják, sőt olykor le is nyelik. A monda szerint, Szaad-ed-din, e szerzet alapitója, midőn egyszer fát vágott az erdőben, a kötél hiányában fanyalábát három óriási kigyóval kötözte meg, anélkül hogy megharaptatott volna, s ezen állitólagos sebhetetlenség követőire is átszármazott. Szinte a Szaadi-k azok, kik a csupán Egyyptomban előforduló Doszehnek (a tapodtatás) vetik alá magukat. A dervisek főnöke t. i, a mecsetből hazamenet, tanitványai által az alázatosság igen sajátságos bizonyitékával tiszteltetik meg. Utóbbiak t. i. az utcza közepén hasra feküsznek, s szellemi főnöküket arra kényszeritik, hogy elhizott lová-

val, — a papi lovak minden országban igen jó karban vannak, — rajtok végig lovagoljon. Olykor meghökken a ló, de az utána jövő dervisek által unszoltatva, végre folytatja utját a lapoczkák és hátgerinczeken keresztül. Valószinű, hogy ugyancsak van mellette ropogás és törés, de az Allah! Allah! Jahu! Jahakk! kiáltozások a lópatkó kongását túlhangozzák s a dervisek eltiport tagjaikért, kegyeletes tettők öntudatával vigasztalódnak. Az ily főnöknek üvegen is végig kell lovagolnia, a nélkül, hogy az eltörnék, oly csoda, mely testének tollkönnyűdségét feltételezi.

Ismétlem: Az egész hokuszpokuszban a csodálatraméltó mindig csak e dervisek odaadása, sőt a halál megvetése marad, oly tulajdonok, melyek azon vak fanatizmusban és rendithetetlen hitben gyökereznek, mely az alacsony származású ázsiaiakat egyátalán jellemzi. A Halet különben a dervisek életfenntartásának legsikeresebb forrása. Már a rendkivüli utáni vágy is nagy mennyiségű nézőt csal oda, kik közül sokan apró ajándékokat szoktak magukkal hozni, a Halet álitólagos csodatévő erejében nem egy nyomorék és beteg keres javulást, s alig képzelhető visszataszitóbb s egyúttal furcsább valami, mintha beteg asszonyok vagy gyermekek a dühöngő, izzadó, tajtékzó dervisbe kapaszkodnak, s a beteg kezeket, vagy a beteg szemet stb. a félőrült ruháihoz dörzsölik. Irtóztató, megmagyarázhatatlan ájtatosság! — gondolám magamban, valahányszor szemtanuúja valék az ilyen jeleneteknek. Dervislétem ideje alatt társaim örjöngő kitörései leginkább érdekeltek. Incognitóm álláspontjáról véve a dolgot, kénytelen valék az orditási gyorlatokban a Jahu! Jahakk! Allah!

Allah! Hu! hu! kiáltásokban részt venni, de nálam hiányzott a hit, igy hát csak fárasztó hatást tett reám, mig társaim oly lényeknek tetszettek nekem, melyek a szenvedély paroxismusában hihetetlent képesek létesiteni.

— — — — — — — — — — — —

»Ha még az arany, a legtisztább fém is salakot tartalmaz, mondák nekem egyszer Persiában, nem lehet csodálatos, ha a dervis szerzetek isten-ihlette férfiai közt is vannak képmutatók, azaz hamis dervisek. S a hamis dervisek tényleg nagy mennyiségben találhatók; képmutatók, mert hivatásukat földi szenvedélyek palástolására használják s a Khirka oltalma alatt, ha nem is épen gazdag, de a csavargó életre mindenesetre czélirányos fenntartásra tesznek szert. E hamis dervisek leginkább a vándor dervisek, (Kalenter) soraiban léteznek; nem képeznek kölön szerzetet s többnyire a keleti iszlamitákból kerülnek ki. A régi pápista példabeszéd: »Aki sokat vándorol, ritkán avattatik szentté,« az Iszlamban is bevált; mert a vándordervisek mintaképei a ravaszságnak, s elképzelhetetlen fortélyokkal szokták kizsákmányolni az alsó néposztályok tudatlanságát. Életfeladatuk állitólag a nagy világban elszórt moszlim Szentek sirjaihoz való búcsújárás; a földi czélok legcsekélyebb látszatját is gondosan kerülve, s csak a legájtatosabb szerzettagok ruházatával és jelvényeivel ellátva, a mohammedán világot egyik végétől a másikig bevándorolni kénytelenek. Az Irás szerint a vándor-dervis a kutya tiz tulajdonával birjon:

1. Mindig éhes legyen 2. ne ösmerjen hazát, 3. az éjt álmatlanúl töltse, 4. halála után ne maradjon öröksége

5. Urát, még ha méltatlankodnak is vele, el ne hagyja 6. érje be a legrosszabb, legszegényebb kis helylyel, 7. másnak kívánságára hagyja el a helyét, 8. ha megverték, térjen ismét ugyan oda vissza, a mint kenyeret nyujtanak neki, 9. az ét-asztaltól kellő [távolságban maradjon, 10. soha se emlékezzék meg az elhagyott helyről, ha urát kiséri. Sajátságos ugyan, de tény, hogy számos vándor-dervis ismerőimnél e kutyatulajdonoknak, az első pontot kivéve, csak igen kevés nyomát birtam felfedezni, sőt többnyire az emlitett sajátságok merő ellentéteivel találkoztam.

Fennhéjázásukról és tolakodásukról Stambulban győződhettem meg, a hol nyolcz vagy tizedmagokkal szokták az előkelő efendik házait a legborzasztóbb orditások közt megrohanni, s előbb nem is tágitanak, mig a kivánt ajándékokat ki nem zsarolták. Hasonlóképen lépnek fel Persiában és Közép-Ázsiában, s nem egy épületes történetet tudnék elbeszélni, mely kitanúlt gazságukról tanuskodik. Legféktelenebbül garázdálkodnak a provinciában és falun. Olykor valamely gazdag ember házánál találkozunk egy dervissel ki a házi urat oly ügyesen betudja fonni mig mysztikus szédelgése hálójába keritette. A dervis ezentúl valóságos Szentnek tekintetik a háznál s minden nyitva áll előtte; egyszerre azt allitja, hogy egy éjjeli látomány következtével elkel utaznia; a család megsiratja távozását, mig végre nehány nap leteltével észreveszi, hogy az Isten emberével együtt egy pár drága ékszerdarab is az Isten utjára kelt. Még a körmönfont persák is áldozatúl esnek, olykor a dervisek álnok fortélyainak. A mai persa Sah egyik aranyra vágyó rokona szinte ily kedves vendéget tar-

tott egykor házánál, még pedik olyat, ki aranycsinálónak volt elhiresztelve s a khán már eleve is alig fért a bőrébe, ha elgondolá, mily gyönyörére fog válni megannyi lószerszámát, mosdótálát stb. ragyogó színaranynyá átváltozva látni. Nyolcz lat tiszta arany más fémekkel együtt az olvasztó tégelybe vetve a művész általató kecsegtetése szerint egy font szin aranyt lett volna eredményezendő. Azonban a földi javak e határozott ellensége oly ügyesen értette művészetének kezelését, hogy a jó khán egy csomó nyers fémmel maradt hátra mig a dervis gazdagon megrakva szinaranynyal nyomtalanúl eltűnt. Még a keresztény Európa sem kiméltetik meg mindig gaz szédelgéseiktől. Csodálatosképen évről évre a távol Indiából, Kasmirból, Közép-Ázsiából jöve megszokták látogatni Gül-Baba sirját, — egy Budapesten, a budai oldalon fekvő, igen kétes jellemü Szentnek mecsetje — s Magyarországon a legszivesebb fogadtatásban részesülnek. A falukban többnyire a pápista papoknál szoktak megszállni, kiknek csodálatos dogokat regélnek (Kudusz-ról,) (Jeruzsálem) hol állitásuk szerint, természetesen szinte voltak. A vallásilag szabályszerü élelmezésre nézve nem levén túl pédánsak, e jó dervisek a párolgó disznósültet, egy-egy fris korty erős magyar borral szokták lecsúsztatni, s egyátalán minden elgondolható kéjelgésnek hódolnak. Emlékszem egy sokat utazott dervisre a persa Szebzevár-ból, ki hosszasabban tartózkodott Pesten, többször megis látogatott s mindenben oly istenfélőnek tettette magát, hogy magam is felültetem neki s őszintének hittem. Megbetegedvén a városi kórházban vétetett fel s midőn ott meglátogatám, az »Ab és Hava« (viz és levegő) t. i. a magyar főváros levegő-

jének és vizének tulajdonitá betegségét. Esetlegesen a rendelő orvos is előjött s végtelen meglepetésemre arról értesültem, hogy nem Ab és Hava, hanem bizonyos házak látogatásának következményei vetették betegágyra az Isten emberét. Bizony, »Khirkadan dervislik belli olmaz!« a köpeny még nem csinált dervist, mondja egy ó-török példabeszéd.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A Fényes Porta és oszlopai Konstantinápolyban.

A Fényes Porta, Bab-Ali név alatt, a mai Törökország nem csak az egész ottomán birodalom legmagasbb rendeit, de egyuttal a helyet is érti, a hol ezek tanácskozásaikra összegyülnek. Ellentétben a Nyugattal, a porta Keleten mindig a ház diszhelyének tekintetett. Már Ábrahám patriárka is az árkangyalokat a sátor kapujánál fogadá s a lakház e része Kelet nomád és megtelepedett lakóinál egyaránt ugyanazon értelmezésben részesül. Ez leginkább észlelhető a turáni népeknél. Valamint a Kirgiz és törzstársai csak a bemenet előtt, de soha sem a sátor belsejében szokott nyilvános vagy magán ügyekről tanácskozni, ugyszinte Kasgar, Akszu, és más városok khivai Vang-ja, és Khokand, Bokhara és Khiva hatóságai, sőt még ezen országok fejedelmei is, a ház kapuja mellett lévő terrasse-on szokták alattvalóikat kihallgatáson fogadni, itéletet osztani és egyebekről rendelkezni. E szokásból magyarázható meg, miért azonositja a török nyelv a »Porta« szót, a törvényszékkel és a magas hivatalnokok székhelyével. Ugy mint még a Szeferidák ideje előtt is Pérsiában az »Ali kapi« kitételell, a magas hivatalnokok székhelyét jelezték, úgy Törökországban a »porta« szóval. Nem csak minden főváros, de még minden provinciális-hatóság is bir a maga »Kapi«-jával s habár europai ujjitások ma már az

ujabb miniszterium, itélőszék stb. elnevezésekkel igyekeznek kiküszöbölni e régi szót, a törököknek és Ázsia más népeinek mégis igen nehezére fog esni, hogy a »magas törvényszék,« vagy egyébb főhivatal megjelölésére más nevet s elnevezést használjon, mint a régen megszokott »Kapi-t« vagy »Bab«-ot: — kapú, porta.

A kitételek alatt; »Erős porta,« vagy »magas »porta,« az illető hatóságok különböző állása és felhatalmazottsága értetik, melyeknek megvesztegethetési fokára is némi czélzás rejlik e szavakban. Hisz a megvesztegetés törökül »mellék jövedelem«-nek neveztetik, a mint szépitőleg mondani szokták: »K a p i a l t i,« azaz, a mi a kapu alatt rejlik, kétség kivül igen találó czélzás azon ajándékokra, melyeket a pörös fél nem nyilvánosan visz el a biró házába, hanem lopva a kapu alá rejt. Miután a magánlakok kapui gyakran oszlopokból alakittatnak, nem lesz meglepő ha mondom, hogy az államépület kapui is oszlopokon nyugszanak. Ezen oszlopok a miniszterek, kik e hivataluk következtében valósággal »E r k i a n i D e v l e t« t. i. »kormány oszlopoknak« neveztetnek. Vállaikon nyugszik a kormányzás nehéz feladata s az élükön álló főnök joggal és igen találóan viseli a Vezir t. i. a teherhordó nevet. A korinthiai, dóriai és más oszlop rendszerek épitészeti különlegességeit a keletiek még eddig elnem sajátitották s ezek helyett a magas karokat és rendeket ekkép jellemzik: »vas, aczél, vagy kő oszlopok,« mi természetesen nem egyéb bombasztikus, üres czimnél, mert mi gyakran látjuk élesebb szemlélet után, hogy a kormány ezen »aczél oszlopa« nem egyébb korhadt, redves fánál.

A Porta, mely a népnyelvén Pasa Kapiszi-nak neveztetik, mai napság a következő hivatalokat zárja magába: 1) »A Nagyvezér és hivatalai székhelyét, 2) A külügyérséget titkárságával és forditási hivatalával, 3. a Medsliszi Vala-t, vagy a legmagasbb államtanácsot, 4. a Medsliszi ahkiame adlie-t, vagy legfőbb itélőszéki tanácsot, egyúttal a bel és igyazságügyérség azon felhatalmazottsággal felrúházva, hogy a kormányzókat és alsóbbrendű tiszteket kinevezze és elbocsássa; 5. az Amedi diváni humajunot, oly hivatal, mely a Szultán magán irodájával és a portával közvetlen összeköttetésben áll. Az igazgatóság többi kormány székei, ugy mint: a rendőrségi, pénzügyi, kereskedelmi, hadügyi, tengerészeti, közoktatási és Vakf (jótékony alapitványok) stb. miniszteriumok, külömböző épületekben vannak elhelyezve s az illető főnökök csak akkor jelennek meg a Magas Portánál, ha a Medsliszi Vala felhivása, fontos tanácskozásra hivja őket össze. Ezeken kivül még néhány, nem épen ide tartozó hivatal létezik: a négy külömböző vallástársulat irodája, úgymint a római-katholikusok, a görög-egyesültek és nem egyesültek és zsidóké, a szertartómester s a császári aláirások (Tugra) készitőjének irodája s végül még egy állami iskola és könyvtár, a francziában való tanitásra, melyek ép úgy mint a forditási hivatal, a külügyérséghez tartoznak.

A mi a külömböző tisztviselői osztályokat illeti, a polgári hatóságnál a legmagasabb helyet a Musir (marsall) foglalja el; őt illeti a »Devletli« czim, t. i. »boldogságos«. Havonként 80,000, 120,000 piaszternyi fizetést-húz — Törökországbani tartózkodásom idejéről beszélek, — s még

nehány évvel ezelőtt, az Egyyptomi alkirály nem birt a musirénál magasabb ranggal, csak hogy cziméhez hozzá bigygyesztetett még az »U b h e t l i« (ragyogó). A Musir, európai kocsin szokott hivatalba menni; ha nagyvezér, két hadseregbeli tiszt és két kavasz (rendőr) lóháton kisérik, ezenkivül két-három szolga követi, s a szinte lovas csibukcsi, katonásan hadonázva a tokba rejtett, hosszú pipaszárral: A tisztelet melyet a Musirnak mindenütt tanusitanak, kiválóan nagy, de még nagyobb a költség, melyel a nagy raj szolga, rokonság, védencz stb., stb. fenntartása jár, s a roppant fizetés daczára egy Musir sem bir kijönni fizetésével, ha csak magán vagyonnal nem rendelkezik. A katonaságnál is vannak Musirok, de ezek távolról sem állnak oly magas polczon mint az előbbiek, minthogy itt számra sokkal többen vannak, és fizetésük is jóval csekélyebb. A Musirhoz legközelebb álló tisztviselői hierarchia a Rütbe-i-bala, (magas rang) mely két részre oszlik. Czimük U t u f e t l i (kegyesek.) Ezt követi a: Rütbe-i Ula, mely szinte két osztályból áll, a S z e a d e t l u (üdvös) czimmel, továbbá: M u t e m a j i z: vagy Rütbe-i-Szanie, oly rang, mely a legtöbb hivatal főnököt megilleti, s I z z e t l u e f e n d i m (méltóságos uram) czimmel czimeztetik. Azután jön a 2-számu Szanie, melyet szinte megillet a Izzetlu efendi czim. Ehhez csatlakoznak az alhivatalnokok rangsorai: a Rütbe-i-Szalisze, (harmadik osztály) mely R i f a l u-val (a felemelt) és a Rütbe-i-Rabie-vel, (negyedik osztály) mely a Tutuwetli-vel (nemeslelkü) czimeztetik; a hivatalnok világ m i n o r e s g e n t i u m-ának a Hamijetli (a figyelmes) czim itéltetett oda. A cultusz-hivatalnokok közt a legmagasbb a S e i k h u l I s z l a m, ezt kö-

vetik a Szudur-ok s az öt különböző Paje-k,t. i. Stambulból, a szent városok, a Bilade Arbaa, Rumili és Anatoliából. A katonaság állása a hivatalnok uralomban, többnyire a tisztek rangjában van kifejezve. A hadseregnél nagy számmal léteznek Musirok, söt pasák is és osztály meg dandár-tábornokok, kik rangban mind a polgári hatóság nem egy efendije alatt állnak. A pasa elnevezés megmagyarázásául mindjárt itt felemlitjük, hogy katonai és polgári tisztviselőkre átruházott czim, mely az elsőbbek közül csak a Musirokat és provinciák Muteszarrif-jait illeti, (másod rangú kormányzók) még ha rangra nézve csak Mutemajiz-ok is; — a katonai hatóságok nál azonban, az ezredestől felfelé minden tisztnek adatik. A pasára azelőtt a bég czim következett, melyet európaiak tévesen fejedelmeknek szoktak tulajdonitani, a mint az régente csakugyan szokásban is volt. Ma a pasa után egyszerüen az efendi, úr következik, s az efendire: Aga. A két utóbbi czimezésre nézve különben nem igen szörszálhasogatók, s kivált a divatból egészen kiment bég szó, dédelgetésképen nem csak az előkelő hivatalnok világ gyerme keinél, de a középosztályban is gyakran használtatik. Az efendi ellenben, már komolyabban hangzik. A mindennapi életben, az irástudó értetik alatta, a tisztviselő-világban, gyakorta egy igen magas állásu egyént, sőt királyi herczegek is nem ritkán csak az efendi czímet bigygyesztik nevük mellé.

Ennyit rövideden a különböző hivatalok és rangosztályokról, oly tárgy, mely Törökországról szóló statisztikai és más művekben már kimeritőleg dolgoztatott fel. Inkább a tárgy kevésbbé ismeretes s nem oly könnyen hozzá fér-

hető részét akarjuk érinteni, a mennyiben megismertetjük az olvasót a portához való befogadásra szükséges szellemi követelményekkel s mindazon tulajdonokkal, melyeknek birtoka a fiatal oszmanlit a nagy czim elérésével kecsegtetik: »Az állam-épület oszlopa!« Régibb időkben a várományos nak azon úton kelle lennie, hogy keleti fogalmak szerint tökéletesen mivelt férfiuvá váljék; mindenek előtt szép irással kelle birnia, arabúl és persául jól tudnia, szép tehetségnek örvendenie az irály terén, de legkivált magas származásra, vagy legalább valamely magas állásunak pártfogására kelle támaszkodnia. Ma, mindenek előtt a franczia nyelv ismeretére néznek. Földrajz, történelem, természetrajz, mathematika és más tudományokat soh' sem követeltek a hivatalnoktól s a Porta idősbb tagjai által is könnyebben nélkülöztettek hivatalos pályájukon; ma azonban annál inkább követelik azoknak elsajátitását, mivel a magas állású hivatalnokok gyakran jutnak érintkezésbe a mi diplomátiánkkal, s egy némely európai intézkedés meghonositása alkalmával ezen ismeretek hiánya által gyakran kudarczot vallanak. A mit a mai török minisztériumok kiváló hivatalnokai tudnak, azt mind csak hivataloskodásuk alatt tanúlták meg. Azelőtt a basák és efendik magán uton képezték ki magukat pályájukra, ma az iskolai és magasabb műveltséget helyben a portán nyerik, s épen ebben külömbözik a régentei török állami-élet az újjabbitól. Szabály szerint a fiatal efendi-fi csak akkor osztassék be egy vagy másik irodába, ha a Rusdie-iskolában sikeresen végzett négy osztályt s legalább is tizenhat, tizennyolcz éves. Tapasztalataim szerint e szabály ritkán követtetik. A külömböző Kalem-ekben (iro-

dák) gyakran tizéves gyermek-tisztviselőket látni. Ha p. valamely tapasztalatlan a külügyérség levelezési- hivatalába lép és a körülfutó divánokon egy egész sereg gyereket és sühedert lát guggolni, inkább valami iskolában fogja vélni magát mintsem egy elsőrendü hivatalos helyiségben.

Ha a fiatal efendik nehány éven át e hivatalos kisdedovodába jártak, kiderül, vajjon valóban alkalmasak-é a kül- vagy bel-igazgatóság valamely osztályára, vagy egyátalán, a hivatalnoki pályára valók-e. Ha a hivatalkereső ezen idő alatt nem vitte anyira, hogy mint jeles másoló (Müszevoid) tudta megismertetni magát Khalfá-jánál, (irodafőnök) kevés kilátása van reményeinek valósulására. Többen, s ezekhez tartoznak a tehetségesebbek s szorgalmasabbak, ezalatt a Mubejjiz fokra jutottak s ha e mellett magán tanulmányok utján a francziát is annyira elsajátitották, hogy folyékonyan olvashatják Telémaque-ot, vagy a »Journal de Constantinople« »faits divers« feliratú rovatát megérthetik, már az a titkos vágy ébred bennők, hogy egy vagy másik követséghez attaché-képen osztassanak be, vagy pedig, ha a körülmények igen kedvezők, az Amedije, a legmagasbb Kálemek irodájába léphessenek be. Ezen irodában csak a legelőkelőbb törökök fiai találnak alkalmazást s ha még csak másolók is, mégis magasabb fizetést húznak mint más osztályok nem egy iroda főnőke. Az Amedije közvetitő álláspontja következtében, melyet az uralkodóval szemben elvállalt a legmagasabb fontossággal bir, mert a porta minden határozatai útban a szerail felé az Amédijen kénytelenek átmenni. A porta jelenlegi hivatalnok világának tüzetesbb ismeretére, azt két sorozatra kell felosz-

tani, melyeknek egyikét nemzetinek, másikát nemzetközinek fogjuk nevezni. Az első sorozatba számitandók, kiváló előszeretetet táplálva a régi török bureaucratia iránt, mint már emlittetett, a fősúlyt a Kitabet-ra (irály) fektetik. Kitabet az első és utólsó, mire ezen emberek törekesznek, éjjel nappal csak erről beszélnek, mindent a világon e mérték szerint mérnek, s folytonos és sok évi figyelmem, melylyel ezen emberek fáradatlan törekvéseit kisértem, támogatja azon tapasztalatot, hogy valódi keleti gondolkozás szerint a lény mindenkor a formaszerüségnek áldoztatott fel. E hasztalan irodalomjátéknak utólsó nagy mesterei Akif pasa, Pertev pasa és Rifaat pasa voltak, s minthogy mai utódai sokkal inkább el vannak mélyedve a török-arabpersa nyelvek tömkelegében, semhogy még európai nyelvekkel is megismerkedjenek, tehát rendesen a belföldi igazgatás osztályában maradnak; s azok válnak később részint az illető irodák főnökeivé, de többnyire a provinciák kormányzói kerülnek ki soraikból.

A második sorozat a jelelenlegi, a »modern« Törökországot képviseli; tanulmányainak is modern szinezetet ád. Mint már mondám, franciául a Portán magán tanulnak, vagy pedig a nyelv elsajátitása tekintetéből valamely európai fővárosba küldetnek, legtöbbször fájdalom, Párisba, a hol sokkal gyakrabban látogatják a Mabille kertet és Café chantants-okat, mint a Collége-t s Nyugat művelődése helyett oly erkölcsöket hoznak haza, melyek nekünk, európaiaknak nem válnak becsületünkre. Tudományos irányban ezek sem vitték sokkal többre mint az előbbiek, de ezek előtt legalább névleg nem egészen ismeretlenek eu-

rópa szellemi törekvéseinek termékei. Kivételek igen ritkák. Ezekhez tartoznak p. Ahmed Vefik efendi, ki földrajzi tanulmányai által hires; Dervis pasa, ki a bányásztudományban kitünő és Edhem pasa ki a kereskedelmi tudományokban kiváló helyet foglal el. Franciául, németül és angólul irni, alig tud valaha valamelyik s csak Aali pasa, a hajdani nagyvezir, kinek tömör, tiszta franczia irálya még Francziaországban is hires volt, tett e téren fényes kivételt. A keletiek szellemi gyorsaságánál s gyakran található, ritka nyelvészi tehetségüknél fogva az idegen nyelvnek folyékony beszélése gyakorta fordul náluk elő.

Mindazok után, miket a magas Porta oszlopai vagy támaszairól mondtunk, nem lesz egészen fölösleges, ha mellesleg a magas porta sarkköveiről, t. i. az ugynevezett szolgáló szellemekről is említést teszünk, ugy mint: a czipőgondozóról, pipatöltőről, kaftan — recte — felsőkabáttartóról, stb. Mily befolyással birhatnak ezen emberek a legmagasbb török hivatalnokok igazgatási rendszerére? fogja kérdeni az európai olvasó. Egyes európai utazók gyakran nagy csodálkozással észlelték a rendkivüli bizalmasságot, mely ezen emberek és uraik közt észrevehető. Már régi időkben is kiemeltetett a különbség, mely az európai és ázsiai szolga állásában, urával szemben létezik: e viszony változatlanúl fennáll még mai napig is; nem szorult különös bizonyitékokra, hogy a magas Porta alá rendelt szolgaszemélyzetét másodrangu hatalomképen mutassam be olvasóimnak. Modórában és szavaiban alázatosnak és szolgálatkésznek tünve fel, senkinek esze ágában sem lesz, hogy ezen szerény külsejü egyén, nem egy magas ál-

lásu pasa vagy efendi szivét és szellemét, tollát és erszényét erélyesebben vezeti, s nagyobb befolyást gyakorol reá mint neje, sőt gyakran mint egész nagy családja együttesen. S nem csak a keletinek házikörében játszák a szolgák az uralkodót, de még a Portánál is, valamely hivatalnok kinevezése vagy letevése körül, nagyobbszerü pörök eldöntésében, sőt gyakran fontos államügyekben is a szolga befolyása nagy szerepet játszik. Gyakori, s eléggé hasonló viszonyokra lehetne utalni nálunk is, melyek a komornyikok s uruk közt léteztek s maig is még léteznek, de a patriarkális szellemtől átlengett régi Ázsiában az ily viszonyok sokkal gyakoribbak s élesebben körvonalozva, feltünőbbek is. A folytonos veszekedések és zavarok a hárem belsejében, a sohasem nyugvó asszonyi cselszövények nem ritkán igen ellenszenvessé teszik a háziur előtt a ház azon részét, mely a család számára van fentartva; hogy tehát legalább ideiglenesen kikerülje a kellemetlenségek e kifogyhatatlan kútforrását, házának második részébe, a szelamlikba (férfiterem) menekül. Unalom, vagy elhagyatottság arra kényszeritik, hogy itt társat keressen, s minthogy a szolga Keleten általánosan nem épen gépnek, de inkább barátnak tekintetik, a közeledés közte és ura közt könnyebben is jön létre, mint az másutt volna lehető. A barátság szolgák és uraik közt nem csak Törökországban, de egész Ázsiában mindenütt nagyban elősegittetik egy, e helyen meg nem nevezhető bűn által, melynek a régi görögök is átengedték magukat, s az okos, simulékony szolga, bámulatosan rövid idő alatt a legmagasbb kegybe jut uránál. Évek multával a viszony mind bensőbbé válik; tiz év után a

szolga »Emek-Dar«-nak neveztetik, t. i. egy olyan, ki sok fáradságot türt, s ugy tekintetik, mintha a családhoz tartoznék, s egy »Emek-Dar-t« vagyon nélkül a világba kitaszitani, ép oly embertelenség volna, mintha valami védtelen gyermeket világnak küldene az ember.

Mindig csodálkoztam rajta, hogy ezen szolgalényekkik többnyire Anatóliából származnak, s a stambuli civilisátió külső mázán kivül, sem Európáról, sem az állami életről általában, sem a diplomátiáról és igazgatásról stb. a legtávolabb fogalommal sem birnak, — hogy az emberek, kik irni és olvasni is csak ritka esetben tudnak, gyakran igen müvelt, szellemes férfiaknál befolyásra tehettek szert, sőt még tanácsadókká is fel csaphattak. Az okokat csak később, hosszasabb ott tartózkodásom után ismertem fel s e gyöngeség Törökország nem egy kitünőségének lobbantható szemére. Hogy természeti elmésség és keleti ügyesség kipótolja amazoknál a tudomány hiányát, gyakran hallott, de igen felületes mentség. Minthogy tehát ezen emberek tényleg mindennek inkább nevezhetők mint szolgáknak és a mint már fentebb említém a Porta ügyeire nem megvetendő befolyást gyakorolnak, be is akarjuk őket mutatni, ugy a mint illik, t. i. rangjuk szerint.

Az első osztályba tartoznak a Karakulak-ok — a titkos ágensek egy neme a nagyvezireknél — és a Kaftan Agaszi-k. Az elsők még ha mindjárt a hivatalos rang egy bizonyos fokával birnak is, mégis a szolgaszemélyzethez tartoznak. Uruk titkos küldöttségekre használja őket, akár a Porta körében, akár a Portán kivül működő hivatalnokokkal szemben. Többnyire évekre és tapasztalatokra

nézve egyaránt gazdagok, s habár a szakáll megnövesztése nekik tiltva van, mi alá rendelt, szolgai állásukra utal, fellépésükben még a legfőbb hivatalnokok arányában is feltünő önérzetet tanusitanak. A fogadó pasának vagy efendinek gondja lesz rá, hogy bennök felsőbb valóik hatalmát tisztelje; — általában; e rettegett szolgák viszonya szemben a hivatalnokvilággal igen sajátszerü jelleggel bir. A Kaftan-agaszi a magán-életben ugyanazon állást foglálja el, mely a hivatalosban a karakulaknak jutott. A Musirok és más magasabb tisztviselőknél a Kaftan Agaszik az Emek-Dar-ok saraiból vétetnek, s nem ritkán urat és szolgát még bensőbb viszonyok is füzik egymáshoz. A világ ezeket ösmeri, s oly személy, ki a pasánál kedvező fogadtatást akar magának kieszközölni, bizonyára nem fogja elmulasztani a Kaftan Agaszi jóindulatának minden áron való kieszközlését. Az előkelőbb efendi, állásával távolról sem összhangzó, feltünő barátsággal bánik vele, az alsóbb rendü efendi még udváriassággal is kénytelen irányában viseltetni és a Piade Katib, (azaz »a gyalog járó irnok« a hogy a török tisztviselők legalsóbb rendje neveztetik) még tiszteletet is köteles eránta tanusitani. Bizony, a Kaftan Agaszi nagy ember! Legyen bár az emlékező tehetség gyöngeségének, vagy pedig csak a keleti indolenczia következménye, de a magas állásu hivatalnok rendesen a kihalgatást kérvényezők személyiségére absolute nem tud rá ismerni. Kicsoda ő? Mi volt ő? Mit akar? Ezek oly kérdések, melyekre a Kaftan Agaszi köteles felelni, s minthogy ura föltétlenül hisz neki, következőképen a kérvényezők bemutatása és ajánlása, ha nem is egészben, de nagy részt minden-

esetre tőle függ. Valóban, ez a török hivatalnokosztálynak nem épen igen dicséretreméltó vonása, tényleg azonban el nem tagadható, s egy vezir befolyásos Kaftan Agaszi nélkül simpliciter nem is képzelhető.

Ha már most egy fokkal alább szállunk, a csibukcsival találkozunk, a török dohány-Ambrózia e tenyeres-talpas ganymédjével; a török dohányzói szenvedélyétől és nyugalomvágyától elválaszthatatlan egyénnel, mely minden méltóságra, gazdagságra és tiszteletre számot tartó efendit hű árnyékaképen kisér. Kora reggeltől késő estig a csibukcsi nem mozdul ura oldaláról, akár otthon dolgozik az, vendégeket fogad, baráti vagy hivatalos teendőket végez, akár a bazárba, sétatérre vagy fürdőbe, vagy akárhová megy, akár a portán dolgozik egy egész feltornyosult sürgönybarrikade mögött, vagy a titkos tanácsban ül, — a csibukcsi mindenütt és mindenkor sarkában van. Csoda-é tehát, ha az is jó adag bizalommal tiszteltetik meg ura részéről? A hosszu pipaszárt egyik kezében tartva, a másikban az alapul szolgáló rézcsészét, biztos léptekkel halad keresztül a tsibuktsi a hivataltermen, s mig leguggolva, szemlesütve pipát, tüzet és csészét nyujt át, fülei mohó kiváncsisággal csüggnek a tanácskozás tárgyán. Olykor, minthogy az ajtó függöny közelében kell tartózkodnia, tiltott helyekre oson, hogy jobban megleshesse a benn történőket s ekkép a legfontosabb államügyek és határozatok tudatához jut. Ő tudja leghamarább, főkép ha a magas tanácsot szolgálja fel, ki lett kinevezve valamely provinczia kormányzójává, követté, vagy egyik-másik fontos ügy közvetitőjévé, s csak igen kevesen közülök szokták megvetni az előnyt, mely e

meglesett titkok értékesitéséből vonható. A magas porta csibukcsijai lábra kelt hirlapok, legjobb vevőik a Dragománok (a követek tolmácsai) s ha esetleg nincsenek épen oly jó megrendelőik, egymás közt szokták kicserélni ujdonságaikat. A kölcsönös reporter-üzlet következtében, erősen megkötött szövetségek léteznek köztük, akkép, hogy p. o a Medslisz-i-Ahkiame-Adlie-nál alkalmazottak, csak is a magas tanács vagy külügyérségbeliekkel folytatnak csereüzletet, s csak ritkán történik meg, hogy egy magasabb Kalem csibukcsija, egy alsóbb rendü Kalem-éval összekötteésbe lép. Az ujdonság-vadászat soknak közülök a leggazdagabb jövedelem kutforrása, s a mód melylyel cziküken tul szoktak adni nem ritkán nagy csodálkozásomra szolgált. A legtöbbek, s főkép az idősebbek bizonyos viszonyban állnak az európai másod-harmad rangu követ-tolmácsokkal. Ezen urak, a portára czélzó európai befolyásnak e vándor ijjesztői, kik leirhatatlan büszke magatartással és sétabotocskájukkal hadonázva, tartózkodás nélkül barangolják be a külömböző hivatalok irodáit s oly fensőbbséget fitogtatnak, mintha a portánál hitelesitett főnökük koronázott fejét képviselnék, gyakran valamely szegletben a csibukcsival a legmeghittebb társalgásban találhatók. A szemüvegező, törökfaló piperkőcz mélyen hajlong, alázatosan tiszteleg a török pipa szolga előtt, kikémli, csakugyan egyet-mást megis tud és készpénzzel fizet, s alig hagyta el feltünően hanyag közömbösséget fitogtatva a Portát és viszatért Pérába, már is a sürgöny drótra bizza a pipa szolgától kitudakolt ujságokat, s egy más udvarral közli a fontos hireket. Sok nagy fontosságu hir ily módon legelőször is a

követségek, vagy távirdai irodák tudomására jut. Csak több nappal később kerül napfényre a hivatalos jelentés. — Igy megy ez a magas Portán, s ennélfogva nem veendik tőlem rosz néven, hogy oly nagy fontosságot tulajdonitok a tsibuktsinak.

Ezen ujdonságüzleten kivül a csibukcsik a Kaftan agaszikkal egyetemben gyakran kényes viszályok, kiegyenlitésére és cselszövények kivitelére is használtatnak eszközekül. Valamely határozat gyorsabb kivitele vagy annak megakadályozása és hátráltatása szinte a csibukcsitól függ, mert, miután ő viszi haza a »Torbá-t (az okmány-zacskót, a tárczát) s csak este terjeszti elő urának az illető okmányokat, a török hanyagság vagy szórakozottság következtében, vagy pedig szántszándékosan, az egyik okmány előbb, a másik később intéztetik el, söt olykor az is megtörténik — s magam is tapasztaltam nehány ily esetet, — hogy, valamely rendkivüli fontosságú okmány a Torbá-ból, melynek hazaérkezésekor első helye a dohány kamra, a dohányszekrénybe, sőt a szolga ládájába szennyes ruhái közé és más efféle helyekre tévedt. A kinek a szerencse kedvez, az, ha egyuttal »az ajándékok lámpáját is kellőleg felgyujtja,« megkerestetheti eltévedt iratait; a ki azonban nem kedveltje a sorsnak, ujra kezdheti pörét. Mindezek után nem-é valóban nagy fontosságu emberek a kedves csibukcsik?

Velök összefüggésben állnak a Kahvedsi-k, az élelmiszerek felügyelői, s minden Kalem mellé ilyen kettő adatik. Minél előkelőbb a Kalem, annál befolyásosabbak e szolgák s annál nagyobbszerü aratásuk. A havi kiadásiszámla

a csibukcsikkal egyetemben szerkesztetik; általanosan ugyan a háznál reggeliznek, azonban, gyakran különös nyalánkság, vagy pedig a hosszasabb ülés fáradalmai a Portán is valamely frissitő étkezésre gerjesztenek. A Kahvedsi és Kilerdsi a legalsóbb török néposztály szemében ugyanazon nagysággal birnak, melynek fényköre a csibukcsit környezi a tolmácsok és tisztviselők előtt. Utóbbiak csak akkor válnak hozzáférhetőkké és engedékenyekké a paraszt, vagy mesterember részére, ha a Kahvedsi őt a csibukcsi által a pasa, vagy efendi kegyébe ajánltatja. — Végül még az ajtónállókat vagyis a kapusokat kell felemliteni; ők ügyelnek fel a ki- és bejárókra s a nem kevésbbé fontos tiszttel vannak megbizva, minden belepő tisztviselő felsőczipőit átvenni, s elmenetelekor ismét a küszöbre állitani számára. Az eredeti szabály szerint, a kormányhivatalba belépő felsőczipőit a külső kapunál levetni lenne köteles; ma azonban, ezt csak az alsóbbrendő efendik s a szegényebb néposztályok teszik. Az előkelő világ és magasabb tisztviselők, kik kocsin vagy lóháton érkeznek, felső czipőiket illető Kalem-eik előtt szokták levetni. A Porta minden látogatói, melyeknek száma gyakran több százra rug, felső czipőinek elrakása, több kapus közt van felosztva. Egy és ugyanazon Kapidsi gyakran száz, sőt százötven felső czipőt vesz át, számozott jegyek kiosztása nélkül s minden párt, a nélkül, hogy valaha tévedés történnék, ismét illető birtokosa kezébe juttat. A czipőtartó nem csak emlékébe vési minden átadó személyiségét, kit csak egyszer látott életében, de a belépőnek állását, foglalkozását és származását is felismeri felső czipőinek formájából s a modorból

melylyel azokat levette. A magas állásu személyiségnek, rögtön beléptekor elébe siet s lehajol, hogy amaz felső czipőinek levetése alatt vállára támaszkodhassék. Az efendi rangja, vagyis jobban mondva: a havonkénti bakhsis (borravaló) határozza meg a sietséget melylyel a Kapidsi segédkezet nyujt. Bármily büszkén botorkál keresztül a fiatal Kiatib a bemenet előtt felhalmozott felsőczipő-halmazokon, bármily parancsolólag int tekintetével a czipő-tartónak, az utóbbi modorából csakhamar kiősmerheti mindenki, mikép áll a török piperkőcz dolga. Befolyással nem birnak a czipő-tartók; legfeljebb ha időnként egyik-másik tisztviselő megjelenése, vagy távozásanak ideje felől kérdés tétetik náluk.

Még csak rövid pillantást kell vetnünk a portán észlelhető életre és sürgés-forgásra a hivatalos órák alatt.

Délelőtti tiz óra van. Akinek érdekében fekszik a különböző osztályok tisztviselőit hivatalukba menetelük alatt szemügyre vehetni, álljon meg velem »Dsigaloglu jokusu« nevü meredek felment élén. Itt halad el a török társaság valóságos crême-je a mint azon városrészekből jön, melyekben még mai nap is a fashionable világ lakik. A nagyon vagy könnyü phaëtonban rubognak el, vagy csendesen ügetve, a szolgaseregtől környezve ballagnak odább. Minél magasabb rangjuk, annál mélyebb lesz a Temenna — oly üdvözlési mód, melynél az illető jobb kezével két félkörmozdulatot tesz melle és homloka felé. — Némelyek egész földig hajolnak alázatosságukban s valószinüleg erősen sajnálják, hogy nem birnak még nehány lábnyi mélységre a földbe is behatolni. A kölcsönös köszöntés kezdeménye-

zése a magasabb rangut illeti s nem az alsóbb rendüt. Ez többnyire megáll, s miután a magas elhaladó könyü kézmozdulat, halk mosoly, vagy rátartós fejbillentés által értésére adta a másiknak hogy felismerte, amaz, vagy néha az egész környezet, keresztül megy a Temenna tornászati gyakorlatán. Gyalog csak a szegényebbek s azon kevesek járnak, kik a mozgás tekintetéből az eurôpa szokásnak hódolnak s ezért a törökök által tulzóknak tartatnak. A portára menő efendi könnyen felismerhető ugy lova, nyeregszerszáma, valamint öltözete által. Az ó-törökhöz ragaszkodóknak lovai, széles paszományu nagy takarókkal, gazdag ékitményü kantárral, szintoly nyeregszerszámmal vannak ellátva; ők maguk nagy, nehézkes czipők és felső czipőt viselnek, szoknyaszerű nadrágot, duzzadó felső kabátot s nyakig lecsuszó fezet. Előrehajló testtel ülnek a nyeregben, szelid de merev tekintetök maga elé bámul, s mig balkezük a kantárszárat tartja, jobbjuk gépiesen az olvasóval szokott játszani. A mellettük ballagó lovász is megfelel ura öltözetének. Ez nagy Khióból való görög, vagy albáriai de még a régi fajtából. A hosszu gyakorlat következtében lépést tud tartania lóval, hisz már évek óta szokta megtenni ezen utat, ura kiséretében. A fiatalabb efendi fel europai nyeregben ül s ménje a takaró helyett fehér isztákot vagy kis nemez takarót hord. Divatos öltözete Perában készült felső czipői a czipőnek csak hegyét tüntetik fel s inkább csak talpaknak nevezhetők. Glaceé keztyüt visel, az olvasó helyett csinos lovagoló ostort tart kezében s fejét folyvást hátra szokta vetni. Két ily ellentétes alak egymás melletti megjelenése valóban igen furcsa hatást gyakorol.

Ugyan ezen különbség észlelhető a gyalogolóknál is. A fiatalság vagy uj-törökök, sétapálczával hadonázva járnakkelnek; az ó-török csoszogó lépésel nehézkesen utána biczeg; nem csak a ruházat bősége és saját terjedelmessége, de még illemfogalmai is tiltják, hogy gyorsabb lépéssel haladjon. Az uj-török egyedül jár, szolga nélkül, mig az ó-török mindig két árnyék által kisértetik, melyeknek egyike a hosszu, posztótokba rejtett pipaszárt s a dohányzsacskót hordja, a másik pedig a nagy bőrtáskát az irományokkal. S épen e kicsinyes, nekünk oly felületeseknek látszó apró árnyalatokban nyilvánulnak leghivebben az uj- és ó-törökök különböző világnézletei, melyek csakugyan, minden átalakulási korszakban érvényre is szoktak jutni. Erre még vissza fogunk térni s egyelőre még a porta belsejébe is be akarunk pillantani, megtekintendők nehány hivatalt és irodát.

Legelőbb is a külügyérség levelezési osztályába (Khardsie Nezareti mektubdsi odaszi) lépünk, a török hivatalnokvilág már egyszer emlitett csemeték iskolájába. Ez nagy, hoszúdad teremből áll, melynek falain végig huzódnak a szokásos, vőrös posztóval bevont kereveték. A mennyire a szem lát a tág helyen, azok teljesen el vannak foglalva guggoló irnokkokal, többnyire ifju egészséges vagy gyönge, gazdag vagy szerényebb kinézésü emberek. Két-két irnok közzé mindig egy négyszögletes párna, vagy az irótámlány szerepét játszó kis ládika van alkalmazva, melyen az iróeszközök vanak elhelyezve. Utóbbiak nem egy vagy két, de nyolcz-vagy tiz apró porczellán csészécskéből állnak, melyek higabb vagy sűrübb fekete és vörös téntát, vizet,

apró sponygyákat, arany vagy kék hintőport tartalmaznak s többnyire egy kis tálon, nagyságuk sorrendjeszerint vannak elhelyezve, körülvéve mindenféle nádtollakkal, papirvágóval és ollóval. Azok kik leghamarébb jelennek meg a munkásság e terén, többnyire olyannok, kik az osztályfőnök feladványait éjjen át nem végezték el s a kora reggeli órákban igyekeznek munkájukat befejezni, mert kilencz és tiz óra közt még csak kevesen találhatók a hivatalban s csak 11 óra felé szokott megnépesülni a terem. Zsongásbongás, ide-oda kiáltozás, a köszöntések egész özöne kezdődik ilyenkor, szóval leirhatatlan zürzavar. Némelyek csak állnak a diván mellett, mások ülnek; itt egy csoport vidám társalgásba merült, egy másik meg amott, gyermekes tréfáknak és bolondságoknak engedi át magát. Az egyik villás reggelit költ el, a másik kávét szörpöl, a harmadik tollakat metsz, a negyedik szolgájával zsémbel, s csak ha a Khalfa (osztályfőnök) megjelen, és helyet foglalt, egyszerre, mint varázs ütésre minden a hivatalos kerékvágásba jut. A vörösposztós kereveteken feketekabátos efendik ülnek sürü sorban; mindenki munkához lát s az első negyed órában valóban azt hihetné az ember, hogy itt valódi szorgalom és munkásság ütötte fel sátorát. De még nem soká tartott a csend, midőn parancsolólag kiabáló tolmácsok és más idegenszerü egyéniségek megjelenése, — a török hivatalok nem igen külömböznek a bazártól vagy európai kávéháztól — egyszerre felzavarja a munkás képet. Az egyik, mitsem gondolva munkájával, látogatásokat fogad, a másik, biztató szavakkal igyekszik csillapitani egy, a hivatalába nyakára jött hitelezőt; nemsokára végkép oda van az első

negyedóra rendje-csendje s többé nem is jön létre egész napon át. Hogy ily körülmények alatt csak keveset lehet végezni, könnyen megfogható. Már számtalanszor hozzáláttak ugyan a reformokhoz, azonban eddig még minden arra czélzó intéskedés dugába dőlt. A keleti, akár török, akár nem, nehezen, vagy épenséggel nem is tudja megszokni a kitartó, gépies munkát, s nem csak a külügyérség levelezési osztályában, mely különben ismeretes különnemü elemeiről, de mindenütt, valamennyi osztályban, kisebb-nagyobb mértékben hasonló viszonyok uralkodnak.

Hisz még a fontos tanácskozásokra szolgáló termek is hasonló észleletekre nyujtanak alkalmat. Lépjünk be ide az »Ahkiame adlie« termébe délelőtti 11 órakor, midőn annak tagjai összegyűlnek. Többnyire nagy urak, kik azáltal tanusitják a korszellem iránti engedékenységüket, hogy a hagyományos kerevetek helyett, félkörben felállitot karos székeket használnak, melyeknek mindegyike oly nagy, hogy kényelmesen elférne benne egy egész európai család, mert nem ülésre, hanem török szokás szerinti guggolásra számitvák ezen öblös karosszékek. Minden karszék mellett kis asztalka áll, irótámlány képen. Itt is a munkásabb és szegényebb tagok a gazdagabbak és kevésbbé elfoglaltak előtt jelennek meg. Ámbár csak husz lépésnyire van a portától, a pasa vagy efendi mégis észrevehető bágyadtsággal lép a terembe; félaléltan rogy karosszékébe, mélyen fellélekzel, ásit s már is zárt ajkai közt van csibuk. Bizony nem is csekélység egész a második emeletre feljutni, ha mindjárt két szolga támogatja is az embert és sok oly török urat ismerek, ki

a legkisebb ut után is vagy egy negyedoráig lihegni és pihenni kénytelen. Az Ahkiame adlië-ben is csak az elnök beléptével kezdődik a tulajdonképeni élet. Valamely okmány felolvastatik s habár e lihegő s kéményekgyanánt füstölgő tagok, kivétel nélkül kéretnek fel tanácsadásra, mégis csak kevesen vannak, kik melegebb részt vesznek az ügyekben. A többiek, gyakran a leghevesebb vita alatt szomszédukkal érdekes társalgásba merülnek szakácsuk vagy csibukcsijok ügyességét, s más felületes tárgyakat illetőleg és sokan haza is mennek ismét, a nélkül hogy csak távolról is fogalmuk volna arról, a mi jelenlétökben történt és elhatároztatott. S pedig gyakran igen fontos kérdésekről van itten szó; p. egyik-másik kormányzó letevéséről, megvesztegetési vagy más vétkek okából; vagy pedig oly pörök kiegyenlitéséről, melyekben nagy vagyonok fölött kell itélni; azonban, van rá eset, hogy a legcsekélyebb, legaprólékosab dolgok is szönyegre kerülnek. Az egyik p. bepanaszolja a másikat, hogy a fekete tenger keleti partjáról egy gyöngyöt küldött neki, mely azon kikötéssel vétetett meg, hogy még csiszolatlan és sóha nem volt a hárem gyöngysorai közzé felfüzve. Az ügy igen fontos, (?) molláh-k és szakértő-nők idéztetnek, s mig a mellék szobában a corpus delicti fölött tényeket constatálnak, a pörös felek a Collégium előtt szembesittetnek. Máskor meg valamely rajongó egyéniség jelen meg, keresztény vagy mohammedan, ki a magas tanácsnál engedélyt akar kieszközölni magának közelebről megnevezendő helyen való kincskeresésre. A kérvényező a legkomolyabb arczczal beszéli el, hogy egy éjjeli álomkép, felcsapó láng képében

megjelölte neki az Anatoliában nagy Ruméliában lévő lethelyet. A bölcs urak türelmesen hallgatják szavait, sőt mi több, az eshetőségekkel számolva, még alkudozásba is bocsájtkoznak vele, nehogy a kormány megrövidítessék netaláni siker esetében; szerződést kötnek a kincskeresővel, a kormánypecséttel is megerősítik azt az okmányt a nélkül, hogy a tárgyalás ostoba voltáról fogalmuk volna.

Csak a legmagasbb tanács termeiben találkozunk ama hivatalos komolyság, amaz ünnepélyesség nyomával, mely Európában a kormánygyüléseket jellemezni szokta. A helyiségek a legelégánsabb európai modorban vannak butorozva; a tagok, többnyire öreg, megállapodott emberek, nyugodt hangon szoktak társalogni. A csibukcsik és ajtónállók törvényszerint siket-néma egyeniségek, hogy a tárgyalások titka általuk is megőriztessék. A legmasabb tanács többnyire nagy tehetségü férfiakból áll; kiváló tulajdonuk arra képesiti őket, hogy az arczvonásokban és arczjátékban olvasni tudnak s ennélfogva, a mint rólok hiszik, a legrejtetebb politikai titkokon is keresztül látnak, mig mások véleménye szerint, sokan közülök a miniszter-tárczákba vetett tiltott pillantások utján informálódnak az ügyek állasa felül, mi valószinüleg sokkal igazságosabb vélemény, habár nem is oly hizelgő reájok nézve.

A forgalom a Portán rendesen délelőtti 11-től, délutáni 2-ig legelevenebb. Az irodák és hivatalok belseje kisebb-nagyobb mértékben általjában megfelel a rólok festett

képnek. Jóval érdekesebb látványt nyujtanak a külső helyiségek, a folyosók, előcsarnokok stb., melyek valóban a legtarka-barkább szinekkel s legsajátságosbb alakokkal lepnek meg bennünket. A sietősen ide-oda futkosó efendik, hivatalszolgák és mások közé folyvást a kérvényezők, pörös felek, bámész falusiak, kolduló asszonyok és árva gyermekek hatalmas árja tódúl. Tentatartók, iróeszközök, könyvek, ruhanemük, ékszer-áruk s számtalan más tárgyak eladásra kináltatnak itt a számos házalók által. Oly napokon, midőn a havi fizetés osztatik ki, — a fizetés igen rendetlenül, csak három havonként egyszer történik, — a Porta külső helyiségei, melyekben a kupeczek, házalók s mindenféle ronda nép csak ugy hemzseg, inkább hasonlitanak valamely bazárhoz, mint egy első rangu hivatalos helyiséghez. Vázlatunk aligha lenne élethü, ha e helyen megfeledkeznénk a kómédiásokról, verselőkről, gunyirókról stb.... Kalemről Kalemre járnak, hogy az efendi világot erőltető (!) munkájok alatt szórakoztassák és felviditsák. Ezen emberek egyuttal házassági közvetitéssel és szerelmi kalandok előségitésével is foglalkoznak, s valamint Konstantinápoly minden negyede saját külön kutyáival bir, melyek az idegen négylábu társat meg nem türik maguk közt, ugyszinte minden Kalem is külön bohóczával rendelkezik, kinek tréfái más hivatal-helyiségben nem találnának viszhangra. Lebzselők és koldusok is állandó vendégek itten; valamely ürügy alatt az egyik vagy másik Kálemnál kitudtak maguknak eszközölni rendes havisegélyt, mely vagy az illető hivatalnokok által adatik össze, vagy pedig hagyományos szokás szerint az általános bud-

getből fedeztetik. A magán emberek, valamint a kormányrészéről is rosszul alkalmazott könyörületesség Keleten sokkal több bajt okoz, mint a mennyi jót létesit. Azonban, mindazáltal nem akarnak, s nem birnak megválni a régi szokásoktól.

A magas Porta és oszlopai e gyönge vázlatát, ne tekintse a szives olvasó Törökország arányában táplált ellenszenves hangulat kifolyásának. Oly viszonyok élethű és részrehajlatlan tükrözése az, melyeket igen közelről szemlélhetni e sorok irójának évekig volt alkalma. A mig a Boszporus partjain mulattam, a legkellemetlenebbül érintettem általuk, később azonban, midőn a persa fővárosban divatozó hivatalnoki élettel, az afghanok, özbegek és tadsikok törvénykezési eljárásával megismerkedém, a Porta, minden hibáival és beteges kinövéseivel együtt, azokhoz képest a rend- és igazságszeretet példányképének tünt fel. Igaz, hogy a történelem nem egy hires ázsiai fejedelem példás igazgatási rendszeréről tesz említést és Keleten e téren még ma is dicsőitik Harun-al-Rasid-ot, Melik sáh-t, Szolimánt a törvényhozót, Nagy Abbaszt, az indiai Ekber sáh-t és másokat, de mindezek csak szerencsés kivételeknek tekinthetők, mert mindaddig, mig a munka szeretet, jellemszilárdság, komoly törekvés, szóval mindazon tulajdonok hiánya uralkodik, melyek reális állami és társadalmi viszonyok alapitására nélkülözhetetlenek, mindaddig mondom, egész Keleten és Törökországban is, az igazság-szolgáltatás és igazgatás, valamint a hivatalos eljárások terén is számtalan életbevágó hiba lesz észlelhető. A Boszporus part-

ján az ujjá születés, vagyis egyszerübben mondva, a reform megkezdőtött már. Sokan már is letértek a régi hagyományok és szokások utjáról; azonban hogy teljesen fog-é sikerülni a hasonulat nagy műve, azt csak a jövő bizonyitandja be.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A karavánok.

A számtalan külömböző benyomás közt, melyet Keleten való sok évi tartózkodásom alatt tapasztaltam nincs több oly kellemetes, nincs több oly regényes mint azon élményekéi, melyek a gyakran hónapokig tartó karaváné letet kisérték. Habár mindennemü, európainak csaknem elviselhetetleneknek látszó fáradalmakkal jár is, a karaván utazás mindazáltal még a legprózaibb emberre is tartós benyomást fog előidézni, feltéve, hogy társai közt otthonosnak érzi magát s e tisztán keleti életkép idegenszerü jellegét teljes érdekkel képes méltányolni.

Miként Arioszt középkori hősei a lőpor feltalálása felett panaszkodnak, szint ugy Köroglu, a Törökök mesebeli hőse is kigyófészket kiván azon ember agyába, ki a lovagkor megrontására a fekete ördögport a világra hozta. A mennyit a lőpor vétett a lovagkornak, annyit vét a vaspálya és európai utépités a karaván-intézményének Keleten. Igaz, hogy mindkettő az Anya Ázsiára nézve még csak a jövö-vivmányai lesznek, s előre látható, hogy még hosszas idő fog mulni, mig a lihegő tevét mindenütt felváltandja a fáradatlan, zúgó gőz-paripa. De ma még, Keleten csak ugy utaznak mint a hogy a patriarkák utaztak egykoron s meg fogjuk kisérleni, nem sikerülne-é a változatos és sajátos

romantikával biró kép nehány kiválóbb vonásával nyájas olvasónkat megismertetni.

A karaván szó, a persa Kervan, vagy jobban mondva Kiarvan vagy Kiarban elferditése és annyit jelent mint: »üzletet védő,« vagy üzlet védelem, oly elnevezés mely a karaván eredeti czélja és jelentősége felől legbiztosabb felvilágositást ád. S tényleg e felfogás még mai nap is a túlnyomó, mert minél nyogodtabb egy ország, minél inkább pang egy vidék politikája és társadalmi állapota, annál kevésbbé szükséges a nagy karavánokbani utazási mód. Ha a biztoság non plus ultrá-ját akarják kifejezni, azt mondják: »Egy gyermek, arannyal telt kosárral a fején is bántatlanul meg teheti ezt az utat.« A szó szoros értelmében az ily határozott biztonság soha sem létezett Ázsiában, sem keleti, sem nyugati részén; azonban tény, hogy a karavánok fontossága oly mérvben hanyatlik, a mily arányban emelkedik Ázsia országaiban az állandó rend. Törökországban a tulajdonképeni karavánügy, már csak Irak vagy Arabisztán provinciára és a Szürré-re szoritkozik, vagyis az évenkénti zarándok karaván ra, mely a Boszporus melletti Skutariból indul el, Damaszkuszban összpontosul s innen a sivatagon át Mekkába vándorol. A biradalom többi részeiben, az imitt-amott felmerülő rablóbandák daczára, csak kisebb utazótársaságokkal találkozunk, melyek inkább unalomból szövetkeznek együvé. Divat-karavánokat a Tebrisz Teheráni, és Teherán-Bender Busiri uton még leginkább látunk, valamint a Rest és Szari felé vezető uton; Irán keleti része azonban még egészen középkori jellegével bir, mert Siráztól Kermanig, vagy Jezd és Tebbesz-en át

Meshed-ig, a vad, merész és jól felfegyverkezett beludsoktóli félelem ép ugy rá kényszeriti az utazót, hogy a nagy és számos karavánokhoz csatlakozzék, mint a khoraszáni uton Teherán és Meshed felé a turkománoktóli rettegés. Politikai zavargások és zsiványkodó nomádok tőszomszédsága a karaván népesedését eredményezik; ennél fogva megmagyarázható, hogy Közép-Ázsiában, t. i. Turkesztán, Afghánisztán és Keletturkesztánban, a karaványügy még szakasztott olyan állapotban van, mint évszázadokkal ezelőtt. A nélkül hogy karavánokkoz csatlakoznának, nevezett országokban csak nagy urak, vagy koldusok utazhatnak; előbbiek erős fedezet, utóbbiak rongyos ruhájuk oltalma alatt. Mindenki annál jobban biztonságban érzi magát, minél nagyobb az utazó-társaság melylyel utra kelt. Egészen veszélytelen utvonal alig van Közép-Ázsiában, s azok is többnyire közel fekszenek az öszpontositott hatalom székhelyéhez. Kevésbbé biztos utak azok, melyek Bokharán keresztül, Karsin át Kerkibe vezetnek, aztán azok melyek Bokharától Khivába visznek, minekután az elsőbbek biztonsága a Bokhara és Afghanisztán közti politikai viszonyoktól, az utóbbiaké pedig a Khivai khán indulatától függ. Legveszelyésebbek voltak mindig s most is ép oly veszedelmesek az utvonalok, melyek Bokharától vagy Khivától kiindulva, a turkomán sivatagok érintésével Persiába visznek s akármily számos legyen a karaván, csak is turkomán oltalom mellett utazható meg s még akkor sem föltétlenül bizonyos a biztonság, miután a fedezet gyakran támadtatik meg oly turkománok által, kiknek nincsen részük az oltalmi összegben.

A mondottak után, a legnagyobb karaván-csapatokkal, melyeknek teher és lovagolható állatainak száma háborus időkben gyakorta 2000-re rug, csak is Közép-Ázsiában találkozhatunk. Ilyféle karavánok Turkesztánból jöve, utukat többnyire Heraton át Persia, vagy Kabul és Kandahar felé szokták venni. Egy taskendi kereskedőtől hallám, s egy Jengi Ürgendsből jövő özbeg kereskedő bizonyitotta, hogy gyakran az ilyen Orenburgnak és Szemipalatinszknak tartó karaván megannyi állata, egy és ugyanazon ember birtoka szokott lenni. Közönséges viszonyok közt egy turkesztani karaván, mely ki-próbált utasok által megbizhatónak tekintetik, rendesen 300—500 állatból áll, mig Persiában az ily számu állat-seregre csak a Jezd és Meshedből Tebrisz- és Erzerumba tartó karavánoknál számithatunk.

A karaván létesülése erősen hasonlit egy város keletkezéséhez. Valamint utóbbi előnyök és szabadalmakból növekszik, szintugy a karaván is annál inkább fog felszaporodni, minél tekintélyesebb és hatalmasabb annak üzleti ura. Egészen illő is, ha utóbbit vándor városnak, vagy is jobban mondva, vándor kereskedelmi városnak nevezzük, mert ez utazótársaságok többsége üzleti czélokat követ, s csak imitt-amott találkozunk karavánokkal, melyeknél kéjutazók, vagy zarándokok, — mi Keleten egyre megy, — képezik a társaság zömét.

Persiában, hol évenként körülbelül 500,000 ember kel vándorlásra, legyakoribbak a zarándok-karavánok. A karavánok összehasonlitása egy várossal még más pontokra nézve is találó, mert valamint Kelet városaiban, a

vagyonos emberek a középrészekben s a szegényebbek a város végein laknak, ugyszinte a gazdag kereskedők és előkelő utazók is, a karavánok középpontját szokták elfoglalni mig a vagyontalanok, vagy oldalvást, vagy elő- és utóvédül szolgálva, a karaván két végén vannak alkalmazva. A karavánoknak megvannak a maguk rövidárusaik, mesterembereik, imámjaik, koldusaik és csoda-orvosaik; sőt mi több, Persiában még hetärák is csatlakoznak a karavánokhoz, s s már két-három napos együttélés után oly jól ösmerik egymást az utazók, mint valamely ázsiai kisváros lakói. A mily szerepet játszik az utóbbiban a Ketkhuda, (polgármester) oly fölénnyel bir itt a karvánbasi, és a zarándok karavánoknál a Csaus. A Ketkhudá-k nem megvetendő hatalommal vannak felruházva, és Khiva és Khokandban még élet és halál fölött is itélnek; szintugy a karavánbasik is; ezek vándor fejedelmek, kik magukkal viszik titkárukat és imámjukat, s annyira beleélik magukat ezen állásukba, hogy még nagy kincsek megszerzése után is szivesebben vándorolnak évhosszant a sivatag pusztákban, semhogy hazai városaik valamelyikében nyugodtan élnének a szerzett vagyon élvezetében. A karavánokhoz használt állatok, többnyire tevék, lovak és öszvérek; utóbbiak azonban leginkább csak Persiában és Törökországban divatosak, miután a középázsiaiak istentelenségnek tartják, ha a ló arisztokratikus vérét, a szamárral viszonkeverés által, megfertőztetik. A teherszállitási ügyre nézve a teve áll legelső helyen s minden tekintetben megfelel feladatának; felényi gyorsasággal jár ugyan mint a ló, vagy öszvér, ellenben amazokéhoz képest négyszeres terhet-hord s a téli idényt kivéve,

nem követel sem etetést, sem megvakartatást. Persiában egy ló teherre rendesen 250 fontot számitanak, rendkivül, erős Persa öszvérek 300 fontot is elviselnek, mig a teve hordképessége a következő rendszerhez idomul. A leggyöngébb tevék, a turkománok, az észak Persia melletti sivatagból, Jezd, Siráz és Kirmán tevéi, melyek legfeljebb 400 fontot birnak el. Ezek után következnek a kettős púpu Kazaktevék, melyek bizonyos korban öt mázsát vehetnek magukra, mig az utazási művemben felemlitett Ner-faj, — az Andkhoi és Heratból való tevék, ugyszinte az arab sivatagbeliek, — hat, sőt néha még nyolcz mázsát is hordanak. Ily rendkivüli teherrel hátán, e szegény állat csak nagy erőmegfeszitéssel bir lábra állni s ezalatt a teher könnyü meg-emelintése által kell könnyiteni rajta; ha azonban már egyszer lábra állt négy öt órán át szakadatlanul tovább halad az iszonyu teher alatt. A teve meg terhelésénél nagy gond fordittatik a kötegek egyensulyozására. Oly állat, melynek hátán a teher két oldalt kellő egyensulylyal van felosztva, napokig, sőt hetekig is sértetlenül ballaghat el, mig ellenben a teher hibás felosztása csakhamar gonosz hátsebeket idéz elő, melyek a sokat szenvedő tevét már néhány mars után hasznavehetetlené teszik. Mig a tevék terhe hosszu vagy széles rakománynyá alakittatik, a lovak és öszvérek kötegei tömött gömbölyü, vagy négyszögletes alakuvá göngyölitetnek. A kevésbbé türelmes öszvérek, oldalugrásokkal néha igen ügyesen letudják magukról rázni terhüket, s a szolgálatot, folytonos újabb felrakással erősen igénybe veszik. Az állatok gyorsasága s teherhordási képessége lekinkább az utak minőségétől és az égalji viszo-

nyoktól függ. E szerint s ennek következtében az utazási idő tartamához mérten váltakoznak az árak is, melyek az állatok átengedéséért követeltetnek. Tavaszszal, midőn a marhát zöld takarmánynyal lehet etetni, Persiában a lovak és öszvérek általi teherszállitás, valamint Közép-Ázsiában a tevék általi olcsóbb; télen magasabb bér követeltetik érette.

Aminthogy megalakult egy karaván, s elindulási ideje közeleg, minden résztvevőn lázas igazgatottság vesz erőt. Az európainak idegrendszerét leginkább az elindulás szokta megviselni; a folytonos elhalasztás és elnapolás a legközömbösebb apróságok miatt, őt, kinek utazáson legfőbb érdeke az előre jutás, csaknem beteggé teszi csupa kedvetlenségből; mig a keleti gyakran hetekig nyugodt odaadással vár, a nélkül hogy csak egy perczre is kijönne szokott sodrából. Majd a város kormányzója, majd egyik-másik kereskedő szószegése, máskor meg valami kedvezőtlen csillag-jóslat, vagy pedig a még meg nem állapitott biztonsága az utnak, szolgál a halogatás ürügyeül. Végre valósággá válik az »indulás« boldogitó szava A külömböző városnegyedekben minden izeg-mozog, kisebb csoportok csatlatkoznak egymáshoz és kézszoritások, ölelések, kiabálás, lárma, vad ide-oda futkosás közt végre kivonulnak a város szük bazáraiból. A mint a város kapui hátra maradnak, s az ember valósággal azt hiszi már most hogy haladni fog, alig félórányi ügetés után egyszerre ujra megállapodnak. A városban indultak el először, a városon kivül kell megtörténnie a második elindulásnak. S valóban, nem egy keletivel történik meg, hogy csak e második elindulás

akalmával jut eszébe, hogy a többheti utazási elökészületek daczára, még egyik-másik ruhadarabot, vagy valamely utazási készletet hagyott hátra. Félnapot szentelnek még az elfeledt czikkek elhozatalára, s csak ekkor jön létre végrevalahára, a végleges elindulás.

Hogy mily képet nyujt egy nagy karaván uton, azt a nyájas olvasó csak ugy képzelheti el kellőleg, ha egy egész város lakosságát, vagyonostól, mindenestül, szokásaival, egész nemzeti jellegével együtt, közös marsra egyesülten, elvonulni enged lelki szeme előtt. Az odább ballagó, mindennemü árucsomagokkal megrakott teherszállitó öszvérek, lovak és tevék hosszu sora, a vándor bazár leghivebb képét nyujtja. A vonat mellett, előtt és mögött lovagló kereskedők, nyergükben ép ugy kiabálnak, alkudoznak esküdöznek, mint boltjaik támlánya mögött. Itt valamely hivatalnokot, vagy gazdagabbat látunk szolgái környezetében, — kik lóháton theát főznek, vagy pipákat készitenek, — ép ugy átengedve magát mindenféle kényesztetésnek és szeszélynek, mintha divánja duzzadó párnáin, és nem valamely lovagolható állat párnázott nyergében ülne. Amott egy molláhval találkozunk, ki méla-komolyságu arczczal üget odább. A papság vagy tudósok által utazáson használt állatnak, nem szabad firtató kedvvel birnia; mint ura, ugy az öszvér, ló, vagy szamár is mélyebben lehajtott fővel kénytelen ballagni; innen ered a csendes lovagolható állatokra használt kitétel: »molláh-lovak.« S valóban, a tudomány és Istenség e képviselői Keleten, nem bőrrel, de posztóval kipárnázott, puha magas nyergűkben, ép oly hatást tesznek, mint a tanácskozás alatt, vagy a mecsetben. A karaván ban min-

den egyes egyéniség, a rangját és állását meg illető helyet foglalja el, s azt nem is lépi túl, soha; csak igen ritkán kénytelen a Karvánbasi, auctoritását érvényesiteni, ámbator nem keveset tart, bizonyos tekintetben, királyi méltóságára. A Karvánbasit mindenkor amolyan udvar nép környezi s kötelessége követeli, hogy az efféle hiú és alázatos utazótársakat saját költségén tartsa el. Az ilyen karavánbohóczok, ha igy fejezhetem ki magamat, Közép-Azsiaban, egy nagyobb utazótársaságban sem hiányzanák, s már öltözetük, s az általuk lovagolt állatt minősége is elárulják mesterségüket. A lételepedés alatt gyakran előadásokat rendeznek, dalokat adnak elő, vagy történeteket mesélnek, s a társaságot pihenésközben mulatni igyekeznek, s miután a keleti alig rendelkezik otthon is nagyobb kényelemmel mint igy utközben, előszeretete az utazgatás iránt, mely folyvást szórakozást és változatosságot nyujt neki, igen érthető.

Ha a karaván-életet teljesen akarjuk élvezni, s kényelmesen óhajtjuk folytatni utunkat az ilyen társaság közepette, legjobban cselekszünk ha lovat választunk, még pedig egy poroszkálót, vagy jorgá-t, a mint törökök és persák nevezik. A poroszkálásra, mely alatt az állat kellemesen hintázó mozgást vesz fel, ugy lehet a lovat szoktatni, ha a két első lábára alkalmazott kötél segitségével lépteit kellőleg irányozzák. Eleinte, ez a jarásmód igen nehezére esik, a térdizmok fájósan feldagadnak, s csak hosszas, több havi gyakorlat után, lehet a lovat megszabaditani kötelékeitől. De a dreszirozás eredménye fölér a véle együtt járó fáradalommal, mert az igy iskolá-

zott lovon, ha a mellett még jó palannal (posztónyereg) van ellátva, még a leghosszadalmasbb utazás sem válik terhessé. A nyugati embernek a ló rendkivül lassu lépése aligha fog tetszeni, a keleti ellenben, ki azon elvnek hódol, hogy: Sietség az ördög dolga«, sokkal jobban szereti, ha a mosolygó kék ég alatt, a szabad természet ölén, kényelmesen odább vitetik a ringató nyeregben. S igaza van! mert a ki megismerkedett a keleti-utazás vonzó bájaival, egyet fog érteni velem, ha azt mondom, hogy nincs oly teve ló, vagy öszvér-lovaglás, mely oly fárasztólag s idegrázókódtatóan hatna, mint a mi vasuti utazásaink, legyen az bár a London és Liverpool közötti gyorsvonaton, vagy a legnyomorultabb osztrák kósza-vonaton.

A ló a legkellemesebb lovagolható állat karaván oknál vagy kisebb utazótársaságban; az öszvérnek ugyan szinte kellemes járásmódja van, azonban időnként, a legmegátalkodottabb teremtés a nap alatt. Ha a karaván marsban van, csak nagy nehezen lehet megállitani az öszvért, s ha lovasa nehány napig arra szoktatta, hogy más öszvér mellett haladjon, nincs földi hatalom, mely e megcsökönyösödött állatot rá birhatná, hogy állását megváltoztassa. Meg áll, s ha halálra kinozzák is, megveti a lábát s csak ugy folytatja utját, ha tegnapi társa ismét oldalánál ballag. Még nagyobb kellemetlenségekkel jár a szamáron való lovaglás. Az állat apró, rövid lépései lovagja idegeit nagy mértékben felizgatják. Azon felül minden viz és pocsolya előtt halálos félelem fogja el. Ostor és tövis csak az elsőnapokon képesek az állatot engedékenyé tenni, s a folytonos unszolás ép ugy kifárasztja a lovas kezeit és lábait, mintha

gyalog tette volna meg az utat. Hát még a fülhasitó kiáltásról mit mondjak? — Az európai szamár, mi hangja erejét s szinpompáját illeti, nyomorult kontár ázsiai testvérihez képest. A leghatalmasabb orditók, a bokharai és khokandi szamarak; utánuk következik az egyptomi szamár, s harmadik sorban állnak a jezdi és kirmáni szamarak; az ismeretségemhez tartozó legszerényebb szamarak, kétségtelenül a ködös Angliabeliek.

Csak a szegénység vagy a sivatagbeli utazás kényszeritheti a keletit arra, hogy tevén utazzék. Nem annyira az állat hullámos mozgása melynek következtében a tengeri betegséghez hasonló allapotot idézi elő, az ok, mely a tevét oly kevéssé kedvelt utazási közvetitővé teszi, mint inkább, a csaknem elviselhetetlen szag mit a sivatag idomtalan hajója négy-öt lépésnyire terjeszt maga körül. E semmi mással össze nem hasonlitható szag mindig érezhető; legnagyobb mértékben a nyári hónapok alatt gyötri az utazót, s legfőkép, a mikor a szegény állat, a sivatagban tenyésző bogács-kóró megemésztéséhez, mely rendes eledelét képezi, nem talál elég vizet. A lovat ily esetben csak nagy kényszer mellett lehet a teve közelébe hozni, az ember azonban órákig kénytelen a hátán ülni, a büzhödt levegő beszivására kárhoztatva. Bizonyos ruhanemük, melyeket tevelovaglás allatt hordtam, csak egy év letelte után veszték el a maró s oly végtelen kellemetlen szagot. Azonfelül még az állat nehézkes és igen lassu járása is kellemetlen. Szóval a teve teherhordó állatnak teremtetett s örökre az is marad. Dromedárok igen ritkán találhatók s azonfelül igen drágák is. A mit az utóbbiak szélsebességéről beszélnek,

korántsem mese. Csakhogy kivételes eset. A beludsok és araboknál állitólag találhatók olykor ilyféle dromédárok; Turkesztánban saját tapasztalatom szerint igen keveset tudnak rólok; mert a sebeslábuaknak ismert kazak tevék a középszerü ló mögött is elmaradnak. Ennyit a lovagolható állatokról.....

De még más közlekedési módok is léteznek, melyekről szolni akarok. Ezekhez tartoznak mindenek előtt, a már többször emlitett kedsevé-k (lógó kosarak), melyek a déli Közép-Azsiában és Indiában Paléki-nek neveztetnek; ha ló vagy öszvér nyergekre aggattatnak, rendkivül kényelmetlenek; még elviselhetőbbek a tevenyeregre alkalmazottak. Hogy az európai, órákig, sőt napokig három láb hosszú fakosárban guggolva, nem igen szeret utazni, nem csodálatos; az ily fogat használata valóságos kinzás reá nézve, mig Kelet fia az utazás e nemét, melyhez gyermekkora óta hozzá szokott perczig sem találja kellemetlennek. A Kedsevék gyakran könnyü tetővel birnak s nők számára függönyökkel vannak ellátva, s az ilyen himbálódzó kalitkában, néha a leghosszabb utak minden fáradalom nélkül tétetnek meg. Valamivel kényelmesebb a tevehá. tára alkalmazott hordkosarak, mert szélességük négy-öt, hosszok nyolcz lábra szokott terjedni. Ha vagyona engedi, az utazó málháit, vánkosait és szőnyegeit is ily kosarakban szokta elszállitani. Csak a tevék egy veszedelmes szokása, visszaríasztó ez esetben; ha t. i. rovarok által bántatnak nagyokat ugranak a levegőbe, s ily esetben a fakalitkát utazóstól nem épen szeliden szokták a földre lerakni. A legnagyobb kényelmü közlekedési mód Keleten

egyesegydül a hordszék, Takht-i-Revan, azaz egy vándor trônus. A menyezetes ágy formájával bir, mely elől és hátul egy-egy villában járó állat által hordatik. E jármü természetben a legdrágább utazási mód, s csak a legelőkelőbbek szokták használni, ámbár véleményem szerint, még ennél is kellemetesebb a jó poroszkáló ló. A hordszék kivételével, a Keleten divatozó járművek és közlekedési eszközökre nézve bő tapasztalokat tettem. Legislegfáradalmasabb a jól felpakolt teherállaton való lovaglás, a forró nyári hónapokban, mert nem csak e szegény kinzott állatok remegő járásmódja reszketteti meg az ember testét-lelkét, de még hozzá járul a hátsebek rendkivül kellemetlen szaga is, — melyektől pedig e kinzott négylábuak közül csak igen kevesen menttek, s ez szinte iszonyuan bántja az utazót, s erős fejfájást is okoz. Ilyen állaton lovagolni augusztusban, vagy pedig halotti karaván̈ban lenni a bagdadi uton, tökéletesen egy és ugyanaz. A közép-ázsiai taliga, nyolcztizfoku kerekével, szinte csonttörő hatást tett reám. E jármü, melynél tengely és kerék egyszerre fordulnak, az első órákban mindig erős tengeri betegséget hozott a nyakamra, idővel ugyan hozzá lehet szokni a himbálózó mozgáshoz, azonban tartár idegekkel és izmokkal kellene birnia annak, ki a folytonos ide-oda hányatásból sebek és gümők nélkül szabadulna ki.

De hová tévedtem a lovagolható állatok sorozatával? Hisz e sajátos keleti életkép néhány költői vonását is ecsetelni óhajtottam volna! Kövessen tehát a nyájas olvasó Persiába, azon országba, mely ős-eredeti jellegét a Kelet minden or-

ságai közt, leghivebben őrizte meg, s kisérjen el velemegyütt egy karaván éjjeli utjára.

Az iráni nyáréj mesés csillapja, mely az izzó napi hőség után jóltévő enyhességben pihenő vidék fölött milliárd fényét ragyogtatja, már számtalanszor iratott le, de ha mindjárt e leirások oly számosakká válnának, mint az ég csillagai, mégsem fog soha toll vagy ecset létezni, mely e varázsos képet a természet csodabájával és mesés szineivel csak legtávolabbról is ecsetelni képes volna. Mily bádgyadtaknak apróknak tünnek fel égövünk csillagzatai, a mint borulóderülő láthatárunk közömbös kékjében vesznek el Kelet ezüstfényben, lángsugárosan felragyogó csillagvilágához képest. A csillogó, folyó fény okozta-é mely ez égi testeket körülfolyja, vagy az engemet környező légkör tisztasága — de ama fénysugáros csillagképek amott a keleti égboltozaton sokkal közelebb látszának lenni hozzám, mint itt a hideg Európában! — És ily éjben, képzelje el magának a nyájas olvasó a karaván, a mint hosszan elnyuló sötét fonalakként végig vonul a rónán. Méla, nesztelen csend terül el utain; az est hűvössége elől beburkolódzó lovasok fáradtan ülnek a nyeregben; a meglazult kantárszár s a hajtsár mindinkább hanyatló hangja az állatokra is altatólag látszik hatni, mert fejeik egyre mélyebben konyulnak le a föld felé. A patkóütés, majd puha földön, majd keményebb talajon tompán viszhangozva vész el a messze távolban a csendet csak, a harang kongása szakítja meg, melynek csodálatosan megható csengéséről énekli Hafiz:

»Panaszosan szól a harang,
»Ha a tevét megrakják terhivel.«

A természet ellentállhatatlan szépsége ilyenkor, még a karaván legalacsonyabb tagjaiban is költői hangulatot ébreszt. A mester hangja közelébe hijja azokat, s a mint bizonyos dalok nótáit kezdi énekelni a szolgák és öszvérhajtsárok soraiból felhangzanak karban a legkedveltebb költők ghazéljai. Ha csekély távolságra hátra maradtam a karaván mögött, vagy rövid darabon megelőztem, e jelenetek mindig lebilincselőleg hatottak reám, s remegve követém a Pléjádok utját az égboltozaton, abból számitva ki, mennyi ideig fog még tartani e hasonlithatlan, idegen báju élvezet. Hetekig, sőt hónapokig magányos esti marsokat tettem, nem törődve a fenyegető veszélylyel, hogy turkománok kirabolhatnának vagy rab-szolgaságba hurczolhatnának, s az éjjeli nyugalomról is megfeledkezém, ha a karaván varázsos képét láthatám éjjeli utja alatt.

Virrad, és itt a reg! A keleti láthatáron a pirkadó nap hajnal sugarai mint czikázó lángostorok mind magasabbra s magasabbra emelkednek; a csillagok fénye elhalványul, mintegy megszégyenülve vonulnak vissza az Orion elől, mely a hegyek mögül felmerülve a keleti hajnal magasztos világosságát árasztja szélylyel. Én Azsia többrészén élveztem e páratlan természeti tüneményt, de legnagyszerübben fejlődött szemem előtt a Persia és Khiva közti sivatag pusztán. Alig hogy észlelhető lett az éjjel átmenete a regbe a hüvösebb légáramlat által, midőn már megszólal a muezzim (imára hivó) szomoruan ünnepélyes szózata »Hejua eszszelat!« (fel az imára,) a félig még alvókat teremtőjük iránti kötelességökre intve. A szózatot még az állatok is megértik, mert megállapodnak. Mindenki leszáll, mosdá-

sait végzi, s minden jel, minden utasitás nélkül az imádkozók hosszu sora képződik, melynek élén egy őszszakálú Imám szerepel. — E közben egyre világosabb és világosabb lesz, a hideg reggeli lég csaknem dermesztőleg hat s mig az utazók ájtatos imádságba merülnek, az állatok, pihenve az éjjeli mars fáradalmai után, mozdulatlan állnak, mit a mohammedán természetesen kegyeleti ösztönüknek rôvására tesz. S ha a térdelő igazhitüek egész csapata végre égfelé emelt karokkal az utólsó »Allahu Akher!« kiáltásokat hallatja, Phőbus teljes sugárfényében megjelen, a fü hegyén és bokrok levelén csüngő csillogó harmadcseppeket myriád gyöngygyé változtatva át. A karaván e reggeli képe kiváltképen mohammedánok vagy tüzimádóknál lebilincselő, sajátos varázszsal bir; az indusoknál már kissé hanyatlik romantikus szépsége, de legtökéletesebbé fejlődik valamely nagy zarándok karaván soraiban, a mint a Kerbelai nagy Meshedi uton találja őt a dicső, feledhetetlen keleti hajnal.

Még csak a karaván állomásairól és megállapodási helyeiről kell emlitést tennem, melyek szinte igen különleges, idegenszerü képeket tárnak elénk. A karaván legszivesebben városok és faluk közelében telepednek le, de nem azoknak belsejében. Alig érkeznek meg, midőn az utazók már a közeleső várost vagy falut felkeresik, hogy ott vásároljanak; az állatok élelemmel láttatnak el, az emberek szinte élelmi szerekről gondoskodnak, s aki csak szerit teheti, megrakottan tér vissza az állomásra; még a szegényebb is telegyüjti tarisznyáját koldulással, vallási szédelgések és áldásthozó adományok utján. Igen érthető,

hogy csaknem mindenki szivesebben élvezi a pihenést karaván társai körében, mintsem az ismeretlen városokban, mert az utóbbikban idegenek, mig itt kiki ismeri egymást. A leereszkedés Keleten soha sem vétetik rosz néven, s mindig kellemes mulatságot találtam benne, ha a megtelepedés alatt egy csoporttól a másikhoz menve, látogatásokat tehettem s időnként egy pohár theát ihattam társaságban. A karaván egy zárt családi társaság; az ember beszélget és nevet a különböző tagokkal, s oly barátságos viszonyba lép velök, mintha megannyi ifjukori játszótársa volna. Az állomás-helyek igen fontosak azon vidékek gazdászati viszonyaira nézve, melyeken át vezetnek az illető utak. Például Közép-Ázsiában és Persiában sok falu és telepitvény egyes-egyedül a karavánok után él. Minden háznak megvannak ott bizonyos látogatói, minden kereskedőnek bizonyos vevői és semmi sem magyarázza meg jobban a keletinek kiváló előszeretetét a hagyományos, állandóvá vált megszokás iránt, mint épen azon kellemetes részletek, melyeket hosszu utjának egyik-másik állomásán bizton feltalálni remél. Os-tól (Us, város Khokandban,) jó hosszu az ut Trapezunt-ig s ezen ázsiai vidék egész hosszában, a marsrouteokon alig van nehány oly állomás, mely egy vagy más kiváló előnyéről hires ne lenne.

Indián kivül, melynek kulturélete igazgatásának európai szelleme által már közeledni kezd Nyugathoz, ezen ösrégi anya-földrész nagy szárazföldjén eddig az egyetlen vasuti vonal az, mely Smyrnától Aidin-ig vezet. Más vonalok Bagdadtól Kerbelaig és Teheráutól az egy kis órányira fekvő Sáh-Abdul-Azimig, mégcsak az előmunkálatok stádiumában

vannak. Igy hát még jó darab ideig fog eltartani, mig gyorsvonaton lesz lehetséges Közép-Ázsia egyik részéről a másikra jutni. De még ha Oroszország a tervezett vasutat a fekete- és kasp-tenger közt s Angolország az óriási vonalt Bagdadon át Indiába létre is hozná, Kelet valódi fia mégis azt fogja tenni, mit ma Alexandria és Suez közt teszen, t. i. ha csak szerét teheti, a kedélyének, természetének és szokásainak inkább megfelelő karaván-utazást fogja választani a vasuti helyett.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Bazárok és bazárélet.

A mily szerepet játszott a forum publicum az ó-rómaiak életében, a mily helyet foglalnak el a modern európai életben a tőzsde, a kávé- és klubb termek, a sétahelyek, vagy más mulató és összejöveteli helyiségek, — oly fontossággal bir a Keletire a bazár. A férfi, ha családja szük körében unalom lepi meg, vagy ha a viszály és más kellemetlenségek elől kitérni óhajt, a bazárba menekül, hogy a hullámzó néptömeg zsongás-bongásában szórakozást leljen. A nő azért siet a bazárba, hogy a tarkabarka fényüzési czikkekben és pompás ruhaszövetekben gyönyörködjék, hogy órákig ácsorogjon a fényes kirakatok előtt, nehány apró vásárlás kedvéért, s nem ritkán azért is, hogy a zür-zavaros tolongásban kalandokra vadásszon. A kemény évszak alat itt keres kárpótlást az árnyas lombsátor és ruganyos pázsit szőnyegért, — mi tekintettel az egészségtelen levegőre, mely e helyiségekben uralg, valóban szomoru kárpótlás lehet. A tisztviselő és tudós is a bazárban fecsérli el pihenő óráit, magas hivatalnokokkal is találkozhatunk, sőt voltak fejedelmek is, kik a központ kupolaszerü bolthajtása alatt, kis fülkéket rendeztettek be maguknak, melyeknek sürü rácsozatu ablakaiból élvezettel nézték

alattvalóiknak sürgés-forgását, vagy pedig, onnan kiosonva, kedélyes inkognitóban az általános tolongásba vegyültek el.

A bazár nem csak a kereskedelmi czikkek vására, de az ipar és mű-ipar mindennemü termékeire nézve is a legalkalmasabb kiállitási hely. Valamint az ugy szólván szántszándékos szabálytalansággal épült csarnokok egyes osztályainak a különböző áruczikkek kirakatására kellene szolgálniok, mi azonban a keletiek a regényes tarka-barkaság iránti előszereteténél fogva soha sem történik, ugy szinte a különböző iparosok munkáinak is külön osztályokban kellene össze csoportosulniok. Ez lenne az eredeti bazárrendszer, mely azonban, lelkiismeretesen se ma, s valószinüleg azelőtt sem követtetett soha. Vannak ugyan külön osztályok, p. vászonkereskedők, szatócsok, lakatosok és szabók, festők, könyv és papirárusok, vegyészeti, füszer és dokánykereskedők, czipészek és sapkakészitők, kardcziszárok, aranymivesek, kőfaragók, stb. — számára, de az is csak névszerint áll, mert systématikus rend, a keleti szemre oly jótékonyan ható össze-visszaságnak hátrányára válnék, s igy hát a bazárok főkép Persia és Közép-Ázsia némely városában, a legtarkább zürzavar és legváltozatosbb összevisszaság képét nyujtják.

Mig a kereskedő a magasan feltornyosuló zsákok vagy árucsomagok közt, szentkép gyanánt, irigylésre méltó nyugalommal ül boltjában, bizalommal várva a vevőket, kiket a mindenható fátum neki kegyesen küldeni szándékozik, tőszomszédságában az esztergályos kereke zummog, s a piaczi-szakács üstje forr és sistereg, a rajongó fatalis-

tának egy oldalról fürész port hintve szeme közé, más oldalról meg az ételpárával s pecsenyeszaggal csiklandozva meg orrát. Egy másik helyen, egy rézmives mühely közepette, melynek tüzei szikrákat szórnak, fuvói dolgoznak, kalapácsai pokoli lármát csapnak, egy város-negyed oskolája van elhelyezve. A piszkos és szegényes kinézésü, de gyakran ritka szépségü gyerekek, félkörben ülnek a sovány, vézna tanitó körül — pádagógia és elhizottság mindenütt össze férhetetlen ellentéteknek tartatnak, — s minthogy a megsiketitő lárma következtében egyetlen egy árva szócska sem juthat el fűleinkhez, csak a nagyra nyilt szájak, s az arczizmok mozgása jelöli a tanitás folytatását. Nem messze e kovács mühelytől, valamely zugban egy nyilvános irnok telepedett le ki, kissé nagyot hall — valószinüleg az örökös kalapácsolás következtében — s valóban rejtélyes marad előttem, mikép birja megérteni az elfátyolozott hölgy susogott tollbamondását egy levél, — tán billet-doux számára. Amott átellenben borbély mühelyt látunk. A vendégek egyikének arcza és koponyája épen be van szappanozva, és Figaró mester csorba borotvája könyörületlenül össze vissza barázdálja a szerencsétlent, mig a felesleges szappanhabot ujáról kilöki az utra, mintsem gondolva az elmenőkkel, kik esetleg tán épen meleg süteményt tartanak kezükben, mely nem épen javul a szappanhab fölöslege által. Egy másik vendég a foghuzás fájdalmas mütéte alatt ordit, mig a mellékboltban egy fegyverárus az ajánlott kardot pengeti, hogy a vevőt a valódi khoraszáni aczél ezüstös hangjáról győződtesse meg. Az egyfelől egészen nyitott bazárok belseje, a legkülömbözőbb, legsajátosbb ellentétü élet-

képet tárja fel a szemlélő előtt, melyhez hozzá foghatót aligha látott azelőtt valaha.

Ennyit a boltok belsejéről. A sokkal érdekesebb és vonzóbb látványt, kétségtelenül a bazárhelyiségben kora reggeltől késő estig kaleidozkópszerü tarka-barkaságban hullámzó embertömeg nyujtja, melynek zsongása-bongása s szakadatlan zajlása az épület bolthajtásos csarnokai, ban annyira viszhangoz, hogy a bazár elhagyásakor az ember egyszerre halotti városban véli magát az aránylag mély csöndü utczákon. A moszlimvilág keleti, még hamisitatlan részében, a bazár már a kora reggeli órákban megnépesül. A távozó éji őr utolsó lépteivel összhangzik a megnyiló bazárkapuk nyikorgása. Az ut közepén elterült kutyák még reggeli álmukat alusszák, midőn már a boltok megnyilnak s az első vevők megjelennek. A társadalom mindenütt bizonyos szabadalmazott henyélő osztálylyal bir, s Ázsiában az rendkivül terjedelmes; ezek képezik a bazárlátogatók főcontingensét, kik legelsőknek szoktak ott megjelenni, czél nélkül ácsorogva helyről helyre, mig végre bizonyos pontokon letelepednek s ugyanazon helyen a legnagyobb kedvteléssel órákig ellebzselnek. Ezekhez csatlakoznak a házalók, kik külön, állandó bolt hiányában, árukészletüket egyik karukon hordva, a másikkal valamely vonzó tárgyat mutatnak fel s egyuttal hathatós hangon s még hatályosabb kitételekkel hirdetik áruczikkeik előnyeit. Ezen üzleti baryton dalba e közben az élelmiszerárusok, vándor, piaczi szakácsok, pékek, sajt, zöldség, gyümölcs és sütemény árusok dünnyögő, nyafogó kikiáltása vegyül. Az egyik nyelvével csattan, czikkei izletességére figyelmeztetve, a másik folyto-

nosan ismétli csalógató szavait: »Ó de finom! Ah be czukorédes!« »Ó be édes!« stb. s mindegyik bizonyos hagyományos hangnemben, hagyományos taglejtéssel, időnként tulkiáltozva egy tova rohanó dervis: »Ja Hu! Jak Hakk!« kiáltása által. E máris tiszteletre méltó hangzavart még növeli az isszonyuan nyomorék, undoritólag rongyos koldusok siránkozó, nyögdécselt »Zahib-ekh-khajrat!«-ja, (Ó te, a jótétemény embere!) vagy az élesen kitörő »Sein lillah!«-ja (Isten szerelméért, valamit!) mig kolduscsészéiket ronda kezeikkel magasra feltartják az emberár fölé, a könyörületes adományokat várva. Tetőpontjára a hangverseny akkor ér, midőn egy karaván elhagyja a karaván-szerailt s a felpakolt tevék és öszvérek hosszu sora magának utat törni kénytelen, a sürü ember tömkelegen át. A tevék nyögése és röfögése, a karvánbasi dühös parancsolgatása, melyet az általa lovagolt kis szamár éles orditása kisér, e hangcháoszt valósággal észzavaróvá, elviselhetetlené teszi. A legcsodálatraméltóbb e mellett a körülmény, hogy a felpakolt teherhordó állatok hosszu sora, a sétálók és vevők leirhatatlan pêle-mêle-jében, a félős asszonyok, sikoltozó gyermekek, szundikáló kutyák és őrültek gyanánt ide-oda rohanó dervisek közepette, mégis nyugodtan megtalálja utját, még pedig anélkül, hogy maga vagy általuk bárki más a legcsekélyebb kárt szenvedte volna. Bámulatos simulékonyság és békeszeretet látszik lakni ez emberekben. A mily ügyesen és vigyázva hajlik el, vagy vonul vissza az ember, ép oly rendkivüli elővigyázattal mozog a külömben oly nehézkes és durczás kinézésü teve. Tolongásban agyontiportatni, vagy agyon nyomatni,

a mint az Európában aránylag gyakran fordul elő, Ázsiában hallatlan esemény.

Az bizonyos, hogy a bazárokban egyáltalán igen lármásan megy a dolog s erre nézve csak a nap különböző óráiban észlelhető némi változás. Tetőpontjára a bazárlárma az első délelőtti és utólsó délutáni órákban ér; déltájban, s főkép a nyári hónapokban, aránylagos csend uralkodik ott. Az általános látogatottság az évszakok szerint változik, és leginkább a népelemek különbözősége szerint észlelhetők azoknak egymást követő változatai. S tény, hogy a bazár a nép jellegének és szokásainak leghivebb tükre. Valamint Törökországban a kereskedő boltjában a legfeltünőbb lelkinyugalmat tünteti fel, áruinak kinálásában soha fel nem hevül és tolakodóvá nem válik, ugy a hullámzó néptömegnél is bizonyos nyugodtság észlelhető. Azonban a persa bazárokban épen az ellenkező eset forog fenn. A kereskedő, áruczikke felajánlásában ékeszólásának egész árját szokta megereszteni. Kezei, lábai, arcza, hosszu szakálla, sapkája, egyidejüleg mozgásban vannak; a próféta, a szentek mind, még a kóran is előhozatik állitásai igazvoltának tanuságaul; nem beszél, de rábeszéli a vevőt és csaknem ráerőszakalja áruját, s miután a vevő, ismerve a cseleknek e nemét, hasonló fegyverekkel áll készen, az egész per-alku inkább heves veszekedési jelenetnek látszik, mintsem üzleti megegyezésnek. S ugy mint az egyes, ugy tesz a folyosókon tolongó tömeg is. Tebriz, Teherán, Iszpáhán, Siráz és Meshed bazárai, az iráni nép szellemei és testi mozgékonyságának egészen sajátos képét nyujtják. Ott gyorsabban mozognak, hamarább és heveseb-

ben beszélnek, egyátalán ott indulatosabbak és ingerültebbek mint Közép-Ázsia és Törökország hasonló helyiségeiben, s a hány verekedés Délpersia valamely nagyobb bazárában egy nap alatt szokott támadni, Törökországban ily helyeken egész év alatt nem fordul elő.

A többire nézve a bazárok létezése s a vélök összeköttetésben álló sajátságok, kimaradhatatlan, vagy tán jobban mondva természetes következményei a moszlimvilag alapjában oly csendes, kényszerülten elrejtett és titkolt családi életének. Csak végig kell járni a keleti városok, halotti városra emlékeztető kihalt, emberszegény utczáit, — s rögtön érezni fogjuk, hogy a mostani állapot ellentéte, egy ellenkező véglegesség elodázhatatlanul szükséges. E másik véglegességet, ezen ellentétet a bazár közvetíti, mely alatt a szó tágabb értelmében, nem csak vásári csarnok, de egyátalán a nyilvános élet értetődik. A mi a bazárba jut, az a nyilvánosságra jött; a bazár nem csak magánemberek, de a kormány előtt is forumképen szerepel. A kinek kezét vagy fülét-akarják lemetszetni; a kit egy vagy más módon meg akarnak bélyegezni, az a végrehajtás előtt vagy után a bazáron vezettetik keresztül; sőt Persiában, a bünös a levágott tagot maga szokta egy csészén körül hordani, könyöradományokat gyüjtve vele. Ha egy nővel roszul bántak, ha valakit megsértettek, az illetők a bazár legnépesebb pontjain helyet foglalnak, s az elmenőknek elmondják bajukat, hogy rokonszenvüket felébresszék. — Itt mindent félelem és szégyen nélkül megbeszélnek, megkritizálnak. Meglepő ama villámszerü gyorsaság, melylyel itt valamely kósza hir elterjed, s minden sürgönyzött értesitést megelőz,

mely alkalommal az természetesen a terjedés mértékéhez képest szinre és terjedelemre nézve is valtozik. A négy szó, mit a bazár egyik végén kimondunk, annak másik végén már húszra szaporodott fel. Példázgatásul a mondottakra a következő kis épizód szolgáljon:

Hét nappal miután Heratra érkeztem s épen a bazárban ácsorogtam, egy persa zsibárus bolt előtt egy pár ócska, de még nem igen megviselt csizmát találtam elárusitás végett kiakasztva. Nyomasztó szegénységem daczára, a zord időjárás által mégis arra indittátám magamat, hogy utolsó filléreimet e fényüzési czikk megszerzésére szenteljem s e czélból társalgásba elegyedtem a persával. Az ócska csizmákról, beszelgetés közben uj csizmákra jutottunk, uj csizmákról utazásra, utazásról idegen országokra és nemzetekre s miután az alig egy negyedóráig tartó beszélgetés folyamában elárulám, hogy az ingiliz vagy frengi (angolok, európaiak,) obscurus népéről is némi kétes fogalommal birok, iráni rókám csakhamar bennem is amaz aranydús emberfaj egy álarczos képviselőjét vélte felismerni, rendkivül nyájasnak mutatkozott, s későbbi fényesebb nyereség reményében, egy csekélységért engedte át a csizmát. Én kitaláltam a dolog miben voltát, de nem törődtem tovább vele, s a csizmákat hátamra vetve odább ballagtam. Alig tiz perczczel később egy eleség-árus boltjába léptem, kenyeret veendő. Itt, legnagyobb meglepetésemre azt kérdezték tőlem, nem tartozom-é ama zarándok-társasághoz, melynek soraiban egy álruhás, dúsgazdag angol is utazik, s igaz-e, hogy ezen angol Herat városát, mely akkoriban csak egy rom-halom volt, mindenestül meg akarja venni?

A karaván szerail-ba érve azt találtam, hogy e hir a leghallatlanabb módon nagyobbitva, már is megelőzött s egy sereg kivánesit csalt oda. Csak midőn az állitólagos britt Crőzust, a cellák legszegényesbbikében, a puszta földön ülve, teljesen keleti foglalkozásnál találták s mi több, látták, hogy irígyeitől és bámulóitól egészen szakértő tolakodással alamizsnát kért, csak akkor hagytak végre békét nekem, ámbár a gyanú még mindig nem oszlott el. Hasonló dolog történt velem Bokharában is, s hogy az ugynevezett Bazár-gossip (Bazár-pletyka) mily hatalmassá, mily veszélyessé válhatik, azt a Szepoy-forradalom alatt 1857-ben, az angolok a legszomorúbb példák által tapasztalták.

Ma, hol a mohammedán Keleten minden gyors hanyatlásnak indult, ma, hol nagyság, pompa, fény és élet csak egy rég elmult s valószinüleg soha többé vissza nem térendő korszak bádgyadt tükrőzése képen áll előttünk, a bazárok jelentősége szinte láthatólag fogy. A régiek romlásnak engedtetnek át, s ujakat nem épitenek többé. Minek is? A hol az állami lét minden köteléke meglazult, a hol igazságügy és nyilvános bizottság már csak névleg léteznek, még ott rendszeres kereskedelemről és forgalomról nem lehet szó, s ennélfogva áru raktárak, karavánszerailok és bazárok egészen feleslegesekké válnak. Még a jótékonysági hajlam is, a vágy, fényes épületek által egy nevet megörökithetni, ama nemes passió, melynek Ázsia nem egy bazára köszöni származását, végkép letünt, s hol vannak ama dusgazdag kereskedők, magas tisztviselők és fejedelmek, kik vagyonukat ily módon akarnák felhasználni és azt megis tehetnék?

Az ottomán császári birodalomban a bazárok már csaknem teljesen elvesztették előbbi fontosságukat: Persiában már csak romok merednek felénk, igaz, hogy nagyszerü, pompás romok, melyek a történelmi emlékek világitásában, még mindig hatalmasan megragadják képzeletünket. Mily gazdag életet láthattak p. annak idejében Tebrisz bazárjai? A bolthajtásostermekben egy gigantikus világváros fogalma tükrőzödött: khinaiak és mongólok, tatárok, indusok, persák, arábok, görögök és olaszok legtarkább viseleteikben hemzsegtek ottan s tág raktáraikban a legtávolabb égaljak természeti és műipari termékei halmozódtak össze. A mint a középkor utazói beszélik, napok kellettek reá, hogy a selyemáruk és brokátok árucsarnokaiban tájékozhassa magát az ember, s a vászonkereskedők által fizetett bér-összeg elegendő volt több nagy egyetem tanári karának és tanitványainak fentartására! Hát még Iszpahán bazárja a Szefidák alatt, milyen lehetett az? Thevenot és Chardin csodadolgokat regélnek annak meseszerü gazdagságáról és pompájáról s a benne fel s alá hullámzó embertömeg fényes voltáról. Még ma is órákig tévelyeghet az utazó e bazár végkép elhagyott, puszta helyiségeiben, s én magam sem fogom soha elfelejteni a mélyen elszomoritó, leverő benyomást mit egy séta e viszhangozó csarnokokban, lelkemben hátrahagyott. Ott, hol hajdanában egy egész világ kincsei és fényüzése ki valának állitva, ma síri csend uralkodik, s hol azelőtt naphosszant viszhangzott egy tevékeny néptömeg zaja, ma már csak kisértetiesen repdesnek a világosságot kerülő bőregerek. A bazárok fénykora mind örökre letünt!

Keresztények és zsidók.

Már az elnevezés is »keleti keresztények«, melylyel Ázsiában a keresztény hitsorsosokat czimezni szoktuk, kétszeres és nem közönséges érdeket rejt magába. Az utazó e keresztényekben lehetőleg rokonérzelmü és egy közös hit kötelékei által hozzá szíttó embereket vél feltalálni, mig másrészt a művelődés történészei és diplomaták bennök akarják felismerni ama kiváltságos közvetitőket, kik a nyugati kultura és eszmék Keletre való átültetésére s ezen elaggot világrész megifjitására hivatvák. Mindkét nézet egy végképen téves felfogáson alapul, mert a ki helyesen akarja jellemezni a mi kedves ázsiai hitfeleinket, az szedjen össze minden vétkes és hibás tulajdont, minden előitéletet és türelmetlenséget, mely Mohammed külömböző szinü és nyelvü hivőinek sajátsága, toldja meg e tekintélyes summát jó adag szolgaisággal és elsatnyulással, hazugsággal és csalással, melyhez kiváló takarékossági hajlamot és szivós kitartást is mellékelhet, s meglesz a mindenesetre igen tarka keleti-keresztény lakosság hü typusának összlete. Hogy az ilyen kép vonásai, a vallási érzelgősség szépitő máza nélkül szemlélve, általánosságban még visszataszitóbbnak és ellenszenvesebbek-

nek tünnek fel nekünk, mint maguk a mohammedánok jellemvonásai, ez egészen természetes. Ez szomoru, de igaz tény, melynek okait egyenlően kellene kutatni, ugy történelmi, mint vallási és néprajzi téren — oly fogalkozás, melytől ezuttal tartózkodom. A tuczat számot meghaladó keresztény hitfelekezetek különféleségének elősorolásától is megkimélem a nyájas olvasót, miután a kicsinyes perkérdések fejtegetése, Krisztusnak fél, negyed vagy egész istenségét illetőleg, e helyen nem tartozik reám. Figyelmünk csak a három főnemzetiségre terjedjen ki, ugy-mint: az örmény, görög és szyrokhaldäi kereszténykére, melyeket a maguk kendőzetlen valóságukban, családi, politikai, és vallási lételük egész térjedelmében fogok bemutatni.

I.

Kisebb kirándulások, vagy hosszabb utazás alkalmával Keleten, kinek ne tüntek volna fel ama csontos, széles vállu emberek, széles fejjel, széles szemöldökkel, sötét vagy fénytelen szemekkel és vastag arczvonásokkal, kikkel a Paropamizusz hegységtől a Dunáig, a Kaukazustól egész Jáváig, egyenként vagy tömegesen, minden müvelődési fokozatban, a legkülömbözőbb társadalmi állásokban, mindennemü viseletben és színben, találkozunk. Élesen előtérbe nyomuló jelek által oly összefüggésről tanuskodnak, melynek létezése külsőleg alig észrevehetőleg, csak gyengén pislogó mécsképen

tünik fel, titokban azonban, a végtelenbe gyürüző lánczszemeken hatalmas tüzként vonul át, s azokat tömör, elválaszthatatlan tömeggé olvasztja össze. E nép, mely földrajzi elszórtsága tekintetében csak is a zsidók és czigányok mögött marad el: az örmény, melyet Keleten Ermeninek neveznek. De óvakodjnnk e név általánositó használatától, mert az örmények Román csüngő fraktiója, egész a neki vadulásig tiltakoznak ellene, ők, katholikusoknak nevezik magukat. Az örmény nevet sértő gunynak tekintik, pedig a szó szoros értelmében inkább örmények a többieknél. E nép virágzó fénykora, Nagy-és Kis Arménia politikai nagyságának ideje már igen rég letünt, és Ani és Szisz kőhalmazai, Erzerum és Erzingian közelében sokkal nagyobb érdekkel birnak az európai utazóra nézve, sem mint Parthia és Róma egykor hatalmas elleneinek, környékbeli utódai előtt. De hát mit is jelentenek düledező falak, ha a szentelt hagyományok és legendák eleven szava, százezrek, söt millió emberek emlékében él és titkos ruganyképen folytonos tevékenységben működik nemzedékről nemzedékre? Hadsator (Crucidatus) az öszvérhajtsár, ki a ponti hegység meredek utain mellettem üget mit sem tud örmény templomok romjai letézéséről. Utitársam, Ohán, egy Tebrizbe való kereskedő, távolról sejti, mig a Vartabet, (barát) Ucs-Kilisszéből, egy zárda a bajazidi uton, a hol éjjelezünk, már többet tud róla beszélni. Hosszu, sürű, őszbecsavarodott szakállát simogatja, öszevonja a kolossális fekete szemöldeket s az állitólagos efendinek, (t. i. szerény személyemnek) korrekt török irás nyelvben kenetteljes előadást

tart, a hajdani örmény egyház t. i. annak papsága nagyságáról és hatalmáról. Mélyen beható, valóban lelkesült módon, azonban csak az örmény iró Konstantinápolyban fog beszélni nekünk, nemzete nagyságáról. Hazai történelmének egyes korszakait, valamint az akkori szomszédországok politikai eseményeit tüzetesen ösmeri, s az örmény nép fényes jövőjébe helyezett bizalma megingathatatlan, miután tisztán kitudja mutatni, hogy az a hosszu elnyomatás után végre mégis diadalmaskodni fog ellensége felett.

Hogy ezt az erőteljes, nehézkes, minden tekintetben szívós népet hiven jellemezhessük, nem tehetünk jobbat, minthogy az utóbb emlitett négy személyiséget a négy főosztály képviselőjeképen mutassuk be. Hadsator, vagy nem bánom, Ágop, ha e névtán jobban tetszenék, Ván-ból származik, egy örmény fészekből, mely magas sziklák közepette fekszik, melyeknek meredek falai ékirásban hirdetnek persa hőstetteket; ezeknek kibetüzése Schulz német tudósnak életébe került. E szegényes hazát elhagyva, folyvást kurd lándzsáktól fenyegetve, Hadsator a part felé vette utját, hol az árucsomagok elszállitására, széles, erős hátak és edzett izmok szükségeltetnek, oly előnyök, melyekkel a természet igen gazdagon látta el Arménia gyermekeit. Hadsator éveken keresztül czipelte az ördöngősen nehéz freng-pamut és vászon csomagokat, megannyi tömör vaspántokkal összetartott sulyos darabot, melyeket a trébizondi kikötőben állomásozó hajókból, a magasan fekvő khánba kelle szállitania, mig végre oly összeget teremtett elő széles hátával,

hogy nehány tehervonó állatot vehetett s szállitó üzletet kezdhetett. Mit azelőtt saját háta czipelt, azt most iráni kereskedők contójára szamarainak háta viszi be Erzerumba és más helyekre .... s melletök a legjobb kedvben gyalogol a szállitó ur, tréfálózva, játszva, de egyre számitgatva is, mennyi tiszta jövedelme marad az expeditióból, ha a szalma, istálló, és abrak költségei leszámitvák. Csak abrakra és szalmára gondol a jó ember, saját feuntartása kevés gondot szerez neki, miután naponta háromszoros kenyér és hagyma adaga mindössze is nem kerül annyiba, mint egy szerény kis szamárka napontai ellátása. S Hadsator mégis egészséges és derék, tenyeres-talpas legény s rongyos utazóruhája után senkise hinné, hogy háza, udvara igen csinosan van felszerelve, hogy gyermekei jól öltöztetnek, jól tartatnak és szint oly jól tanittatnak is. —

A ki már vállalkozóbb szelemmel bir, vegyünk p. egy Agop-ot vagy Szerkiz-t, az utját a parttól egész Stambulig folytatja, Stambul-ig minden földi kincs, minden emberi remény, és minden végzethatározat e páratlan központjáig. Itt külömböző carriére kinálkozik neki, melyek közül szellemi és testi hajlamai és tehetségei szerint válogathat. A ki a nemzeti müvészetben a csuszás-másás, hajlongás, elsimulás és megalázásban kiválóbb tökélyre emelkedett, szolgának szegődik egy mohammedán házhoz, t. i. Aivasz lesz, vagyis a török háztartás azon személyisége, mely a ház legrosszabb részében lakik, a szolgasereg legutólsója, a legalacsonyabb szolgálatokra használtatik, azonban, a mindenütt uralgó patriárkális szellem következtében, alá

zatos állása és idegen volta daczára, itt-ott mégis a ház belső tagjának tekintetik, s legtöbb esetben kis vagyont kapargat össze magának. Ha azonban az uj jövevény csontjai keménysége és tartósságába több bizalmat helyez mint jelleme simulékonyságába, akkor inkább Hammal lesz, t. i. teherhordó; szemer-t, vagyis, egy kicsi, szalmával töltött bőrnyerget vesz magának, azon kisebb terheket visz, vagy pedig a szirik-et, egy hosszu póznát, a vállára veti, hogy egy vagy két társsal ama herkulesi tetteket vigye véghez, melyek az európai nézőt, Pérában, jogos bámulatba ejtik. Néha négy ilyen hammalt lát az ember a mint a két pózna egyszerü készülékének segitségével 15, sőt 20 mázsányi terhet, gyorslépéssel visznek fel a meredek hegyi uton. Meztelen lábuk minden ere felagadt, a vér arczukba szállt, a föld csaknem remeg nehéz léptük alatt — s ezen emberek, az aczélos vállcsontokkal, a legegyszerübb eledellel, rosz helyiségekben élnek, azonfelül még az éjjeli nyugalmat sem élvezhetik háboritlanul, mert többnyire raktárőrökként is szerepelnek. A mint látjuk, az egyik edzett csontok, a másik jellemhajlékonyság révén, haladt az élet göröngyös utain, mindkettő kis összeget gyüjtögetett, s most visszatérnek a szegényes hazai völgybe, hol Krözusok gyanánt üdvözöltetnek, hol tapasztalataikat magasra becsülik, sőt magas rangu urak egykori szolgái lévén, még félnek is tőlük. Ezen Ágopé-k és Szerkizek némelyei Hadsikká válva térnek haza; megengedték maguknak a Krisztus urunk sirjához való zarándokolás fényüzését; a feltámadás ünnepén Jeruzsálem nagy egyházában imádkoztak, látták az örök csodalángot, és ki-

kapták a maguk részét a görög ütlegekből és békekötő török markokból. A szent helyeken, verekedés utján szerzett sebek és kék szemek csakhamar eltünnek, de a vallási lelkesültség fénysugarai élet hossziglan környezik őket.

Minthogy e typikus két egyéniség kiséretében szerencsésen falura jutottunk, egy füst alatt az örmény földmivest is szemügyre akarjuk venni. A földmivelés örök idők óta kedvencz foglalkozása volt e népnek, melynek a testi erő és kitartás a rögmivelésében ép oly mérvben válik előnyére, mint a görögnek a kerskedelmi téren szellemi és testi mozgékonysága. A kellemes és jövedelmező élet-hivatások sorába, a földmivelés az örményeknél nem számitható. A verejtékes munka szerény jövedelmén először is a pap csipdes, — az örményeknél szerény és lelkiismeretes csőrőcskével; őt követi az adóbehajtó, itt is oly nagybélű mint Isten egyébb országaiban, ki már nagyobb harapásokat szakit magának, — s ha az örmény földmives ekkép eleget tett »Istennek és Császárnak,« még mindig nem biztos a maradékra nézve s a szomszéd kurd rablók által egy évben legalább tizszer kiraboltatik és meglopatik, sőt néha, birtoka védelme alatt még agyon is üttetik. Ez korántsem tulzás, mert utazásaim alatt gyakran vonultam át örményfalukon, melyekben a fegyverképes férfiak évről évre, napról napra felfegyverkezve, házaik lapos tetőzetén őrt állva töltötték az éjt, hogy a kurd megrohanások elől megvédhessék magukat. Az ily élet valóban vas kitartást igényel! S daczára e szomoru állapotoknak, az örmény mégis többnyire vagyonossá válik, sőt gazdaggá is, előszeretettel visz

pénz, rectius, uzsora-üzletet, s ott a hol a helybeli hatóság, persze drágán megvásárolt oltalma alatt, biztonságban érzi magát, a legkönyörtelenebbül tudja kizsákmányolni a karmai közé jutott szerencsétlent.

A mint egy kis tőkét takaritott meg az örmény, már a kerületi fővárossal cseréli fel rongyos faluját; ezután még tágabb tért keres tevékenységének, s a kerületi városból a székvárosba megy lakni, a hol csak ugy hemzseg a sok lusta és pazar efendi, beg és pasa, s a hol az uzsorás obscurus állásából a »Multezim,« vagyis az adóbérlő, vagy házi- és udvari-bankár hangzatosabb állására emelkedik. Ezentul a Cselebi *) (ur) czimét viseli, az előbbi Csorbadsi helyett. De csak névszerint ur; csak látni kell, mily kutyaszerü alázatossággal, mily hajlongások és görnyedezések közt szokták ezen urak pénzüket és személyüket felajánlani, hogy megértse az ember, mily gazsággal szivják mindazoknak vérét, kik pénzügyekbe bocsátkoznak velök. Azelőtt, a török kényuralom szabad idejében, gyakran az ellenkező viszony állt elő; az efendi, bey vagy pasa egész türelmesen tönkre tétette magát az örmény által, de alig telt meg az örmény erszénye a megpukkadásig, midőn röviden bántak el véle, a bankár árulással vagy csalással vádoltatott, lenyakaztatott vagy felakasztatott s a csöppenként elvesztett vagyon egyszerre, tömegesen tért vissza egykori birtokosához. Ezen önkénytelen halál aztán a szolga, pártfogója iránt tanusi-

*) A Cselebi, vagy Csorbadsi czimek csak az ujabb korban adatnak kereszténynek, azelőtt ezek kizárólag mohammedánokat megillettő rangczimek voltak.

tott ritka hűségeképen proklamáltatott. A gyöngédtelen módon örökre elaltatott sirkövén egy alak ábrázoltatott, mely fejét vagy hóna alatt hordá, vagy lábai közt heverteté, a mi által a kiszenvedett családja nem annyira a rajtuk elkövetett gyalázatot, mint inkább megadásteli alázatosságát akarta kifejezni, mert volt rá eset, hogy a kivégeztetettnek fiai, atyjuk gyilkosánál ismét bankár állást foglaltak el, ismét meggazdagodtak, hogy harmad vagy negyed iz-ben ujra a leirt módon fejezzék be életöket. Valóban, mindkét félre nézve egyaránt gyalázatos!

Ma, hol a Boszporus partjain nem a törökök, de az európai követségek hangadók, hol ezen örmény uzsorások valamely követség nyilt vagy titkos oltalmában részesülnek, s e kizsákmányolás a jövendőbeli megtérités veszélye nélkül mehet véghez, a török társadalom végképeni elszegényedése van munkálatban. Az egész tőke, igen kevés kivétellel az örmények kezében öszpontosul, kik mellesleg a galatai tőzsde főmatadórjaivá növik ki magukat. E ravasz, lelkiismeretlen s fondorkodó pénzemberekkel szemben nehéz valamit keresztülvinni s az öreg Rothschildnak tökéletesen igaza volt ama hires mondásával: »Zárják be az egész világ zsidait és örményeit egy börzecsarnokba, s egy félóra leteltével az elsők minden pénze az utóbbiak zsebében lesz található.« Különben, modern örmény tőzsdematadórok dicséretére legyen mondva, hogy az olykor piszkos, olykor tiszta uton szerzett pénzből, szivesen áldoznak nemzeti — humanisztikus célokra, s a látogató ki kitünő iskoláikat Konstantinápolyban, tanintézeteiket Velenczében, Párisban és Rómában szemléli, tekintettel a művelő-

dési törekvésekre, a szerzemény-forrás minőségéről meg fog feledkezni.

Mint mesterember az örmény szinte nem játszik jelentéktelen szerepet, de csak az ipar azon ágaiban, melyek már évszázadok óta törzse sajátságaihoz tartoznak. A ki a nemes fémmel nem tud kereskedni, az legalább feldolgozza s ezért a török birodalom legtöbb aranymivese örmény. A szabók, szűcsök és szakácsok is örmények, mi az uralkodók és uraltak közti hasonizlésre mutat, valamint egyáltalán a közösség bizonyos foka észlelhető a kettőnek szokásaiban és erkölcseiben; — ugy p. a hárem-szokás ép oly szigorral tartatik fen az örményeknél mint a mohammedánoknál. S ebben talál magyarázatot ama sajátságos viszony, melyben a kettő egymáshoz áll, holott az örmény valamennyi Raja közt a legkevésbbé rokonszenves az oszmánli előtt, s ez mégis leginkább azzal szövetkezik és szövetkezni kénytelen, mert az örmény minden keresztény közt, természeti hajlamainál fogva legkeletiebb. Nem csak a kisebb és nagyobb főurak háztartásában, de még a császári palotában is, mindenkor az örmény volt ez egyedüli idegen, kinek folyvást szabad volt a bemenet s ki még a bizalomnak bizonyos nemét élvezé. Senki sem érti nálánál jobban, mint kell a moszlin győsztes gyöngeségeinek hizelegni, és zsarnok gyanuját a bókok és elismerés tömkeleges tömjénfüstjébe fullasztani. Ez oka annak is, hogy a szívós, tömör örmény nép elem, aránylag legkevesebbet szenvedett a zsarnokoskodó oszmán uralom alatt; simult és hajolt, de megnem törött, mert mig százezrivel számitjuk a boszniai, bulgár, albaniai, sőt görög mohamedánokat, egyetlenegy törökhitü sem létezik, ki

örményül beszélne. Meglehet, sőt tán valószinü is hogy a moszlim-tatár hatalom virágkorában, t. i. a XIII. és XIV században egyes áttéritések sikerültek, azonban a tömeges áttérés példáiról alig hallottunk, s e szivósság, e fényesen kipróbált kitartás a legbiztosabb kezességül szolgálnak e nép nemzeti jövőjére nézve. Az örmény nép nemzeti felélesztésének nagy munkája csendesen, zajtalanul, a legcsekélyebb gyanu ébresztése nélkül vette kezdetét e század első évtizedeiben, s mindennap előforduló dolog, hogy e népegyesületnek még megcsökönyösödött matérialistái is tartósan, fáradatlanul támogatják a szellemi törekvést. Az O-örmény történelem és nyelvészet, mit azelőtt csak egy-egy öreg pap ápolgatott csendes cellájának homályában, ma már a fővárosok elemi iskoláiban is tanittatnak, s közel vannak hozzá, hogy közbirtokká váljanak; s épen mert e nép zaj és feltünés nélkül, bámulatra- és dicséretre méltó kitartással látott az ujjászületés munkájához, épen azért, annál valószinübb a siker és győzelem. Ázsia minden keresztényei közt a közel három milliónyi örmény leginkább érdemli meg Nyugat rokonszenvét és mindenesetre legméltóbbak egy jobb jövőre.

Az örmények, kezdetben felemlitett földrajzi elterjedtségük daczára, eddig mégis leginkább csak e nép Törökországban megtelepedett részéről beszéltünk. Nagy menynyiségü örmény orosz hatalom alatt is áll, s Anglia ázsiai birtokaiban, kiváltképen a kereskedelmi városokban, igen sokan laknak. Turkesztánban soha sem türettek meg, azonban idővel Kabulban mégis megtelepedett néhány család s a mohammedán birodalmak közt Törökország után,

örmény alattvalóinak tekintetéből még csak Persia említendő. Az alig megnevezésre méltó csekély örmény lakosság az utóbb nevezett országban, csaknem azon gondolatra hozza az embert, hogy a Szaszszanidák és Nagyörmények közti régi gyülölség, mely ezer esztendőn tul, minden barátságos és békés közlekedést meggátolt, még mindig él és működik. Bizonyos tekintetben ez csakugyan áll is, mert Irán örmény telepitvényei, nagyobbrészt úgyszólván erőszakosan kerültek oda. A persa anarchia és siita fanatizmus, a keresztény idegent sohasem vonzhatta különösen hivólag, s a régi előnyök daczára, melyeket a messzelátó II. Abbasz Sah engedélyezett az Araxes partjairól Iszpahán egyik külvárosába vándorolt örményeknek, Új-Dsulfa mégsem juthatott soha virágzásra, s csak a püspökök nyakáról alálógó orosz Szaniszló-rend ragyogása, képes némileg felélesztni az egyházilag szétváltak — (az európai pártfogolás, nehány család katholizásának előmozditása által, a legvadabb felekezeti dühre adott alkalmat,) — s a persa hatalom hiány következtében minden igazságtalanságnak átengedett keresztény alattvalók, reményeit.

II.

Hogy a keleti keresztény világ második képviselőjével megismerkedhessünk, Törökország északi szélességétől kissé délnek kell fordulnunk, a hol a lég enyhébb, a növényzet bujább, az ember simulékonyabb és mozgékonyabb. Az utóbbi tekintetben, a görög csakugyan égalji szélességi

foka hű képviselőjének nevezhető. Már külső megjelenése is éles ellentétről tanuskodik örmény hitsorsosával szemben. Arczvonásai, beszédmodora, taglejtése, egész lénye, bizonyos könnyelműség, vagy ha ugy akarjuk, bizonyos finomság nyomát árulják el. Járás helyett akár tánczolhatna, beszéd helyett énekelne, gondolkozás helyett rajongana s e könyelműség és frivolitás symptomáit, politikai és vallási eljárásában, minden tettében, egész életpályáján annyira felmutatja, mintha komolyság és soliditás, becsületesség és erély nem is illenének a tisztességes keresztényemberhez. Hogy az ily természeti hajlamokkal megáldott, ily szellemi tulajdonu emberek, az európai s főleg a franczia Nyugattal való sürü közlekedés következtében igen csodálatos szentekké fejlődtek, könnyen megérthető, ennélfogva perczig sem tünhetik fel, hogy ezen emberek a Keleten található nyugati kultura legügyesebb kómédiásaivá nötték ki magukat. Két évtizeddel ezelőtt Perában még oly görögökkel lehetett találkozni, kik a kérdésre: »Êtes-vous Gréc?« egy: »Ze suis Français,«-val (az éles szisszenő hangok, valamint az »ő«, »ű«, a görög szólás szervezetében hiányzanak,) feleltek, s az ujonnan érkezett, a klassikai Görögországról álmodó európai nem tudott eléggé csodálkozni, hogy az ó Hellének ivadéka még nemzetiségét is szégyelheti, sőt meg is tagadhatja. — Ezen ál-franciáskodás, különben csak az ál-törökösségnek egyik ujjabb változata a közel multból, midőn a hires fanarióták, melyekből még ma is létezik nehány példány, remekeltek benne. Legelevenebben maradt meg emlékemben egy logogetha (a törökök ugy mondják, hogy »lohfet«) személyisege, ki-

vel főnököm, az egykori külügyér házánál volt alkalmam tatálkozni. Az ember, egy modern Ulyszes hirében állt, s tévelygő utai a török nagyok konákjaiból az orosz követség palotájába, s Seikh-ul-Iszlam házától, a görög patriárka lakásába, csakugyan megérdemelték volna, ha nem is a megénekeltetést, legalább hát a leiratást. Emlékemben még mindig szemeim előtt lebeg a korának daczára még igen simulékony és könnyü lábu »lohfet« sovány alakja, a mint kifogástalan török ildomossággal guggolt pasám mellett a divánon és halkan társalogva, tüzes, gyanus szemekkel pillantott körül. Jelenlétem kiválóan utjában látszott lenni, s ha zavarodottan felém pillantott, rendesen az Iszlam és török hatalom előnyeit dicsérte valamely hallatlan hizelgéssel, vagy más efféle szemtelen hazugságot bocsájtott ki keskeny ajkai közül. A ravasz fanarióta sejtette, hogy az európai a török házban nyelvészet és irodalom mellett, még a szokásokat és jellemeket is figyelemmel kiséri s valószinüleg érdekében állt, hogy ne fényképeztessék le élethiven; ama csodálatos rejtvény: hogy a porba alázott görög kereszténység mikép huzhatott hasznot a győzedelmes Iszlamból, szinte csak akkor fejthető meg, ha látjuk, mily ügyesen játszik a görög ravaszság a török bárgyusággal, igen, csak igy foghatjuk fel a tényt, hogy a görögök nem csak fenntartják magukat, de még magas állásokra és gazdagságra is szert tehettek.

A Logothethak e mutatványában a görög társaság legfőbb csucsai képével is megismertetem a nyájas olvasót. Oda legelőször is az ugy nevezett értelmiség tartozik, emberek, kik lak-czipőt és glacékeztyüt viselnek, ennél fogva,

a nyugati kultura mázának képviselői, francziául csevegnek és mindig leghangosabban beszélnek ha a pérai vagy szmyrnai kávéházakban vagy pedig ujonnan érkezett európaiak társaságában török barbarizmusról van szó. Halgassunk meg egyszer egy ily Dimitraki Paolaki-t vagy Antunakit, a mint valamely pérai kávéház kerek asztalánál ülve, egy pohár pálinkával támogatott nemzeti lelkesültséggel kel ki a törökök ellen. Minden szó egy gyalázás, minden hang egy megvetés; szemeit forgatja, öklét rázza, s ha közbe nem lépne épen a pinczér, ki kinyujtott kézzel a pálinka árát követeli, — fizetni, mit a görög még az egész törökfajzatnál is jobban gyülöl, — ki tudja, mi lenne e felindulás vége! Ez igy megy Perában. De menjünk el egyszer Konstantinápolyba, s vegyünk szemügyre egy ilyen Dimitriakit Paolakit vagy Antunakit, mikép viseli magát a török konak-ban az efendivel szemben. Az ajtó melletti utólsó helyet választotta, s merő szerénységből annak is csak a szélére ül. Összetett kezekkel, szemlesütve, fejét félősen vállai közé huzva, halkan és nyugodtan a dicséret czukor-édes szavait fogyasztja; nem hallani tőle egyebet, mint a törökökre vonatkozó mély alázatosság és hála kifejezéseit. Az ember olyan, mintha kicserélték volna, s valóban próféta-szem kellene hozzá, hogy a pálinkás pohárnál látott Dimitriakit, felismerjük azon egyénben, kivel most az efendi előtt találkozunk. Ezen métamorphozis természetesen okkal-móddal jár, mert a közel Kelet e fajta kulturahőse mindenekelőtt pénzt szükségel hogy pálinkát, lakczipőt, glacékeztyüt és egyéb kulturtárgyakat vehessen magának; pénzt, melytől azonban csak nehezen vagy nem is válik meg

ha valódi mivelődési czélokról, görög oskolákról és görög irodalomról van szó. E görögök legérdekesebb jellemvonását kétségtelenül amaz éles ellentét képezi, mely minden frenk csillám iránti rokonszenvükben, és magok a frenkek (európaiak) eránti elkeseredett gyülölségében észlelhető, mert a frenkeket, bizonyos körülmények közt még a törököknél is megvetésre méltóbbaknak tartják, s legfőkép ujabb időben nem állhatják őket, a mióta a Keleten megtelepedett európaiak a görögökkel üzleti téren oly komoly versenyre szálltak, sőt alkalmilag, a törököket a görögök megbizhatatlan kezére is figyelmeztetni szokták. Hogy e görögök téhát, a lételérti harczban, az európaiakat f r e n k - k u t y á k n a k nevezik (Skylifrankoi) tán következetlennek mondható, azonban legalább megmagyarázható; de hogy e »Kutyáktól,« kiket minden nyomoruságért és szerencsétlenségért, mely »a nagy hellén nemzetet« ujabb időkben érte, felelőssé tesznek, határozottan segélyt követelnek a nemzeti ügyben, s köszönetül aztán megkövezik őket — azt soha sem tudtam kellőleg megérteni. Nemes halottja Missolunghinak, Navarin szegény hósei, valóban, utódaitok más czimeket érdemelnének! .

A legalsóbb osztályról, t. i. a tulajdonképeni görög népről, e Fallmereyer által már kimerétőleg ismertetett etnographiai egyvelegről, tán még legtöbb jót lehet mondani. A görög dohány és füszer árus, asztalos, kőmives, halász, stb., átlag tevékeny ugyan, de korántsem oly dolgos mint az örmény, s mindaddig, mig bizonyos kis tőkét nem gyűjtött, elég tisztességes ember, már t. i., annyira, a mennyire a görög egyátalán tisztességes lehet. De alig tett

valamit félre, a pap már gyakrabban jelenik meg házánál, — az egyház emberei mindjárt megérzik hol vannak afféle sárga madarak. — Felszóllittatik járulna hozzá egy szentkép megvételéhez, érdeklődjék a szegény Egyház sorsa iránt. Az Egyházból, a kasinóha jut, a hol rakit fogyasztanak, és végtelenbe politizálnak, mert a Biblia után a hirlapok képezik a görögök főolvasmányát; ott mindenki politikával foglalkozik, oly hajlam, mely a hihetetlen műveletlenséggel, melyet egy lelkiismeretlen, tudatlan papság a görög népnél istápol és fenntart, — sajátságos ellentétben áll. Ily úton-módon, a már természeténél fogva a dolce far niente-re hajlandó egyén, csakhamar mindenféle bünökre vetemedik, s ebben rejlik oka annak, ha szellemiruganyosság, testi-hajlékonyság és kiváló előnyök daczára, a görög nép elsőbbségre vágyó törökvései eddig eredménytelenek maradtak; csak igy magyarázható meg a körülmény, hog a külsőleg nehézkes, vaskos kinézésü örmény az ázsiai keresztények közt a solid nemzeti önállóság megállapitására több kilátással bir, mint az évtizedek óta Keleten világi kultur-hivatásával kérkedő görög.

III.

A görögök után, — és érdemeik szerint a sorozat egészen helyes, — a sémi keresztényekről is említést kell tennem, t. i. azon keresztényekről, kik ugyan Mohammed nyelvét beszélik, azonban Mohammed tanainak, tizenkét századnál tovább, sikeresen ellentálltak. Igaz, hogy e siker inkább sziklaföldjük keménységének és magasságának,

mintsem jellemök edzettségének és szellemi magaslatának tulajdonitható, mert ha áttekintjük a földterületeket, melyek e népek által lakatnak, meggyőződhetünk róla, hogy a Maroniták-, Malkiták- és Nestoriánusoknak, csak azért, sikerült a moszlin hóditás magasan zajló hullámzása közepette a keresztet fenntartani, mivel hazájuk völgyei és sziklatorkolatai nem voltak ugyan ismeretlenek a hóditók előtt, azonban sokkal rejtettebb fekvésüek valának, semhogy különös vonzerőt gyakorolhattak volna, az elfoglaltatásra. A mig tehát e völgyek és hegytorkolatok a moszlimoktól nem vétettek figyelembe, az európaiak által meg nem utaztattak, a házi béke a szigoru felekezeti szellemért rajongó keresztények közt egyrészt, s a jó viszony az uralkodók és legyőzettek közt másrészt, nem igen lett megzavarva; s ezen állapot mindaddig tartott, mig a keresztény Európa megérkezettnek találta az időt, hogy ázsiabeli hitsorsosairól gondoskodjék. A szeretet első jelei sárkányfogak valának, melyeket a katholiczismus vetett el, s midőn rövid vártatva a diplomatia állitólagosan humanisztikus elvekből interveniált, ekkor ama szomoru látvány fejlődött, hogy egy nyelvet beszélő, egy származásbeli keresztények majd egymás ellen dühöngtek, majd meg az uralkodó és tulhatalmas faj ellen hasztalan harczokban és ellenszegülésben lázadtak fel. A hol a szenvedélyek fel vannak korbácsolva, a hol mindig ökölbe van szoritva a kéz, ott szellemi és anyagi fejlődésről nem lehet szó, s ennélfogva nem csodálkozhatunk, ha e keresztény arabokat süllyedtebbeknek, mélyebb hanyatlásnak indultnak találjuk mint az örményeket és görögöket.

Vegyük szemügyre a Maronitákat, Tarabulusztól Szaidáig, Franciaország és Róma eme kedvencz gyermekeit, s azonnal felfogjuk ismerni, hogy a szomoru körülmények okozója csak is a papság, mely itt feltétlen hatalom birtokában lévén, az ájtatos nyáj — s itt az egész világ ájtatos — lelke és erszénye fölött uralkodik és sokkal inkább kinozza a szyriai kereszténeket, mint ama zsarnokiaknak elhiresztelt konstantinápolyi kibocsájtványok, vagy a hajdankori hirhedett arab-moszlim kényuralom. Néhány, részint Rómában elsajátitott, részint Róma által közvetitett miveltségi foszlánynyal felczifrázva — sokan francziául, olaszul és latinul is beszélnek, — ama keresztények egészen arra valók, hogy a katholikus Európa rokonszenvét felébresszék, mely rokonszenvet igen ügyesen csengő pénzzé tudják átváltoztatni, mert nincs Krisztus urunk sirjához zarándokoló keresztény, ki a Libanon átutazása alkalmával erszényét a maronita papok ékesszólása előtt elzárhatná. Hasonló sikerrel működnek a katholika Európában szétküldött kol duló barátok. Könyöradományokat gyűjtenek egy templom épitéséhez, egy oskola alapitására, vagy egy kápolna restaurátiójára; — de mint borzadnának vissza az ájtatos adakozók, ha tudnák, hogy pénzük, szent épitmények helyett, ő püspöki vagy patriarka méltósága házának javitására, vagy egy uj terrasse emelésére, vagy az istállók tágitásáre használtatik; mert a püspökök vagy patriarkák igen nagy urak ám, a szó legszorosabb értelmében római pasák, kik az eredeti pasáktól csak annyiban különböznek, a menynyiben pipahordozói, kengyalvastartói, vagy püspökpálczavivői kiséretök nem közönséges emberekből áll, hanem kü-

lönböző ranggal biró papok vagy barátokból. A patriárka téli palotája Szouk-on, vagy nyári rezidenciája Uadi-Kadisában, inkább valamely keleti despóta fényűző háztartására hasonlit, mintsem egy évszázadok óta moszlim nyűg alatt elszegényedett nyáj főpásztorának lakására.

A milyen az ur, olyan a szolga. A mit a papságról mondunk az a maronita népre is rá illik, azon egy különbséggel, hogy amazok az elnyomók és csalók, ezek pedig az elnyomottak és magcsalottak. Külső megjelenésében a maronita erősen emlékeztet az örményre, de kevésbbé a görögre; jelleme azonban, mindkettőnek vegyülékét tünteti fel. Akár falun van, akár városban, akár csizmadia, szabó, takács vagy földmüves, a meronita ritkán emelkedik tul a kiskereskedőn. Bár szint oly szögletes, nehézkes és esetlen mint az örmény, annak kitartását és állhatatosságát teljesen nélkülözi, s habár a görög ravaszságát és furfangosságát utánozni igyekszik, mégsem képes annak szellemi ügyességét felmutatni. Szóvel e, legföljebb 200,000 lelket számitó népecske, melynek ősei hajdan a keresztes háboruk idejében oly fényes szállitó-üzletet vittek, teljesen érdemetlen azon nagy szeretetre, melyet a katholikus Franciaország, legalább azelőtt, iránta tanusitott; szintugy tévedés is volt a franczia kormány részéről, hogy a maronitákból faragott emeltyűt és támaszt keleti befolyása számára. A m a l k i t á k r ó l, az alig 50,000 számitó görögkatholikus arabokról, általában dicsérettel szólnak. A mint mondják, ugy külső- valamint szinte jellemük fővonásaiban keveset különböznek mohammedán törzstársaiktól. Soha sem koldultak európai protectióért, az arab nyelvnek szenvedélyes ápolói

s ép oly büszkék nemzetiségükre, mint a próféta tanainak vastag turbános követői. Meglehet, hogy épen ezen tulajdonaik következtében a malkiták kevésbbé valának kitéve üldöztetéseknek, mint a Libanon többi keresztényei, mi Kurdisztánban a nesztóriánusoknál szinte ugy volt, kik évszázadokon keresztül bántatlanul éltek rabló kurdok közepette, s csak akkor látták kitéve magukat egy Bedr-khan-bey iszonyu irtóháborujának, miután amerikai hittéritők jelentek meg, a kezdetleges, de boldog állapotban élő keresztény kecskepásztorokat a »valódi hit« áldásaiban részesitendők. Igen, még ezen »áldások« kiosztása miatt is, összevesztek az amerikai missionáriusok az anglikánusokkal s az apostoli szent munka érdekébeni lelkesültségben, a szegény nesztóriánusok addig-addig hurczoltattak ideoda, mig végre a rabló s gyilkoló kedvü kurdoknak estek martalékul és a Zab folyó, több mint 100,000 keresztény vérétől pirosodva folyt alá a völgybe. Az irtózatos esemény a versenyző protestáns missiók működésének a török-Kurdisztánban, véget vetett ugyan, Iránban azonban, t. i. azon hegyek keleti oldalán még iszonyubban ismétlődött. Itt Róma jelent meg Lazaristáival harmadik bajnokképen a hittéritő harczban. Urumieh és Szauds-Bulak szegény nesztóriánusai egészen elámultak ugynevezett európai hittársaik oly váratlanul nyilvánuló eleven érdeke fölött, miután eddig már azért sem gondoltak sokat velük, mert saját fogalmaik a kereszténységről igen zavartak, s mert az idegen országbeli hittéritőkben nem amerikaikat, angolokat és francziákat láttak, hanem egyszerűen csak frengi-ket, s nem khaldani-kat (vagyis nesztóriánusokat), tehát nem

kereszténveket. Hisz eleinte e missionáriusok még ezen ősrégi keresztények hittételeiről sem birtak biztos tudomást szerezni, mert papjaik a műveltség legalsóbb fokán állanak, s szigoru theokratikus alkotmányukban a patriárka és többi papság nem tudományossága és az esztraugèló (ószir) nyelven irt hitkönyvekbeni olvasottsága szerint tiszteltetik és becsültetik, hanem nyájaik és földeik száma szerint. Ma, körülbelül félszázad folyt le a persa nesztoriánusok megtéritése óta s eredményei mégis határozottan nemleges természetüek, ha csak abban nem akarnak sikert látni, hogy nesztoriánus papok koldulólevelekkel barangolták be Európát. Az utolsó években, csak magában Magyarországban is, három hosszu szakálu és hosszu ruháju ugynevezett püspök tolvaj és csaló gyanánt fogatott be s a rendőrség által utasittatott ki.

A nesztóriánusokat 200,000 lélekre számitják. A nép maga arczvonásaiban sémi-fajának csak igen gyönge jellegeit hordja s jellemére nézve a közel lakó moszlimektől feltünőleg különbözik. A nesztóriánus a szigoruan patriarkál uralom kötelékei által a papsághoz, az ország aristokratiájához van kötve. Életmódjában mérsékelt, szerény, sőt félénk s mindazon jeleket tünteti fel, melyek a szaszanidok, arabok, törökök, mongolok és persák által [sok századéveken keresztül szenvedett elnyomatás természetes következményei. A keresztény időszámitás első korszakaiban a nesztoriánus kereszténység befolyása, a keleti Ázsia legtávolabb vidékeire kiterjedt. Merv, Szamarkand, Kasgar és Khoten püspökségek valának és a kereszt igen közel állt a buddhizmus ellen folytatott harcz diadalához s mily

különböző módon alakult volna Közép-Ázsia sorsa, ha az Iszlam mindjárt első keletkezésekor elnyomatik

---

IV.

Nincsen meglepőbb, s mondjuk ki őszintén, nincsen szomorubb állapot, mint a zsidók nyomorult sorsa a moszlim Ázsia külömböző országaiban, oly sors, mely időnként tán enyhébb korszakot látott, egészben véve azonban mindig sokkal nyomasztóbb volt a kereszténvekénél. Ha Európa az ázsiai történelem ezen élő múmiáit a lefolyt századok alatt üldözte, a középkori nyerseség e tette részint a fanatikusok természetes gyülöletéből magyaráztatik ki, melylyel Krisztus-nak állitólagos ellenségei és keresztre feszitői iránt viseltettek; ellenben a moszlim népeknél, a hol az egész keresztrefeszitést tagadják s a zsidók a kórán Isza és Merjem-évei (Jézus és Mária) csak igen keveset jönnek érintkezésbe, ez nem számitható be az ellenségeskedések okául s annál feltünőbb marad, hogy a jahudi, dsehud, vagy csufut (zsidó) név, ott minden gyalázat, gúny és megvetés quintessentiáját képviseli; sőt a nyelv minden kitétele tehetetlen és gyönge arra, hogy a moszlimok zsidó elleni undorának kellő kifejezést szolgáltasson. A ki azt hinné, hogy Mohammed harczai Arábia zsidai ellen idézik elő e szenvedélyes gyülölséget, az nagyon csalódnék, mert tizezer mohammedán közül alig tudja egy, mily viszonyban áll prófétája Arábia zsidóihoz, s nem-é rendkivül meglepő, hogy a két vallás szertartási formaságaiban lé-

tező hasonlatok, p. a tartózkodás a tisztátalanoknak mondott állatoktól, továbbá a kötelezett leöletés, vallásos mosdások, stb. stb. a két hittan követőit, a több ezer esztendei együttélés daczára, nemcsak hogy nem hozták egymáshoz közelebb, de sőt még tátongóbbá teszik a köztük létező ürt, mint az a moszlimok és keresztények, vagy buddhistáknál mondható. Igaz, hogy a zsidó a moszlimok szemében kétszeres hitetlen, mert Mohammedet valamint Krisztust is tagadja, de ezt kevésbbé látszanak tekintetbe venni; az Izrael fiai eránt táplált gyűlölség és megvetés hagyományos, az ó-történelem népeinek egy szomorú hagyatéka, melyet a következő nemzedékek hiven megőriztek.

S nem-e még meglepőbb, hogy Ázsia mai zsidói rettentő gyülölségre, és ellenségeskedésre kevés vagy épen semmi okot sem adnak, mert jellemük fővonásaiban Kelet keresztény lakosságánál sokkal többre becsülendők s minden tekintetben, jobb bánásmódot érdemelnének. Nézeteiben a zsidó ugyan keveset különbözik a többi keletitől. Ő is vak fatalista, ő is a legszivósabban ragaszkodik a régi szokásokhoz, az ő vallása is a babona, izetlen csoda-legendák s több effélék tarkaságaiból szövődött, ő is ápolja a szentek sirjait s hires istenfélő emberek lábnyomait csókolja — de az ezredéves elnyomatás lelkében még sem törte meg oly mérvben a nemes érzelmeket, mint az keresztény sorstársainál észlelhető. Gyáva ugyan, de nem áruló; szenvedélyes, boszuálló és tettei és magaviselete által az idegennél inkább sajnálatot ébreszt, mintsem megvetést. Valamint a külső kényszer és elnyomatás a társadalomban mindenütt, gyöngédebb családi viszonyt, sőt még

a távoleső tagoknak is szorosabb, szenvedélyesebb átkarolását eredményezi, ugy Ázsia zsidóinál ez még inkább észlelhető, mint az európaiaknál. Konstantinápoly számos zsidófelekezetei daczára, a Boszporus partjain még sem fogunk soha zsidó koldussal találkozni. Akár gyufaüzlettel, vagy tolmácsszolgálattal, akár a házaló vagy kufár pályáján — mert a keleti zsidó ugyanazon üzletágakat képviseli, mint a nyugati — a szegény zsidógyerek minden áron már tizedik évétől fogva, vagy még előbb is mindennap kenyerének keresetére fog törekedni. Minegyik azt reméli, hogy »Camondo« (török Rothschild) válik belőle s ha nem lesz azzá, legkevésbbé ő maga oka annak; kitartása, mérsékeltsége példásak, s mig Péra vagy Stambul utczáin bizonyos időkben részeg örményeket tántorogni látunk, vagy görögöket, egy ittas zsidó látása a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Igaz, hogy az ily erények szükségesek valának arra, hogy főkép Törökországban fenntarthassák magukat. A zsidó ott nem csak a mohammedán, de még az orthodox-görög és katholikus fanatismus alatt is szenvedett. Legkevésbbé a törökök kinozták s legnagyobb mértékben a görögök; csaknem ugy látszott, mintha utóbbiak a törökök által rajtok elkövetett erőszakért a zsidókon akarnának boszút állani. Ez volt az erősen elnyomott keresztény keleti fanatizmus egyetlen alkalma, haragját éreztetni, elannyira, hogy a szegény zsidók, egy Szulejmán toleráncziája daczára, ki ezreket vélt megmenteni a spanyol inquizitió bitófájától és máglyájától, mégis korántsem nyugodtak rózsákon. Igy volt ez azelőtt. Ma, hol a görög kérkedés a nyugati pártfogás által még növeltetik, s

a zsidók csak időnkénti igen gyönge oltalomban részesülnek Európa részéről, a viszonyok csak keveset, vagy nem is javultak. A zsidó gúnyneve Törökországban, »K e k e r e s z« s ekekeresz még mindig hosszú szenvedéseinek leghivebb tolmácsa. »Q u e q u i e r e s?« t. i., mit akarsz? (a Törökországbeli zsidók, egykori spanyol hazájuk egyik tájszólását beszélik,) a zsidó egyetlen védelme elnyomója ellen. Ha egy fiút mulatságból kinoznak vagy ütnek, ha egy öreget szakálánál czibálnak, csak a siránkozó »Que quierest?« hallani. — Mit vétettem neked, mit akarsz?

Ha valamennyi zsidón végig tekintünk, a Boszporus partjaitól kezdve egész a messze Khokandig, azon észleletre jutunk, hogy minél inkább távozunk Kelet felé, annál inkább fogynak felekezeteik ugy nagyságra, mint számra nézve is. Minél távolabb esik egy vidék Nyugat hatalmi befolyásától, annál csekélyebb az ott megtelepedett zsidók száma. A mai ottomán császári birodalom testülete mindig kedvencz tartózkodási helyük volt, a középkorban annak keletirésze, s ujabbi időben a nyugati. Egy regensburgi rabbinus (Petachia rabbi) ki 1217-ben meglátogatta ázsiai hittársait, Moszulban 6000, Damaszkusban 10,000, Nizibiszben 8000 lelket talált s azonfelül még Bagdad közelében tartott oly ünnepélyekről szól, melyekben állitólag 80,000 zsidó vett volna részt, mig jelenleg e szám felére becsülhető az ázsiai Törökország egész zsidó népessége. Bagdad, melyet a zsidók különben a régi Babelnek tekintettek, Konstantinápoly és Szaloniki után a legnagyobb zsidó kolónia Keleten. Vagy 20,000 fia Izraelnek lakik e pasalikban s a régi panaszdal:

»Bábel folyóinál ültünk és sirtunk,«

ott nincsen többé helyén, mert a bagdadi zsidó, gazdag és befolyásos felekezete árnyában, nem egy szabadalomnak örvend, melyet jogosan is irigyelhetnek tőle keletibb országokban élő hittársai. Foglalkozása még ugyanaz mint a khalifák alatt, csakhogy azon különbséggel, hogy modern intézmények és a jelenkor tudományai megvonták tőle egykori dicsfényét. A nagy kereskedőkből és feudál bérlőkből uzsorások lettek, ügyes orvosokból kurúzsolók és fűszerárusok, még csak ugynevezett titkos tudományokat és varázslásokat folytatnak, miben segitségükre jő a titokzatosnak, sötétnek fogalma, melylyel a nép a keleti Ázsiában a zsidó személyiségét környezi. Néhány mesterséget is üznek a Bagdabeli zsidók, ezek közt különösen kiemelendő a selyemfestés, mely ha nem csalódom izraélita emigransok által hozatott be Bokharából, valamint aranymüves munkában is kiválóbb ügyességet tanusitanak. Egészben véve a Bagdadi zsidó, — bár ott is mint Keleten mindenütt, szük ghettóba van számüzve — sokkal biztosabban és szabadabban lép föl, mint az ázsiai Törökország bármely más vidékén. Ugy látszik, még mindig él bennök az egykori Nasszih (zsidó fejedelem) vagy Ros Geluthu (a fogság főnöke) hatalmas befolyásának emléke. Ama Nasszik helyei ma kevésbbé töltetnek be a hivatalos Khakham Basi (főrabbinus), mint inkább dúsgazdag bankárok által; az utóbbiak egyike névleg Danial — az ázsiai zsidók Rothschildje — még a Szultán első hivatalnokának is imponálni tudott.

Bagdad zsidói már nem beszélik többé a spanyol

tájszólást, hanem általánosan arabul, valamint a zsidók Persiában többnyire az erősen héber szavakkal vegyített persa nyelvet használják. Mindkét ága e népnek azt állítja, hogy az első fogságból hátramaradottak utódai s Irán déli részében nehány családdal találkoztam, kik bizonyos patricziusi állást fitogtattak, s aristokrata származásuk jeléül héberül beszéltek, természetesen közbe-közbe erősen használva persa szavakat, mi még az irás nyelvben is, mely általánosan héber, szinte észlelhető. Politikailag valamint társadalmilag Irán izraelitája mélyen alatta áll török hittársainak. A persa moszlimek szenvedélyesb fanatismusa, az általánosabb kényuralom, s mindenekelőtt a nagyobb pénzvágy tekinthetők e szomoru körülmény okaiul. Még a számosabb felekezetekben is, p. Hamadán, Siráz és Teheránban, a zsidók a legmélyebb megvetésnek és legkegyetlenebb elnyomatásnak vannak kitéve. Még legujabb időben is hallottunk egy Hamadánban tartott auto-da-féről, s Teheráni tartózkodásom alatt egy tudós rabbi csak a franczia konzul befolyása által szabadittatott meg a biztos haláltól. A szegény embert t. i. has-ütlegek által kellett volna halálra kinoztatnia, mert ellenségei egyike oly varázslattal vádolta, melynek következtében a király egyik kedvencz nejének első szülöttje, váratlanul meghalt. A rabbi esetleg ugyanazon perczben lépte át Teherán kapuját, a midőn a gyermek kiadta lelkét; e tényben a két eset okbeli kapcsát vélték felismerni, s egyszerüen halálra itélték a szerencsétlent. Hasonló aljas, köznapi okokból történtek az utóbbi évtizedekben előfordult zsidó üldöztetések Iránban; igy az ismert öldöklés Meshedben, a hol

egy szegény zsidóné fájós keze gyógyitására, egy persa kuruzsló tanácsára egy utczai ebet ölt le, hogy a fájós tagot annak meleg beleibe dughassa; a zsidókra rendesen rá fogott gyermekgyilkolással vádoltatott, s önmagát, valamint hittársait is végveszedelembe ejté. Az erőszakosan az Iszlamra megtéritett izraeliták nyilvánosan még mindig az országos vallásnak kénytelenek hódolni, mig titokban és Meshheden kivül ismét Jéhovát imádják.

Akár városon, akár szabadban, soha sem találkoztam szomorúbbal, egy együtt utazó zsidó csoportnál. Kiváltképen karavánokban megindító látványt nyújtanak. A legroszabb ruhákba burkoltan, a legelhanyagoltabb, legrondább külsővel, szennyes, csontos, vén lovagolható állatokon ülve, az ily zsidó csoport éjjeli árnyakként vonul tovább, kellő, tiszteletteljes távolságban maradva a karaván fő zömétől. Félős, remegő tekintettel lesik a távolt és közelt, mindenütt rosszat sejtve, veszedelmet várva, nem száll-e feléjök innen egy kő, amonnan egy puskagolyó, vagy egy-egy kardcsapás, mert merő szorakozásképen is a persa nekik szokott esni, rondasággal dobálja őket és ruháikat szétszaggatja. Az első támadásra, mindannyian remegő juhokként csoportosulnak össze; karjaikat felemelik, de nem önvédelemre, hanem szemeiket takarják el. Csak az őszszakállu merészel egy-egy: »Mekun dsuni aga!« felkiáltást, t. i. »Oh ne bánts kedves uram!« s valóban csodálatra méltó, hogy megszokás, hajlam, tán a hazaszeretetnek is egy neme, elég hatalmas, hogy közel 20,000 zsidót oly országhoz csatoljon, hol folytonos rettegésben élnek, hol házaikon ajtók helyett, kályhalyukszerü

nyilásokat alkalmaznak, meghajlott testtel másznak rajta ki és be, hogy könnyebben védhessék magukat támadások ellen s a hol — ó kegyetlen gúny! — e szomorú exiztenczia fentartására, a nyilvános tánczosok és énekesek mesterségére vannak kárhoztatva, — persa zsidónak lenni, s lelkiismeretlen kinzók és megvetők előtt kénytelenségből órákig tánczolni és énekelni, a legiszonyubb sors, melyet képzelhetek!

Még csodálatraméltóbb, hogy a szivtelen turkomán emberrablók között is laknak zsidók, és pedig Merú, a lánczcsörgetés főhelye, egész zsidó felekezettel bir. A turkománok közt a zsidó természetesen félturkomán képében tünik fel, a fürtök és fejruházat kivételével. A turkomán zsidónak is meg van sátra, meg vannak lovai és persa rabszolgái, kiket derekasan elver és megkinoz; börze árfolyama a népszokás szerint az Irán belsejébe tett rablási expeditiók sikere után szabályozódik. Mi leginkább bámulatos, az a biztonság melyben e teljesen törvénytelelen törzs kebelén él. A turkomán t. i. a zsidót varázsnoknak tartja siszonyuan fél tőle, s azért hagyja nyugton, mivel el nem adhatja: mert izrael gyermekei a sivatagon túl annyira megvetettek, hogy még üzleti czikképen sem lehet tőlük szabadulni. Jelelenleg Bokharában és más közép-ázsiai városokban, az orosz befolyás következtében ezen állapot tán némileg megjavult, de a ki az előtt a Zerefsan mentében látta a zsidót, kötelet hordva dereka körül, a mint lováról vagy szamaráról le kelle szállania, ha valamely igazhitűvel találkozott, s alázatossága jeléül évenként két hivatalos pofont volt kénytelen a kormánytól elfogadni, az rejtélynek fogja tartani, mikép lehet hazául választani egy ily országot?

Moszlim néptypusok.

Ha több fővárosnak rójják fel hibáúl, hogy nem nyujtja hű képét népe, erkölcsi és társadalmi sajátságainak, e szemrehányás sehol sem indokoltabb mint Konstantinápolyban, a nyugati törökvilág e székhelyén és fénypontján. Valamint a »sztambuli« nevezetü tájszólás, a hangok lágysága, a tömegesen kölcsönvett idegen nyelvfoszlányok s mesterkélt, csinált szójárások használata a törökök egyeszerü, velős nyelvezetétől elüt, szintugy különbözik a stambuli török anatóliai törzstársától. A ruha csinálja az embert, s ennél fogva csakugyan a fez vagy a turbán, a hosszu dsübbe és a bőredőzetü nadrág az, mely a Boszporus-parti százszorosan keresztezett faj-vegyülékben felismerteti a törököt. Felbodrozott haj, kikeményitett gallér, frak és glacékeztyü, elegendő arra, hogy a touristáink által bámult keleti emberfaj eszményképét rendszeres európaivá változtassa Konstantinápoly törökje fajsajátságainak egyetlen egy vonását, egyetlen gyönge nyomát sem birja felmutatni; sem arczéle, sem szem-, homlok- vagy áll alakzata nem árulják el benne a turánit. Épen igy, s tán még feltünőbben áll a dolog lelki tulajdonaira nézve. A mai efendi-világ hanyatlása, laza erkölcsei, s a nemes érzület és hazaszeretet teljes hiánya, e helyen nem emlitetnek először s nem is először

kárhoztatnak. Szomoru, hogy a valóság még sokkal roszszabb mindannál, mit az eddig ismeretessé vált képből következtetni lehet. Ez egy zsarnok kényuralom által felnevelt emberi osztály, mely egy régi világrészlet erkölcsi fogalmaitól elidegenittetve az elvesztettekért minden szellemi kárpotlást nélkülözve, csak fékevesztett élvezet-vágya által tünik ki, mely a tivornyának, zajos élvnek hódol, csak kincseket igyekszik gyüjteni, hogy legyen mit eltékozolnia — igen, oly emberi osztály mely előtt semmi sem szent; sem vallás, sem orkölcsi-törvény, s a nyugati kultura fénymázát fitogtatva, felszabadulva a keleti deszpotismus Drákói törvényei alól, aljas szenvedélyeknek tud már csak hódolni. Ezen itélet tán szigorúnak, látszik, azonban teljesen igazságos s már azért sem hallgatható el, mert az efendik ellenszenves torzképével akarják gyakran azonositani és összetéveszteni az általános török-világot. Ez égbe kiáltó igazságtalanság!

Megengedjük, hogy az ó-ázsiai példabeszéd: »El arab serifetun; el adsen zarifetun w'et turk kesifetun,« — az arab nemes, a persa gyöngéd, a török esetlen — sok jogosultsággal bir; azonban ezen esetlenségben jó adag becsületesség és egyenesség rejlik, melyeket mindig bámulni valék kénytelen, valahányszor alkalmam volt Anatólia török földmivelőjével érintkezni. Szegény árnyai egy óriás léptekkel hanyatlásnak indult népnek! Remegő áldozatai egy ügyelten hivatalnok-osztály lelkiismeretlenségének; sajnálatraméltó példái egy ritka szelidség és engedékenységnek! Vajjon ki maradhatna közönyös, ha Szivászban, Enguruban vagy Kharputban valamely török földmivelő udvarába lép?

A kit most bemutatok neked nyájas olvasóm, ama bátor hösök ivadéka, kik a távol Keletről jöttek ide, hogy a byzanti-keresztény garázda-uralom romjain birodalmat alapitsanak maguknak. Körülötte és rajta mindene elszegényedett, ruházata, lábbelije, mindene rongyos, s csak a szem és fejhordozás emlékeztetnek még tavolról az egykori urra és parancsolóra. Háza omladékos, földje parlagon hever, kertje elhanyagolt, kardja rozsdás, lovagolható és vontatómarhája elsoványodott. Ha e nyomoruság okát kutatjuk. eleinte azt feleli, »Kiszmet! Naszib (fátum,) s csak huzamósbb faggatás után fogja bevallani, hogy a konstantinápolyi urak rosz gazdálkodása e bajoknak kútfeje. Nehéz volna kerek e világon a török nép egy ily tagjánál kinzottabb, nyomorultabb lényt képzelni, melyet azonban az európai közvélemény, végzetesen összetévesztve őt Kanstatinápoly elvetemült efendi-világával, mint a zsarnokság eszközeit, a kereszténye ken elkövetett égbekiáltó igazságtalanságok főtényezőit állit pelengérre. A szegény török akár paraszt, mesterember vagy földbirtokos, igen ritkán oka a nevében elkövetett brutalitásoknak, sőt mi több, legtöbbet szenved általuk maga, s ha Ázsia kerületeit a statisztika meggyöző világával lehetne bevilágitani, a török nép oriási hanyatlásának ijesztő képét látnók magunk előtt. Eltekintve a gyakori háboruktól, a sok járvány, és a tisztviselök lelkiismeretlensége és velök született lomhasága következtében nagy mérvben előmozditott elhanyagoltság, irtóztató módon pusztitottak a török lakosság között. Egész vidékek, egész területek, melyek e század elején még virágzó állapotban s népesitve valának, ma kihaltak, elhagyatva állnak s vég

elpusztulásnak néznek elébe; még egy félszázad, s a végromlásnak indult török-világ Anatóliában megszünt létezni. Az orosz hatalom emelkedése a Kaukazus déli részében, ugyan sok oly turkomán törzset küldött, mely a Araxes és Kur partjain nem folytathatván nomád-életüket és rablási hajlamaiknak nem engedhetvén át magukat, a félhold oltalma alatt óhajtották folytatni ó-ázsiai életmódukat. Anatólia e népszaporodása azonban véleményem szerint inkább a viszonyok hátrányára, mintsem előnyös fejlődésére fog szolgálni.

S valóban igen sajnálatra méltó dolog, hogy nem lehet a bajnak elejét venni. Az oszmán, régi hazájában a mint azt kimutatni szerencsénk volt, egy-egy jelleges hibája daczára, még mindig szép jelenség az ó- világ népterületén. Nemeslelkü, őszinte, tiszta patriárchális érzésektől van áthatva és mindig vendégszerető. Hányszor, ha betértem nyomorult födele alá, juttatá eszembe egyszerü becsületessége a boldog homéri korszakot. »Honnan jösz — mi vagy?« ezt csak bucsuzáskor kérdik. Legjobb szobáját, legjobb falatját osztja meg vendégével s komolyan megvan sértve, ha távozáskor pénzt kinálnak neki az élveztekért. Azon esték, hol a szurokfenyü forgács világánál gazdáim nagy gyönyörüségére felolvasásokat tartottam egy piszkos, rongyos könyvből, feledhetetlenek maradnak előttem. Apraja nagyja, feleség és gyermekek, ur és szolga festői összevisszaságban vették körül; feszült figyelemmel halgattak reám s még a legszegényebb is ezen élvezet kedvéért szivesen eltartott volna napokig lovammal együtt. Valóban, igen fájdalmas látványt nyujt a nehéz nyomás alatt sinlő,

török földmives, mely kormánya és saját természetének hanyagsága következtében, jutott ily állapotra.

Valamivel jobban áll az arabok, a Porta moszlim alattvalói e második osztályának sorsa. Az arab a törökök minden szenvedésében osztozik, de eddig a nyomor még nem törte meg végképen. Nemzeti egyéniségének egy-némely tulajdonai arra képesitik, hogy fejét magasabban hordhassa, tekintetét merésszebben szegezze egy jobb jövőre. Ha az arab városi lakót, az ipar emberét elszámitjuk, rögtön észrevesszük, hogy az ismert mondat: »Nuhefai Arab,« azaz, a sovány szikár arábok, nem csak néprajzi jelszó, de valósággal testi tulajdonokon alapul. A török tréfál ha azt mondja: »Az arab és lándzsája közt az aba képezi az egyetlen különbséget.« Azonban, valamint az elsőnél a testesség az ész nehézkességével jár karonfogva, ugy az arab — a sivataglakóját értem — az alak szikárságával szellemi mozgékonyságot és fékezetlen szabadságvágyat párosit. Azonfelül, az arab mérsékelt, ritka nemzeti büszkeséggel megáldott s a törököt, ámbár az évszázadok óta ura és zsarroka, mégis mélyen allatta álló lénynek tekinti, oly barbárnak, kit még az Iszlam nemessége sem képes megjavitani. Ha tehát az arabnak jobb jövőt jósolunk mint a töröknek, ez nemzeti tulajdonainak kellő méltánylása folytán történik, azon nemes önérzete következtében, mely által tulmagaslik a Porta többi moszlim alattvalóin: Jelenleg csak a vezércsillagot nélkülözi; de ha valamikor eseménydus forradalmak e népet előtérbe szoritandják, nem kétkedhetünk benne, hogy szellemének ritka ruganyossága s a Nyugattal való nagyobb azonositási képesség foly

tán, Kelet arab vezénylet alatt, ha nem is képesittetnék teljes ujjá születésre, de mindenesetre inkább felelhetne meg az új kor eszményeinek, mint most, az oszmánok alatt.

Hazája természetes torlaszai által védve, az arab nép aránylag sokkal kevesebbet érintkezett a Nyugattal a moszlim-világ még legtávolabb eső lakóinál is. A nagy félszigetnek csak külső határai voltak hozzáférhetők az európai befolyásra nézve, de belső magva, melyről csak egyes utazók hoztak koronként kósza hireket, a letünt századok állapotában maradt meg. Még az európai kereskedők, is, Nyugat e merész előharczosai sem találtak utat arrafelé. Ki sejthetné téhát előre, miként alakulandnak a viszonyok azon esetre, ha egykor az óriás közlekedési tervek valósulása Ázsiában, hosszas álmából felfogja zaklatni azt a sok millió arabot, kiknek ősei tetterejök oly nagyszerü emlékeit hagyták hátra?

De hová jutottam? Nem történelmi elmélkedésekbe akartam én bocsájtkozni, de néptypusok festése lenne feladatom e helyen. Igy hát hátrahagyjuk az arabokat beláthatatlan sivatag hazájukban s körülnézünk oly népelemek után, melyek a régi fő utakon Ázsia belsejétől kezdve a fekete és közép tenger keletibb partjai felé évszázadok, sőt évezredek óta sürgölődtek és mai napság is még félnomád életet folytatnak. Kétségtelenül legérdekesebb a hosszu láncz, melyet a török nép a Léna fagyos partjaitól az Adriáig képez, melynek egyes lánczszemei még ma is egy ösrégi mult alakjában tünnek fel, s ugy szólván a történelmi sorozat fejezetei gyanánt kapcsolódnak egymáshoz.

Az idegen elemek által gyakran keresztezett, anyagi

lag ugyszolván már félig törökitlenitett oszmánokhoz, Keleten az iráni törökök csatlaknoznak. Derék emberfaj, mely a persákkal, több mint hatszázados benső viszony daczára, mégis nem egy jellemző vonást őrzött meg az őseredeti török typusbul. A mai Persia csaknem egész északi szélét ők lakják, Transkaukáziának nagy része szinte általok foglaltatik el, s már első látásra feltünően elütnek a persáktól, ugy hatalmas testalkatok, széles arczvonásaik, valamint bizonyos nehézkesség által beszédben és gondolkozásban. A sok századokig tartó, intim összeköttetés daczára, melyben e nép Persia simulékony, szellemes és eleven fiaival állt, ez iráni török még sem birt egészen persává változni. Ugyan szintugy hazudik és csal, mint a déli nap gyermeke, de hazugsága és csalása esetlenebb, átlátszóbb. Test és szellem kevésbbé hajlékeny nála de annál képesebb az ellentállásra s ennélfogva birtokában maradt mindazon tulajdonoknak, melyek kiszámithatlan idők óta biztositották neki a harczos és uralkodó szerepét. Szívós kitartással csüng ősrégi szokásain hajlamain és erkölcsein, melyeket ősei még a középázsiai sivatagokból hoztak el magukkal. Nász-és panaszdalai ugyanazok mint a sivatag fiainál, mulatságai is megőrizték ősi jellegüket s a hol megakarták akadályozni nemzeti szenvedélyeit ott elhagyá az országot s inkább a kivándorlást választá semhogy alávetette volna magát a kényszernek. — Mindezt tanusitják a század eleje óta orosz hatalom alá került Transkaukázia és a Kaspi tenger nyugati partja. A Terekmék, Karakalpak-ok, Sahszewend-ek és más félnomád törökök száma, az orosz lefoglalás óta legalább egy harmaddal fogytak meg. Inkább a szunnita szultán

gyülölt területére költöztek, inkább a kurdokkali örök ellenségeskedést választák, semhogy aláremdelték volna magukat a »nacsalnik« (orosz tisztviselő) parancsainak. Igaz, hogy a törökök Iránt egyrészt megvédték külső támadások ellen, azonban egyuttal uj hazájok szellemi fejlődésének is gátul szolgáltak.

Az iráninak gyakran emlitett szép tehetségei tekintetéből ez igen sajnos körülmény. A régi persa nép alig három milliónyi utódai, ha arabok és törökök által le nem nyügöztetnek, kétségtelenül nagyon átalakitották volna az ó-világ sorsát. Oly emberfaj ez, mely minden tekintetben érdemes teljes figyelmünkre. Külső megjelenésében csak igen keveset különbözik őseinek azon képmásaitól, melyeket a Perszepolisz, Naksi-Rusztem és más helyeken látható ezredéves monumentális emlékeken bámulunk; másrészt alig lehetne eleget mondani e népecske tevékenysége, ravaszsága és körmönfontságáról. A persának hosszudad arcza, finom orra, szép formáju homloka s egész kifejezése már felismertetik benne a szellemi tehetségü embert. Öltözete, élelmezése, házának felszerelése, minden izlésről és szépészeti hajlamról tanuskodik. Még a persa öszvérhajcsár is elevenebb, hajlékonyabb szellemü, a török ex offo irodalomi lángésznél. De mit használhat neki mindez, ha évszázadokig tartó zsarnoki kény őt a hazugság, álszinüség és csalás jelképévé változtatták, ha eszének csak rosz uton veheti hasznát s ennek következtében egy egész nemzet szédelgőkké nötte ki magát? E szomoru jellemrajz még csapodárság és állhatatlansággal is megtoldandó. A persa szellemdus gyermek, mely soha sem érlelődik szellemdus férfiuvá. Lelkes lendületre-

képes hogy nagyot vigyen véghez, de annak kivételéhez erő és kitartást nélkülöz.

Az oszmán népelemtől keletre, az iránitól nyugatra, és az arabtól északra a kurdok vannak beékelve Észak-Mezopotámai hegyi vidékeibe. Kiszámithatatlan idők óta itt lakik e nép, s minthogy hegyilakók mindenütt, nem csak az idegen vándorra, de idegen kultur-befolyásokra nézve is kevésbbé megközelithetők a nyitott, szabad rónákban élőknél, alig tudunk külömbséget találni a jó öreg Kardukhói, Herodot jellemzése és a mai kurdok között. Tény, hogy e kurd nép valósággal meglepő, s a maga nemében egyetlen; a letünt idők romantikájával, egy kezdetleges társasélet erényei és büneivel s azon sajátságokkal van eltelve, melyek minden éghajlat s minden korszak hegyi lakóit első látásra jellemzik. Ha te, nyájas olvasóm, a kurd különcz alakjáról korrekt képet óhajtasz, képzelj magadnak egy nap-barnitotta arczu férfiut, erélyes vonásokkal, merész szemekkel, finom sasorral s szállongó holló feketeségü hajzattal, kinek fejét tarka kendőkből csavart hegyes turbán repdesi körül, kinek vállairól dusredőzetü, rikitó szinü aba (köpeny) hull alá, ki hosszu, zászlós lándzsát, paizsot és kardot, olykor ujkori lőfegyvereket is nélkülözhetetlen, személyes necessaire-jéhez számit. A mily elentétben áll bibliai fegyverzete a belga munkáju lőfegyverrel, szintugy elüt az ember durva, harczos kinézése köpenyének szövetétől. Minden rajta ijesztő hatásra látszik számitva lenni, s ha a kurd, gazdagon felkantározott s felsallangozott lován, vad harcz-kiáltással valamely hegytorkolatból előrohan, s a mit sem sejtő, békés utazóra tör, csaknem mindig biztos

zsákmányra számithat. »Vetköződjél, s meg se' moczczanj!« kurdul annyit jelent, mint jó napot kivánni. Az embernek mindenét nyugodtan oda kell raknia a kurd elé, s örülnie ha sértetlenül menekülhet.

Lakhelye, életmódja, vendéglátasa szinte ezredéves szokások jellegét hordja magán. A visszaemlékezés oly estékre, melyeket kurdok közt, — hol ember és állat együtt tanyáz, — néha negyven bivaly társaságában töltöttem, minden inkább, csak nem elragadó. Födél alatt természetesen csak télen laknak. Olykor ötven bivaly kigőzölgése tölti el az egész helyet, mert a kis nyilás a tüzhely fölött, mely egyidejüleg kürtö és szelelőlyuk is, oly piczi, hogy épen semmi észrevehető levegőt sem bocsájt be. De a jó Kurdnak az ily existenczia a földi comfort nonplus ultrájának látszik, s ha esetleg azt beszélnék neki, hogy Frankhonban az állatok istállókban s az emberek háló kamrákban hálnak, bizonyára nagy megindulással, és sajnálkozva mondaná: »szegény frenkek!« Élelmezése szinte megfelel e kezdetleges életmódnak. Tej és árpakenyér árpakenyér és tej folytonosan fedezik szükségeit, s csak koronként váltatnak fel sajttal és füstölt hussal. Hagyma és foghagyma nyalánkságul szolgálnak neki, de a pecsenye, daczára annak hogy ex proffessó marhatenyésztő, a ritkaságokhoz tartozik. A kurd egy szép vonása, mely a szomszéd emberiségre nézve nagy szerencse, a vendégszeretet. Habár ezen erény nem is tünik fel nála oly erélyesen mint a távol Ázsiában, mégis csekélyebb mértéke is elegendő arra, hogy a közlekedést vele s a területén való uazást, lényegesen megkönnyitse.

Ép oly nehezen mint minden más kulturbefolyás, ép oly nehézségekkel tudott az Iszlam, Ázsia ezen őseredeti hite benyomulni a kurd hazájának szük hegyszorosaiba, hogy ottan meggyökerezzék. A kurdok moszlim vallásossága t. i. igen rosz lábon áll. Csak opportunitásból mohammedánok, harag és keserüség nélkül közlekednek keresztényekkel és ördög-imádókkal, s a felekezeti szinezet, ámbár siitákba és szunitákba osztatnak fel, egyedül csak fékezetlen zsiványkodási vágyuknak szolgál ürügyül. S e nép, különcz szokásaival, durva erkölcseivel az irán család egy ága, testvérgyermeke a persáknak, kiknek nyelvétől az övé csak tájszólásilag kölömbözik, s kikkel szellemi tehetség tekintetében szinte igen sok rokonvonással bir. Ez főkép török körökben válik érezhetővé s az oszmanlik nem egy hires tudósa vagy államférfiuja, tartozik eredetileg a kurdokhoz. Az iszlamvilág kozmopolitizmusában az ily esetek észrevétlenül mosódnak el, azonban a népismeret terén buvárkodóknak figyelmét, fontos utmutató létükre ki nem kerülhetik.

Mielőtt felvennők ismét az Irán északi szélén elejtett török népleirási fonalat, egy pillantást akarunk vetni az afghánokra, kiknek hegyvidéki hazája Irán keleti táján fekszik. — Az afghánokat egy időben zsidóknak tartották sőt a biblia tudósai, s Izrael rafongóbb gyermekei bennök akarták feltalálni az elveszett tiz törzsöt. Mindenesetre sajátságos kitüntetés, melyhez az afghánok maguk nem kevéssel járultak hozzá, a mennyiben ők családfájukat egyenesen Szaul királytól származtatják. A mi e furcsa rokonság népismei bizonyitékait illeti, a legfőbb súlyt az éles

és gyakori torokhangokra fekteték, melyekben az afghán nyelv különösen gazdag, nem kevésbbé azonban a nagy, hajlott orra is, mely őket kiválóan megkülönbözteti valamennyi más ázsiai fajtól. Az emlitett nyelvészeti-elmélet nem szorult komoly ellenvetésre, ugyanebből az afghánok ind-ázsiai származására is teljes biztonsággal lehet következtetni. Még kevésbbé szolgálhat bizonyitékúl az orr corpus delicti-je mert annak magas, sasorrszerű alakzata tökéletesen illik a nép merész, határozott külsőjéhez, s teljes összhangzatban áll annak harczias jellemével — mit aligha lehet mondani a zsidókról — s fékezetlen szabadságvágyával. A férfias szépséget nem lehet eltagadni az afghántól. Akár a pásztor egyszerű redőzetes vászonruhájában, akár a római szokás szerint a vállon tóga-szerüleg átvetett lepedőben, akár egy szerdár (főnök) harczi diszében áll éllőttünk — az afghán mindig magára fogja vonni figyelmünket és mint az ázsiai harczos valóságos eszményképe, bámulatra fog ragadni. Született harczosok. A pásztor a furulya helyett hosszú csövü puskát akaszt vállára, a földmives karddal az oldalán lépdel ekéje mögött, a kereskedő egész kis fegyvertárt hord magánál — hát még a harcos! Ujkori és régi vágó-szúró és döfőfegyverekkel annyira el van boritva, hogy azoknak nagy részétől még álmában sem válik meg. A kiválóan harczias jellem, az afghán népnél részint hegyes hazájok természettéből eredt, részint vallásából, miután a Gazneaidák óta, India határvidéki bráhmai lakóival mindig harczkészen kelle szemben állniok, mi ma ugyan már nem szükséges, minthogy a Visnu-imádók helyére az angolok s Északon az oroszok

léptek, s az angolok és oroszok többsége és hadi tudományok ellen, az afghánok nem képesek fellépni. A harcz- és zsivánkodási vágyon kivül az afghán az ázsiai harczos többi fény, és árnyoldalában is osztozik; durva és nyers, babonás, olykor vendégszerető, s bizonyos becsületességgel biró, s minthogy a magasabb szellemi tulajdonokat nélkülözi, adandó alkalommal és viszonyok közt egyszersmint oly árulkodó és boszuálló is, mint alig egy más nép a világon. A mint látjuk, az afghánt különösen jellemzi az erények és vétkek egész vegyüléke. Ma még szabadon emelheti égfelé paizsát, még szabadon hódolhat korlátlansági hajlamának, — de a mint a viszonyok alakulnak, már alig fog meghagyatni nehány évtizedik eddigi kiváltságainak élvezetében.

S most hát térjünkvissza a törökökhez, a k a t e x o c h e n törökökhez; mert Közép-Ázsia t u r á n i n é p e s s é g é t azoknak kell neveznünk, habár ott is a városi lakosság természetesen erős kisebbségben, az iráni ős népséggeli keresztezés következtében sokat vesztett ős-eredeti török typusából. Közép-Ázsia népei kétségtelenül külön typust, valamint külön jellemet is tüntetnek fel, s ugyszólván elszigetelt helyzetökben, járatlan sivatagok egész koszorujával körülvéve, mindkettőt sokkal könnyebben őrizhették meg. Valódi szigeten találták magukat a száraz föld közepette s ha onnan időnként előtörtek vagy rövid rablási kirándulásokat tettek, melyekből rövid vártatva, kincsekkel megrakva tértek haza; vagy pedig rendszeres, valóságos kivándorlást szerveztek, s Ázsia nyugati vagy déli része felé vonultak, ott uj hazát alapitandók. Közép-Ázsia mai néprajzi viszonyai szerint, két főcsoporttal kell foglalkoznunk; elő-

ször a megtelepedett törökökkel, kiket: Özbeg, Szárt, vagy Kurama név alatt ösmerünk; másodszor a sivataglakókkal, melyek bármi néven nevezendők is, jelenleg a rokonság szoros kapcsolatában állnak egymással. A városi lakó, vagy a földmiveléssel foglalkozó török, kezdetleges nemzetiségének csak igen kevés nyomával bir. Feje és tagjai alakitása, orra, homloka és álla ugyan a törökök széles formáit tüntetik fel, azonban járásában, egész életmódjában és jellemében, a röghöz való csatlakozása folytán, sokkal törökösebb, mint sivatagbeli testvére. Erkölcsei és szokásainak képe, az idegen moszlim vegyülék által szinte már nagyon elfajult, mig másrészt mindennapi élete, s még szellemi iránya is, az általa lenyügözött nép iráni kultuurája által, erősen megváltozott. Az özbeg, akár Khivában Bokharában, Khokandban ugy Keletturkesztánban, becsületes lélek, oly ember, mely saját hazája szokott zsarnoki kormányzata következtében, még a keresztény hóditónak, legyen az orosz vagy angol — sem fog soha ellentállni. Meg van ugyan benne is az ázsiai megátalkodottság és felfogási makacsság, azonban engedékeny és megadásteli, ha hatalmas körülmények arra kényszeritik, és a Czár uralma alatt már nehány évtized lefolyása után azzá fog válni, a mivé lettek a Nogai-tatárok Kazanban, és a Krimben, t. i. Oroszország békés és szorgalmas alatt, valóivá.

A nomádokkal egészen máskép áll a dolog. Itt a fékevesztett szabadság-vágy, az örökös vándor-élet szellemével találkozunk, egyesülve a legkezdetlegesebb életmóddal, mely Ázsia magas északi részétől kezdve egész Irán széléig

mindenkor jellemzé a sivatag lakóját. E szellem észrevehető jelleg-különbsége többnyire a sivatag egyes részeinek terjedésén, a föld alkatásán s az égaljon, nem különben a történelmi zendüléseken alapul, melyeknek olykor szinhelye volt a sivatag. Igy p. a turkomán, — kit nyájas olvasóm utazási könyveimből bizonyára már kimeritőleg megismert — leghivebb tükre sivataghazája borzadályos képének, fagyasztó hidegével, perzselő napjával, feneketlen homokjával s a keserü savforrásokkal. Az Oxus posványos deltáit lakó karakalpak, ki marha tenyésztéssel foglalkozik olykor földmives, külső megjelenésében, egész lényében, modorában, cselekedeteiben oly élettelen és elnyomott, oly nehézkes és esetlen, oly szin-és szellemtelen, a milyen emberi lény egyátalán lehet, mely posványos vidékek mérges büzei közt, tizenkét láb magasságu nád és sás közt kénytelen életét áttengedni. A karakalpak mindig csak akarata ellenére volt nomád, kit a sors a Volgától a Jaxartes torkolatához, s innen ismét jelenlegi hazájába hurczolt.

Turkesztán északi részén elterülő végtelen sivatagok további szemléleténél, a kazak — hibásan kirgiznek nevezett, — mint földjének hü ábrázólója lép elénk, mely földön ősei talán mar évezredek óta laktak. E sivatagon, mely távolról sem oly borzasztó mint a hyrkániai, savas posványok tiszta tavakkal, homok tengerek kövér legelőkkel, tamariszkok csipkebokrokkal sürün váltakoznak; innen magyarázható meg, a kazaknak csak féligvad természete, ki már sokkal békésebb, vidámabb hangulatu, a turkomannál is és a barantak (zsiványkodások) iránti

ismert szenvedélye daczára sohasem volt oly javithatatlan, hit- és becsületnélküli emberrabló, mint a Jomut, Csaudor és Tekke.

Szint ez áll a kipcsákokról és Kara-kirgizekről is Kkokandban, kik a Tiansan-hegység nyugati kiágazásainak völgyeiben, a hófödte Alaj torkolataiban, és a »Világ födelén« (a Pamir-i fensík) vándorolnak helyről helyre; nem csoda tehát, ha a hegyi lakó és sivatag gyermekének sajátságait egyesitik s a vad természetben feltünőbb, kirivóbb mértékben őrizték meg jellemök durva vonásait. Ezeknél a törökösséget leghamisitatlanabb kezdetlegességében találjuk. Fajuk anyagi jellegeiben erősen a kalmuk-okhoz és mongolokhoz szittanak: erkölcseik és szokásaik a valódi törökvilág keleti határát, utólsó státióját képezik, mert innen távozva, már a buddhista-khinai befolyás tartományába lépünk s Keletturkesztán lakosai közé jutunk, kik Uigur származásuk daczára, az ó-törökségnek mégis kevesebb nyomait birják felmutatni, mint a Kara-Kirgizek és Kipcsakok.

A jelenkor moszlim fejedelmei.

Szultán, sah, khidiv és khán, ezek a muszulman Kelet fölkent fejedelmeinek czimei. Mindanyian »Isten árnyai a földön,« néven szokták nevezni magukat, ámbátor e theokratikus melléknév jogosan csak a szultánt illeti meg. S ezen árnyak nem Isten, de inkább a letünt nagyság és elveszett fény árnyai, ólomszerüen nehezülnek országaik sivár rónaságaira s népeik szegényebb osztályaira. Már azért is elmélkedésünk körébe tartoznak, mert főokai ama nyomornak mely alatt népeik sinlenek, s mert az ó-világ szomoru állapotának minden lehetséges javulása személyiségöktől és akaratuktól függ.

I.

Az 1858-ik év egy forrró nyári napján a Boszporus ázsiai oldalán, Csibuklu tenger öblében, egy óriás platán árnyában a ruganyos pázsiton végig feküdve, átengedém magamat a klaszikailag irt történelmi mű: »Hest Bihist;« (nyolcz paradicsom) olvasásának. A nyolcz paradicsom az ottomán uralkodói ház első nyolcz szultánjának uralkodási idejét, képviseli. Gyönyörködtem a persa iró,

nagyszerü képleteiben és hasonlataiban, midőn hátulról szeliden megrázattam s ekkép szólitattam meg: »Ki vagy te, ki ily nem illedelmes helyzetben folytatod olvasmányodat, — hol tanultad ezen illetlenséget?« Hamar megfordultam, háboritóm szeme közé néztem s távolról sem sejtettem volna, hogy épen egyik utódja áll előttem azon hősöknek, kiknek bátor tetteiről, uralkodói bizalmáról és erős hitéről olvastam az imént. És mégis ugy volt. A nélkül hogy fogalmam lett volna róla, Abdul Aziz Efendi, Abdul Medsid akkori trónörököse állt előttem, azon ember, kit akkoriban mindenki szántszándékosan került, mert a fejedelem élete alatt a trónörökössel való szóba állás, szomoru következményeket vonhatott maga után s előbbi századokban még az életet is veszélyezteté.

Én magyar vagyok, felelém, Resid efendinek neveznek, s a mint látod, egy Tarikh-ot (történelmi művet) olvasok. Egy vontatott, lassu — Úgy! — a legmegvetőbb hangon, volt a válasz; azután tetőtől talpig végig nézett rajtam az efendi, hamar sarkonfordult s utját folytatá, tekintélyes kiséretétől követve, melyben a császári palota jeleivel ellátott nehány szolgát is észre vettem. Csak később tudtam meg, hogy e férfi a fekete szemekkel, daczról tanuskodó vonásokkal, barna arczszinnel, zömök, erőteljes alakkal és sürü, fekete bajuszszal — teljes szakállt csak trónralépte után növesztheti a trónörökös — Abdul Aziz Efendi volt, Törökország mai uralkodója. Abdul Aziz azon időben különösen azért szokta választani ezen utat, mely az öböltől nem messze fekvő falusi birtokához vezetett, hogy annak tartama alatt a palota etiquette nyüge nélkül, a félénk fivére által fizetett kémek

argusz szemeitől mentten, szabadabb életnek engedhesse át magát. A Boszporusz partjain, Dolma-Bagdse pompás termeiben az egykori trónörökös nagyon is feszesen érezhette magát, mert Törökországban az uralkodó és trónörökös közti feszültség 'és ellenkezés régi idők óta napirenden van. Abdul Medsid törekvése oda irányult, hogy az ujkori európai kultura valódi képviselőjének tartassék. Gyöngéd természetü volt, gyöngéd eszméket, gyöngéd érzelmeket, s a szó európai értelmében, mindenek felett finom modort és finom izlést szeretett. Már a hagyományos ellentét kedvéért is, fivérénél teljesen elütő szellemi irány lépett előtérbe. Azt állíták róla, hogy Törökország javára sokkal többet vár a régi kormányalkattól, s a nyugattali viszony régi felfogásától, mintsem a Nyugattal való feltétlen azonositás és a freng világ vak majmolásától. Habár e felfogásban a volt trónörökös szellemi tehetségei nem is nyilvánultak valami nagyon kedvezőleg, mégis szivósan ragaszkodott meggyőződéséhez. A testi erő többet nyomott előtte minden szellemi vagy erkölcsi tulajdonoknál. Étkek, öltözékek és mulatságok csak akkor tetszettek neki, ha a valódi ősrégi törökség jellegével birtak, s mig fivére europai hangverseny-igazgatók által régi mestereink symphonisztikus remekeit adatá elő, vagy a fényesen felszerelt kis házi szinházban opera előadásokat hallgatott, — addig a trónörökös az emlitett kis falusi birtokon athléták birkózásaiban gyönyörködött, sőt még nem is átallotta néha-napján, személyesen is bele bujni az olajozott nadrágokba, hogy valamely alattvalójával birkozva felsőbbségét és erejét is kimutassa. Ha belefáradt, kakas viadalok nézésében pihente

ki magát; söt cserkesz leányok is párviadalban mutogatták magukat előtte, vig bohóczok európai szokásokat karikiroztak az ő tiszteletére, s minél vastagabb, minél durvább volt az előadás, annál lelkesültebb dicséretben s annál gazdagabb jutalomban részesité a trónörökös ő felsége az előadókat. E falusi birtokon letünt századok ó-török társadalmának erkölcsei elétmodja tükröződött.

Abdul Medsidet, ki előtt e dolgok nem maradtak titokban, fivére parasztos hajlamai undorral tölték el. Hogy annak izlésével megismerkedjék, termei feldiszítésére egy ügyes olasz festőt állitott rendelkezésére s nem kevéssé ijedt meg, midőn a szobákat biborvörösre festve, ez volt Abdul Aziz kedvencz szine, — találta. A mint már emlitém, Konstantinápoly akkori jobb társaságától félősen kerülve, Abdul Aziz oly társalgók és meghittek körében élt, kik nyers török természetének ínyére valának. Nevrez Pasa, egy ismert, feslett életü ember Skutariból, — kit európai hirlapok még mindig életben mondanak, ámbár két éve hogy a túlságos iszákosság következtében Bécsben meghalt — már akkor is Abdul Aziz meghittje volt, s egy bizonyos Reséd Koszrev-vel egyetemben jóval hozzá járult, hogy az ó-török trónörökösből, ó-török Szultán váljék. Már akkoriban is, Abdul-Aziz időnkénti lehangoltságban, dührohamokban, sápadtkórban, gyomortágulásban s a rendetlen élet egyéb szomorú következményeiben szenvedett. Igaz, hogy a titoktartás pecsétje alatt, olykor hallatlan dolgokat beszéltek Mahmud ezen fiáról, melyek gyors harag és zsarnoki eljárás tekintetében ugyan hasonlóvá tevék atyjához, de annál kevésbbé

tudták benne elárúlni elődje tetterélyét és szorgalmát népe lehető boldogitására.

Ily szellemi iránynak hódolva lépett a mai Szultán, fivére elhúnyta után 1861-ben a trónra. A mondat szerint: »naturam expellas furco, tamen usque recurret,« — vagyis a török közmondás után: »a természet a lélek alatt van eltemetve« — t. i. az elsőbbet el kell távolitani, ha utóbbihoz hozzá akarunk férni, — nem fogunk csodálkozni, ha azt tapasztaljuk, hogy a Szultán ugyanaz maradt a ki trónörökös korában volt, sőt hogy elvei és szenvedélyei hatalma emelkedésének arányában növekedtek. Ha azelőtt környezetének szükebb köre szenvedett szeszélyei által, most már egy egész ország, egy egész nép azoknak elviselésére volt kárhoztatva. A míg Fuad és Aali éltek, a míg a fivérétől reá átszármazott hűséges tanácsadók közelében maradtak, a szultánnak, az államot veszélyeztető hajlamai kissé korlátoltattak. Abdul Aziz e két főurat lelke mélyéből gyülölte s annyira rettegett tőlük, hogy rosszúl érezte magát ha audienciára jelentkeztek; minthogy azonban tőlök nem mert s nem tudott szabadúlni, e fejedelem első kormányévei ő reá nézve sem számithatók élete legboldog korszakának. Ehhez hozzájárult még a körülmény, hogy III. Napoleon a Párisi világtárlat alkalmából egy Szultánt is látni óhajtott vendégei között. A nagy frank császár kivánságának nem engedni, nehéz lett volna. Abdul Aziz a csodaember, megjelent tehát Európában s Fuad pasa által, ki a közvetitő szerepével bizatott meg, az európai udvaroknál, és az európai világnak bemutattatott. Mikép érezhette magát

ő török Felsége az ily parádézás alatt, azt könnyen képzelheti a nyájas olvasó. Ő gyűlölte az európai városokat, az európai művészetet és ipart, tudományt és kulturát, s mégis tanittatnia kelle magát Fuád, e megcsökönyösödött frank által, mikép kell hitetlen küldöttségeket fogadni, hitetlen szónokoknak kegyesen integetni és nyájasan tetszést mosolyogni. Mondanom kell-é még, mily hasznot húzhatott e keleti fejedelem, vagy egy hozzá hasonló szellemű, a nyugati kulturávali közvetlen érintkezésből? — Ezen európai utazás a Szultánnak és országának nem csak hogy nem használt, de még végtelen kárt is okozott. Bámulat és elismerés helyett, csak még élesebben lépett előtérbe a gyűlölet és irigység s minthogy a török társaságban mindig találkoznak emberek, kik a keresztény Nyugatot a keleti kultúra rovására gyalázni és lealázni készek, s ezen emberek a Szultán közelébe juthattak, a következmény az lőn, hogy az ifjúkorában is már orthodox hajlamú fejedelem, reformátió-ellenes érzelmeiben csak még inkább megerősíttetett. Eközben Fuad és Aali halála két terhes tanácsadótól is felszabadítá. Resid pasa után ezek voltak az egyetlen férfiak, kik a Törökországban szükséges reformok keresztül vitelére képesítve valának. Abdul Aziz most a szó legszorosabb értelmében egyedúr volt. Felszabadúlva a janicsárok és ulémák vad ellenőrzése alól, mely atyját lépten-nyomon kisérte, minden félelemtől mentten, Európa közvéleményére vonatkozólag, mely fivére előtt mindig ijesztő-rémként lebegett, a mai uralkodónak azonban teljesen közönyös volt; felszabadúlva végre az említett két kormányférfi tökéletes alázatossággal alá terjesztett taná-

csaitól is, kik, a mint már említök, mély ellenszenvvel töltek el urukat s csak azért tűrettek meg, mert nem merte őket kevésbbé tehetségesek által helyettesiteni; — Abdul Aziz most már kénye-kedve szerint kezdett gazdálkodni s azon ismert kormánypolitikával lépett föl, mely Törökországot rövid idő alatt a romlás szélére vitte, s kivülről háborítlanúl engedé közeledni a vészeket, melyek előbb-utóbb birodalmára fognak lecsapni. Ezen időtől kezdve, Európa havonként, sőt gyakran hetenként is azon meglepetésben részesült, melyet a Boszporus partjain egyre előforduló tisztviselői változás neki szerzett; helytartók neveztettek ki, hogy még mielőtt elérték volna rendeltetésük helyét. már is elbocsáttassanak; az állomások oly férfiakkal töltettek be, kik az illető hatáskörről legtávolabbról sem bírtak fogalommal; kegy és kegyvesztés gyorsan, minden ok nélkül következtek egymásután, s mindez közvetlenül az uralkodó váltakozó, anyja, nejei és kedvenczei által befolyásolt szeszélyéből eredt, minthogy szemeiben a kormányügyek alig bírtak nagyobb fontossággal, mint a játékok és tréfák, melyekben egykor, trónörökös korában az említett falusi birtokon keresett szórakozást.

Az ily irányú és szellemü uralkodó, nem csinálhatott Törökországból egyebet, mint a mi csakugyan lett is: merő ellentéte annak, a mi Abdul Medsid kormányzása alatt volt. Törökország hanyatlásához a jelenlegi uralkodó természete igen sokkal járúlt. Míg ifjúkorában szenvedélyesen űzte a testi gyakorlatokat és férfias játékokat, most minden testi mozgást kerül s gyakran órákig hever palotáinak ruganyos kerevetein, anélkül hogy helyéből kimoz-

dúlna. Hiányos keleti műveltsége s az európai nyelvek teljes tudatlanságának folytán, igen kezdetleges természetű szórakozások helyettesítik nála az olvasmányt, — mindenekelőtt az asztal élveit pártolja, — 40-50 étel hordatik fel, melyekből a Szultán csak annyit vesz magához, a mennyi az egyszeri belemártás után az ujakon marad; hasonlóan jár el a kávéval és pipával, melyekből mindig csak egyetlenegyszer szörpöl és szippant — ezután következnek a baromfi gyüjtemény megtekintése, mulatságos képtárak, bohócz-előadások látogatása — stb. stb. Mig Abdul Medsid, gyakori betegeskedése daczára naponta legalább egy órát töltött a kabinet-irodában, a jelenlegi uralkodó csak igen ritkán lépi át annak küszöbét, s a hivatalos okmányok aláirását, saját lakosztályaiban szokta végezni. A kormány-ügyek igen közömbösek előtte, érzéktelensége csak akkor tünik, ha pénz előteremtéséről van szó, hogy katonai dicsvágya időnként fellobbanó tüzét éleszthesse, vagy új paloták emelése által fejedelmi tekintélyét növelje.

II.

A második egyéniség az ázsiai moszlim fejedelmek rangfokozatán, Naszreddin Sah, Persia királya, a Szultánnál, a szó szigorúbb értelmében nagyobb autokrata, mert valamint országán s annak társadalmán, melynek csúcsát ő képezi sokkal több ázsiai ódonság észlelhető, úgy fejedelmi személyisége is, a keleti hatalom és kényuralom sokkal rikitóbb czafrangját tünteti fel. Ő korlátlan

kényúr, mindazáltal azonban épenséggel nem irígylendő földi nagyságának fényeért. A mint tudjuk, Naszreddin Sáh örökös félelemben nőtt fel, egy őt gyűlölő atya és oly anya cselszövényei előtt, ki minden áron el akarta őt távolítani az élők sorából. Nem csoda tehát, ha a rettegés, melyben a királyfi gyermek- és ifjú éveit tölté, a trónra lépett uralkodóban is még hosszas utóérzést hagyott hátra, jellemének a határozatlanság jellegét kölcsönzé s mi több, férfikorában szellemileg gyermeknek hagyá. A Boszporus partján élő fejedelmi társával szemben, Naszreddin Sáh, szelid jellemű férfiúnak, jó szándékú fejedelemnek s modern kiadású keletinek mondható. Keleti és nyugati kulturával enyelgett, nemzete történelmében és irodalmában futólag tájékozta magát, és izlésének s hajlamának megfelelő néhány nyugati tudománynak is meghódolt. Ő t. i. persa verseket ír, — igaz, hogy igen alárendelt értékűeket — országa történelmének főkorszakait ösmeri, földrajzról is van fogalma, s egyátalán sokkal tágabb fogalommal bir a frenk társadalom és politikáról, mint számos alattvalója és fejedelmi elődje, ki Irán trónját díszesité, és a műveltség sokkal magasabb fokán áll, az Ottománok mai uralkodójánál.

Némely előnye elvitázhatatlan; de hát mit használnak ezek, szemben azon szomorú különbséggel, mely az ő szellemi miveltsége és népei közt létezik? Persia értelmisége t. i. legalább is egy századdal maradt hátra a Törökországi mögött az europai kultura elsajátitásában.. Az utóbbi nevezett országban, már egy századnál tovább, erőszakosan a modern világnézletek is-

kolapadjára kényszerittettek, e kényszer következtében egyet-mást el is sajátitottak belőle, s ha csak meg volna az akarat, Törökországban is már jóval előbbre haladtak volna, mint az fájdalom, tényleg megtörtént. Persiát azonban még mindig az ó-ázsiai világnézlet és ó-ázsiai képzelődés és büszkeség sürű köde fogja át. A nyugati kultura napsugarai még szét nem oszlathaták e sürű ködöket; az ország kissebb és a nép szegényebb, semhogy, a költséges kultur-kisérletek fényüzését megengedhetné magának, s ez az oka, hogy a persa kitünő szellemi tehetségei, minden más keletit túlszárnyaló előnyei daczára, még mindig az Ázsiaiságnak sok hátrányában és hibájában szenved s még mindig csak egy darab Ó-Ázsiát képvisel sajnos kinövéseivel együtt. Ily népnél fejedelmének felvilágosodottabb világnézlete és szellemi iránya nem is jöhet kérdés alá. Csak igen lassan és igen csekély mérvben lesznek észlelhetők tevékenységének nyomai s ha az uralkodó e mellett még határozatlan és félénk is mint Naszreddin Sáh, — nem csodálkozhatunk, hogy negyedszázadnyi uralkodása még eddig csaknem nyomtalanúl vonúlt el népe fölött. Meglehet, hogy reménytelenség és lehangoltság is nagyban hozzájárultak e szomorú eredményhez. Naszreddin t. i. feltünő ellenszenvet tanusít udvara, kormánya, szóval egész környezete eránt. Udvartartásának költségeit távolról sem lehet összehasonlítani a Szultánéival, mert a mennyit ez egy hónapban elköltött, az egész évre elégséges amannak. Háreme csak kevés nőből áll, palotákról szó sem lehet, s a persa király egész fejedelmi fénye és pompája nehány láda tartalmára szorítkozik,

melyeket azonban még kisebb vadász-kirándulások alkalmával is magával szokott elvinni. A dicséretre méltó különbség, mely a két uralkodó személyes tulajdonaiban észlelhető, szenvedélyeikben és mulatságaikban is világosan kitünik. Naszreddin t. i. igen mértékletes étel- és italban, s utóbbira nézve nem csak alattvalói közt, de még a művelt Európában is dicséretes kivételképen említhető. Tivornyázások a Szultán palotáiban divók styljében, a persa király udvaránál úgyszólván sohasem fordúlnak elő. Míg Abdul Aziz palotáját napokig nem hagyja el, Naszreddin férfias mozgásban, vadászatban és lovaglásban gyönyörködik. Még a legkeményebb télben is rendeztetnek vadászkirándulások s nem egy udvaroncznak kell beletörődnie, hogy esőben, hidegben, hetekig kövesse fejedelmi urát az Elburz hegység vadonutjain.

Ha jellemének meglepőbb vonásait összefoglaljuk, sok dicséretes mellett mégis sok oly tulajdont nélkülözünk, melyek fejedelmek és autokratáknál jótékony következményekkel vannak a népre. Naszreddin kétségtelenül oly gyöngéd, oly igazságszerető, a milyen a persa, vagyis a keleti főúr csak lehet. A pompavágy és önhittség is kevésbbé észlelhetők nála, mint azt az állása és méltósága által rá erőszakolt tettei után várni lehetne. A pazarlás szinte nem tartozik hibáihoz, inkább az ellenkezővel vádolják, s egészséges esze sokkal jobban fogta fel Irán mai politikai álláspontját, semhogy azon csalárd ábrándoknak engedné át magát, melyben fejedelmi fivére a Boszporus mellett oly előszeretettel ringatódzik. Ha tehát kormányzása alatt kegyetlenségről és barbár tettekről van szó, azok inkább

a népszokásoknak és uralgó erkölcsöknek tulajdonithatók, mintsem személyes kezdeményezésének. Még jellemének elhiresztelt ingadozása ellen is a legutóbbi események nem megvetendő bizonysággal szolgáltak, mert a Sáht egy igen egyenetlen, nehéz harczban látjuk elegyedve, az orthodox papsággal és egész népének szigorúan ázsiai, ókonservativ nézeteivel. Habár a persát méltán vádolhatjuk mindazon bűnökkel, s azon hanyatlással, mely az óázsiai régi megszokást jellemzi, királyuk egyéni személyét a legkisebb vád sem érheti, mert csak az, ki tüzetesen ösmeri az országot és lakóit, fogja kellőleg értékelni a persa nép és uralkodója közt létező erkölcsi és szellemi különbséget.

III.

A Khoszroék régi birodalmáról tekintsünk a Pháráók Nil melletti még régibb birodalma felé, hogy ott az Iszlam világ félig európaizált fejedelmi hármas uraság harmadik személyével ismerkedjünk meg. Iszmail pasa minden tekintetben érdekes egyéniség, kinek kétes fejedelmi fényében híven tükröződik nagyságuk egész csalékony játéka. Mindazáltal a három közül mindenesetre a tehetségesebb s eddigi működése eredményének tekintetéből, legalább az újabb időig mindenesetre a legszerencsésebbnek is nevezhető. Ázsiában mint pasa és a Szultán képviselője, Európában ellenben mint önálló fejedelem lépve fel, Mehemmed Ali ezen unokájának eddig még legjobban

sikerült, Nil parti országában hatalma megalapitása mellett egyúttal Európának is port hinthetni szemébe elanynyira, hogy nem csak hatalmasnak, de egyszersmind kormánybölcsnek, s az Iszlam uralkodói közt legczivilizáltabbnak tartassék. A ki szemtanúja, miként antichambriroz Iszmail pasa Konstantinápoly császári palotáiban, — s antichambriroznia mindig kell, még pedig soká, — a ki látja mint áll mélyen lehajolva, keresztbe tett karokkal Abdul Aziz előtt, — kit szellemileg messze túlragyog, — s merő tiszteletből még többszöri felszólitás után sem mer leülni — az aligha ismerné fel benne amaz »Egyptomi alkirályt« ki Berlin, Bécs, Páris és London udvarainál az uralkodó fejedelem egész tekintélyével tud fellépni. Amott: hajlongások, mély Temenná-k, gazdag megvesztegetések; itt: nagy jövőre szóló tervek, egy félvilágrész meghóditása, a Ramszesz-ek birodalmának helyreállitása stb. stb.! Ezek csakugyan erős ellentétek, de Ibrahim pasa negyvenötéves fia teljesen megfelel nekik. Fiatalságát Párisban tölté, a Szajnapartján tanulmányozta a politikai komédia művészetét és francziázott török létére, hivatalosan arab nemzetiséggel, következőképen az iráni, turáni és sémi faj sajátságok vegyülékével birva, nem sok hijja van már, hogy a komédiát a történelmi valóság egy fejezetévé ne változtassa, hacsak az európai diplomátia ezermesterei és párisi és londoni pénzemberek el nem rontják ügyes játékát.

Egyptom sokkal közelebb áll Európához és a mi érdekeinkhez, mint a moszlimvilág más részei, s épenséggel nem meglepő, ha Kairó, európai mellbetegek e téli

tartózkodási helye, az utolsó évtizedben már túl kezdte ragyogni a Boszporusparti székvárost. Ez ugyan csak a jelenlegi Khidiv személyiségének tulajdonitható, oly személyiség, mely meggyőződtető bizonyitékúl szolgálhat az iszlamvilág művelődési képességének kérdésében. A számos, jól értesült irók véleményét a mai Egyptom s a Nilparti reformok valódi értékét illetőleg, teljesen osztom. Mily értéküek az alkirály nagyhangzású kormány proklamatiói, melyekkel népe boldogitását, az adminisztrátio egyszerűsitett szervezését, a pénzügykezelés változását, az igazságügy megjavitását hirdeti; mit kel tartani közoktatási reformjairól, a kereskedelem- és ipar emelése körül kifejtett erélyéről — erre nézve Ázsia tüzetesb ismerője, nem fog igen vérmes reményeket táplálni. Azonban egyet feltétlenül el kell ismerni: Iszmail pasa eddig a legkielégitőbb bizonyitékokkal tanusította vallásbeli toleranciáját, sőt a mult és jelen moszlim uralkodók közt az egyetlen ki teljes elégtételt adott a Giaur- és Kafir elnevezéseknek s igen nyájasan veszi fel, ha többi fejedelem-társaitól szinte giaur-nak gyaláztatik. Iszmail pasának jelenleg keresztény külügyére van. (Nubar pasa); egy keresztény (M. D'or) a nép közoktatás javitásával van elfoglalva; keresztények állnak pénzügyei élén s minthogy többnyire magasb rangu keresztény tiszteket használ birodalma déli határainak tágitására, azon érdekes látvány tárul fel szemeink előtt, mint szolgálnak nagy keresztény tehetségek eszközül a félhold terjesztésére Afrikában — s pedig az Iszlam hóditásai e világrészben igen tekintélyesek.

Ismétlem tehát: Sok réklámszerű, feltünő van Isz-

mail pasa tetteiben s eljárásában, azonban igen sok valódi és értékes is. Az alkirály ma élete virágában áll s fényes reményeket lehetne kötni uralkodásához, ha nem állná azoknak útját azon alapos félelem, hogy előbb-utóbb ki fog fogyni a szuszból, azaz, hogy a puncto pecuniae azon kalamitásnak fog martalékul esni, mely által pártfogója a hét halom örök városában, az Oszmán birodalom katastrophája közeledtét annyira meggyorsította. Iszmail pasa ugyan régen megtette már azon, ázsiai létére igen meglepő lépést, hogy fejedelmi tekintélyével a kereskedő és iparos állását is egybeköti, és rizszsel és pamuttal üzérkedik, — de másrészt meg az alkirály az európai kereskedelmi szellem mellett nagy uraink modorát is tanulmányozta és azoknak hű utánzására törekszik. Palota-szinháza, Corps-de-ballet-je, óriási fényűzése az udvari háztartásban, európai közlönyöknek szánt országos segélypénzei, s ehhez még hallatlan ajándékai Konstantinápolyban, fatális arányban állnak egy alkirály fizetésével, s még egy pamutkereskedő főkönyvével is. E számadások hatalmas ingadozásainak következtében történt, hogy a khidiv legújabb időben a Suez-csatorna vállalat részvényeit az angol kormánynak volt kénytelen eladni, oly egyezés, mely a jelenlegi pénzügyi válságon még sem segített s ennélfogva még mindig megoldatlan maradt, a kérdés: meddig folytathatók még az eszeveszett pazarlások, s vajjon Nyugat a Nil parti főúr elismert előnyei daczára, nem fog-e mégis arra kényszeríttetni, hogy az ottani eseményekbe tettlegesen beavatkozzék?

IV.

A Khánokról vagy emirekről, a hogy szinte neveztetnek, azért beszélünk egyszerre egy füst alatt, mivel nyugati fejedelem társaihoz és hitrokonaikhoz arányosítva, az ó-történelmi jellemek hamisítatlan képét nyújtják. Ők is utólérettek ugyan az európai befolyás által, de a modern kultura fénysugarai nem érintették őket s azok ezentúl is aligha fognak eljuthatni hozzájuk, miután Európa úgyszólván ellenzi a művelődési missiók kisérleteit e téren, minthogy az eddigi tapasztalatok oda módosítják e kérdést: hogy előbb hódítani kell ott, a hol civilizálni akarunk, s netaláni hódítások esetében, ama belföldi fejedelmek személyisége alig vétetik tekintetbe.

A még most is uralkodó khánok közt, Emir Sir Ali Khán, Doszt Mohammed fia és utódja, az európai helyzet ismerete és megitélése szempontjából, kétségtelenül első helyet foglal el. Már első gyermekkorában e férfi gyakran látta Albion szálas fiait a vörös egyenruhában, leborotvált bajuszú férfiképeket s a »Frengik« sajátságos népe, a gyermek által már korán kinevettetett, gúnyoltatott, de egyszersmind félve bámultatott is. Darab ideig, még pedig az angolok szerencsétlen afghanisztáni hadjárata után, a frengik ördögi hatalmában is kétkedni kezdett, ámbár ravasz atyja, az ellenkezőről igyekezett őt meggyőzni. Trónra léptekor mást gondolt, vagy legalább úgy látszott; mert Afghanisztánban, valamint egyebütt is pénz kell a kormányzáshoz, s pénzt, — a mint azt egész Ázsiában és

Európában egyaránt tudják, — leginkább az angoloktól lehet kapni, — s ennélfogva az afghan fejedelem számot is vetett bizonyos előítéletekkel és segítséget kereső tekintetét Pesaveren át Kalkutta felé fordítá. Ez volt művelődési törekvéseinek kezdete és főczélja. A mit a frengivilágtól elsajátítani igyekezett, természetesen a jó hadsereg volt, a jó fegyverek és telt pénztárak, úgy makacs alattvalói megszeliditésére, valamint tán pénzvágya kielégitésére is, mert a jelenlegi afghán fejedelem mindenekelőtt saját családja javáról gondoskodik, s országa jövőjét illető bizonytalanságában, uralkodása külön érdekei csak másodrangon állnak elő. Sir Ali Khán igen állhatatlan jellemü, ennélfogva gyakran kegyetlen és könyörtelen, mint azt p. tehetséges fiával Jakub khánnal szemben tanusitá, kit csak Angolország és segélypénzei iránti tekintetből hagyott eddig életben, különben régen már kivégeztetésre vitték volna a szük börtönből. Máskor meg asszonyi gyöngeséget árúl el és felindulása könyekre fakasztja. Természetében tiszta afghán, öltözetében és szellemi irányában turkomán lévén, az emberi tökély ideáljának még ma is azt tekinti, mit népénél már 500 esztendővel ezelőtt annak tartottak: t. i. a hadvezéri tehetséget és mindent túlragyogó bátorságot Politikai combinátiók eránt nem tanusit különös érdeket, daczára annak, hogy országa utóbbi időben a Szent-pétervári és angol kabinet közt komoly viták és elmélkedések tárgya volt. Jóllehet, a politikai combinátiók titkos rokonszenvet tulajdonitanak neki egy birodalom iránt és ellenszenvet a másik eránt—azonban, azok aligha fognak valaha valósúlni, mert Sir Ali ugyan szivesen fogadna el subven-

tiót mintkét frengi állam részéről, de hajlamát azért egyik sem bírja.

Mindazonáltal sorsa mégis sokkal fényesebb Oxustúli fejedelem-társaiénál, kik közül kettő, t. i. Khokand és Khiva uralkodói, már elvesztették függetlenségüket, mig a harmadiknak, Muzaffar ed Dinnek, Bokhara urának, csak északi határ-vidéki szomszédainak nagylelkűsége engedélyezett még egy vékony önállósági fonalat. E férfi, az ó-iszlamita uralkodók leghivebb prototypja minden erényeikkel és bűneikkel egyetemben, azonban anyagi nagyságuk hatalmas támasza nélkül; egy ideig azon ábrándban ringatá magát, hogy a Szamanidok és Szeldsukidok fénykorát a tizenkilenczedik században újból felélesztendi. S bármily őrült volt is ezen ábránd, mégis teljes erélylyel nekiállt annak valósitásának miután az utóbbi századok óriás forradalmai és változásai teljesen ismeretlenek voltak előtte. Még Európa létezésében is kétkedett, s szintúgy mint atyja dühbe jött, midőn angolországot, melyről csak az utóbbi hetekben hallott, füle hallatára birodalomnak merték nevezni. Az orosz szuronyok azonban csakhamar meggyőződteték Muzaffar ed Dint tudatlanságáról és csalódásáról; megtöretett, s hogy véglegesen tönkre nem tétetett, ezt e molláh-fejedelem egyedül csak vállalkozó szellemének köszönheti. A török példabeszéd szerint cselekedett »Csókold a kezet, melyet le nem vághatsz!« s élete fogytáig legalább az uralkodás árnyát menté meg magának. A mi utánna fog következni azzal ugyancsak keveset törődik. Előreláthatólag ő házának utólsó fejedelme, Mavera-un — Nehr, vagy Transoxánia trónján, —

mi ugyan ő rá nézve kétségtelenül szerencsétlenség, de nem nemzetére s egyátalán az emberiségre nézve.

Még csak az Iszlamvidék legszélső keleti határán létezik egy fejedelmi egyéniség, kivel a szíves olvasót meg kell ismertetnem. Ez Emir Jakub Khán, Kelet-Turkesztán új uralkodója, ki legújabb időben a nyugati világ szeme láttára óriás birodalmat alapított magának s úgyszólván az ó-ázsiai történelem egy nagyszerü jelenetét rögtönözte. E férfi, egy közönséges vámtiszt fia, karddal kezében, a hatalmas khinai császár sárkány zászlóit lába alá tiporta, az egykori hóditókat visszaüzte hazai határaikba s oly kényúri szigorral uralkodik, mely elevenen emlékeztet a középkor moszlim fejedelmek nagyságára. Emir Jakub Khán erélyes, éber, okos, bátor és kitartó, s kétségtelenül azon fából való, melyből a nagy emberek faragtatnak; csak egy nagy bajban szenved, hogy t. i. történelmi szerepét nem a 12, vagy 13-dik században játszta el, hanem ma, hét századdal később — s hogy nem a khinaiak és más ázsiaiak ellen kell harczolnia, de a hatalmas oroszországgal s az európai politika konstellátióival szembe szállania. Ha ez másként állna, Emir Jakub egy Dsengisz-é, vagy legalább is egy Timur-á nőhette volna ki magát. De minden körülmények alatt e férfi teljes bámulatot érdemel.

— — — — — — — — — — — —

Egy pillantás ezen uralkodók névsorára, az európai olvasót meggyőzheti arról, hogy az iszlamita népek sorsa nincs a legjobb kezekre bízva. Nyugaton azt mondják: »A milyen a nép, olyan fejedelme,« Keleten az elv megforditva érvényesül. Régi időben egyik-másik birodalom-

ban ugyan léteztek uralkodók, kik nagyravágyásuk vagy patriarkális tekintélyük kötelességei által serkentve, a rájuk bízott nép javát valósággal szívükön hordták, s az utókor emlékében jogosan viselik a kitüntető »Nagy« melléknevet. Azonban az utolsó öt század óta rendkívül hanyatlott az ily fejedelmek száma. Persiában Abbasz sáh halála óta, egyetlenegy uralkodó sem tünt fel kiválóbban. Mindenütt csak személyes érdekek, önző szenvedélyek vak hódolatával találkozunk és soha és sehol sem dobog felénk egy atyai szív, melyben a népről való gondoskodásnak csak nyomát fedezhetnők fel. Ázsia sok tekintetben arra kényszeríttetett, hogy régi ruháját levesse, de újat azért még sem vett fel. Ugyanaz mondható a fejedelmek viszonyáról népeikhez, s pedig e népek sokkal inkább rá szorúltak a vezetésre mint a Nyugatbeliek s tekintettel fejedelmeik szívtelenségére, sorsuk valóban igen sajnálatraméltó.

Példabeszédek.

Az életképek befejezésére alig létezhet alkalmasabb tárgy ama velős mondatoknál, melyek a valódi, hamisitatlan nép-szellemből eredve s a moszlin népek velejébe és vérébe át menve, leghivebben tükrözik világnézletét, erkölcsét és szokásait azon társadalomnak, melynek mindennapi életét, szokásait és szellemét a fentebbi rajzokban igyekeztünk vázolni. Mindenkitől ismerve, azon mondatokat azonfelül még ama sugárkör is övedzi, mely letünt nemzedékek hagyományát környezi, s ennélfogva kiváló értékelésnek örvendenek. Az oszmán »Atalarszözi«-nek (Az atyák szavai,) a tatár »Borunkilaraitkan szözi,«-nek (az ősök szavai,) nevezi; az arab »Dharbi-meszel-t« mond, (állandó példa) s ebből látható, hogy mindenütt a bölcsesség quinteszentiájának tartatnak, mely minden alkalommal, minden esetben legjobban szolgálhat utmutatóul az élet utjain. Az irásbeli és köznapi nyelvben, a nagyok palotájában, ugy mint a nomádok sátrában, mindenütt kiváló szerepet játszanak e mondatok, s valamint a tudós és müvelt tulságos keleti dagályossággal felczifrázott müveiben épenséggel nem mellőzi azoknak lehető kizsákmányolását, ép ugy s méginkább igyekszik a nomád, főkép előre haladt korában, e példabeszédek mintegy talizmánképeni

folytonos használata által, bölcsnek látszani. Az »Atyák szavai,« valamelyikének felmondásakor, a sivatag-lakó mindig komoly képet ölt, s minden logika, minden rábeszélés hiába való lenne, ha oly igazság felől akarnók felvilágositani, mely e példabeszédek szellemével vagy értelmével ellenkezik, s a jellemében erősen előtérbe lépő konservativizmus semmiben sem nyilvánul oly hatalmasan, mint ama rendithetetlen, változatlan hitben, melylyel ősein és mondataiknak bölcseségén csügg.

Ily körülmények alatt távolról sem tartjuk feleslegesnek, ha nyájas olvasónk számára e velős mondatokból rövid anthológiát gyüjtünk. Nagyrészben t. i. az oszmán és özbég példabeszédek saját gyüjtésem eredményei, melyeket magyar és német nyelvészeti munkáimban a tudósvilággal ugyan már szerencsém volt közleni, de a tágabb olvasó körnek ezuttal először mutatok be. Más mondatok, egykori tanitványom, Bálint Gábor tanár ur kutatásaiból vétettek át, ki Tatár, Mongol és Kalmukok közt tett utazásai alkalmával gyüjtötte azokat. Végre a legutólsok Radloff V. a német tudós kitünő müveiből valók, ki a török-délszibériai nyelvkutatás terén oly kiváló érdemeket szerzett.

Oszmán példabeszédek.

1. Az apa mestersége a fiukra is átszármazik.

2. Kicsinyes zsugoriságot nagy kár szokta követni.

3. Ne sajtolj ki panaszokat a szerencsétlenből, azok magoktól jönnek elő.

4. Isten egyetemesen teremté a testvéreket, de erszényüket külön.

5. Az étellel telt kanál megbecsülhetetlen értékkel bir.

6. Gyermek mely nem sir, nem kap emlőt.

7. A körte nem esik messze a fájától.

8. A keserü galóczának nem árt a dér.

9. Az apró ajándék szivtől jön, a nagy ajándék a tele erszénytől.

10. A ki kárt keres, az jótevőjénél is megtalálja.

11. Isten csak anyit ád az embernek, a menyit szive óhajt.

12. Ne változtasd rézzé aranyos nevedet.

13. Még ha mindjárt tüz volnál is, mégis csak annyi tért perselhetnél el, a mennyit testeddel elboritasz. (Vagyis ne fenyegess tulságosan.)

14. Még egy papucs sem maradna meg a földön, ha fára mászhatnék. Vagyis: (ha eltávozik, senkit sem hagy hátra a ki megsiratná.)

15. A szerelmesnek még Bagdad sincsen messze.

16. Apád is foghagyma, anyád is foghagyma, hát te mikép jutottál ezen illathoz? (Ismerjük származásodat, hát ne feszengj.)

17. A fa csak fácska korában hajlékony.

18. Jobb ingyen dolgozni, mint ingyen sétálni.

19. Jobb az eszes ellenség, mint a bolond barát.

20. Arany nem rozsdásodik.

21. A szerelmes vaknak s négy fal közé zártnak tekinti magát.

22. Az Aivasz (mindenes) és a mészáros megértik egymást.

23. A bolond szivét a nyelvén hordja, az okos szivén hordja a nyelvét.

24. Még a viz sem tud átszivárogni köztünk. (Oly benső barátság köteléke füzi öket egymáshoz.)

25. A tüz is csak ott ég a hová esik.

26. Ne menj odább, ha (utadon) emberrel találkozol de folytasd utadat, ha kutya ugat meg.

27. A felesleges élelmi szerek nem ártanak neked.

28. Vannak emberek és emberkék.

29. A ki nem ismeri a keveset, a sokat nem is fogja látni.

30. A ki kölcsön-lóra ült, hamar lefog szállni. (Mert jó lovat nem adnak kölcsön s a rosz ló hamar elfárad.)

31. A vér melynek ki kell folynia, nem marad az erekben. (Vagyis: megjön a minek jönnie kell.)

32. Ne a lovat nézd, hanem természetét.

33. A ló is ura szerint hordja a fejét. (a gazdagnak szolgája. merész és kihivó.)

34. Szádat csak jóra nyisd.

35. A ki a tüztől fél, a füsttől is óvakodik.

36. Kétélü mint a persa kard.

37. A pénz-embertől még a hegyek is félnek.

38. Ha a kocsi már össze van zuzva, sok utba igazitóra találunk.

39. A mi az embernek idejekorán nem jut az eszébe előbb-utóbb fején éri.

40. Nem a holtat, de a bolondot sirasd.

41. Csak beszéljenek rólam, ha mindjárt csak azért volna is, hogy rothadt almához hasonlitsanak.

42. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát.

43. Lovadat ugy ápold mint jó barátodat, ha ellenség vagy ülj rá.

44. Az esdőre nem emelnek kardot.

45. Ne csatlakozzál éheshez; azt mondja: nem eszem,« s mégis megtömi a hasát.

46. Egészséges fejemre sebkötés. (Magának szükségtelen bajt okozni.)

47. Nyisd ki szádat az északi szélnek, (vagyis: pihenj. Konstantinápolyban t. i. forró nyári napokon nagy örömmel üdvözöltetik az északi szél.)

48. A béllés drágább a kelménél. (Ez tulságosan borsos készületekre céloz.)

49. Keserüt keserüvel semmisits meg.

50. Ne old fel a zsákot (Ne árulj el titkot.)

51. Ha el is vész a ló, megmarad a ut, (melyet meg tett.) Ha meghal is a hős, fenmarad neve.

52. Zsebem üres, de fejem könnyü.

53. Hisz nem hord tojásos kosarat a hátán! (tehát üsd!)

54. Tán csak nem szaladt el köztünk egy fekete macska. (A keletiek a viszály biztos előjelének tartják, ha két barát közt egy fekete macska szalad. el.)

55. A tél gyümölcse a tűz.

56. A ki Alláhba hisz, soha sincs elhagyatva.

57. A kevés a soknak ivadéka.

58. A reggel dala jobb az est öröménél.

59. Alacsony szamárra mindeki felülhet.

60. Homlokom szabad, arczom tiszta. (A Keletiek véleménye szerint a gazember szégyenében turbánját mélyen arczába huzza.)

61. Még a bab sem nedvesül meg szájában. (A bőbeszédüre szól, ki mindent kifecseg.)

62. Lába megdermedt a vizben, (t. i. megcáfoltatott.)

63. Pamuttal és tüzzel nem szokás egyidejüleg játszani.

64. A szó »m é z« még meg nem édesiti a szát.

65. A mit ma akarsz tenni, ne halaszd holnapra.

66. Jobb ma egy tojás, mint holnap egy tyúk.

67. Nem marad meg egy ágon. (Nem szavatartó, csapodár, rebke mint a madár.)

68. Nem csinálnak uj támaszt, mig a régi össze nem dül.

69. Egy fillérért nem lehet kilencz kupolát készíteni (Sokra sok kell.)

70. A kinek nem tetszem, ne adja hozzám feleségül a leányát.

71. A méz árus leánya még édesebb.

72. No bizony! itt ugyan mézes virágra akadtál! (Gunyképen arra, ki fösvénytől valamit ki akar zsarolni.)

73. No nézd! meséket mond nekem!

74. Az adós elhalványul, de meg nem hal. (Ha pénzt követelnek tőle.)

75. Vedd tele a szádat, (nagyot egyél,) de ne dicsekedjél. (Ne fittogtasd gazdagságodat.)

76. Csak kérdezd meg a borsárustól, mily kárt tesznek a fecskék! (Ne bizzál az együgyü külsőbe.)

77. Ily bánatteli napok, ily ujévet szülnek.

78. Ennyi hibája még a pap leányának is van.

79. Osmerjük az agyagot melyből téged dagasztottak

80. Ajándék lónak nem nézik a fogát.

81. Ily hőségben csak meg nem áll a jég! (Ily sértéseket még a legnyugodtabb természet sem fog elviselni.)

82. Meglehet hogy az alja jobb lesz a tetejénél. (Csak hadd beszéljen, tán jobbat is mond ezután.)

83. Üres szóval senki sem lakik jól.

84. Egy virág még nem csinált nyarat.

85. Egy felhő nem csinál telet.

86. Ez oly üstökös mely nem jelen meg mindig.

87. Egy gazember hét kerületnek is árthat.

88. Egy vevő kedvéért nem lehet boltot nyitni.

89. A sors kezét tűrni kell.

90. Egy rózsa kedvéért a kertész ezer tövis szolgája.

91. Ha nincsenek adósságaid, állj jót, (és lesznek.) Ha nincs munkád, csinálj végrendeletet (és van.)

92. Oly háznál hol két kakas van, későn kél a nap.

93. Hogy egy nap ehessünk, két napig kell dolgoznunk.

94. Úgy cseréli a szint mint a szinbü.

95. Jégre irt irás. (t. i. nem tartós.)

96. Egy kővel nem ütnek agyon két madarat.

97. Az idősbiket büntesd meg, hogy a fiatalabbik okuljon.

98. Az egyszerre jött szerencse nem tart soká.

99. Ne a dolog elejét, de a végét vedd tekintetbe.

100. A sors végzete el nem marad.

101. Kérdezd meg a gyermekektől. (Köztudomásu dologra szól.)

102. A le nem szögzött lóczát elviszi a szél. (Az elhagyatott nem megy semmire.)

103. Még nem is szól a zene és már is tánczol (Elhamarkodott öröm.)

104. A tömegnek nem szokás darát hinteni.

105. Ne kopogtassál másnak ajtaján, (kölcsönért,) mert csakhamar a tiédén is kopogtatni fognak.

106. A gyermek megnő, az együgyü okul. (Minden változik.)

107. Nem hosszu élettől, de hosszu utazástól érik az ész.

108. Nincs biztosabb mérleg, mint a méltányos szem; senki sem tud többet, mint aki saját hibáit ismeri.

109. A ki sokat tud sokat téved.

110. Mit mér a juhász? Mézgát.

111. Ne zsémbelj annyit, Csaponoglu jön! (Egy hirhedett kolompos, ki mindenütt félelmet gerjesztett.)

112. Nem ettem nyers ételt hogy a hasam fájjon tőle. (Nincs lopott jószágom, melytől félnék.)

113. Forgasd a ludat, hogy meg ne égjen! (Beszélj egyebet, mert untatsz.)

114. A mig a test él, nincs veszve minden remény.

115. Az ütés alatt az ember nem válogat az ütlegekben.

116. Csak egy maroknyi fű okozza, hogy a teve lecsuszik a dombról. (A csekély ellenfél is árthat.)

117. Egyél-igyál barátoddal, de üzleti dologba ne keveredjél vele.

118. A ki baját titkolja nem lel gyógyszert.

119. Mit tudhat az illemről, ki ugy jött, mint a ki a háztetőről pottyan alá.

120. Szerencsésen átkelt a tengeren és patakban ful meg.

221. Jobb tág helyen ütlegeltetni, mint szük helyen enni. Az együgyü embernek Isten segit.

122. Nem is tudja hol a lakodalom és mégis fazékakat czipel.

123. Ha a tengert nem is gyujthatom fel, legalább sustorgásba hozom. (Ellenségemnek ártok, ha nagyon nem lehet, hát keveset.)

124. A ki a tengerbe bukik kigyóba is belefogódzik.

125. A barát sirásra indit (szomoru igazság által,) az ellenség nevetésre bir, (hizelgésekkel.)

126. Nem szoktak a tengerben halat árulni.

127. Az őrült nem az édes tökből lesz azzá, (hanem emberből.)

128. Ne nyujts elenségednek alkalmat.

129. A bolondnak minden nap Bajram. (Ünnep.)

130. Az ellenséget legjobban meggyötri a hizelgés.

131. A ki tanácsot kér, átkelt a hegyen, a ki a tanácsot megveti, eltéved.

132. Ha csak egy koldus lenne, könnyü volna őt czukorral is etetni.

133. Nem tesznek külömbséget a közt ki a vizet hozta, s a közt ki a korsót törte el. (Az érdem el nem ismerésére czélozva.) Mig a róka megtanulta a ravaszságot, elveszti a bőrét.

134. A szabó hurczolkodik: a fején hordja a tüt. (Az mindene neki.)

135. A szabó soh' sem foltozza meg saját ruháját.

136. Csöp csöp után s tó lesz belőle.

137. A hol elbuktál, ott tapászkodjál fel.

138. Nincsen gyógyithatatlan baj.

139. Még csak tegnap óta vagy ördög, hát ne falj még ma embereket. (Még ujonc vagy a dologban, hát még ne tanitgass mást.)

140. A ki teve hajtsárhoz csatlakozik, annak tág kapu kell.

141. Ha rizsvásárra mégysz, ne hagyd abba otthon a gabna kereskedést.

142. Uborkát adtak a koldusnak: azt találta hogy görbe, és nem fogadta el. (A koldusok elégedetlenek.)

143. A mig a Dsami (Minarétes nagy imaház) áll, ne imádkozzatok Mecsetben.

144. Csak ha egy szivet áldozunk, hódithatunk meg egy szivet.

145. A szerelmes, ki nem ösmert bánatot nem is méltányolhatja az üdvösséget.

146. Tetted büntetést érdemel, bünhödjél!

137. A torokból jön az élet. (Az evéstől.)

148. A Lelket lélekért, fejet fejért. (Ha adsz kapsz is.)

149. Egy sziv a másikat követi.

159. Bár mily hosszasan kóborol a róka, még is bekerül a szücsmester boltjába.

151. Tán csak nem maradtál egy barlangban tiz árvával?! (hogy oly szomoru vagy.)

152. Azt a ki igazat szól, kilencz faluból is kiüzik.

153. Hegyek soh' sem találkoznak hegyekkel, de annál inkább emberek emberekkel.

254. Ha biróval van peres-ügyed, legyen neked irgalmas az Isten.

155. Kilencz vak egy bottal.

156. A jóért mindig roszat adnak, s mindig is fognak adni.

157. A tönkre menő tevéhez jól illik, ha takarója félre áll rajta, (vagyis: magaviseletéhez illik a ruházata is.)

158. Ép ugy várhatsz idegentül hüséget, mint méregtől egészséget.

159. Üljünk görbén, de beszéljünk egyenesen.

160. A hus véres, a harczos bátor legyen.

161. Az egekig messzébb van egy-két lépésnél.

162. Tégy jót és dobd a tengerbe; ha a halak nem is találják meg, Isten mégis látja.

163. Jót jóval viszonozni, mindenki kötelessége, a roszat jóval, azonban csak a derék ember fizeti meg.

164 A kézzel osztogass, a lábbal keress. (Eledelt.)

165. A halál a világba jött, a fejfájást azonban (egyátalán, betegséget) csak ürügy képen hozta el magával.

166. Ne mutasd senkinek, vetésedet.

167. Tégy a mit tehetsz.

168. Még sziklákon is aratja buzáját.

169. Végzete után szomjazott. (a halálra vágyott.)

170. A végzet határozata nélkül az ember nem hal meg.

171. Közös mulatás ünnepélyé válik.

372. Régi barátból nem lesz ellenség.

173. A jó munka hat hónap alatt készül el. (Gyorsan készült munka nem ér semmit.)

174. Görbe a hajó, de egyenes az utja.

175. Megtenni a mit lehetett, még nem dicséretre méltó tett.

176. Ha ólcsó áru is érne valamit, a zsibvásáron minden csak ragyogna.

177. A földmivelő esőt, az utazó száraz időt óhajt.

178. Ne mulaszd el tehetséged szerint jót cselekedni.

179. Másnak a szája nem zsák, hogy tetszésed szerint beköthetnéd.

180. Azon hidon melyen mások átjutottak, mi is átjutunk.

181. Sok tészta nagy kenyeret ád.

182. A hus nem válik le a körömről.

173. Kézzel ütött sebeket, elfelejtünk, a sebek miket a nyelv ütött, maradandók.

184. Jó szóra jóval felelnek, roszra rosszal.

185. Ha meg is öregszik a szamár, még sem áll az istállóban első helyen.

186. A bátor nem néz se jobbra se balra, (az az nyiltan kimondja, a mi eszébe ötlik.)

187. Ne unszold beszédre a vidámat. (Vagy nem figyel reád, vagy olyat mond mi néked kellemetlen.

188. Ne gondolj senkivel, gyujts pipára és légy vig!

189. Más dolog otthon vásárolni, és más a bazárban.

190. Ne nyulj ahhoz, mit nem saját kezed tett le.

191. A kenyérből mely még kemenczében van, senki sem ehetik. (Azt a mi csak lesz, nem lehet élvezni.)

192. Előbb fontold meg, aztán beszélj.

193. A müveletlen nem ember.

194. Bevégzett munka után édes a nyugalom.

195. A kéz nem mérleg.

196. A ki meg nem izlelte másnak a kezét, bátornak tartja magát.

196. A sors szeszélye egynek érett, a másiknak éretlen dinnyéket oszt.

198. A szegénység tűzből készült ing.

199. Az ég forró és hüvös napjait látta.

200. Idegen országban dicsekedni, csak annyi mint a fürdőben (a bolthajtásosban) énekelni. (Elhangzik.)

201. A hazátlannak nincsenek barátai.

202. Tekintsünk egyszer a sors tükrébe s nézzük meg, mily képet mutat!

203. Nyissunk szemet mi is, mert mások majd kinyitják!

204. A faluba, mit magunk elött látunk, nem kell kalauz.

205. Csak a csalogány tudja méltányolni a rózsát. (A keletiek felfogása szerint, a csalogányok a rózsa iránti szerelemből bubánatosak.)

206. Még a szemből is kilopja a szint.

207. Ne nevesd ki szomszédotat, mert nyakadra jő.

208. Mi minden nem történhet még, mig feljön a nap? (Már korán is sok történik.)

209. Ne mulaszd el oda menni a hová hittak, de még ott is, a hová nem hittak, még ott se ülj feszesen.

210. A mi mesze van a szemtől, a szivtől még meszszibb van.

211. Még a hegyekben is melyekre számitottunk, hó esett. (Ha a természet állhatatlan, mért ne lenne az ember is az)?

212. A ki a rózsát akarja a töviseket is akarja.

213. Nincs rózsa mely tövis nélkül, nincs jáczint mely ráncz nélkül virulna.

214. Ha a harag jön, elmegy az ész.

215. A hitből jön az ájtatosság.

216. A csaló szeme mindig nedves.

217. Az irigy szivet a legnagyobb kegy sem engeszteli meg.

118. Becsülettel keresett vagyon, nem mulik.

219. Az elkészitett eledelnek még hegyek sem állnak ellent.

220. Az igazság szavai keserüek.

221. A »Hakk« (Isten) kiáltásra, még a vizek is megállanak.

222. A ki álnokul cselekszik, bubánatban végzi.

223. Minden dologban többet ér a tudás, mint a tudatlanság.

224. Kevésből mindig lehet sok.

225. Mindenki a maga hazájáról beszél.

226. Szalad, de egyre veri a dobot. (Gyávaságból menekszik és kiáltoz mellette.)

327. Mindenkivel szorits kezet, de senkinek se üss vállára.

228. Tehetségnélküli ember, gyümölcsnélküli fa.

229. Mindenkinek gond van a fejében, a molnárében viz. (Az utóbbi az ő gondja.)

230. Minden felre, következik egy le, minden elmenetelre jövetel.

231. A tudomány megnemesiti birtokosát.

232. Egy ember a másikra szorul.

233. Két meztelen csak a fürdöben illik egymáshoz

234. Hogy igyál, azt ugyan mondták neked, de nem a forrás kiszáritásáig.

235. Senkinek se add a fonal végét. (A titokból egy szót sem árulj el.)

236. Ha kettő hitét megtagadja, (t. i. ha hamisan esküdnek) egy harmadik elveszti életét.

237. Egy börben nem lakhat két oroszlán.

238. Annyit használ mint este felé boltot nyitni.

239. Annyit használ mint tű hegyével kutat ásni.

240. Fonalát vásárra vitték. (Megitélik, ki milyen.)

241. Kétszer inni annyi mint egyszer enni.

242. A pap házánál ép oly nehezen lehet eledelre szert tenni, mint a halott szemében könyre.

243. A hol kettő egymással beszél, ne légy te harmadik.

244. Egy karóhoz nem lehet kötni két lovat.

245. Egy fej számára két kéz teremtetett.

246. Egy hón' alá nem fér két dinnye.

247. A ki soká válogat két mecset közt végre ima nélkül marad.

248. Meglehet királyom, hogy még a tenger is meggyul! (Ha te úgy akarod.)

249. Ne rostálj oly nagyon, ne szőjj oly sürün. (Ne végy mindent oly szorosan.)

250. Az ember majd keményebb a kőnél, majd gyöngédebb a rózsánál.

251. Tán csak nem az óvakodik az esőtől a ki már egyszer megázott?!

252. Egyszer pirul el a kérő, kétszer a ki nem ád.

253. Nem annyira a kéz (munka,) mint a fog a takarékos.

254. Az ember majd hegyeket rendit meg, majd meg egy daraszemet sem bir legyőzni.

255. Az ember ördöge az ember.

256. Vásárnak csak az első vásárt lehet nevezni.

257. Ki lassan jár, czélt ér.

258. Nincs esztendő aratás nélkül.

259. Lapáttal szalad a tüzvészhez. (az az, lopni akar.)

260. Még ha ő maga volna az eső, még se termékenyitené senki földjét. (Oly gazember.)

261. Gördülő követ nem fedi be a moh.

262. Ne hordjál hetvenkét völgyből vizet.

264. Az ügyes tolvaj váratlanul lepi meg háziurát.

265. Előbb találd meg az árut s aztán kérj vám pénzt.

266. A hamis számla Bagdadból is visszakerül.

267. Mig az eső elől menekült, utólérte a jégeső.

268. A takaró után nyujtózkodjál.

269. Az ember vénül, de a sziv nem.

270. A ki kigyókat eszik, nem talál orvost.

271. A föld vas, a meny aczél. (Senkisem hallgatja meg imádságomat.)

272. Még a földnek is vannak fülei.

273. Ne keveredjél bonyolodott dologba.

274. A buza maradéka a dervisé.

275. A gazember gyáva.

276. Ha a tolvajok felszaporodnak, a birók hanyagsága az oka.

277. Ha házat veszesz előbb szerezz magadnak szomszédot.

278. Ha csak egy hangya ellenséged van is, mégis légy óvatos.

279. Az ellenség az ellenségért nem imádkozik.

280. Ne kérdezd a beteget kell-é neki leves?

281. A kopasz valamint az aranyfürtös, a vak és a szép szemü, valamennyi meghal.

282. A hust, melyet a macska el nem érhet, piszkosnak nevezi.

283. Ha nincs a háznál macska, igen sok az egér.

284. Mindenki tettei szerint jutalmaztatik.

285. Éles kard nem vágja meg hüvelyét.

286. Gyakran még az őrületesen szerelmest is megilleti a tagadás.

287. Rosz pénzt és rosz szavakat nem kellene elkölteni.

288. A ki egyszer kis dobot hallott, mindig hallgat a nagyra.

289. Mig a rosszat nem láttuk, nem tudjuk méltányolni a jót.

290. Az elvetemedettség nem ragadós betegség.

291. Nem ott a hol születünk, ott a hol jó dolgunk van, ott van a hazánk.

292. Nem lenne jó ha mindenki ösmerné a helyzetét.

293. Mi által külömbözik a szivtelen ur a szegény embertől?

294. Más szemében látja a szálkát, s a magáéban nem látja a gerendát.

295. Az egyik zsirost, a másik savanyut szeret.

296. Az egyik nem talál hidat a vizen át, a másik nem talál vizet ivásra.

297. Barátaink által, megismerjük az embert.

298. Az egyiknek panasza nem inditja meg a másikat.

299. A kopasznak elefántcsont fésüt?

300. A ki magától esik el, nem sir.

301. Inkább az életet, mint a jó hirnevet elveszteni.

302. Bármily szép legyen is a falusi leány, kecses sohasem lehet.

303. Nézd meg a szegélyt és vedd meg a vásznat.

304. Háboruba nem szokás kardot kölcsönözni.

305. Ha ludat kapsz ne sajnálj egy tyúkot. (viszonajándékul.)

306. A szomszéd, a szomszéd tyúkját ludnak nézi.

307. A kőre, mely kemény, hajtsd le fejed.

308. Milyen napra nem következett este? (Hol van a végtelen öröm?)

309. Ha a kapun át kikergetsz, bejövök ismét a kéményen keresztül.

310. Ne ással kutat, mert magad esel belé.

311. Járj a hóban, de ne hagyj magad után nyomot. (Lopj ügyesen.)

312. Valódi segélyt csak Isten nyujt.

313. Még a hangyának is megvan a saját akarata.

314. A szivtől az ut a szivhez vezet.

315. A ki kéz (ajándék,) nélkül megy be, igazság nélkül jön ki.

816. Hasa tele, de szeme éhes.

117. Ösmeri az eret melyet vágni kell. (Tudja hogy kitől nyerhet valamit.

318. A sas nyilat kapott, de saját tollaival ékitettett. (saját magának árt.)

319. A ki a tejfölt szereti, a tehenet zsebében hordja. (Abból ered, a ki kedvenczételét másoktól kéri kölcsön.)

320. Meg nem érdemelt áldásra, senki sem mond ámen.

321. A mit a sors rendelt nekünk, az jut a tálunkra.

322. Ember nem lehet hiba nélkül.

323. A szárnyak a hangyának a megsemmisülés előjelei. (Intés nagyratörő személyek számára.)

324. Ki törődik vele ha titokban sántit? (azaz kedvetlen.)

325. 40 Arab esze együttesen, még egy fügemag szemet sem tölt meg. (A törökök véleménye szerint.)

326. Várat belülről kell bevenni.

327. A veszedelem hire hamar terjed.

428. A hol nincsen juh, ott a kecske viszi a fő szerepet. (Keleten, a juhhus nagy delicatesse-nek tekintetik.)

329. A Megelégedés, kimerithetetlen kincs. Ha a lányt magára biznák, elmenne még muzsikushoz is.

330. Jobb nem is aludni, mint rettenetes dologról álmodni.

331. Egy harapástól nem lakik jól az ember, de mégis jól esik a szivnek.

232. Előbb válaszd meg a szót, aztán beszélj.

333. Szót szó követ, igy lesz a beszéd.

334. A szó nem marad a zsákban, (t. i. el nem rejthető.)

335. A közbenjárónak bő a zsákja. (Mert nem a magáéból ád.)

336. A vagyon a sziv forgácsa.

337. A Gyertya nem lefelé világit.

338. Ha nyilvános helyen vágod le szamarad farkát, az egyik hosszunak, a másik rövidnek fogja találni.

339. A bánatot az öröm képén is tükrözni tudni, az valódi müvészet.

340. A kályhapad a tél virág kertje.

341. A ki a pecsét birtokában van, az a Szulejman. (Szulejman, Dávid fia a keleti mythósz hőse, ki egy varázspecsét birtokában volt.)

342. A lándzsát nem lehet zsákba rejteni. (A rosz szokás mindenütt elárulja magát.

343. A szerelem nem tür társat.

344. Nyelvedet társaságban, kezedet utazáson ki ne öltsd. (Társaságban ne beszélj, utazáson ne ajándékozz.)

345. Egyed a gyümölcsöt anélkül, hogy fája után kérdezősködnél. (Még a lopott jószágot is élvezd.)

346. Az arabtól nem kell se czukor, se pofon.

347. Ha neked annyira tetszik, magad is fuvolás lehetsz.

348. A hol levetkeződöl, ott öltözködjél is.

349. Az együgyü kezéből ne igyál, ha mindjárt az élet vize lenne is. (Nektar.)

350. A mit saját kezeddel adsz, az a más világba is elkisér. (t. i. a könyöradományok.)

351. Se a nyárs, se a pecsenye ne égjen el. (Minden a kellő formában maradjon.)

352. A milyen a vetés olyan az aratás.

353. Annyi serbetet ád, a menyit ütere enged. (Annyit szidja a mennyit csak elbir.)

354. A friss mozgás, áldást hoz.

355. Jó akarat, jó eredmény.

356. Ha nem akarsz figyelni a nagyok szavára, türnöd kell a szenvedések sulyát.

357. Annyit használ, mint Atmejdánban tömjénnel füstölni. (Atmejdan, egy nagy tér Konstantinápolyban azelőtt a nyillövők gyakorlati helye.

358. Egy papucscsal is beéri, hogy Bajram-ot csináljon magának.

359. Ne légy oly hajszálnyi finom, könnyen el találsz szakadni.

360. A ki haraggal áll fel, kárral szokott leülni.

361. A harag (boszu) édesebb a méznél.

362. A döglött lovat keresi, hogy a patkót leszedje rôla. (Nagyon fösvény.)

363. Az ökör meghalt, a társaság szétoszlott.

264. A bölcset verték s az én hátam érezte.

365. Pamut fonállal kötözték meg. (Bajos állapotban van.)

366. A ki a pilavot szereti kanalat hord magánál.

367. A szerdán meglátszik, milyen lesz a csötörtök.

368. A rizs nem száll fel a viz felszinére.

369. Ha már megfött az étel ne vegyits közé vizet.

370. Csak a gazdag szép és tiszteltetett.

371. A czukor más és más a csodasó. (Ámbár mindkettőnek egyenlő szine van.)

372. A ruha nem bizonyitja a bátorságot.

373. A sarkantyú cseng és bong, de csak a pénz mivel mindent.

374. Ólmot az ördög fűlébe! (Hogy meg ne hallja.

Szokásos példabeszéd midőn illetlen beszédet kell ismételni).

375. Légy óvatos az alamizsnával, hogy roszat ne cselekedjél vele. (Ha méltatlannak adsz.)

376. Ne nyisd ki szádat helytelen beszédre.

377. A ki alamizsnát oszt, soká él.

378. Ne a testet nézd hanem a lelket.

379. Csak kérdezz és te is bele jutsz a Kaabá-ba.

380. Még a viz is hamarébb nyugszik mint az ellenség.

381. A fiatalságot a hallgatás, a kort a beszéd illeti meg.

383. Ne gyürd fel nadrágodat elébb, mint sem a folyóhoz értél volna.

384. A Szofu azt állitja, hogy nem eszik foghagymát; pedig ha talál, még a haját sem hagyja meg.

385. A tulerős eczet még saját edényét is megkárositja. (A hirtelen haragu beteg.)

386. Mi hátra marad, gyakran el is fog maradni.

387. Fejét feláldozza, de titkát nem áruja el.

388. A ki verebektől fél nem hint kását,

389. A hallgató okosabb legyen a beszélőnél.

390. Ne aggodjál azon ma, mit fogsz enni holnap.

391. A birtokos belényugodott már s most a kupecz nem akar. (Szokásos a szolgára ki uránál takarékosabb.)

392. Ha holnap lesz, megjöhet még az áldás.

293. Szakállad tán csak nem megőszült a malomban? (Ne tettesd magad oly fiatalnak.)

394. A siketet ne üdvözöld kétszer. (Az ő hibája ha elsőször nem hallott.

395. A késő megbánás hiábavaló.

396. Türelemmel a szederfát selyemmé változtatod.

397. Szép a viz a pohárban, szép a hajó a gyárban.

398. A szó lábaira esett. (Nem ment teljesedésbe.)

399. A hű barát többet ér a rokonnál.

400. A légy ösmeri a nyalánkságárust.

301. Hallgatásod édesebb a zenénél. (A fecsegőkre alkalmazott guny.)

402. A légy ugyan kicsi, mégis felkavarta a gyomrot.

403. Tőkéjét egy macska hátára rakta. (A hütelen igazgatóra czélzó.)

404. A ki gyorsan jár lábaival ruháiba bonyolodik.

405. Parancsolj a restnek s ő maga fog aztán tanácsolni neked.

406. A vasat üsd a mig tüzes.

407. A töröknek későn érik meg az esze.

408. A kertésznek nem lehet zöldséget árulni.

409. A ki a kolostorban vár, levest kap. (Türelem czélhoz vezet.)

410. Meghallotta a nyúl, hogy a vadászkutya megbénult. (Azért jár-kel oly büszkén.)

411. A gyéren vetett retek jobb a sürün vetettnél. (A sok nem mindig jó is.)

412. A kőből is, ha préseli, vizet sajtol ki. (Kitartó, nagyratörő emberről szólva.)

413. A gazdagnak nehéz ajándékot nyujtani.

414. A fösvénység szeme, csak a föld által elégittetik ki. (t. i. a sirban.)

415. Kilencz évnek szerdái kerültek össze.

416. Sántító szamárral ne csatlakozzál karaván hoz.

417. A mig fösvények fognak létezni a gazemberek nem maradnak éhen.

418. Édes szavak még a kigyót is kicsalják lyukából.

419. Váratlanul esik a kő az ember fejére.

420. Az alvó kigyónak ne lépj a fejére.

321. Repülő madártól vár segitséget. (Hasztalan remény.)

422. Mint a liszteszsák csak a bot alat porzik. (Csak erőszakkal lehet valamit kicsalni belőle.)

423. Lisztünk meg van szitálva; szitánkat szögre akasztjuk.

424. A távolból még a dobszó is szépen hangzik.

425. Olcsó eczet édesebb a méznél.

426. Olcsó husnak hig a leve.

427. Üss a kolduskópenyegre. (A szegények elhagyatottságára utal, kikkel szemben mindenki, mindent megenged magának.)

428. A milyen távozása, olyen a jövetelem, a milyen a tésztája (melylyel megkinál,) olyan a kásám.

429. Van vagyona — irgalmas is lehet.

430. A szappan a mit adtál, még mindig nem birja eltávolitani az előidézett szennyet.

431. Mint az olaj, a felszinre tolakodik.

432. Az éhes medve nem tánczol.

433. Az éhes ásit, a szerelmes nyujtózkodik, (ha nem érte el czélját.)

434. Az éhes tyuk a hambárról álmodik.

435. A várakozás jobban kinoz a tüznél.

436. Este az ivásnak, reggel kártyázásnak engedi át magát és mégis a paradicsomba remél jutni.

437. A bőkezüség nem csökkenti a gazdagságot.

438. A mivel jött az ember, azzal távozik is.

439. A neveletlentől v e d d meg a becsületet.

440. Egyél keveset és tarts szolgát magadnak.

441. A ki engem tisztel annak szolgája vagyok, a ki engem gyaláz, annak ura vagyok.

442. A felbőszitett szamár még a lónál is jobban szalad.

443. A fehér pénz a fekete napra van számitva. (Fekete, t. i. szerencsétlen.)

444. Folyó vizben nem marad piszok.

445. A sánta hamar elfárad.

446. Akár fehér a kutya akár fekete, mégis kutya marad a kutya.

447. Az ember b e l ü l r ő l tarka. (Nem külsőleg mint az állat.

448. A lelkiismeretesség fél vallás.

449. Ravaszsággal még az oroszlánt is rá lehet szedni, erőszakkal még egy tücsköt sem.

450. Nem tanácsos másnak kötelén a kutba szállni.

451. Alacsony helyről nézve még a dombocska is hegynek látszik.

452. A követ sérthetetlen.

453. A kézcsókolás nem koptatja a szádat.

454. A müszer dolgozik, de a kezet illeti a dicséret.

455. Arany kezet nem vág meg a kés.

456. Az árva gyermek maga metszi el köldök zsinorját.

457. Sokan sajnálják az árvákat, de kevesen is tápolják.

458. Kötélre ne hints lisztet. (Ne tégy hasztalan dolgot.)

459. Ne higyj barátodnak, mert bőrödet szalmával tömi ki.

460. Magadat varrótüvel szurd meg, az idegent zsáktüvel.

461. A ki mézzel bánik, ujjait lenyalja. (az az, a ki szerit teheti, lop.)

462. A mi egy szájból jön, ezerekre terjed ki.

463. Egy bolha miatt az egész paplant elégeti! (A nagy áldozatról mondatik.)

464. Egy fillér miatt tőrét a csilagoknak szegni. (A fösvény.)

465. Egy köpenyegem van, azt kiteritem s lefekszem a hová tetszik. (A nőtelen ember.)

466. Tiz remete beéri egy kanállal.

467. Egy juhról nem lehet két bőrt nyuzni.

468. Arany kalitkába zárták a fülemilét, de ez egyre kiáltá: ó hazám!

469. Egy baleset tanulságosabb száz tanácsnál.

470. Csak esőben tanuljuk megbecsülni a köpenyeg értékét.

471. A nagy fej nagy fájdalmakkal jár.

472. A fazék feldült és födelet talált, (t. i. az esetleg gyakran meghozza azt, a mit hosszasan kerestünk.

473. Akár milyen nagy a mecset, az Imam mégis csak azt prédikálja a mit tud.

474. Ha a mecset össze is dül, az oltár mégis helyén marad. (A szépség nyoma megmarad.)

175. Harangját fűvel tömték be. (Megcáfolták.)

476. A posványba ne dobj követ (mert beszennyezed magad.)

477. Ne utazzál gyermekkel, kinevet, ha a teher lecsuszik hátadról.

478. A tulságos dédelgetéstől a kedves elundorodik.

479. Az omlatag épületnek nem használ a javitás.

480. A szöget csak a szög turja ki helyéből.

481. Ne lakjál oly helységben, hol orvos és biró nincs.

482. Az igazság szavára még az őrült is hallgat.

483. A győztesnek van igaza.

483. A ki fürdőbe megy, izzad. (Minden tettnek megvannak következményei.)

485. A házi tolvajt nehéz rajta kapni.

486. A szeszély a lélek alatt rejlik. (Tehát csak halál után jöhet elő.)

487. A timár csak azt a bőrt rángatja, mely neki tetszik. (A sors csak azt veri, a kit üldüz.)

488. A nyelvnek nincsen csontja. (Minden beszédre képes.)

489. A világ egy kövér fark, olyan mint az angorajuh-é, (a ki az élvezetéhez ért, annak váljék egészségére.)

490. Barátok közt mázsa szerint mérj, az üzletben lat szerint.

491. Ha elbukol, a földet is öleld meg.

492. A koldus arcza fekete, (gyalázattal boritott,) de erszénye kövér.

493. A versenytárs nem árt ha nyiltszivü.

484. Szépséget nem lehet kierőszakolni.

485. Az erőszakot nem szokta követni magyarázat.

496. Ha a juh a nyájtól távozik, a farkas elragadja.

497. Ne a szónokra, de szónoklatára figyelj.

498. Ha a törvény metszi le az ujat, az nem fáj.

499. Éppen az aggályosan őrzött szembe esik bele a szálka.

500. A vizet a szalma alá vezeti, (vagyis, titkokat sző).

501. A nyúl duzzogott a hegy ellen, de az mit sem tudott róla.

502. A jóllakott nem érzi az éhes állapotját.

503. Az okos beéri vele ha megszagolja a rózsát.

504. Sürgős ügyekbe az ördög is elegyedik.

505. A szerelmesnek csak egy intés kell, a dervisnek egy ok, (hogy felforrjon benne az indulat.)

506. Egy oktalan fej baját a láb viseli.

507. Az ész nem a korban, de a fejben rejlik.

508. A hazátlan madárnak Isten épit fészket.

509. A hazátlan harczosnak rövid nyelve és görbe nyaka van. (Sokat kell türnie és keveset beszélnie.)

510. A válás vége a viszontlátás.

511. A sors abroncsán ment keresztül, (vagyis, sokat tapasztalt).

512. A vénülő farkast gúnyolják a kutyák.

513. A szárazzal a nedves is elég.

514. Ki szép? kérdezték a hollótól; »fiaim« felelé büszkén.

515. A gesztenye elvetette haját s most megveti azt.

516. A szem lát, a sziv kiván.

517. A sziv mindaddig eped, mig a szem nem lát.

518. Szép az, a mit a sziv szeret.

519. Mielőtt bemennél, gondolj a kijövetelre.

520. Puszta szóval nem lehet sajtot készíteni.

521. A bánatot örömmé változtatni, az az élet művészete.

522. Inkább köveket hordani az eszessel, mint ostobával szövetkezni.

523. A ki róvásra iszik bort kétszer ittasodik meg. (Egyszer az ivás, másodszor fizetés alatt.)

524. Minden bárányt saját lábánál akasztanak fel.

525. Minden ember szivében egy oroszlán leskelődik. (Egy erős szenvedély.)

526. Ne tarts mindenkit, a ki szakállas, atyádnak. (Ne adj a külsőre.)

527. A tehetség szerelmet ébreszt, az erény tiszteletet.

528. Ha a hazug háza leég, senki sem hiszi el neki.

529. A lusta ló erősebben rug ki.

530. Ha mindenki vásárra vinné az eszét, utóljára mégis csak mindenki a magáét vásárolná vissza. (Mindenki megvan elégedve a maga eszével.)

Özbég-mondatok.

(Csagatai tanulmányok-czimü munkámból.)

1. A ki két hajóba kapaszkodik, bizonyosan a vízbe ful.

2. A szégyen rosszabb a halálnál.

3. A szivből siró még a vakot is könnyre inditja.

4. A ló ha sovány, a vitéz ha idegen országban van (rosz szinben vannak.)

5. A bölcs egy és ugyanazon kőben kétszer nem botlik meg.

6. Ezerszer dicsérheted — a muszkát, még is kék a szeme (t. i. nem szép özbég fogalom szerint.)

7. A fiatal ember lehet, hogy meghal, de az öregnek kell meghalni.

8. A sokat hizelgő nyelv nyalásával sebet ejt.

9. A ki a verebeket félti, az nem vet kölest.

10. Lányom hozzád szólok, de hallja az ángyom.

11. A teher nélküli szamárnak kedve szottyan lehevérészni.

12. A kiejtett szót már nem lehet többé lenyelni.

13. Kinek szive megtelik annak nyelve hamar feloldódzik.

14. Csak a tuskóból száll föl a sürü füst.

15. Ki gyorsan beszél, az gyorsan meg is bánja.

16. Jobb az eleven egér a holt oroszlánnál.

17. Kit az Isten megver, azt a próféta botjával meglöki.

18. Egyik azt mondja, hogy tizenkilencz, a másik: egy hiány husz.

19. Lóháton ülő atyját sem ismeri (a felfegyverkezett saját rokonait sem kiméli.)

20. Ha meghalsz, sírod is kényelmes legyen.

21. Az emberek megszólítják, az állatok megnyalják egymást.

22. Az embert szavánál, az állatot szarvánál fogják.

23. Mit az anyatéjjel beszittunk, attól csak a lélekszakadtával szabadulunk.

24. A nyitott száj nem egy hamar éhezik.

25. Az arany még Illés prófétát is tévutra vezeti.

26. Az ujonnan esett hónak ne örülj, metr zord hideg követi; a pap látogatásának ne örülj, mert kérése követi.

27. A jó lónak elég egy ostor, a rosznak ezer is hasztalan.

28. Ki az ivástól jól nem lakik, az a nyalástól még kevésbé fog jól lakni.

29. Szép remény felér fél szerencsével.

30. Ha a kéz mindazt adná mit a nyelv igér, nem maradna többé koldus, mindenki herczeg lenne.

31. Két molla egy férfit, egy molla egy asszonyt ér.

32. A valamire való már tizenöt éves korában férfivá lesz, a semmitérő még negyvenben is gyermek.

33. Az egészség vagyon, a betegség szegénység.

34. Ki vért keres, az az eret is megtalálja.

35. Szép az utazás bármilyen messze is.

36. Szép a szüz bármilyen csunya is.

Kazán-tatár-mondatok.

(Bálint gyüjteménye után.)

Hogy mi történik faludban, azután a szomszéd faluban tudakozódjál; hogy mi történik házadnál, azt szomszédodtól kérdezd.

Az éhesnek haragja gonosz.

Evéstől senki sem hal meg.

Ne siess, mert elkésel.

A hol a ló hömpörög, ott szőrt hagy hátra.

Ne ostorozd a lovat, de unszold abrakkal.

Sok pálinkát igyál, de keveset részegeskedj.

Ha eltörik a kocsi, tüzelő fát ád, ha megdöglik az ökör, húst ád.

A ki lassan jár, utóléri a nyulat.

A ki lassan jár, messze jut; gyors lépés nem tart soká.

A kimondott szó, valamint a levágott kenyér, nem térnek vissza előbbi helyükre.

A halál elől még a pénz sem menthet meg.

A kutya ugat és a farkas nyugodtan folytatja útját.

Kinek nincs munkája, ennivalója sincs.

A ki két nyulra vadász egyszerre, egyet sem fog.

A nőknek hosszu a haja, de rövid az esze.

A kinek szánkáján ülsz, annak nótáját énekeld.

Ha a meny tésztát vág, a napának görbének tetszik a dolog.

A meny hasa a napának mindig nagynak látszik.

Nem minden nap jut a vajaskásából.

Ha egy napi utazásra kelsz, egy hétre való élelmiszerrel lásd el magadat.

A szem félénk, a kéz merész.

Isten mellőzésével, ne meneküljünk a császárhoz.

A jó hirnév többet ér a vagyonnál.

Inkább a gazdagnak szolgája, mint a szegénynek fia.

Ha felfelé köpsz, saját orczádra hull vissza.

Véletlenül nem nő gabona.

A betegre szállnak a legyek.

A csuka elpusztúl, de fogai nem.

A bot erőt ád a csikónak.

A bolonddal nem jó sem találni, sem osztozni.

A menyegző után a bot következik.

A türelmes tür, a türelmetlen panaszkodik.

A vak tyúknak a kutyazab is búzának tetszik.

Az egészséges fej, mindig talál sapkát.

Ha edés is a méz, még sem harapunk az ujunkba.

Egy lóra nem raknak két szerszámot.

Az öt ujból, mindig egyenlően fáj, akár melyik-e — be harapsz.

Ma »kedves testvér«, holnap maró »foghagyma« holnapután »kutyakölyök.«

A feldicsért leány násznapján csuffá válik.

A juhtól gyapjut, az embertől adót nyernek.

A jóllakott kutya megharapja urát.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Altaj-mondatok.

(R a d l o f f u t á n.)

Hogy véled megfogni az ég madarait? hogy véled megfogni a tenger halait?

Ki látta, hogy a bak szarva eget ért volna?

Ki látta, hogy a teve farka földig érne?

A keselyüt röptén, a gyorsat menésén, (ismerjük fel.)

A ki nem tud járni, elrontja az utat, aki nem tud beszélni, elrontja a szót.

Nem járhat-é a poroszkáló ezer uton? nincs-é a ravasznak ezer szava?

A sügérnek nincs leve, az ostobának nincs esze.

Ha járni látod a békát, mit törődöl gyorsaságával.

Az öregnek szavait dugd a zsákba; a tekintélyesnek beszédét dugd zsebedbe.

A bundában él egy ember, de ki ösmeri? A nyereg takaró alatt él egy ló, de ki ösmeri? (Arra törekedjünk, hogy mindent minél tüzetesebben megismerjünk.

A helyett hogy sok lennél és szemét, légy kevés és légy művészet.

Ujat készits és vedd fel, régit javits meg és vedd fel szinte.

Szeles napon nincsen csend; gondolatterhes napon nincs álom.

Ha rozzant is, de saját házad legyen; ha bőjti étel is, de saját kásád legyen.

A rosz lövész golyója csak hat ölre ér.

A ki tisztelte az úrat, ur lesz; a ki tisztelte a gazdagot, gazdag lesz.

Bár mit egyél, bátran egyed; csak kavicsra ne jusson a fogad!

Bár mit veszesz fel, vedd fel bátran; csak a nap el ne perzselje a hátadat!

Bár min lovagolsz, lovagold bátran, csak lábad a földet ne érje!

Ha húst főzök, nem marad számodra lé; két szóból egy sem számodra való.

A vének a lovak közül levágásra valók, a vének az emberek közül, gúnyra valók.

A száraz kanál nem esik jól a szájnak.

A kinek magas gondolatai vannak nem éri el az estét; aki nagy lépéseket tesz, nem éri el az ajtót.

Az aranyfejü nőnél jobb a sovány fejü férfi.

A férfi kantárszára hosszú, a ló patkója lapos.

Ha a lovak nyeritenek, felismerik egymást; ha az emberek beszélnek felismerik egymást.

Ha sovány is, vedd zsirosnak; ha kevés is, vedd soknak!

Ételem csekély, fejem kopasz.

A fekete észnél, mely oly nagy mint a teve, jobb a bölcs ész, mely kicsi mint a tapló.

A varjú, mely utánozni akarta a ludat kificzamitotta a lábát.

Ha újat látsz, ne légy magadon kivül örömedben, ha régit látsz meg ne vesd.

A holnapi kolbásznál jobb a mai máj és vese.

Az agglegény nyakát a tetű eszi meg, és megtakaritott pénzét megeszi a kutya.

A mi nem fog vágni, azt ne köszörüld, a ki nem akar rád hallgatni, azt ne tanitsd!

Ha meghalni szándékozol, ne dobd el kenyeredet!

Ha egy helyet elhágysz, magot vess elébb!

Mielőtt szépségre néznél, belső érték után tudakozódjál.

A hős tönkre megy, a dühöngő elvész.

A ki a fagygyal küzd, az fülét veszti el; a ki az úrral küzd az fejét veszti el.

A mit az okos hat nap alatt tesz meg, azt a ravasz öt nap alatt végzi el.

A békeszerető fejet le nem üti a bárd.

Nem úgy megy a mint az ész gondolja, úgy megy, a mint Isten határozza.

Ha a rosz kutya meghízik, ne bocsás senkit oldala mellé; ha rosz ember meggazdagodik, ne bocsás senkit oldalához.

A nő szivében egy vértezett, ragyogó férfi él.

A férfi szivében egy felkantározott tüzes ló él.

Az ócska bunda galléra, a jó idő emléke nekem.

A békitő a népnél olyan, mint a gomb a bundán.

A kinek csak egy lova van és versenyt lovagol vele, olyan mint az ember, ki a csupasz bundában birkozásba bocsájtkozik.

Ha kés van a kezedben, ne keveredjél veszekedésbe.

Ha lóhurok van a kezedben, ne menj a verekedéshez.

Aki verekszik, elfárad, aki veszekszik, elbágyad.

Olyannal, ki idegen törzsből való, ne menj vadászni!

Olyannal, ki más apától való, ne lépj üzleti összeköttetésbe!

Ha még nem látod a vizet, ne vesd még le a csizmát!

A ki vaskabátot hord, az meghal,
aki bőr kabátot hord, az életben marad.

Ha eszel, ne siess!
Ha lovagolsz, meg ne állj!

A hol lovagolnak, ott út van,
a hol élnek, ott nép van.

Tavaszszal vannak lóversenyek,
őszszel vannak birkózások.

Törzs nélkül nincsen ember,
mérték nélkül nincsen csizma.

A mi szarvas, az szőrös,
a mi ember annak neve van.

A helyett, hogy a rosznak kezébe adnád, tedd a jónak útjára.

Roszszal ne tégy jót,

A ló hát feltört sebhelyét kend be.

A rosz ember háborúban hasznot hajt.

Ne aggódjál: az előkelőtől nem születik semmi rosz!

Ne mondd: hogy a rosztól nem születik előkelő.

Ha valami a jó mellett fekszik, rá ragad a jó, ha valami a rosz mellett fekszik, rá ragad a rosz.

Más az, gyorsnak lenni a nyelvvel, más, gyorsnak lenni a lábakkal.

Ha pénzt szerzesz munkáddal, utódaidnak való, ha ételt szerzesz munkáddal, a gyomornak való.

Kövesd az utat, ha mindjárt kerülő; csak leányt végy el, ha mindjárt viselős is.

A ki halakat fog, meg nem gazdagodik, a mi a földön fekszik meg nem szárad.

Ha vas, vágd rövidre, ha fa, vágd hosszura.

Ha az apa hiányzik, a fiu nem ér semmit, ha az anya hiányzik, a leány nem ér semmit.

Inkább mint hogy leányt örizz, tarts kezedben izzó parázst.

A lovat zsirja, az embert ruházata szerint, (itéld.)

A ki sokat lő, még nem lövész, a ki sokat beszél, még nem szónok.

A távolfekvőt hallani, a közelfekvőt látni lehet.

A fa gyökere áthat a földön, az ember gyökere áthat a népen.

Az ember keze szolgai. Isten keze hatalmas.

A ki ajándékokat adott, azt megint helyrehozni igyekszik.

Oly leányt, kinek rosz anyja van, ne végy el; oly házba, melynek ajtaja rosz, ne lépj be.

A ki igazán meghal, azt meg nem menti egy Saman, a ki éhen hal, azt meg nem menti a gazdag.

A serczegő, nyikorgó pakoló-nyereg nem hágy békét a ló fülének.

Az egészen ostoba feleségét dícséri,
Az egészen okos kutyáját dicséri.

A kinek hasmenése van azt követi a kutya.
a tréfás embert követik az emberek.

A sajtos-üst ki forr,
az oktalannak szája kicsordul.

Homok nélkül nincs folyó,
Isten nélkül nincs nép.
Gallér nélkül nincs bunda,
törvény nélkül nincs nép.

A ki egy nagyot tisztel, nem marad fekve,
a ki előkelőt tisztel, nem megy tönkre.

Ne emelkedjél tul, a nagyokon,
légy engedelmes előkelő irányában.

A ki a nagyokat tiszteli, hosszú életnek örvend.

A rágalmazót megsemmisitik, eladja a lelkét:
A hazug tönkre megy,
sötétségbe merül.

Egyél kenyeret és sót!
tarts ártatlan beszédeket.

A ki két fejet egyesitett, azt Isteni vigasznak nevezik, aki két fejet összeveszitett, azt isteni büntetésnek nevezik.

Az irigynek nincs inge.

Ha van mihez, kapj utána mint a farkas,
ha nincs semmi, válj szárazzá mint a hur.

A mit kerestem, az apámnak, anyámnak,
a mit tanultam saját magamnak való.

Két ember közül, az egyik magasabb,
ha csak egy ember van jelen, a sapkája magasabb.

Mért követelsz trágyát oly országtól hol nincsen marha?

Vége.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	I—III
A ház s a háztartás	3
A családi élet	16
Nők	28
Sá'ir evlenmeszi, azaz: egy költő házassága	51
Ruhák és ékszerek	66
Étkezés	95
Tivornyázás	105
Dohány és bóditó szerek	118
A fürdő	147
Iskolák	161
Műveltség	183
Ünnepek	196
Zarándokok és zarándokolások	209
Dervisek	233
A fényes porta és oszlopai Konstantinápolyban	255
A karaván ok	281
Bazárok és bazárélet	299
Keresztények és zsidók	309
Moszlim néptypusok	339
A jelenkor moszlim fejedelmei	354
Példabeszédek	375
Oszmán példabeszédek	377
Özbég-mondatok	405
Kazán-tatár-mondatok	407
Altaj-mondatok	410

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapesten, barátok-tere Athenaeum-épület)

s általa Magyarország minden könyvkereskedésében kapható:

Losárdi Zsuzsánna. Költői elbeszélés hat énekben. — Epizód a Rákóczi-korból. . . . . 1 frt.

MOLIÉRE vigjátékai. III. kötet. Tartalom: A Mizantrop. — A tudós nők. Forditották Szász Károly és Arany László. 1 frt.

— IV. kötet, három külön füzetben. Tartalom: A férjek iskolája. — A nők iskolája. — A nők iskolájának birálata. — Forditotta Szász Károly. Ára egy-egy füzetnek . . . . . 40 kr.

— V-dik kötet, három külön füzetben. — Tartalom: A póruljárt negédesek.— Sganarella, vagy: Azt hiszi, hogy meg van csalva. — Kénytelen házasság. Forditotta Szász Károly. Ára egy-egy füzetnek. . . . . 40 kr.

— VI-dik kötet. Két külön füzet. Tartalma: Képzelt beteg. . 80 kr.
Szerelem mint orvos . . . . . 40 kr.

Magyar-orosz népdalok. Forditotta FINCICKY Mihály. . 1 frt.

Magyar népköltési gyüjtemény. Uj folyam. Szerkesztik és kiadják ARANY László és GYULAI Pál. Két kötet . 6 frt.

A Nibelungok. Forditotta és bevezette SZÁSZ Károly . 2 frt.

RACINE szinmüvei. I., II., III. k. Ára egy-egy kötetnek külön à 40 kr. Tartalom: I. kötet. Bajazet. Szomorujáték öt felvonásban. Forditotta s Racine életrajzával bevezette Paulay Ede. II. kötet. Phaedra. Szomorujáték öt felvonásban. Forditotta Farkas Albert. III. Iphigenia. Szomorujáték öt felv.

DEGRÉ Alajos. **A számüzött leánya.** Regény . . . 1 frt 50 kr.
— **A kék vér.** Regény . . . . . 1 frt 40 kr.

DICKENS Károly (Boz.) **Két város.** Regény. Angolból forditotta D. L. és B. V. Két erős kötet . . . . . 3 frt.

ÁBRÁNYI. Dicsőség bolondjai. Regény . . . . . 1 frt 80 kr.

AUERBACH. **Waldfried.** 3 köt. . . . . 3 frt

CAMOENS. **Luziadája.** füzve . . . . . 2 frt

DEMBINSZKY. **Magyarországon.** A vezér hátrahagyott kéziratairól összeállitá Danzer F. Alfonsz . . . . . 2 frt

DETLEF. **Feloldhatlan kötelékek.** . . . . . 1 frt 50 kr.
— **Apa és fiú.** 2 köt. . . . . 2 frt.

GOGOL. **Meghalt lelkek.** . . . . . 1 frt 50 kr.

Grf. GYULAY LAJOS. **Naplótöredékeiből.** (1815—1834) 1 frt 50 kr.

Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

COSATI